EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 3

4. vydání

2016

•

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Volume 3

Issue 4

2016

Редакційна політика

Європейський політико-правовий дискурс – міжнародний журнал, присвячений міжнародному праву, національному праву європейських країн, політичній науці, міжнародним відносинам. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський політико-правовий дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області права та політичної науки. Вітаються також будь-які дослідження, які стосуються політико-правових проблем різних національних і міжнародних інститутів.

Європейський політико-правовий дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Борис Бабин, доктор юридичних наук, Інститут законодавства Верховної Ради України

Олена Гриненко, доктор юридичних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борис Кормич, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Кузьменко, доктор юридичних наук, професор, Національний університет державної податкової служби

Тамара Латковська, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»

Володимир Лисик, кандидат юридичних наук, доцент, Львівський національний університет ім. І. Франка

Бертран Матьє, доктор права, професор Університету, професор Університету Пантеон, Сорбона Париж-І, Президент Французької асоціації Конституційного права, член Вищої ради юстиції Франції

Олександр Мережко, доктор юридичних наук, професор, Краківська академія Андрія Фрича Моджевського

Андреас Поттакіс, доктор філософії (Оксфорд), Член наукової Ради Європейського центру продовжуваної юридичної освіти, Академія європейського публічного права

Джулиан Робертс, доктор права, професор кримінології, Оксфордський університет

Сергій Саяпін, доктор юридичних наук, доцент, Університет КІМЕП (Алмати, Казахстан)

Павол Хрівік, PhD в області європейських і глобальних досліджень, Університет Тренчина імені Олександра Дубчека

Галина Куц, доктор політичних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Тетяна Краснопольська, кандидат політичних наук, доцент, Національний університет “Одеська юридична академія”

Микола Лазарович, доктор політичних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет

Тетяна Нагорняк, доктор політичних наук, доцент, Донецький національний університет

Марина Нахум, PhD в області антропології, Лондонська Школа Економіки

Микола Польовий, доктор політичних наук, професор, Національний університет “Одеська юридична академія”

Євгеній Цокур, доктор політичних наук, професор, Запорізький національний університет

Адміністративні редактори:

Ділара Гаджиєва, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет “Одеська юридична академія”

Яна Чернопищук, кандидат юридичних наук в області конституційного і муніципального права

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékolív výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. Evropský politický a právní diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Odeská Národní námořní akademie (*Ukrajina*).

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*).

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*).

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*).

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*).

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie.

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakowská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*).

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*).

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*).

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, docent, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*).

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, docent, Donecká Národní universita (*Ukrajina*).

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics).

Mykola Poliovyy, doktor politických věd, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*).

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*).

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, International Relations is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law and political spaces, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Ternopil National Economic University

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polyovyy, D.Sc. in Political Science, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"
Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"
Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ
Evidenční číslo: MK ČR E 22311
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Oleksandr Zadorozhnii, REVISITING THE "INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY" OF DPR/LPR 7

Borys Babin, Anna Prykhodko, LEGAL STATUS OF THE NON-NUMEROUS INDIGENOUS PEOPLES OF CRIMEA IN THE MODERN CONDITIONS 15

Liliana Tymchenko, THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT "THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION" IN MODERN INTERNATIONAL LAW 24

Tymur Korotkyi, INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY IN THE PROTECTION OF THE MARINE ENVIRONMENT: OLD PROBLEMS AND NEW TRENDS 33

Eddy N. Orinda, GENESIS OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN COMBATING EPIDEMICS AND PANDEMICS 43

Yanina Grabova, CONCEPT OF NON-REFOULEMENT AS A PRINCIPLE OF ASYLUM 48

Nataliia Mushak, ROLE OF ACQUIS IN THE EU LEGAL ORDER 53

Olena Mandzyuk, HISTORICAL BACKGROUND OF FORMATION AND USE OF THE TERM «BALTIC STATES» 58

Svitlana Vnuchko, EUROPEAN EXPERIENCE OF SOCIAL DIALOGUE: TEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS 63

Maryna Kasianova, SOCIALIZATION OF CHILDREN OF UKRAINIAN MIGRANTS IN THE COUNTRIES OF EASTERN EUROPE (THE LATE TWENTIETH – EARLY TWENTY FIRST CENTURIES) 69

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Yulia Rudenko, COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF MODELS FORMING NATIONAL IDENTITY 76

Svitlana Rostetska, THE PRINCIPLE OF TOLERANCE IN THE ANALYSIS OF THE CONFLICT OF IDENTITY 83

Nataliya Minenkova, LUSTRATION AS A SCIENTIFIC PROBLEM OF MODERN FOREIGN AND DOMESTIC RESEARCH 90

Liliana Braha, THE CONCEPT AND NATURE OF CRIMINAL ATTITUDE 98

Galina Terela, SUPERVISION OVER OBSERVANCE OF LABOUR LEGISLATION: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF BILLS OF UNR GOVERNMENT IN EXILE IN THE PERIOD OF REPUBLIC (1921) 104

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Sergey Stavchenko, MANAGEMENT OF POLITICAL CRISIS VERSUS POLITICAL ANTI-CRISIS MANAGEMENT 110

Maksym Voloshyn, TECHNOLOGIES FOR NETWORK ORGANIZATION OF POLITICAL PROTEST OF UKRAINIAN CITIZENS 117

Viacheslav Dziatkivskyi, IS MORAL AND POLITICAL RESPONSIBILITY POSSIBLE IN UKRAINE? 122

Elena Mezhenskaya, IMPACT OF A COUP: PAST AND PRESENT 132

Iryna Kuptsova, FEMALE REPRESENTATION IN POLITICS: CURRENT TRENDS 138

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE

Anatoliy Kodynets, INFORMATION OBLIGATIONS: THE CONCEPT, FEATURES, PRINCIPLES OF CIVIL-LAW REGULATION 143

Oleh Zaiarnyi, PROVIDING ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF SOCIAL VALUES OPERATING IN INFORMATION SPHERE AS A HIGH PRIORITY OF ADMINISTRATIVE AND TORT POLICY: CONCEPTUAL AND PRACTICAL ASPECTS 148

Natalia Novytska, FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF PUBLIC MORALS PROTECTION IN THE INFORMATION SECTOR 157

Yevhen Tsymbalenko, THE "ATOMS INTO BITS" TRANSFORMATION, OR THE MEDIA COMMUNICATIONS DIGITALIZATION 162

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Dmytro Yagunov, PRISON REFORM IN UKRAINE: SOME ANALYTICAL NOTES AND RECOMMENDATIONS 167

Oleg Horsunenko, REFORM OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH EU REQUIREMENTS: AN ANALYSIS OF THE FIRST STEPS 185

Daria Minchenko, LEGAL NATURE OF THE PROCEDURE OF RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN COURTS JUDGEMENTS AND ARBITRATION AWARDS 191

Roman Vinnichuk, LEGAL MECHANISM TO IMPLEMENT REINSURANCE RELATIONS IN THE ECONOMIC CODE OF UKRAINE 196

Iryna Baliuk, PROCEDURAL STATUS OF PARTICIPANTS OF ECONOMIC LEGAL PROCEEDINGS 206

Oleksandr Kachura, ADMINISTRATIVE PROCEDURES OF STATE REGISTRATION OF LEGAL ENTITIES AND SUBJECTS WITHOUT LEGAL ENTITY IN THE CONTEXT OF NEW LAW OF UKRAINE «ABOUT STATE REGISTRATION OF LEGAL ENTITIES AND INDIVIDUALS - ENTREPRENEURS AND PUBLIC FORMATIONS» 212

Pavlo Latkovskyi, HISTORICAL AND LEGAL CONDITIONS OF BUDGET CONTROL 219

Yaroslav Sydorov, THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS REGARDING LEGAL REGULATION OF ACTIVITY OF AGRARIAN HOLDING COMPANIES IN UKRAINE 224

Olena Sanchenko, PECULIARITIES OF LEGAL PROTECTION OF ACTIONISM PERFORMANCES 230

Oksana Komarnizka, DETERMINATION OF AIM OF SIMULATING SITUATION OF CRIME AS A CONSTITUENT OF ACTIVITY OF PUBLIC PROSECUTOR 235

Oksana Grabovska, RELEVANCE OF EVIDENCE 241

Olga Kulinich, CRITERIA FOR DETERMINING RECOGNIZABILITY OF PHYSICAL PERSON DEPICTED IN PHOTOGRAPHS AND OTHER ARTISTIC WORKS 247

Kateryna Dubovik, MAIN ASPECTS OF REEDUCATION OF UNDERAGE OFFENDERS 253

BOOK REVIEWS

Tymur Korotkyi, REVIEW OF THE MONOGRAPH: OLEKSANDR MEREZHKO, "L.I. PETRAŻYCKI'S PSYCHOLOGICAL SCHOOL OF LAW: SOURCES, CONTENT, INFLUENCE" (ODESA: "FENIKS", 2016, 524 P.). 259

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Ukrainian) 260

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 264

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 267

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Oleksandr Zadorozhnii, ScD in Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

REVISITING THE "INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY" OF DPR/LPR

This article analyses the "legal arguments" of the representatives of the Russian doctrine of international law and statements of Russia's top leaders on the "international legal personality" of "Luhansk People's Republic" and "Donetsk People's Republic". These formations have been created by the Russian Federation to achieve specific goals in the course of its aggressive war against Ukraine, and they are puppets completely controlled by the Russian Federation. The article concludes that DPR and LPR are neither States nor any other subjects of international law.
Key words: DPR, LPR, subject of international law, recognition, entity, The Russian Federation, Donbas.

The Russian Federation is constantly trying to force Ukraine to negotiate directly with the "Luhansk People's Republic" and "Donetsk People's Republic" and legally settle the conflict with fully taking into account the "requirements" of the Russian-controlled entities. On 13 May 2014, when representatives of the Russian law enforcement agencies, for example, Hirkin's unit continued to seize the cities in the Donetsk and Luhansk regions, refusing to lay down their weapons[1], the Russian Foreign Ministry issued a statement on the events in Ukraine, where it stated, "The failure of the current Kyiv authorities to go on a real dialogue with the representatives of the regions, especially South and East of the country, is a serious obstacle to the de-escalation and the establishment of civil understanding in Ukraine.

Moscow hopes that, in accordance with the Geneva agreements of 17 April and the "road map" of the OSCE, partners from the EU and the United States will use their influence on the current leadership in Kyiv, so that questions of government and respect for the rights of regions are discussed in the near future, in any case, before the presidential elections in Ukraine, scheduled for May 25th"[2].

On 28 July 2014, S. Lavrov, in the midst of the aggression of Russia against Ukraine in Donetsk and Luhansk regions, expressed the Russian authorities' vision of the existing problems: "We are concerned about the problem of settlement of the Ukrainian crisis, which must be exclusively political, diplomatic and peaceful. In this direction, Russia along with many partners has undertaken persistent responsible steps in recent months.

Ukrainian authorities consistently refuse to talk respectfully to the south-east, to negotiate and to start a dialogue on all issues of the Ukrainian state, especially on constitutional reform. Without such a dialogue and a sincere desire to take into account the interests of all citizens of Ukraine a political settlement of the conflict is hardly possible"[3].

On 6 June 2015, commenting on the results of the second phase of the Minsk process, V. Putin listed the commitments that, in his opinion, Ukraine must fulfil: "It is necessary to carry out the constitutional reform, providing autonomous rights of the respective territory of the Republic ... It is necessary to adopt a law on the municipal elections in these areas, and it is necessary to adopt an amnesty law. All this must be implemented as it is provided for in the Minsk Agreement, in agreement with the Donetsk People's Republic and Luhansk People's Republic, with these territories.

[1] Стрелков, И. (2014). Спусковой крючок войны нажал я. *Новая газета*; Проханов, А., Стрелков, И. (2014). «Кто ты, «Стрелок»?» *Завтра*; Гиркин рассказал как и зачем развязал войну на востоке Украины. *Youtube.* <https://www.youtube.com/watch?v=8y92gOrwjXI>.

[2] МИД РФ: нежелание Киева говорить с юго-востоком мешает деэскалации (2014). *Сообщение РИА Новости*.

[3] Москву тревожит договороспособность ряда партнеров, участвовавших в соглашениях по Украине (2014). *Сообщение ТАСС*.

The problem is that today representatives of Kyiv authorities do not want to even sit down a single negotiating table with them. And this is beyond our sphere of influence. This is something that only our European and American partners can change..."[1]. On 30 June 2016, Putin reiterated that "Kyiv needs to finally realize the inevitability of a direct dialogue with Donbas, with Donetsk and Luhansk"[2].

Officially, the Russian Federation does not recognize the independence of the DPR and LPR, unlike the independence of Abkhazia[3] and South Ossetia[4]. On the other hand, its leadership has quite openly supported the formation of the DPR and LPR, holding of "referendum" and the declaration of "independence" of the uncontrolled territories of Donetsk and Luhansk of Ukraine in April and May 2014[5], the "elections" in November 2014[6], that was emphasized by the naming of these territories "Novorussian Federation", *i.e* a territory separate from Ukraine[7].

In general, the activity with which the Russian Federation is trying to achieve the actual reintegration of the Ukrainian territories it controls does not leave much space for the versions with respect to Russian motives. Apparently, among its hidden motives are the destabilization of the situation in Ukraine, because the relevant processes, given the fact that the war victims number in the thousands, will inevitably cause a reaction, and therefore conflicts in society; the deterioration of Ukraine's economy in connection with the need to rebuild war-ravaged infrastructure. Secondly, by controlling DPR and LPR the Russian Federation will be able to influence the domestic and foreign policy of Ukraine. Third, but no less important, the Russian Federation will achieve *de jure* transformation of the conflict into the internal conflict in Ukraine. The latter would remove the legal basis for the extension of international sanctions against the Russian Federation.

On the other hand, ambiguity and change of the official position of the Russian Federation on the issue of the legal personality of DPR and LPR have brought about some confusion in the position of the representatives of the legal doctrine: it is not clear what conclusions to arrive at and what arguments to make. For instance, if in the first half of 2014, researchers tended to assume that the mentioned entities' independence would be recognized by the Russian Federation and even included them in its composition (in this case, in light of international law, the Russian actions would qualify as annexation on the same grounds as the actions in relation to the Crimean peninsula), then later this confidence has come to naught. Accordingly, the attitude to the DPR and the LPR has transformed from the unconditional recognition of their independence to underscoring the importance of compliance with the provisions agreed upon in the course of the Minsk process. The latter cannot reconcile with the independence of these entities.

However, the first approach should not be perceived as abandoned. The statements that the DPR and the LPR has become subjects of international law are focused not only on demonstrating their supposed independence from the Russian authorities, respectively, "unrelated to the conflict" (the goal of the Russian Federation, at the same time remains the same), but also at emphasizing the total defeat of Ukraine in its attempt to pursue an independent policy from the Russian Federation.

For example, D. Shestakov describes the situation as follows, "As a result of the coups d'etat organized by the global oligarchic power ('GOV') on February 22, 2014, the controlled from the outside power has reigned ever since in Ukraine.

The new Ukrainian government, whose legitimacy is in doubt, has committed gross violations of the rights of Russian-speaking people, resulting in holding referendums and proclamation of independent

[1] Интервью В. В. Путина итальянской газете Il Corriere della Sera (2015). *Пресс-служба Президента России,* 2-3.

[2] Совещание послов и постоянных представителей Российской Федерации (2015). *Пресс-служба Президента России*, 3.

[3] *Указ о признании независимости Абхазии 2008* (Президент РФ). *Президент России.* <http://document.kremlin.ru/page.aspx?1114434>.

[4] *Указ о признании независимости Южной Осетии 2008* (Президента РФ). *Президент России.* <http://docu ment.kremlin.ru/page.aspx?1114437>.

[5] Декларация о независимости Донецкой Народной Республики от 07 апреля 2014 г. <http://medialeaks.ru/statements/deklaraciya-o-nezavisimosti-doneckoj-narodnoj-respubliki/>; Декларация о провозглашении независимости и государственного суверенитета Луганской Народной Республики. Как хотят отделять Луганскую область: Перехваченный сценарий. <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/05/6/7024570/?attempt=3>.

[6] МИД России признал выборы в ДНР и ЛНР состоявшимися (2014). *Сообщение «Вести».*

[7] Президент России Владимир Путин обратился к ополчению Новороссии. *Официальный сайт Президента Российской Федерации.* <http://www.kremlin.ru/transcripts/46506>.

people's republics in some regions of south-east of Ukraine. Two of these new states (Donetsk and Luhansk People's Republics - DPR and LPR – has formed a confederation union - Novorossia). On 24 May 2014, the "republics" signed a document on unification as members of "Novorossia". Its name implies the continuity of the same name of the historical region of the former Russian Empire, which included most of the territory of modern Donbas"[1].

A. Zhigulin qualifies the status of these entities as follows, "As a result of the confrontation of civilians from south-eastern regions of Ukraine, dissenting with the coup d'état that took place in Kyiv on 20-23 February 2014, on 11 May 2014 a referendum was conducted in former Donetsk. It resulted into the proclamation of independence. In such a manner the people of Donbas exercised their right to self-determination. Subsequent events suggest the formation of statehood on the territory of the self-determined republic, although currently, it is not possible to assert on the recognition of the entity by the international community...[2]

The right to self-determination of the people of Donbas is exercised through a referendum of 11 May 2014 and upholding the Act on proclamation of independence of 7 April 2014, as well as the elections held on 2 November 2014 and other actions indicating the birth of statehood. The legislation is being drafted, ministries and departments are being created, law enforcement and judicial system are being established rapidly, as well as the economy, the banking structure etc... However, the Ukrainian authorities do not recognize the fact of self-determination of the population of Donetsk region and demonstrates the reluctance of peaceful dialogue, and aims to solve the conflict with military means"[3].

P. Panchenko in his turn speaks more restrained on the status of DPR and LPR, "The elections of heads of republics and representative bodies and deputies held on 2 November 2014 in DNR and LNR showed a high turnout and great unanimity in the option for organizing and building a new life ...[4]

The results of the elections in Donbas, where each next step in the same direction is a step toward legitimizing DNR and LNR, as well as the unification of these republics as Novo-Russia, should be treated with great respect. At the same time, of course, the respect for the attainment of freedom by Novorossia is not enough; there needs to be a formal recognition of all the positive what is being done there and the more positive ahead"[5].

Later, the same author spoke in a slightly different way, "DNR and LNR cast doubts on their proclaimed status since they control only third of Donetsk and Luhansk and not the entire territory of the regions ... However, the foundations for the creation of a future Big Novorossia are well established ..." Panchenko even accuses the Ukrainian authorities in combating these entities, "It is clear that Kyiv is not going to assist the state building of DPR and LPR Kyiv anyhow. Amendments to the Constitution of Ukraine of July 2015 do not contain even a hint of the special status of Donbas"[6].

L. Berdegulova considers DPR and LPR to be quasi-public entities, "It is absolutely fair to include DPR and LPR in the category of quasi-public entities. The following arguments prove the point. DPR and LPR currently have an uncertain political and legal status due to being dragged into the territorial and legal conflict. These entities are subject of interest of neighboring Ukraine and the centers of political power.

The qualification of DPR and LPR as quasi-public entities is subject to certain conditions:

1) actual autonomy of the above entities, which is expressed in the internal independence of the territory from other states and external independence from other subjects of public law. It should be also remembered that this independence comes from a peculiar political will emanating from the majority population living in the quasi-public entities, who exercise internal and external rule on the territory;

---

[1] Шестаков, Д. (2015). Преступная дезинформация (на примере Новороссии). *Криминология: вчера, сегодня, завтра, 1 (36),* 54-55.

[2] Zhygulin, A. (2016) The Classification of the Conflict in the Donbass: the International Legal Aspect. *Russian Journal of Legal Studies, 1 (5),* 45.

[3] Zhygulin, A. (2016) The Classification of the Conflict in the Donbass: the International Legal Aspect. *Russian Journal of Legal Studies, 1 (5),* 49.

[4] Бруснев, М. (2014). 7 простых вопросов о выборах в Новороссии. *Комсомольская правда,* 6.

[5] Панченко, П. (2015). Майдан как обманчивая видимость демократизации и как реальная наглядность криминализации» *Вестник Северо-Кавказского гуманитарного института. Государство и право. Юридические науки, 1 (13),* 177-178.

[6] Панченко, П. (2015). Власть народная как власть инородная – в свете оранжевых зарев черного криминала (Киев – Донбасс – Минск). *Вестник Нижегородской академии МВД России. Юридическая наука и практика, 4 (32),* 161-162.

2) the absence of external legitimation of sovereignty: that is, the lack of recognition as an independent state, and opportunities to engage in appropriate relations with other states. The vast majority of quasi-states, including the DPR and LPR, claim to sovereignty recognized by other states. To date, no state in the world has *de jure* recognized those formation independent public entities"[1].

According to J. Burke from the School of Law of the International Academy of Business (Almaty) and S. Panina-Burke, secession of DPR and LPR does not have to lead to the formation of a new state, as given the linguistic, cultural and historical ties with Russia Federation, "the people of these territories" can find a pragmatic solution, ensuring integration with the already existing state - the Russian Federation[2].

In the context of recognition of the subjectivity of a formation, international lawyers, as a rule, refer to the EU Declaration on the Guiding Principles of state recognition in Eastern Europe and the Soviet Union of 1991 (Russia also mentions them in its Legal justification of the position on Crimea and Ukraine"). The Declaration defines the criteria by which countries can make a decision on the recognition of a political and legal entity. These criteria include:

- constitution on a democratic basis and acceptance of the appropriate international obligations;
- commitment in good faith to a peaceful process and to negotiations;
- respect for the provisions of the Charter of the United Nations and the commitments subscribed to in the Final Act of Helsinki and in the Charter of Paris, especially with regard to the rule of law, democracy and human rights;
- guarantees for the rights of ethnic and national groups and minorities in accordance with the commitments subscribed to in the framework of the CSCE;
- respect for the inviolability of all frontiers which can only be changed by peaceful means and by common agreement;
- acceptance of all relevant commitments with regard to disarmament and nuclear non-proliferation as well as to security and regional stability;
- commitment to settle by agreement, including where appropriate by recourse to arbitration, all questions concerning State succession and regional disputes.

Apparently, DPR and LPR do not meet any of these criteria. They are created in the result of the armed seizure of Donetsk and Luhansk regions; they are unable to accept any international obligations; they achieve their goals, not in the course of peace process and the negotiations but by using force; they blatantly violate the principles of the rule of law, democracy and human rights; they do not ensure any rights of ethnic and national groups and minorities; they are established in violation of the territorial integrity of Ukraine. A lot of facts testify the complete control of the Russian leadership over these "republics".

When determining the criteria for statehood, the Åland Islands case is often cited. In the case at hand, the Commission of International Jurists pointed out that for the recognition of independence of a state formation "stable political organization" should be created or the public authorities should be "strong enough to assert themselves through the territories of the state without the assistance of foreign troops"[3]. In light of constant conflicts, including armed, between both "the authorities" LPR and DPR, frequent appointments and revocations of their "leaders" by Moscow, one should not even raise the issue of compliance with these criteria. It is noteworthy that these findings are typical for foreign international lawyers who study these questions. For example, T. Grant indicates that the Russian actions in Donetsk and Luhansk regions of Ukraine should be perceived as seizure of territories, carried out under the guise of "false independence" (*putative independence*) of these formations[4]. They are dependent on the participation of Russian military forces and do not meet any criteria of statehood[5].

---

[1] Бердегулова, Л. (2015). Правовой статус ДНР и ЛНР как квазигосударственных образований на постсоветском пространстве *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, *11 (61), ч. III*, 26.

[2] Burke, J., Panina-Burke, S. (2015). Eastern and Southern Ukraine's Right to Secede And Join The Russian Federation *Russian Law Journal*, vol. III, Issue 1, 54.

[3] Declaration on the `Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union' (16 December 1991). *European Journal of International Law.* <http://207.57.19.226/journal/Vol4/No1/art6.html>.

[4] League of Nations Official Journal (1920). *Supp. 3*, 9.

[5] Grant, T.D. (2015) Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law. *Palgrave,* 10.

The well-known criteria of statehood articulated in the provisions of Art. 3 of Inter-American Convention on the Rights and Duties of States of 1933 also apply in this case: "The state as a subject of international law should have: a) a permanent population, b) a defined territory, c) the government, d) capacity to enter into relations with other states"[1]. None of the above criteria is satisfied as well.

Summing up the doctrinal approaches and the practice of States in this area, the Russian researcher E. Kholina pointed out the following requirements of State recognition: 1) a real organization of legitimate political authority that could regulate the internal situation in a state; 2) respect for and observance of the rights and freedoms of man and citizen, non-discrimination of minorities; 3) compliance with the principles of peaceful settlement of disputes, non-use of force or threat of force, the formation of a new state must not violate the rights of other States to territorial integrity, independence, and the like; 4) economic independence; 5) capacity to enter into relations with foreign States and fulfil its international obligations[2].

LPR and DPR are not states, because they have not and could not satisfy any of the criteria of statehood put forward by international law.

The same applies to qualifying DPR and LPR as quasi-states, based on the fact that they possess allegedly real autonomy, which is expressed in the internal independence of these entities and external independence from other subjects of public law[3]. The puppet nature of these entities and, accordingly, the absence of external independence from other entities refute these characteristics.

The qualification of 2014 - 2016 events in Donbas and "self-determination of the people" also deserves appropriate respective analyses from the standpoint of international law. For example, A. Zhihulin argues the further qualification of the actions committed during the conflict: "The events in the Donbas have signs of an armed conflict between government forces and non-governmental groups, *i.e.* people (the population of the respective territory). We note that the population of Donbas has common (other than the population of Ukraine) and distinctive cultural, linguistic, religious, national, and historical features. Thus, we believe the people of Donbas has a well-founded right to fight for exercising their right to self-determination confirmed in the May referendum conducted within the Donetsk region in Ukraine"[4].

It should be pointed out that, first of all, non-governmental groups do not represent the population of Donbas, and from the international law perspective there is a conflict between the States - the Russian war of aggression against Ukraine. Secondly, Zhihulin does not indicate what are the common (other than the population of Ukraine) and distinctive features of "the people of Donbas" in the cultural, linguistic, religious, national, historical aspect. Indeed, any region or any administrative unit may have its own peculiarities in these respects, however, this does not make its population a separate people. There are Ukrainians, Russian, Belarusians, Tatars and representatives of other nations in Donbas, but there is no "people of Donbas". In fact, Zhyhulin simply echoes what other representatives of the Russian doctrine already voiced about the "people of Crimea", therefore, his arguments are not legally founded as well for the same reasons.

The same applies to the constructs of "self-determination", contained in the article by J. Burke and S. Panina-Burke[5]. The authors believe that there is a "people of South-East of Ukraine", building the argument on a larger percentage of Russian and Russian-speaking people than in other regions of Ukraine; another ratio of supporters of integration into the European Union and the Customs Union; a common history with the Russian Federation[6]. These criteria are, firstly, too general and even abstract, unstable (in particular, related to the integration formations), and, even if to take Europe as an example, it can be applied to most of the European States, which, however, does not provide legal arguments for the legitimacy for separating

[1] Grant, T.D. (2015). Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law. *Palgrave*. 58

[2] Convention on Rights and Duties of States (Inter-American) (December 26, 1933). *Rohan Academic Computing: San Diego State University*. <http://www-rohan.sdsu.edu/dept/polsciwb/brianl/docs/1933MontevideoConvention.pdf>.

[3] Холина, Е. (2012). Формы и критерии признания государств. Пробелы в российском законодательстве. *Юридический журнал*, *3*.

[4] Бердегулова, Л. (2015). Правовой статус ДНР и ЛНР как квазигосударственных образований на постсоветском пространстве. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, 11 (61), Ч. III,* 26.

[5] Zhygulin, A. (2016). The Classification of the Conflict in the Donbass: the International Legal Aspect. *Russian Journal of Legal Studies, 1 (5),* 47.

[6] Burke, J., Panina-Burke, S. (2015). Eastern and Southern Ukraine's Right to Secede And Join The Russian Federation. *Russian Law Journal*, *vol. III, issue 1*, 33-57.

of many regions there from parent States. Secondly, the language and the "common history with Russia" tests can be applied to most of the regions of Ukraine, except for parts of western Ukraine, but once again it would give grounds for the secession of the regions of many former Soviet republics. The same would also apply to the regions of dozens of countries in the world due to the fact that they have at some stage had a common history with the other State.

Thirdly, the "South-East people" and "people of DPR/LPR" belong to the different regions of Ukraine, while there is a confusion in the text - the authors claim the right to self-determination now of the first "people", then of the second.

In addition to non-satisfying the criteria of the people, the actions of the puppet DPR and LPR do not comply with the other international law requirements for the self-determination process. First of all, the non-exhaustion of possibilities of "internal self-determination" should be mentioned, that is determining the format of existing as part of the parent State. The documents of the Minsk process, adherence to which is constantly emphasized by the Russian leadership, and leaders of the DPR/LPR, explicitly provide for the existence of the respective formations within territorial borders of Ukraine.

There are no exceptional circumstances making secession legitimate - the existence of a separate, specific, identifiable group in the state, the vast majority of which would support secession; the legitimate claim of this group to the respective territory; systematic discrimination and exploitation in relation to this group; failure of the central government of compromise; a clear perspective of the future viability of the separate state; positive impact of the independence on regional and international peace; compliance with democratic procedures while separating subject to respect for human rights.

Given the conduct of the war of aggression against Ukraine with the use of its armed forces, the arguments of J. Burke and S. Panina-Burke that allegedly "by conducting the war against its own people, the Ukrainian government has violated its obligations under the International Covenants on Human Rights of 1966 in relation to "internal self-determination"[1]. It should be noted that these statements are repeated official statements of the Russian authorities.

Finally, it is impossible to assert the non-participation of a foreign state in the processes of self-determination. The role of Russia is no less obvious than in the case of the Crimean peninsula.

The article by Stupakov is a good example of confusing the various legal and quasi-legal approaches. Considering the DPR and LPR as "new state entities", the author accuses Ukraine of interfering with their internal affairs: "Taking into account the Constitutions, DPR and LPR have been guided not only by the principle of self-determination of nations and peoples, but also the principle of non-interference in the internal affairs of another State, which is contained in the UN Charter (para. 7, Art. 2). However, this principle is not respected by the Ukrainian authorities either in foreign or in domestic policy, as Ukraine carries out armed intervention in the affairs of the self-proclaimed DPR and LPR. Contrary to international law, Ukraine resorts to military forms of intervention, including military provocations and threats against the legal personality of the DPR and LPR, abandoning their social budget financing as "integral territories of Ukraine", and not recognizing the independence of their political and economic status"[2].

Stupakov further defines the international legal status of the DPR and LPR in a different way, confusing different concepts – "nations and peoples struggling for independence" and the "national liberation front fighting against the suppressing regime in the state": "Peoples of DPR and LPR are among the nations or peoples struggling for independence ... The resistance of the peoples of the DPR and LPR to the Ukrainian government, which came to power by unconstitutional means, has a direct international legal analogy with the "national liberation front" against the illegal regime in the state. Given Ukraine has been politically and economically "enslaved" by the foreign countries, the USA and the EU, and their military units via the latest trade and economic, financial, informational and military-strategic ways of neo-colonial influence"[3].

[1] Burke, J., Panina-Burke, S. (2015). Eastern and Southern Ukraine's Right to Secede And Join The Russian Federation. *Russian Law Journal*, vol. III, issue 1, 45-47.

[2] Ступаков, Н.В. (2015). Применение современных доктрин признания международной правосубъектности государств в согласительных (мирных) процедурах урегулирования конфликта Украины с ДНР и ЛНР. *Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право, 3,* 20.

[3] Ступаков, Н.В. (2015). Применение современных доктрин признания международной правосубъектности государств в согласительных (мирных) процедурах урегулирования конфликта

It should be stressed that the adoption of any regulatory legal acts, labelled "Constitutions" by groups of people who are not specifically authorized, does not make them Constitutions in the sense of the Basic Law of a State, and does not turn the territory where these "documents" are adopted into States. The author does not mention other indication of DPR and LPR statehood.

Furthermore, if N. Stupakov considers that DPR and LPR amount to independent States, then the military actions of Ukraine on their territory should be qualified as aggression or a lawful use of force against the other(s) State(s), but not as interference in their internal affairs. "Military threats", in their turn, should also be assessed primarily in the context of a basic principle of international law. When it comes to Stupakov's requirement of budgetary financing of DPR and LPR by Ukraine, which he considers as independent states, they seem far out.

It is worth mentioning, due to its legal formulation, which can be confusing, another author's thesis: "From the point of view of the EU and the United States, the status of DPR and LPR is uncertain, because it contradicts the US doctrine of the "limited understanding of the recognition of new states" based on the fact that the republic is currently not recognized by at least one UN Member State (pro-American "Tobar doctrine of international recognition"[1])"[2]. This is contrary to reality, since not only the EU and the US but also the Russian Federation and all the other states and subjects of international law officially recognize the status of Donetsk and Luhansk regions as an integral part of Ukraine, because under international law, these regions cannot have any other status. Accordingly, one cannot even raise a question of the recognition of the DPR/LPR or any other formations. Therefore, Tobar doctrine is completely irrelevant in this regard.

The analyses of 2014 - 2016 events and the relevant norms of international law relating to international legal personality, allows arriving at the conclusion that DPR and LPR are neither States nor any other subjects of international law. These formations have been created by the Russian Federation to achieve specific goals in the course of the aggressive war against Ukraine, and they are completely controlled by the Russian Federation puppets.

References:

1. Burke, J., Panina-Burke, S. (2015). Eastern and Southern Ukraine's Right to Secede And Join The Russian Federation. *Russian Law Journal, vol. III, issue 1,* 33-57 [in English].
2. Convention on Rights and Duties of States (Inter-American) (December 26, 1933). *Rohan Academic Computing: San Diego State University.* <http://www-rohan.sdsu.edu/dept/polsciwb/brianl/docs/1933MontevideoConvention.pdf> [in English].
3. Declaration on the `Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union' (16 December 1991). *European Journal of International Law*. <http://207.57.19.226/journal/Vol4/No1/art6.html>[in English].
4. Grant, T.D. (2015). *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law.* Palgrave [in English].
5. *League of Nations Official Journal* (1920). Supp. 3, 9 [in English].
6. Zhygulin, A. (2016). The Classification of the Conflict in the Donbass: the International Legal Aspect. *Russian Journal of Legal Studies, 1 (5),* 45 [in English].
7. Berdegulova, L. (2015). Pravovoj status DNR i LNR kak kvazigosudarstvennyh obrazovanij na postsovetskom prostranstve. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie [Legal status of DPR and LPR as quasi-state formations at post-soviet area. History, philosophy, political and legal sciences, culturology and art]. *Voprosy teorii i praktiki, 11 (61), ch. III, 2.* [Issues of theory and practices] [in Russian].
8. Brusnev, M. (2014). 7 prostyh voprosov o vyborah v Novorossii [7 simple questions about elections in Novorussia]. *Komsomol'skaja Pravda* [Komsomolskaya Pravda] [in Russian].
9. Deklaracija o nezavisimosti Doneckoj Narodnoj Respubliki ot 07 aprelja 2014 g. [Declaration of independence of Donetsk People's Republic]. <http://medialeaks.ru/statements/deklaraciya-o-nezavisimosti-doneckoj-narodnoj-respubliki/> [in Russian].

Украины с ДНР и ЛНР. *Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право, 3,* 31.

[1] Международно-правовое признание. Доктрина Тобара. *Глоссарий*. <http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RMlmkztgwuktu-vwgiuiul!vwontgtol>.

[2] Ступаков, Н.В. (2015). Применение современных доктрин признания международной правосубъектности государств в согласительных (мирных) процедурах урегулирования конфликта Украины с ДНР и ЛНР. *Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право, 3,* 23.

10. Deklaracija o provozglashenii nezavisimosti i gosudarstvennogo suvereniteta Luganskoj Narodnoj Respubliki [Declaration on proclamation of independence and national sovereignty of the People's Republic of Luhansk]. *Kak hotjat otdeljat' Luganskuju oblast': Perehvachennyj scenarij* [How they want to separate the Luhansk region: The intercepted scenario]. <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/05/6/7024570/?attempt=3> [in Russian].
11. Interv'ju V. V. Putina ital'janskoj gazete Il Corriere della Sera [Interview with Vladimir Putin to Italian newspaper Il Corriere della Sera] (2015). *Press-sluzhba Prezidenta Rossii, 2-3* [Press Service of the President of Russia] [in Russian].
12. Mezhdunarodno-pravovoe priznanie. Doktrina Tobara [International legal recognition. The Tobar's doctrine]. *Glossarij.* <http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RMlmkztgwuktu-vwgiuiul!vwontgtol> [in Russian].
13. MID Rossii priznal vybory v DNR i LNR sostojavshimisja [The Russian Foreign Ministry has recognized elections in DPR and LPR as valid] (2014). *Soobshhenie «Vesti»* [in Russian].
14. MID RF: nezhelanie Kieva govorit' s jugo-vostokom meshaet dejeskalacii [Russian Foreign Ministry: Kiev's unwillingness to talk to the south-east prevents de-escalation] (2014). *Soobshhenie RIA Novosti* [in Russian].
15. Moskvu trevozhit dogovorosposobnost' rjada partnerov, uchastvovavshih v soglashenijah po Ukraine [Moscow worries about negotiability of some partners participating in the agreements on Ukraine] (2014). *Soobshhenie TASS* [in Russian].
16. Panchenko, P. (2015). Vlast' narodnaja kak vlast' inorodnaja – v svete oranzhevyh zarev chernogo kriminala (Kiev – Donbass – Minsk) [People's power as an alien power - in the light of orange glow of black crime (Kiev – Donbass – Minsk)]. *Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii. Juridicheskaja nauka i praktika* [Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the MIA of Russia. Legal Science and Practice], 4 (32), 161-162 [in Russian].
17. Panchenko, P. (2015). Majdan kak obmanchivaja vidimost' demokratizacii i kak real'naja nagljadnost' kriminalizacii [Maidan as a deceptive appearance of democratization and a real visibility of criminalization]. Vestnik Severo-Kavkazskogo gumanitarnogo instituta. Gosudarstvo i pravo. Juridicheskie nauki [Bulletin of the North-Caucasian Institute of Humanities. State and law. Jurisprudence], 1 (13), 177-178 [in Russian].
18. Prezident Rossii Vladimir Putin obratilsja k opolcheniju Novorossii [Russian President Vladimir Putin appealed to the militias of Novorossia]. *The official website of the Russian President.* <http://www.kremlin.ru/transcripts/46506> [in Russian].
19. Soveshhanie poslov i postojannyh predstavitelej Rossijskoj Federacii [Meeting of Ambassadors and Permanent Representatives of the Russian Federation] (2015). *Press-sluzhba Prezidenta Rossii,* 3 [Press Service of the President of Russia] [in Russian].
20. Strelkov, I. (2014). Spuskovoj krjuchok vojny nazhal ja [I clicked the trigger hook of war]. *Novaja gazeta* [in Russian].
21. Prohanov, A., Strelkov, I. (2014). «Kto ty, «Strelok»?» [Who are you Strelok?] *Zavtra* [*Tomorrow*] [in Russian].
22. Girkin rasskazal kak i zachem razvjazal vojnu na vostoke Ukrainy [Hirkin told how and why started the war in the eastern Ukraine]. *Youtube.* <https://www.youtube.com/watch?v=8y92gOrwjXI> [in Russian].
23. Stupakov, N.V. (2015). Primenenie sovremennyh doktrin priznanija mezhdunarodnoj pravosubektnosti gosudarstv v soglasitel'nyh (mirnyh) procedurah uregulirovanija konflikta Ukrainy s DNR i LNR [Application of modern doctrines of recognition of international legal personality in conciliation (peaceful) procedures for settlement of the conflict with Ukraine DPR and LPR]. *Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo evrazijskih gosudarstv: politika, jekonomika, pravo* [International cooperation of Eurasian states: politics, economics, law], *3, 20* [in Russian].
24. *Ukaz o priznanii nezavisimosti Abhazii 2008* [The decree on recognition of Abkhazia's independence 2008] (Prezident RF). *Prezident Rossii*. <http://document.kremlin.ru/page.aspx?1114434> [in Russian].
25. *Ukaz o priznanii nezavisimosti Juzhnoj Osetii 2008* [The decree on recognition of South Ossetia's independence in 2008] (Prezident RF). *Prezident Rossii.* <http://docu ment.kremlin.ru/page.aspx?1114437> [in Russian].
26. Holina, E. (2012). Formy i kriterii priznanija gosudarstv. Probely v rossijskom zakonodatel'stve [Forms and criteria for the recognition of states. Gaps in Russian legislation]. *Juridicheskij zhurnal* [Legal journal], *3* [in Russian].
27. Shestakov, D. (2015). Prestupnaja dezinformacija (na primere Novorossii) [The criminal disinformation (in the example of Novorussia)]. *Kriminologija: vchera, segodnja, zavtra* [Criminology: yesterday, today and tomorrow], *1 (36),* 54-55 [in Russian].

Borys Babin, ScD in Law
International Humanitarian University (Odesa), Ukraine
Anna Prykhodko
Legislation Institute of Verkhovna Rada of Ukraine

LEGAL STATUS OF THE NON-NUMEROUS INDIGENOUS PEOPLES OF CRIMEA IN THE MODERN CONDITIONS

Article contains the analysis of legal qualification of the status of non-numerous indigenous peoples residing in Crimean peninsula (Crimean Karaites and Krymchaks) according to the principles of law, norms of international human right law, to the provisions of Ukrainian and Russian occupation legislation. Author proves that Ukraine must finish the procedure of recognizing the Krymchaks and Karaites as the indigenous peoples (with the procedure in analogy for parliamentary Statement on Crimean Tatar People's statute on March 20, 2014) and adopt the Law on the status of indigenous peoples with fixing in it the prescriptions of the UN Declaration on Rights of Indigenous Peoples on the principles of subsidiarity.

Key words: annexation and occupation of Crimea, Crimean Karaites, Krymchaks, indigenous peoples, UN legal standards.

Considering the historical, legal, ethical preconditions of application the international legal mechanisms, which help to protect and promote the rights of non-numerous indigenous peoples (NIP) as specific ethnic groups in Ukraine. Traditionally relevant issues are connected with the Crimean Tatar People (CTP) as recognized indigenous people (IP); while several other ethnic groups of Ukraine may be qualified with the corresponding status. These issues were aggravated by the continuing degradation of the democratic freedoms in Ukraine and civil society institutions in the 2010-2014, which led to the Dignity Revolution and at the same time become a foreword to the escalation of separatism and to the foreign occupation of the Crimea, which is the historic homeland of NIPs of Ukraine.

Crimean Karaites (Karays) and Krymchaks appeared as separate ethnic groups in the Crimea in the early Middle Ages, they had the actual national-cultural autonomy mechanisms in the Crimean Khanate, Russian Empire and the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic (A.S.S.R., to 1945). In legal acts of the Crimean Khanate, the Russian Empire, the Crimean A.S.S.R., the USSR and the Republic of Crimea these ethnic groups were called as peoples and were recognized as indigenous population; they had features of collective state-legal status[1]. Non-numerous character of these ethnic groups has led to their almost complete annihilation due to Hitler's genocide against the Krymchaks and the destruction by the USSR bodies the religious authorities of both ethnic groups, which contributed before to their national consolidation[2]. Remnants of these ethnic groups, however, cheered the national consciousness in the 1989-1992; measures which had used then by the powers of the Crimean autonomy to maintain their identity, led to the legal recognition of these ethnic groups as a "Non-numerous Crimean Peoples."

Newly-founded Crimean A.S.S.R. of 1921-1945 was treated by the Soviets precisely as the National Autonomy of CTP, which it evidenced by the way of its creation, official languages and personnel policies. Before II WW in the official documents of that period Crimean Tatars, Karaites and Krymchaks were recognized as IP of Crimea in academic journals of that period. In addition, they many times recognized as a separate nation in legal acts of the Russian Empire, the U.S.S.R. and the Crimean A.S.S.R.

Krymchaks were the object of Nazi genocide in Crimea during 1942-1944. The deportation of CTP in May 1944 took place by order of the People's Commissariat of Defense of U.S.S.R. Presidium of the Supreme Council of the U.S.S.R. on June 30, 1945 adopted the Resolution approving the Law preceded by the Russian S.F.S.R. on June 25, 1945, which directly connects the conversion of the Crimean ASSR into the ordinary region (oblast) with the deportation of the CTP. It caused the forced assimilation and rusification of Karaites and Krymchaks. During destruction of U.S.S.R.

[1] Ачкинази, И.В. (2000) *Крымчаки: историко-этнографический очерк*. Симферополь, 189.
[2] Лебедева, Э.И. (2000). *Очерки по истории крымских караимов-тюрков:* монографія. Симферополь, 115.

Supreme Council of Ukrainian S.S.R. without waiting for the decision of U.S.S.R. authorities adopted the Law № 712-XII on February 12, 1991 "On the Restoration of Crimean A.S.S.R." which transformed the statute of the Crimean oblast of the Ukrainian S.S.R. [1]. However, the authorities of the newly created A.S.S.R. were the same former government (executive committee) of the Crimean oblast; representatives of CTP were not involved into the system. The analysis of these documents may assume that Russian separatists hoped to use the CTP movement with their own purpose for the secession of Crimea from the Ukrainian S.S.R. and to conclude a certain model of cooperation with it.

At the same time the Crimean authorities recognized Karaites and Krymchaks as separate peoples, obviously not having any reasons to worry about any threats from the side of these ethnic groups that were on the verge of extinction. Thus, the Council of Ministers of the Crimean A.S.S.R. on January 21, 1991 recognized the Karaites and Krymchaks as a Non-numerous Crimean Peoples and established a list of measures to maintain their cultural identity[2].

The processes of legal regulations of ethnic phenomena that began after Ukraine gained independence in 1991 appeared for the factor of the multiculturalism of Ukrainian people as well as for the fact of joining to its structure of non-Ukrainian ethnic groups, which were indigenous ones to Ukraine. These processes led the Ukrainian parliament to adopt the Declaration of the Rights of Nationalities, 1991 and the Appeal to the Citizens of Ukraine of All Nationalities, 1991, with recognition by those and many other acts the existence of some "peoples", as a part of the Ukrainian People, including the CTP, and the presence of the collective rights guaranteed by the state for such ethnic groups. However there was not logical legal development describing the Rights of those "peoples" later.

After the politic decision of problem of the Crimean autonomy, the Constitution of Ukraine, 1996 did not connect the status of Autonomous Republic of Crimea (ARC) with CTP. The Constitution of the ARC, 1998 had avoided to mention as a basis of the autonomy the rights of the Indigenous Peoples of Crimea also (however, the status of official languages of the ARC was fixed both for the Russian and Crimean Tatar languages).

The development of the democratic social and legal state institutions and civil society in Ukraine objectively made it necessary to provide the legal status to the NIP of Ukraine as an integral part of the multinational Ukrainian people and to create the preconditions for their development. So the Constitution of Ukraine, 1996 launched a national constitutional institute of IPs. According to Art. 11 of the Constitution of Ukraine, the state shall promote the development of ethnic, cultural, linguistic and religious identity of all IPs of Ukraine; under its art. 92 rights of IPs have to be determined by the laws of Ukraine; Section 3 of art. 119 of the Constitution states, that local state administrations provide on relevant territory, in areas where IPs live, the implementation of the programs of their cultural development. However, practically the similar rights were secured by the Constitution for the national minorities.

The introducing to the text of Constitution those norms of art. 11, 92 and 119 with the «IP» term became possible due to the peculiarities of the process of adoption of the Constitution in June 1996, in particular through democratic discussion of amendments to the draft Constitution within the framework of parliamentary Constitutional commission. Alas, Ukraine has not passed the legislation that would specify those provisions of the Constitution. The rights of some ethnic communities living in Ukraine are not able to be ensured by the laws on national minorities, including the historical, socio-cultural and political factors that have resulted from their indigenous origin.

According to the governmental draft of the Concept of the State Ethnic Policy of Ukraine, IP – is an autochthonous ethnic community, which has its ethnic origin and genesis on the territory in the boards of contemporary Ukraine and is an ethnic minority in the composition of Ukrainian population and does not have own state formation outside the Ukrainian state. Some Laws of Ukraine approved in the 1990s, contain the term "IPs", in particular the Law «On Local State Administrations» on April 9, 1999 and the Law "On the Supreme Council of the ARC" from January 10, 1998; also we can point out to the some regulations of the ARC at the period of 1998-2003, that established de jure some special status for Crimean Tatar language in Crimea although in fact they mostly were not realized.

[1] *Закон про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки 1991* (Верховна Рада Української РСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/712-12> (2016, June, 29).

[2] *Постановление о мерах по сохранению культурного наследия караимов и крымчаков 1992* (Совет министров Крымской АССР). *Вестник Совета министров Крыма, 1.*

In the independent Ukraine representatives of the Karaites, Krymchaks and Crimean Tatars claimed to be recognized as IPs. The National movements of Karaites and Crimean Tatars have arranged their specific organizational forms. Karaite ethnic group has the representative council – Ulu Beylik elected by Karaites National Congress in 2003.

The compliance of Karaites and Krymchaks towards of the international requirements according with the characteristics of IPs is the basis for the recognition of IPs of Ukraine, through:

- the emergence and development of this NIPs as separate ethnic groups in Ukraine, the absence of their own historical country abroad of Ukraine and lack of other state or public entity, with which they could connect their own national identity (autochthonous character of these ethnic groups);
- the presence of indigenous` traditional territory of residence (Crimea) in Ukraine, which with these NIPs have a close organic historical and cultural ties;
- national, linguistic, cultural and religious identity of this NIPs;
- self-consciousness of the representatives of these ethnic groups in a capasity of NIPs.

The features of these ethnic groups imposed by the current national ethno-political situation (loss of specified traditional forms of farming and nature management, the lack of a long tradition of existence of modern representative institutions, the being of the absolute paucity in Crimea), did not allow to Ukraine to make a decision about the establishment of the national-territorial autonomy on the traditional and modern territories of their residence of to give them all natural resources and lands of Crimea to the ownership. Even the formal final recognition of those ethnic groups as IPs has not been occurring within 23 years of independence of Ukraine.

During first decades of XXI century some acts concerning the NIPs issues were adopted in Ukraine. Prescript of Cabinet of Ministers of Ukraine on May 16, 2001 № 187-р ordered to the Ministry of Justice of Ukraine and to the Council of Ministers of ARC to research the issue on compliance the rights of Karaites and Krymchaks and, if it will be able, to give the coherent propositions to the Government[1]. State Program of Secure and Preservation the Intangible Cultural Heritage on 2002-2008, adopted by the resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine on December, 23 2004 р. № 1732 prescripts to the National Academy of Science and the Council of Ministers of ARC to held the scientific researches the history and cultural heritage of Crimean Karaites and Krymchaks[2]. Ukrainian Law "On Grounds of State Language Policy" adopted on July 3, 2012, provided the minority language statute for Karaite and Krymchak languages[3]. Also we may point on norms of Resolution of Verkhovna Rada of ARC № 582-6/11 on November 16, 2011 "On Measures of Preserving the Historic-Cultural Heritage of Crimean Karaites and Krymchaks for 2012"[4]

The occupation and subsequent annexation of Crimea (ARC and Sevastopol) by RF held in February-March 2014, greatly exacerbated the problem of the rights and interests of the NIP of Ukraine. Under foreign occupation of Crimea, which grew into its annexation, the newly formed government of Ukraine paid attention to the issue of IPs; as their natural collective rights were rejected by the authority of RF and separatists "government" of the Crimea.

Therefore, the Ukraine Parliament adopted the Statement of Verkhovna Rada of Ukraine on the Guarantees of the Rights of the CTP as a Part of the Ukrainian State (proposed by p.d. P. Poroshenko), which was approved by Resolution on 20 March 2014 р. № 1140-VII. The preamble of the Statement contained a reference to the objectives and principles enshrined in Arts. 3, 11, 15 of the Constitution of Ukraine, in Art. 1 of the UN Charter and in the UN International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights also as in the Vienna Declaration. By this Statement (point 4) Parliament of Ukraine has declared its support to UN DRIP.

---

[1] *Розпорядження про затвердження заходів щодо прискорення соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим 2001* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/187-2001-р> (2016, June, 29).

[2] *Постанова про затвердження Державної програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004-2008 роки 2004* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1732-2004-п> (2016, June, 29).

[3] *Закон про засади державної мовної політики 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2016, June, 29).

[4] *Постановление о мероприятиях по сохранению историко-культурного наследия крымских караимов и крымчаков на 2012 год» 2011* (Верховная Рада АР Крым). <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KM110439.html>

At the art. 8 of this Statement Ukraine also strongly condemned any attempt to restrict the political and social rights, civil liberties of Ukrainian citizens of different ethnicities living in Crimea, in particular, Ukrainian, Russian, Crimean Tatars, Armenians, Bulgarians, Greeks, Germans, Karaites, Krymchaks observing as a result of unconstitutional referendum in the ARC. The Statement on March 20, 2014 has the historical character; implementation of the Statement was conducted by Ukraine on the international scene during the regular annual session of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues in May 2014[1]. Permanent Mission of Ukraine to the UN organized event of support for the CTP in Crimea during the forum; on May 13, 2014 the representative of Ukrainian mission made the formal declaration at the session of the Forum about the support of the UN DRIP by Ukraine. We should add that this announcement was made on behalf of the Government of Ukraine. It managed to get rid of ambiguity due to the fact that as usually unilateral acts of states, including their international decisions, are issued by national Government (as it was made by Australia, Columbia, Canada and New Zealand governments for DRIP issue), not by the Parliament.

The relevant adverse events in Crimea contributed to approval of some new regulations, especially the Law of Ukraine on April 15, 2014 p. № 1207-VII "On Ensuring of the Rights and Freedoms of Citizens and Legal Regime for the Temporarily Occupied Territory of Ukraine". The preamble of the Act the declared as the basis the "protection and full realization of national, cultural, social and political rights of citizens of Ukraine, including IPs and national minorities" as the ground of the humanitarian, social and economic policy in relation to the population of temporarily occupied territory. This approach supposes that Ukraine by this way considers the collective rights of NIPs as a form of exercising the rights of citizens of Ukraine, which is not perfect in terms of the existing international theoretical concept, according to which collective rights may be considered as human rights but not as the rights of citizen.

However, this configuration let us to suggest that the rights of IPs of Ukraine in Crimea are covered by the rules of parts 1, 3 of Art. 5, parts 1, 2 of Art. 17 of this Law, under which Ukraine is taking all necessary measures to guarantee the rights and freedoms of man and citizen stipulated by the Constitution and laws of Ukraine, by international treaties, to all the citizens of Ukraine who live in the temporarily occupied territory. Thus the responsibility for the violation of such rights at the temporarily occupied territory is charged on Russia as the state-occupier in accordance with the norms and principles of international law[2].

According to the rules of Law № 1207-VII in a case of violation of its provisions, state bodies of Ukraine should use the mechanisms provided by the laws of Ukraine and international law, to protect the peace, security, human rights, freedoms and legitimate interests of citizens of Ukraine who are located on the temporarily occupied territory. Also, Ukraine is obliged to take all possible measures, including prescribed by an International Law, to restore the rights and freedoms of human being and citizen undermined as a result of the occupation. It should be added that the DRIP, of course, can be regarded as a collection of relevant norms of the International Law that can be applied by Ukraine to implement the requirements of the Law № 1207-VII. Also norms of part 7 of Art. 5 of the Law № 1207-VII, under which responsibility for the protection of cultural heritage in the temporarily occupied territory is put on Russia as the state-occupant, according to the norms and principles of the International Law, must certainly be disseminated on the cultural heritage of the NIP of Ukraine.

We may point also on the drafts of the Law on the Status of IPs of Ukraine, introduced to Parliament in March 2014. They are: the draft "About the Restoration of the Rights of IPs of Ukraine Forcibly Relocated from Crimea" № 4434 on March 13, 2014, submitted by MP G. Moskal and the draft "On the Rights of IPs of Ukraine» № 4501 on March 20, 2014, submitted by deputies V. Karpuntsov, O. Prodan, R. Pavlenko, T. Corner and I. Heraschenko.

It should be indicated that the project № 4434 was made by analogy with a number of bills, including governmental, previously proposed to solve the deported problem[3]; actually the category of "deportees" in

[1] *Permanent Forum on Indigenous Issues Thirteenth Session 3rd & 4th Meetings HR/5179* (UN Economic and Social Council). *Official web-site* <http://www.un.org/News/Press/docs/2014/hr5179.doc.htm> (2016, June, 29).

[2] *Закон про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (2016, June, 29).

[3] *Проект Закону України про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою 2008* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33290> (2016, June, 29).

text was replaced by the category of "IPs"; most of the rules of the project was devoted not determine the status of IPs but to establish the competence of public authorities to organize their return and resettlement in Ukraine; project concerned exclusively the CTP (without notices about Karaites and Krymchaks) [1]. These circumstances led to the rejection of the Bill by the Parliamentary Committee.

The draft of the Law № 4501, proposed by mentioned group of democratic deputies is more sophisticated and high-quality document that puts forward the purpose of determining the rights of IPs in Ukraine and the characteristics of their implementation. In fact, this draft is the maximum possible implementation of the norms of the UN DRIP. It presents the list of the rights of IPs set in the DRIP. Therefore, this approach of its authors, provided with the official acknowledgment by Ukraine the significance of this DRIP should be considered as productive one. According to Art. 1 of the draft of this law IPs of Ukraine – are the autochthonous ethnic community, which is densely settled and descent from the territory held within the state border of Ukraine, which is an ethnic minority in the population of Ukraine and does not have own state formation outside Ukraine. Project proposes to determine the Crimean Tatars, Karaites, Krymchaks as IPs Ukraine "compactly residing in ARC – an integral part of Ukraine"[2].

This article (the other provisions of the draft regulations is the transfer of the UN DRIP) actually was borrowed by its authors from the draft of the Concept of National Ethnic Policy of Ukraine, and causing a number of observations; as the issue of ethnic genesis is difficult to be connected with certain territory inside the modern state borders; in addition, Karaites and Krymchaks now live scattered across Ukraine not in Crimea mostly. Also we must not forget that the traditional territory of residence of the Crimean Tatars in Ukraine, except ARC, is Sevastopol (also for Karaites) and areas of Kherson and Zaporizhzhya obtasts. During parliamentary consideration of this draft Verkhovna Rada of Ukraine sent the project № 4501 for revision and proposed to consider the suggestions of project № 4434, rejected by the parliamentary committee.

In those conditions a draft of the resolution "On Statement of Verkhovna Rada of Ukraine on Preserving in Ukraine the Originality and Cultural Heritage of Crimean Karaites (Karays) and Krymchaks" № 2680 was registered in Ukrainian Parliament on April 20, 2015. The profile parliamentary Committee on Issues of Culture and Spirituality researched this draft and recommended to adopt it (protocol of session on May 13, 2015 № 13); also this project was adopted by the parliamentary Committee on Human Rights, National Minorities and Ethnic Relations and other committees[3].

So far as RF as the state-occupier considers today the Crimea's territory as its own, RF has extended its own national legislation over that one. Therefore, it is necessary to examine separately the legislation of the RF on Indigenous Issues. Imperial nature of Russian State contributed to the compilation of original solutions to the problem of the legal status of Indigenous non-titular population of Russia. Historical background of this view was so-called "inorodetz" law in imperial period; after the revolution in 1917 the Russian S.F.S.R. and the U.S.S.R. borrowed the relevant institutions to solve the problem of the status of the indigenous inhabitants of the North, Siberia and Far East of the Russia; other peoples received the status of titular nations of autonomous republics, or were assimilated during the XX cent. till the loss of political and cultural identity.

Current legal regulations of the RF, including federal laws and laws of the federation subjects, which now regulate the legal status of IPs of Russia, were approved under the banner of the provisions of Art. 69 of the Constitution, 1993, under which the RF guarantees the rights of non-numerous indigenous peoples "in accordance with universally recognized principles and norms of international law and international agreements of the RF". As a furtherance of these provisions of the Constitution some federal law was approved: "On Guarantees of the Rights of Non-Numerous Indigenous Peoples of the RF" on April 30, 1999 № 82-FL, "On General Principles of Organization of Communities of Indigenous Non-Numerous

[1] *Проект Закону України про відновлення прав корінного народу України, примусово переселеного з території Криму 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=50220&pf35401=293990> (2016, June, 29).

[2] *Проект Закону України про права корінних народів України 2014 (Верховна* Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50327> (2016, June, 29).

[3] *Проект постанови Верховної Ради України про Заяву Верховної Ради України щодо збереження в Україні самобутності та культурної спадщини кримських караїмів (караїв) та кримчаків 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2680&skl=9> (2016, June, 29).

Peoples of the North, Siberia and Far East of the RF" on July 20, 2000 № 104-FL and "On Territories of Traditional Nature Use of the Indigenous Peoples of the North, Siberia and Far East of the RF" on May 7, 2001 № 49-FL[1].

The additional importance for the determination of the status of IPs in the RF have such acts as a List of Places of Traditional Residence and Traditional Economic Activities of Non-numerous Indigenous Peoples of the RF, approved by the Government of the RF on May 8, 2009 № 631-p and the Concept of Sustainable Development of the Non-Numerous Indigenous Peoples of the North, Siberia and the Far East of the RF, approved by the Russian Government on February 4, 2009, № 132-p. These acts of Russian legislation provides a wide range of collective (ethnic) rights for non-numerous IPs, but do not recognize the existence of IPs` rights to political self-determination and limit the rights of collective ownership on traditional areas of residence and coherent natural sources for the IPs. Legal doctrine of the RF recognize the ethnos as IP, according to autochthonous factors and historic grounds, but also with non-numerous criteria, by which IP can be recognized only if its representatives are no more then 50,000 persons, and with condition of preserving the traditional forms of their lifestyle[2].

Such conditions do not allow for a number of ethnic groups in RF to obtain the status of IP – in cases of excess of quantity of their representatives of 50000 persons or in cases of rejection (even partial) of the traditional way of life in terms of modern urbanization. Therefore, in particular, CTP can not get the status of the IP of RF from occupying power and use it to protect their collective rights and interests (as there is approximately 250000 Crimean Tatars in Crimea).

We should add that the government of the RF sets out an exhaustive list of non-numerous IPs living in Russian territory. The first was the United List of Non-Numerous IPs of RF approved by the Government RF on March 24, 2000 № 255. The next one was the List of IPs of the North, Siberia and Far East of the RF approved by the Governmental Prescript on April 17, 2006 № 536-p. This is interesting that this List was amended several times (some ethnic groups were included and some – excluded without any official explanation); today this List includes 40 ethnic groups, of which only 2 (Sami and Vepses) are living in the European part of RF. During 2009-2011 Russian Government excluded from List such European nations of RF, as Besermyans, Vod`, Izhors and Seti; we can assume that the Sami is still in the List because of their cross-border status and Vepses – because of ethnic origin of V. Putin.

We must add that the right of a state to determine, which ethnic group is the IP in general is ambiguous (as it borders on the restriction of the right to self-consciousness). But this competence of the state does not include by any way the possibility of cancellation of such recognition of ethnic group as IP because of some subjective factors. Also, Federal law on April 30, 1999 № 82-FL mentioned above gave the special mandate to the State Council of the Republic of Dagestan to establish a separate list of Republican's IPs, to determine their quantity and other characteristics – because of the "unique ethnic composition of the population of the Republic of Dagestan by the number of peoples residing in its territory". The list of IPs of the Republic of Dagestan was approved by the republican State Council on October 18, 2000 № 191, and soon was adopted by central authorities of the RF. That is noteworthy, that among the 14 IPs of Dagestan this List ethnic Russians were attributed.

For the reason of increasing of the international attention to IPs in Crimea the separatist authorities decided to implement the pointed legislation of the RF in relation to the Non-Numerous IPs on the Karaites and Krymchaks. This step has a political importance but in practice it is clearly seen that less than 100 of assimilated Krymchaks and some hundreds of Karaites are not considered by the separatist regime also as by authorities of RF as any kind of a threat. So called "State Council of the Republic of Crimea" had adopted a Resolution on June 25, 2014 № 2254-6/14 "About the presentation of the proposal to the Government of the RF "On the Inclusion the Crimean Karaites and Krymchaks into the Unified List of Indigenous Non-Numerous Peoples of the RF".

This proposal recognized that in a multi-ethnic community of Crimea special position is occupied by non-numerous IPs – Crimean Karaites and Krymchaks, which had been formed historically precisely on

[1] *Федеральные законы о гарантиях прав коренных малочисленных народов РФ 1999 ; О территориях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ 2001; Об общих принципах организации общин коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ 2000. Официальный сайт.* <http://constitution.garant.ru/act/right/180406; http://base.garant.ru/12122856; http://base.garant.ru/182356> (2016, June, 29).

[2] Ананидзе, Ф.Р. (2001). Коренные народы и право народов на самоопределение. *Вестник Российского университета дружбы народов, 2,* 66-75.

this territory and have a complex and multi-layered ethnic genesis, own ethnic identity, cultural identity and religious independence[1]. This resolution of separatist authorities was the ground for a project of the Resolution of the Government of the RF that was officially proposed for a public discussion for June 27 – August 18, 2014 on governmental web-site but still is not adopted.

There are some "non-governmental" organizations, which today unites officially IPs of the RF, is the Russian Association of IPs of the North, Siberia and Far East of RF (RAIPON) and L`auravetl`an Information and Education Network of IP (LIENIP). Those associations used actually as a tool of influence of federal authorities as to the IPs themselves, as to the international structures formed for the problems of IPs (now LIENIP is supported by federal authorities little bit more than RAIPON). Both of them include only people<who are appropriate from the point of view of Russian list of non-numerous Indigenous Peoples. So the most of IPs of Russia have no a chance to the members of those organizations. Despite the active participation of international organizations in the UN system on indigenous issues, RF as the state does not use the rules of international instruments for addressing the issues of IPs residing in RF; RF did not join the DRIP.

It is necessary to point out that the official attitude of the RF to the population of ARC and Sevastopol is defined by the doctrine of the existing the "multinational people of RF", and by approaches that have been wide spread in the environment in pro-Russian part of the Crimean population. This is proved by the provisions of so-called "Treaty between the RF and the Republic of Crimea on Acceptance the Republic of Crimea to the RF and the Formation of New Subjects of RF" on March 18, 2014.

This act tried to justify the Russian annexation of the Crimea by "free and voluntary will of the Peoples of the Crimea on All-Crimean referendum held in ARC and Sevastopol City on March 16, 2014, during which the peoples of Crimea agreed the decision on reunification with Russia on the rights of subject of the RF". The thesis on the "Peoples of the Crimea" is also being in the Art. 3 of this "Treaty", under which RF guarantees to all the Peoples "residing in the Republic of Crimea and Sevastopol city of federal significance", the right to preserve their native language and to create the conditions for its learning and development.

It is necessary to point out that the implementation of the right to self-identification by IPs of Ukraine under occupation is complicated by the anti-humane Russian propaganda, by quasi-historic "scientific" theories, which are used by the occupation authorities in order to prove the "non-indigenousness", "inferiority" of the IPs, and to distort their history. Unfortunately, the relevant efforts were performed in the past by some state authorities and officials of Ukraine and ARC (though not so often and rigid).

This situation is duplicated in the Resolution of the Supreme Council of ARC "On the Independence of the Crimea" on March 17, 2014 № 1745-6/14 which indicated on the "direct expression of the Peoples of the Crimea on a referendum", which «showed that the Peoples of the Crimea were in favor of joining into Russia, and therefore, for withdrawal from Ukraine and for establishing an independent state".

It draws the attention that, this model of "Peoples of the Crimea" is discarded as useless, in the so-called "Constitution of the Republic of Crimea» (CRC) approved by the Supreme Council of ARC naming itself now as the "State Council of the Republic of Crimea" (SCRC), on April 11, 2014. The preamble of CRC has referred to «the will of the multinational People of the Republic of Crimea"; Art. 2 of CRC stated that "the source of power in the Republic of Crimea is in its People, which is the part of the multinational People of the RF". However, part 2 of art. 5 of the CRC stated that land and other natural resources are the basis of "life and activities of Peoples living in the Republic of Crimea"; in part 4 of art. 37 CRC stated that "the Republic of Crimea creates and provides the equal opportunities for conservation and development of cultures of all peoples living in it"; in point 4 of art. 83 CRC sets on the preservation and development of ethnic and cultural diversity of the "Peoples of the RF residing in the Republic of Crimea", but also states the "protection of national minorities". CRC adopts the Crimean official languages in part 1 of art. 10 as the Russian, Ukrainian and Crimean Tatar ones.

The problem of NIPs in Ukraine is based on the global problem of the status of peoples as holders of a number of collective rights. The specificity of NIPs is caused by practical impossibility to implement the sovereignty of such peoples through the formation the national independent state. The issue of NIPs' rights

[1] *Постановление о внесении представления в Правительство Российской Федерации «О включении в Единый перечень коренных малочисленных народов Российской Федерации крымских караимов и крымчаков 2014* (Правительство Российской Федерации). *Официальный сайт.* <http://regulation.gov.ru/project/17036.html? point=view_project&stage=1&stage_id=6158> (2016, June, 29).

aggravated under conditions of assault by countries of their residence on property, ethnic identity and political structure of IPs. Political and legal fate of NIPs of Ukraine, living now in the occupied Crimea is a striking example of those processes.

Collective political, economic, social and cultural rights of NIPs are recognized by the world community through the UN DRIP, 2007, which became a huge document of political and legal power. The legal status and actual situation of NIPs of Ukraine – Crimean Karaites and Krymchaks – is connected with the tragic history of their historic homeland. Ukraine since 1991 recognized the rights of this IPs de facto; recognition of his status for CTP and adherence to the DRIP, 2007 was done by Ukraine de jure in 2014 after the occupation of the Crimea by RF.

The occupying authorities of RF in Crimea do not recognize the legal status of Crimean IPs, particularly of CTP. Its protection, restoration and realization are the actual matter for Ukraine and for the whole international community also. Ukraine must recognize the Krymchaks and Karaites as the IPs (with the procedure in analogy for Statement on CTP statute on March 20, 2014) and adopt the Law on the status of IPs with fixing in it the prescriptions of the UN DRIP on the principles of subsidiarity. Ukraine must use the UN mechanisms and international non-governmental IPs` mechanisms for the protection of the rights of own IPs in the occupied territories of Ukraine; also Ukraine should protect the rights of IPs of the RF in conditions of revival the Russian imperialism.

References:

1. Permanent Forum on Indigenous Issues Thirteenth Session 3rd & 4th Meetings HR/5179 (UN Economic and Social Council). *Official web-site* <http://www.un.org/News/Press/docs/2014/hr5179.doc.htm> (2016, June, 29) [in English].
2. Ananidze, F.R. (2001). Korennye narody i pravo narodov na samoopredelenie [Indigenous peoples and the right of peoples to self-determination]. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby* narodov [Bulletin of Russian Peoples' Friendship University], *2,* 66-75 [in Russian].
3. Achkinazi, I.V. (2000). *Krymchaki: istoriko-jetnograficheskij ocherk [Krymchaks: historical-ethnographic essay].* Simferopol' [in Russian].
4. *Zakon pro vidnovlennia Kryms'koi Avtonomnoi Radians'koi Sotsialistychnoi Respubliky 1991 [The Law on Restoration of Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic in 1991]* (Verkhovna Rada Ukrains'koi RSR). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/712-12> (2016, June, 29) [in Ukrainian].
5. *Zakon pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyj rezhym na tymchasovo okupovanij terytorii Ukrainy 2014 [The law on the rights and freedoms of citizens and legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine in 2014*] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (2016, June, 29) [in Ukrainian].
6. *Zakon pro zasady derzhavnoi movnoi polityky 2012 [The Law on Principles of State Language Policy 2012]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2016, June, 29) [in Ukrainian].
7. Lebedeva, Je.I. (2000). *Ocherki po istorii krymskih karaimov-tjurkov*: monografija *[Essays on the history of the Crimean Karaites-Turks: monography].* Simferopol' [in Russian].
8. *Postanova pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy okhorony ta zberezhennia nematerial'noi kul'turnoi spadschyny na 2004-2008 roky 2004 [The Resolution on approving the State Program of protection and preservation of intangible cultural heritage for 2004-2008]* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1732-2004-p> (2016, June, 29) [in Ukrainian].
9. *Postanovlenie o vnesenii predstavlenija v Pravitel'stvo Rossijskoj Federacii «O vkljuchenii v Edinyj perechen' korennyh malochislennyh narodov Rossijskoj Federacii krymskih karaimov i krymchakov 2014 [Decision on making representations to the Government of Russian Federation "On Inclusion of Crimean Karaites and Krymchaks in the Unified list of indigenous peoples of the Russian Federation" 2014]* (Pravitel'stvo Rossijskoj Federacii). *Official site.* <http://regulation.gov.ru/project/17036.html? point=view_project&stage=1&stage_id=6158> (2016, June, 29) [in Russian].
10. *Postanovlenie o merah po sohraneniju kul'turnogo nasledija karaimov i krymchakov 1992 [Ordinance on measures for conservation of cultural heritage of Karaites and Krymchaks 1992]* (Sovet ministrov Krymskoj ASSR). *Vestnik Soveta ministrov Kryma* [Bulletin of the Council of Ministers of Crimea]*, 1* [in Russian].
11. *Postanovlenie o meroprijatijah po sohraneniju istoriko-kul'turnogo nasledija krymskih karaimov i krymchakov na 2012 god 2011 [Ordinance on measures for preservation of historical and cultural heritage of the Crimean Karaites and Krymchaks for 2012]* (Verhovnaja Rada AR Krym). <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KM110439.html> [in Russian].
12. *Proekt Zakonu Ukrainy pro vidnovlennia prav korinnoho narodu Ukrainy, prymusovo pereselenoho z terytorii Krymu 2014 [The project of the Law of Ukraine on restoration of rights of indigenous people of Ukraine forcibly*

resettled of the Crimea ,2014] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=50220&pf35401=293990> (2016, June, 29) [in Ukrainian].

13. *Proekt Zakonu Ukrainy pro vidnovlennia prav osib, deportovanykh za natsional'noiu oznakoiu 2008 [The project of the Law of Ukraine on restoration of rights of persons deported on ethnic grounds in 2008]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id =&pf3511=33290> (2016, June, 29) [in Ukrainian].

14. *Proekt Zakonu Ukrainy pro prava korinnykh narodiv Ukrainy 2014 [Draft Law of Ukraine on Rights of Indigenous Peoples in Ukraine, 2014]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50327> (2016, June, 29) [in Ukrainian].

15. *Proekt postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy schodo zberezhennia v Ukraini samobutnosti ta kul'turnoi spadschyny kryms'kykh karaimiv (karaiv) ta krymchakiv 2015 [The project of the resolution of Verkhovna Rada of Ukraine on Statement about preservation of identity and cultural heritage of the Crimean Karaites and Krimchaks 2015]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2680&skl=9> (2016, June, 29) [in Ukrainian].

16. *Rozporiadzhennia pro zatverdzhennia zakhodiv schodo pryskorennia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Avtonomnoi Respubliky Krym 2001 [Order on approving measures for acceleration of socio-economic development of ARC 2001]* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.*<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/187-2001-r> (2016, June, 29) [in Ukrainan].

17. *Federal'nye zakony o garantijah prav korennyh malochislennyh narodov RF 1999; O territorijah tradicionnogo prirodopol'zovanija korennyh malochislennyh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka RF 2001; Ob obshhih principah organizacii obshhin korennyh malochislennyh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka* RF *2000 [Federal laws on Guarantees of Rights of Indigenous Peoples of the Russian Federation, 1999; About territories of traditional wildlife managementof Indigenous Peoples of the North, Siberia and Far East of the Russian Federation in 2001; On general principles of organization of indigenous peoples communitie in, Siberia and the Russian Far East in 2000].* Official site. <http://constitution.garant.ru/act/right/180406; http://base.garant.ru/12122856; http://base.garant.ru/ 182356> (2016, June, 29) [in Russian].

Лилиана Тимченко, к. ю. н.
Европейский гуманитарный университет, Литва

ТОЛКОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «ПРАВО НАРОДОВ НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ» В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Liliana Tymchenko, PhD in Law
European Humanities University, Lithuania

THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT "THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION" IN MODERN INTERNATIONAL LAW

Almost all separatist movements appeal to «the right of peoples to self-determination». Social inquiry on this concept appeared in the light of the development of natural-rights-based approach to understanding the place and role of man, population, nationals, and people in the public administration system. Monarch receives power from the hands of people. The people is the best judge and legislator. The people has the right not to obey the sovereign. The people has the duty to overthrow the sovereign. These findings are reflected in the Declaration of Arbroath of 1320 – one of the first written declarations of independence in the history of Europe. Detailing the content of the «right of nations» took place in connection with the development of ideas of Puritanism in America. In the legal context, the term «self-determination of nations» was first performed at the Congress of Berlin of 1878, in connection with the granting of independence to the Balkan states. In accordance with the norms of modern international law, subject to the right to self-determination are the colonial peoples and peoples of non-self-governing territories. Due to the fact that self-identification of peoples is possible only on the basis of norms of constitutional law, the question of a subject of the right to secession is the responsibility of the state.

Key words: The right to self-determination, the Declaration of Arbroath of 1320, the Congress of Berlin of 1878, the Charter of the United Nations, colonial peoples.

«Возможно, ни один другой вопрос политической философии или международного права, чреватый такими страшными бедами, не рассматривался так поверхностно и пристрастно, как вопрос о праве на сецессию»[1], − так оценил состояние изученности рассматриваемой проблемы Алберт Тейлор Бледсоу. И действительно, в конце XX − начале XXI вв. вопросы, возникающие на пересечении таких проблем, как самоопределение, права человека и территориальная целостность государства, обрели особое звучание. Объединение Германии. Распад СССР и Югославии. Война в Грузии. Центробежные тенденции в государственной архитектуре Великобритании и Испании. Оккупация частей суверенной территории Украины. Все эти события заставили обратиться к вопросу о правовом содержании «права народов на самоопределение» в современном международном праве.

Право на самоопределение народов называется основанием для отделения самопровозглашенных государств. Значит ли это, что любая часть территории суверенного государства может претендовать на автономный статус (вплоть до отделения), апеллируя к праву народов на самоопределение? Как в международном праве сформировалась сама концепция «право народов на самоопределение»? Как юридически корректно следует толковать «право народов на самоопределение»?

Социальный запрос на концепцию «права народов на самоопределение» появился в контексте развития естественно-правового подхода к пониманию места и роли человека, населения, граждан,

[1] Бьюкенен, А. Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства. *Музей и общественный Центр «Мир, прогресс, права человека» имени Андрея Сахарова*. <http://old.sakharov-center.ru/publications/sec/002.html>

народа в системе государственного управления. Представление о том, каким должно быть справедливое, личностно-ориентированное общество присутствовало в сокровищнице человеческой мысли во все времена. Достаточно привести в качестве примера библейский сюжет о намеренном отказе народа от единственного справедливого и законного управителя – Господа и вручению властных полномочий земным управителям и последующее сожаление о содеянном грехе.

Философскую огранку такое представление получило в работах древних философов – Платона, Аристотеля, Цицерона, Конфуция, Лао-цзы и средневековых ученых – Фомы Аквинского (1225-1274 гг.), Данте Алигьери (1265-1321 гг.), Марсилия Падуанского (ок. 1275 г. – ок. 1343 г.), Джона Фортескью (ок. 1385 -1395 – ок. 1479 г.)[1].

В «Монархии» Данте Алигьери обосновывает тезис о том, что происхождение государства было обусловлено грехопадением Адама. Человечество оказалось во власти чувственных страстей, из которых самая опасная – алчность, и потому должно было создать общественное устройство, оберегающее людей от самих себя, от их разрушительной корысти. … «Грех Адама дает себя знать в том, что алчность людей заражает и само государство, теряющее от этого функции справедливости и вступающее в корыстную борьбу с другими государствами и со своими гражданами».[2] Кто же способен исполнить роль примиряющей «третьей силы», силы, которая бы сделала отношение государства к человеку более справедливым? У Данте – это монарх, император – идеальный правитель, безграничная власть которого основана на праве, морали, божественной санкции, на природе мирового устройства[3].

Но кто мог бы стать «Защитником мира»[4] в ситуации, когда правители не заботились о духовности, справедливости и гармонии?

По мнению другого средневекового мыслителя – Марсилия Падуанского, правом издавать законы и определять правителя, обладает «народ», а именно – совокупность граждан или большая их часть, получивших высокое гражданское образование и вполне посвящающих себя политической жизни[5].

Памятуя о том, что монарх получает власть из рук народа, зная, что порядок, установленный природой, необходимо сохранять правом[6] и, что «народ» является лучшим законодателем и судьей, закономерен вывод – «народ» обладает не только правом не повиноваться государю, но и обязанностью низложить его, если последний нарушает его интересы.

Именно эти выводы нашли свое отражение в Арбротской декларации 1320 г. (*Declaration of Arbroath*) – одной из первых в истории Европы писаной декларации о независимости. Этот документ появился в результате ожесточенной борьбы шотландского народа за свою независимость и в содержательном плане сводился к таким положениям: 1) утверждению о состоятельности, самостоятельности и организованности шотландцев как народа; 2) выводу о его свободолюбии и миролюбии; 3) заверению в том, что борьба шотландцев является результатом их стремления к свободе; 4) обращению шотландцев к Папе Римскому (Иоанну XXII) с требованием освободить их от короля Англии и оставить в мире[7]. В тексте Декларации упоминается о том, что государство Кельтов являлось одним из самых мощных политических образований древности и раннего средневековья. Такое превосходство обеспечивалось природным трудолюбием населения, грамотной организацией государственной власти и могущественной армией.

---

[1] Общность взглядов древних философов и средневековых ученых не случайна. «Формирование ранних европейских государств происходило по той же схеме, что и создание государств древнего типа». См. подробнее в работе: Розин, В.М. (2003). Становление права в культуре средних веков. *Право и политика, 9,* 128.

[2] Зубов, В.П. (пер. с итал.), Голенищев-Кутузов, И.Н. (коммент.). Данте Алигьери. *Монархия* (1999). Москва: “Канон-пресс-Ц” – “Кучково поле”, 5.

[3] Зубов, В.П. (пер. с итал.), Голенищев-Кутузов, И.Н. (коммент.). Данте Алигьери. *Монархия* (1999). Москва: “Канон-пресс-Ц” – “Кучково поле”, 6.

[4] Такое название получило сочинение Марсилия Падуанского, вышедшее в 1324 г.

[5] Классы, занятые физическим трудом, исключались из государства. См.: Чичерин, Б.Н. (2001). *Политические мыслители древнего и нового мира*. Москва: Гардарики, 94-97.

[6] Зубов, В.П. (пер. с итал.), Голенищев-Кутузов, И.Н. (коммент.). Данте Алигьери. *Монархия* (1999). Москва: “Канон-пресс-Ц” – “Кучково поле”, 10.

[7] The Declaration of Arbroath. *The National Archives of Scotland*. <http://www.nas.gov.uk/downloads/declarationArbroath.pdf>

Декларация отличается емкостью своих запросов и стройностью (корректностью) правовых конструкций. Одним из таких запросов является понятие о «свободе». Что означал термин «свобода» для средневекового шотландца? В государственном плане – уход, отказ от власти Стюартов, в личном плане – избежание рабства, высокая оценка добродетели, незаконность пребывания во власти кого-либо. Этот вывод подтверждается позицией шотландских историков, утверждающих, что ни одна монархия в Европе не жаждала свободы более, нежели шотландцы[1]. Для нас особый интерес представляет уровень юридической техники Арбротской декларации, качество правовой претензии и степень правовой осведомленности шотландцев XIV в. Ценным также является спектр общественно-правового понимания потребностей человека и его укрупненной общности – народа.

Ярким примером открытого народного протеста становится низложение жителями нидерландских провинций испанского короля Филиппа II и провозглашение независимости Нидерландов от испанских «тиранов и нарушителей права»[2]. В «Акте отложения»[3] от 21 июля 1581 г. основатели Нидерландской республики заявляли: *«Всему человечеству известно, что Бог назначает государей для того, чтобы оберегать народы, вверенные им, как пастух оберегает свое стадо. Если государь нарушает свой долг защитника, притесняет подданных, уничтожает их прежние льготы, общается с ними как с рабами, – то он уже не государь, – а тиран, и страна может вполне законно низвергнуть его, и избрать на место его другого»*[4].

Нидерландская революция заложила основы трех составляющих права народа: 1) право на суверенитет; 2) право на независимость; 3) право на восстание[5]. Примечательно, что причиной недовольства жителей Нидерландов стало нарушение испанцами старинных обычаев народа Нидерландов.

Лаконичную и достаточно четкую, на наш взгляд, программу переустройства политической жизни английского общества содержит «Декларация бедного угнетенного английского народа, обращенная ко всем, называющим себя или называемым лордами мэноров в пределах английской нации…» 1649 г. Авторы документа «путем праведного закона нашего сотворения» показали, «что человечество во всех его разветвлениях является хозяином земли и не должно быть подчинено никому из человеческого рода, но жить в свете закона справедливости и мира, существующего в его сердце…»[6].

Детализация содержательной части «права народов» происходила в связи с развитием идей пуританизма в Америке. «Человеческое общество существует в условиях договора, заключенного, с одной стороны, между богом и народом, а с другой – между богом и властью, на которую бог возложил обязанность служить народу», – полагали пуритане[7]. Логичен вывод авторов пуританской идеологии: если власть нарушает договор с народом, то и договор с богом она нарушает, а значит, народ обязан расторгнуть такой договор. Право народа американских колоний на независимость от британской короны было обосновано в памфлете «Здравый смысл» Т. Пейна в 1776 г. Здесь автор предложил убедительные аргументы, свидетельствующие о готовности американских колоний к самостоятельному успешному существованию[8]. Проведя детальный анализ политической и экономической ситуации, изучив возможности американского флота, Т. Пейн сделал вывод о своевременности постановки вопроса о независимости, упоминая о трех путях достижения независимости, наиболее предпочтительным из которых, по мнению автора, является путь «законного волеизъявления народа в конгрессе»[9]. Аргументы, изложенные Т. Пейном, нашли свое

[1] Cowan, E.J. (2008). '*For Freedom Alone' The Declaration of Arbroath, 1320*. Edinburg: Birlinn Limited, 100.
[2] Киндер, Г., Хильгеман, В. (2003). *Всемирная история*. Москва: «Рыбари», 245.
[3] В других источниках он называется «Актом отречения».
[4] Мотлей, Д.Л. (1871). История Нидерландской революции и основания Республики соединенных провинций [В 3 т.]. *Том третий*. Санкт-Петербург: Типография А.М. Котамина, 415.
[5] Мартыненко, А.П. (1993). *Права народов в современном международном праве*. Киев: Наукова Думка, 13.
[6] Мартыненко, А.П. (1993). *Права народов в современном международном праве*. Киев: Наукова Думка, 16.
[7] Мартыненко, А.П. (1993). *Права народов в современном международном праве*. Киев: Наукова Думка, 20.
[8] Пейн, Т. (1959). *Избранные сочинения*. Москва: Изд-во АН СССР, 63.
[9] Два других пути (военная сила или выступления черни) рассматривались идеологом американской независимости менее предпочтительными.

отражение в Декларации независимости Соединенных Штатов Америки 1776 г. Изложив факты злоупотреблений и несправедливостей короля Великобритании, авторы Декларации констатировали «неотвратимость разделения», заявив, что «соединенные колонии являются и по праву должны быть свободными и независимыми штатами, что они освобождаются от всякой зависимости по отношению к британской короне и что все политические связи между ними и Британским государством должны быть полностью разорваны, что в качестве свободных и независимых штатов они полномочны объявлять войну, заключать мирные договоры, вступать в союзы, вести торговлю, совершать любые другие действия и все то, на что имеет право независимое государство»[1]. Для нашего исследования документ особенно ценен тем, что позволяет наметить точку отсчета концепции «права на независимость для всех народов», проведя линию от естественных прав личности к правам народов.

С течением времени степень вовлеченности населения в дела государства становится все более высокой. Формируется понятие «народный суверенитет», который к середине XIX в. обретает национальные характеристики и перерастает в теорию, исходя из которой «государство должно простираться не далее создавшей его нации».[2] Важно обратить внимание на то, что этнических (национальных) характеристик в том смысле, каком принято понимать их сегодня, «народный суверенитет» не имел.

В правовом контексте термин «самоопределение наций» впервые прозвучал на Берлинском конгрессе 1878 г. в связи с обсуждением вопроса о независимости Балканских государств. Так, принятый на Берлинском конгрессе договор (Берлинский трактат) содержал положения об образовании самоуправляющегося княжества Болгария, которое бы платило дань султану, имело бы христианское правительство и народную милицию (ст. I).[3] Было договорено, что с согласия держав Князь Болгарии будет свободно избираться населением и утверждаться Блистательной Портой (ст. III).[4] «Временное управление Болгарии, до окончательного составления органического устава Болгарии, будет находиться под руководством российского императорского комиссара» (ст. VI).[5]

«Право наций на самоопределение» было признано Лондонским конгрессом II Интернационала в 1896 г.:

«Конгресс объявляет, что он стоит за полное право самоопределения (Selbstbestimmungsrecht) всех наций и выражает свое сочувствие рабочим всякой страны, страдающей в настоящее время под игом военного, национального или другого абсолютизма; конгресс призывает рабочих всех этих стран вступать в ряды сознательных (Klassenbewusste = сознающих интересы своего класса) рабочих всего мира, чтобы вместе с ними бороться за преодоление международного капитализма и за осуществление целей международной социал-демократии».[6]

«Право наций на самоопределение»[7] использовалось социал-демократами для обоснования целей своей идеологической борьбы. «В Восточной Европе и в Азии эпоха буржуазно-демократических революций только началась в 1905-ом году. – писал В.И. Ленин, – революция в России, Персии, Турции, Китае, войны на Балканах – вот цепь мировых событий *нашей* эпохи нашего «востока». И в этой цепи событий только слепой может не видеть пробуждения *целого ряда* буржуазно-демократических национальных движений, стремлений к созданию национально-независимых и национально-единых государств. Именно поэтому и только потому, что Россия

[1] Жидков, О.А. (1993). *Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательство*. Москва: Прогресс, Универс, 27.

[2] Ноженко, М.В. (2007). *Национальные государства в Европе*. Санкт-Петербург: Норма, 19.

[3] Адамов, Е.А., Козьменко, И.В. (1952). *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 182.

[4] Адамов, Е.А., Козьменко, И.В. (1952). *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 184.

[5] Адамов, Е.А., Козьменко, И.В. (1952). *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 185.

[6] Ленин, В.И. О праве наций на самоопределение. *Ленин о международной политике и международном праве: [Сборник]*. (1958). Москва: Издательство Института международных отношений, 121.

[7] Считалось, что в условиях социализма «создаются возможности для постепенного слияния понятий «нация» и «народ». См.: Рогачев, П.М., Свердлин, М.А. (1967). *Нации – народ – человечество*. Москва: Политиздат.

вместе с соседними странами переживает эту эпоху, нам нужен пункт о праве наций на самоопределение в нашей программе».[1]

Нельзя не согласиться с мнением И.В. Соболевой, которая оценивая принцип национального самоопределения, заметила, что эти идеи не рождались в национально-освободительных движениях, а предлагались им как удачное дополнение существовавших идеолого-ценностных установок.[2] Именно этот фактор и наложил свой отпечаток на формирование норм, получивших свое закрепление в Уставе ООН и Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам 1960 г.

Марксистско-ленинский подход к содержанию «права народов на самоопределение» был не единственным. Вильсоновское видение проблемы «самоопределения» ассоциировалось с выбором народа формы своего правительства посредством плебисцита и с защитой этнических меньшинств, которые были достаточно малы, чтобы соответствовать критериям государственности[3]. Внимание к вопросу о защите этнических меньшинств было обусловлено потребностью обезопасить существующую систему международных отношений. Справедливости ради необходимо отметить, что подход американского президента В. Вильсона к вопросу о праве народов на самоопределение не был понят однозначно ни современниками, ни его последователями. «Когда Президент говорит о самоопределении, что он имеет в виду? – вопрошал государственный секретарь Г. Лансинг, – имеет ли он в виду расу, территориальную зону или общность? Без определенной единицы, которая практична, применение этого принципа опасно для мира и стабильности»[4]. Говоря о проблеме идентификации народов по Вильсоновскому принципу, А. Уилан отмечал: «В зависимости от того, где начертана разделительная линия, этническое, религиозное или другое общество, добивающееся государственности (nationhood), может стать либо «народом», имеющим право на полное самоуправление, либо меньшинством с единственными минимальными правами, получившим по Версальской схеме остаточную категорию»[5].

Исходя из вышеизложенного, не сложно понять причины девиационного поведения государств при толковании «права народов на самоопределение». На сессии Совета Лиги Наций в июне 1920 г., в связи с рассмотрением спора между Швецией и Финляндией о статусе Аландских островов, государства сделали вывод о том, что принцип самоопределения народов занимает важное место в современной политической мысли, заметив при этом факт отсутствия упоминания о нем в Статуте Лиги Наций: *«Позитивное международное право не признает за национальными группами как таковыми права на отделение по своему желанию от государства, в состав которого они входят…»*[6].

В ходе построения послевоенного мирового порядка, «в мировую семью демократических стран» державы антигитлеровской коалиции приглашали все государства, «народы которых сердцем и разумом посвятили себя задаче устранения тирании, рабства, угнетения и нетерпимости»[7]. Это означало, что за «народами Объединенных Наций» стояли человеческие существа, люди, общности[8].

---

[1] Ленин, В.И. О праве наций на самоопределение. *Ленин о международной политике и международном праве: [Сборник]*. (1958). [Составитель сборника кандидат экономических наук И.И. Кульков]. Москва: Издательство Института международных отношений, 115.

[2] Соболева, И.В. (2011). Будущее мировой политики: через разрешение противоречия между принципом гсударственного суверенитетаи правом наций на самоопределение — к новой эре международных отношений. *Государственный суверенитет vs. право наций на самоопределение*. Москва: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 17.

[3] Whelan, A. (1994). Wilsonian Self-determination and the Versailles Settlement. *International and Comparative Law Quarterly*, *Jan., Vol. 43, Issue 1*, 99-101.

[4] Lansing, H. (1921). Self-determination in the Saturday. *Evening Post*, 9 April, 7.

[5] Whelan, A. (1994). Wilsonian Self-determination and the Versailles Settlement. *International and Comparative Law Quarterly*, *Jan., Vol. 43, Issue 1,* 103.

[6] Юрьев, С.С. (2000). *Правовой статус национальных меньшинств (теоретико-правовые аспекты).* Москва: Эдиториал УРСС, 136.

[7] Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. *Т. II. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (28 ноября — 1 декабря 1943 г.): сб. документов* (1978). Москва: Политиздат, 175.

[8] Такую позицию разделяет и Бардо Фассбендер: Fassbender, B. (2009). *The United Nations Charter as the Constitution of the International Community.* Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers Koninklijke Brill NV, 102.

«Принцип равноправия и самоопределения народов» (п. 2 ст. 1 Устава ООН) закрепляет сразу несколько новых для международного права положений: равенство суверенных единиц (вне зависимости от причастности к христианской цивилизации или к категории более развитых, «цивилизованных народов»); уважение желания народа в определении территориальных изменений; право на самостоятельный выбор правительства[1]. В формулировку «уважение принципа равноправия и самоопределения народов» участники Конференции в Сан-Франциско не вкладывали смысл «содействие немедленному освобождению зависимых территорий», равно как и не подвигали жителей федеративных государств к отделению[2].

Важно отметить, что замысел «великих держав» – Великобритании, СССР и США – сводился к тому, чтобы закрепить существующую расстановку сил, сохранить мир и, по возможности, сделать его более демократичным. Об этом и свидетельствуют положения, нашедшие закрепление в Атлантической хартии 1941 г.[3] Позже эти положения были зафиксированы в п. 2 ст. 1 Устава ООН, где государства более широкого круга согласились: «развивать дружественные отношения между нациями на основе уважения принципа равноправия и самоопределения народов, а также принимать другие соответствующие меры для укрепления всеобщего мира»[4].

Государства-победители не заглядывали так далеко в будущее, с тем чтобы заложить основы еще более свободной системе международно-правовых отношений, дающей возможность каждому этносу право на отделение. «Право народов на самоопределение», нашедшее свое отражение в п. 2 Атлантической хартии, рассматривалось ими скорее моральным правилом, нежели правовой нормой.

С принятием Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам в 1960 г. «политический принцип неопределенного применения начал функционировать как квази-правовой принцип»[5]. Несомненным прогрессом данного документа, а вместе с тем и международного права в целом, является рассмотрение права на самоопределение через призму фундаментальных прав человека, а также понимание самоопределения как результата дискриминации по отношению к колониальным народам. Проблемой, породившей с принятием Декларации целый ряд сецессионных движений, стало закрепление в документе права на самоопределение «для всех народов». При чтении этой Резолюции действительно может возникнуть иллюзия, что право на самоопределение не ограничено только колониальными народами. Но это только иллюзия. Дух документа, контекст документа не оставляют сомнений относительно того, что субъектом права на самоопределение являются именно и исключительно народы, находящиеся в колониальной зависимости[6].

Утверждение колониальных народов в качестве адресата права на самоопределение подтверждается положениями Резолюции 1541 (XV) Генеральной Ассамблеи ООН «Принципы, которыми государства-члены Организации должны руководствоваться при разрешении вопроса о том, обязаны ли они передавать информацию, предусмотренную статьей 73е Устава Организации Объединенных Наций», принятой 15 декабря 1960 г.[7]

Юридически корректное толкование термина «право народов на самоопределение» связано с

---

[1] Hambro, E., Goodrich, L.M. (1970). *The Charter of the United Nations. Commentary and Documents*. Columbia University Press, 61-62.

[2] Hambro, E., Goodrich, L.M. (1970). *The Charter of the United Nations. Commentary and Documents*. Columbia University Press, 62.

[3] Атлантическая хартия. Хрестоматия по новейшей истории. *Т. II.* <http://www.hrono.ru/dokum/194_dok/19410814.php>

[4] Устав ООН. Организация Объединенных Наций. <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>

[5] Castellino, J. (2000). *International Law and Self-Determination. The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity*. The Hague/Boston/London: Martin Nijhoff Publishers, 22.

[6] При этом важно толковать положения Декларации буквально, не ограничивая, но и не расширяя смысла норм статьи. Нельзя рассматривать положения п. 5 Декларации как создающие правовую основу для беспорядочного отделения той или иной территории из состава материнского государства.

[7] *Принципы, которыми государства-члены Организации должны руководствоваться при разрешении вопроса о том, обязаны ли они передавать информацию, предусмотренную статьей 73* е *Устава Организации Объединенных Наций*. – Резолюции 15-й сессии (1960-1961 годы). Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций. <http://www.un.org/ru/ga/15/docs/15res.shtml>

изучением норм, получивших свое закрепление в Международных пактах о правах человека 1966 г. В п. 1 ст. 1 Пактов записано: «Все народы имеют право на самоопределение….»[1]. Многие авторы усматривают в приведенной фразе некоторую противоречивость. Так, Д. Кастеллино отмечает, что в контексте Вильсоновских заявлений – это в основном означало, что все государства имели право быть демократическими … В контексте деколонизации это также означало, что колониальные народы имели право на свободу. Таким образом, термин «все народы» по-прежнему остается на протяжении десятилетий отрытым для интерпретаций[2]. Нам представляется, что сомнений по поводу адресата права на самоопределение не должно возникать. Из содержания ст. 1 Пактов явствует, что «всеми народами» являются именно колониальные народы и народы несамоуправляющихся территорий. Пункт 3 ст. 1 Пактов дает еще больше оснований делать такие выводы: «Все участвующие в настоящем Пакте государства, в том числе те, которые несут ответственность за управление несамоуправляющимися и подопечными территориями, должны, в соответствии с положениями Устава Организации Объединенных Наций, поощрять осуществление права на самоопределение и уважать это право»[3].

Аргументом, подтверждающим логику нашего исследования, является заявление правительства Индонезии, сделанное к Международному пакту о гражданских и политических правах 1966 г., где указано, что «в соответствии с Декларацией о предоставлении независимости колониальным странам и народам, и Декларации о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами, и соответствующего пункта Венской декларации и программы действий 1993 года, слова «право самоопределения «… не применяются к группе людей (section of people) в пределах суверенного независимого государства и не может истолковываться как разрешение или поощрение любых действий, нарушающих или подрывающих, полностью или частично, территориальную целостность или политическое единство суверенных и независимых государств»[4].

В 1970 г. с целью уточнения целей и принципов, закрепленных в Уставе ООН Генеральная Ассамблея ООН приняла Декларацию о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН[5]. Принятие этого документа было обусловлено широким консенсусом. Нормы, получившие закрепление в Декларации о принципах 1970 г., рассматриваются нормами jus cogens. У специалистов, исследовавших право на самоопределение, не возникает сомнений относительно того, что положения Декларации о принципах 1970 г. ориентированы на процесс деколонизации.

В контексте деколонизации следует рассматривать и положення, закрепленные в разделе VIII «Равноправие и право народов распоряжаться своей судьбой» Декларации принципов Заключительного акта Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе 1975 г.[6]

О том, что речь идет о праве колониальных народов на самоопределение, свидетельствуют такие фрагменты: «действуя постоянно в соответствии с целями и принципами Устава ООН и соответствующими нормами международного права», «исходя из принципа равноправия и права народов», «государства-участники подтверждают всеобщее значение уважения и эффективного осуществления равноправия и права народов». При этом первый и второй фрагменты еще раз возвращают нас к получившим широкое признание принципам Устава ООН, Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам 1960 г., Международным пактам о

[1] Международный пакт о гражданских и политических правах. *Конвенции и соглашения. Организация Объединенных Наций*. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml>

[2] Castellino, J. (2000). *International Law and Self-Determination. The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity*. The Hague/Boston/London: Martin Nijhoff Publishers, 32.

[3] *Международный пакт о гражданских и политических правах*. Конвенции и соглашения. Организация Объединенных Наций. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml>

[4] Declarations and Reservations. *INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS*, New York, 16 December 1966. <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4d88bd692>

[5] *Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569>

[6] *Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055>

правах человека 1966 г., Декларации о принципах 1970 г. Третий фрагмент носит, на наш взгляд, характер констатации, когда государства говорят о фактически уже состоявшемся процессе деколонизации. По этой причине вывод Г.Б. Старушенко о том, что Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе 1975 г. «подчеркнуло необходимость учета при его реализации интересов и других народов (его «всеобщее значение»)» не может быть адекватно воспринят с точки зрения юридической логики[1]. Мы не можем согласиться с тем, что «право на самоопределение признается за всеми нациями и народами (включая народы, представляющие часть нации или состоящие из нескольких наций, народностей, этнических групп), имеющими общую территорию, одну или несколько других общностей (историческую, религиозную, социальную и т.п.), объединенными общностью цели, которую они хотят достичь посредством самоопределения)»[2]. В соответствии с нормами современного международного права субъектом права на самоопределение являются колониальные народы и народы несамоуправляющихся территорий.

Последовательно рассмотрев историю закрепления понятия «право народов на самоопределение» в нормах международного права, необходимо сделать такие выводы:

1. В международном праве не закреплялись нормы, дающие право на самоопределение народам-этносам.

2. В силу того, что самоидентификация возможна только на основании норм конституционного права, решение вопроса о субъекте права на сецессию находится в компетенции государства.

3. Игнорируют, фальсифицируют и нарушают нормы международного права государства, осуществляющие поддержку обособленных общностей людей, которые насильственными методами выходят из состава материнского государства и претендуют на статус нового суверенного образования. Принцип территориальной целостности и сама цель международного права – поддержание мира – предопределяют ничтожность притязаний Приднестровской Молдавской Республики, Южной Осетии, Абхазии, Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики. Современное состояние международного права и уровень развития человеческой цивилизации требуют мирного разрешения любого конфликтного вопроса. Так, шотландцы в Великобритании или каталонцы в Испании инициировали плебисциты (референдумы) о независимости и установили мнение, населяющих эти территории жителей, относительно перспектив отделения. Именно такое решение и является легитимным способом рассмотрения вопросов о территории.

References:

1. Castellino, J. (2000). *International Law and Self-Determination. The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity*. The Hague/Boston/London: Martin Nijhoff Publishers [in English].
2. Cowan, E.J. (2008). *'For Freedom Alone' The Declaration of Arbroath, 1320*. Edinburg: Birlinn Limited [in English].
3. *Declarations and Reservations*. INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS, New York, 16 December 1966. <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4d88bd692> [in English].
4. Fassbender, B. (2009). *The United Nations Charter as the Constitution of the International Community.* Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers Koninklijke Brill NV [in English].
5. Hambro, E., Goodrich, L.M. (1970). *The Charter of the United Nations. Commentary and Documents.* Columbia University Press [in English].
6. Lansing, H. (1921). Self-determination in the Saturday. *Evening Post, 9 April*, 7 [in English].
7. The Declaration of Arbroath. *The National Archives of Scotland*. <http://www.nas.gov.uk/downloads/declarationArbroath.pdf> [in English].
8. Whelan, A. (1994). Wilsonian Self-determination and the Versailles Settlement. *International and Comparative Law Quarterly, Jan., Vol. 43, Issue 1,* 99-101 [in English].
9. Adamov, E.A., Koz'menko, I.V. (1952*). Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami. 1856-1917 [Collection of Russian contracts with other states. 1856-1917].* Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoj literatury [in Russian].

[1] Старушенко, Г.Б. (1989). Принцип равноправия и права народов распоряжаться своей судьбой. Курс международного права: В 7-ми т. *Том 2*. Москва: Наука, 174-175.

[2] Старушенко, Г.Б. (1989). Принцип равноправия и права народов распоряжаться своей судьбой. Курс международного права: В 7-ми т. *Том 2*. Москва: 177-178.

10. Atlanticheskaja hartija. Hrestomatija po novejshej istorii [The Atlantic Charter. Chrestomathy on the recent history]. *Vol. II.* <http://www.hrono.ru/dokum/194_dok/19410814.php> [in Russian].
11. B'jukenen, A. Secessija. Pravo na otdelenie, prava cheloveka i territorial'naja celostnost' gosudarstva [Secession. The right to secession, human rights and territorial integrity of a state]. *Museum and Public Center "Peace, Progress, Human Rights" behalf of the Andrei Sakharov*. <http://old.sakharov-center.ru/publications/sec/002.html> [in Russian].
12. *Deklaracija o principah mezhdunarodnogo prava, kasajushhihsja druzhestvennyh otnoshenij i sotrudnichestva mezhdu gosudarstvami v sootvetstvii s Ustavom OON [The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the UN Charter].* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569> [in Russian].
13. Zhidkov, O.A. (1993). *Soedinennye Shtaty Ameriki: Konstitucija i zakonodatel'stvo [United States of America: The Constitution and legislation].* Moscow: Progress, Univers [in Russian].
14. *Zakljuchitel'nyj akt Soveshhanija po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope* [Helsinki Accords]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055> [in Russian].
15. Zubov, V.P. (per. s ital.), Golenishhev-Kutuzov, I.N. (komment.) (1999). *Dante Alig'eri. Monarhija* [*Dante Alighieri. Monarchy].* Moscow: "Kanon-press-C" – "Kuchkovo pole"[in Russian].
16. Kinder, G., Hil'geman, V. (2003). *Vsemirnaja istorija [The World History].* Moscow: «Rybari» [in Russian].
17. Lenin, V.I. (1958). *O prave nacij na samoopredelenie. Lenin o mezhdunarodnoj politike i mezhdunarodnom prave: [Sbornik] [On the right of nations to self-determination. Lenin about foreign policy and international law].* Moscow: Publishing of the Institute of International Relations [in Russian].
18. Martynenko, A.P. (1993). Prava narodov v sovremennom mezhdunarodnom prave [Rights of peoples in contemporary international law]. Kyiv: Naukova Dumka [in Russian].
19. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskih pravah. Konvencii i soglashenija [International Covenant on Civil and Political Rights. Conventions and agreements]. *UNO.* <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> [in Russian].
20. Motlej, D.L. (1871). Istorija Niderlandskoj revoljucii i osnovanija Respubliki soedinennyh provincij [3 volumes] [History of the Dutch revolution and the founding of the Republic of the United Provinces]. *Tom tretij [Vol. 3].* Saint-Petersburg: Tipografija A.M. Kotamina [in Russian].
21. Nozhenko, M.V. (2007). *Nacional'nye gosudarstva v Evrope [Nation-states in Europe].* Saint-Petersburg: Norma [in Russian].
22. Pejn, T. (1959). *Izbrannye sochinenija [Selected works].* Moscow: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
23. Rogachev, P.M., Sverdlin, M.A. (1967). *Nacii – narod – chelovechestvo [Nation - people - humanity].* Moscow: Politizdat [in Russian].
24. Rozin, V.M. (2003). Stanovlenie prava v kul'ture srednih vekov [Formation of law in the culture of the Middle Ages]. *Pravo i politika [Law and politics],* 9, 128 [in Russian].
25. Soboleva, I.V. (2011). *Budushhee mirovoj politiki: cherez razreshenie protivorechija mezhdu principom gsudarstvennogo suvereniteta i pravom nacij na samoopredelenie — k novoj jere mezhdunarodnyh otnoshenij. Gosudarstvennyj suverenitet vs. pravo nacij na samoopredelenie [The future of world politics: through the resolution of the contradiction between the principle of state sovereignty and the right of nations to self-determination - a new era of international relations. State sovereignty vs. the right of nations to self-determination].* Moscow: Izdatel'skij dom Gosudarstvennogo universiteta – Vysshej shkoly jekonomiki [in Russian].
26. Sovetskij Sojuz na mezhdunarodnyh konferencijah perioda Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. [The Soviet Union at international conferences during the Great Patriotic War of 1941-1945]. *T. II. Tegeranskaja konferencija rukovoditelej treh sojuznyh derzhav — SSSR, SShA i Velikobritanii (28 nojabrja — 1 dekabrja 1943 g.): cb. Dokumentov [Vol. 2. The Tehran conference of the heads of the three Allied powers - the USSR, the USA and the UK (28 November - 1 December 1943): coll. of documents].* (1978). Moscow: Politizdat [in Russian].
27. Starushenko, G.B. (1989). Princip ravnopravija i prava narodov rasporjazhat'sja svoej sud'boj. Kurs mezhdunarodnogo prava: V 7-mi t. [The principle of equality and the right of peoples to self-determination. International law course: of 7 vol.]. *Tom 2 [Vol. 2.].* Moscow: Nauka [in Russian].
28. Ustav OON [The United Nations Charter]. *United Nations*. <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html> [in Russian].
29. Chicherin, B.H. (2001). *Politicheskie mysliteli drevnego i novogo mira [Political thinkers of ancient and new world].* Moscow: Gardariki [in Russian].
30. Jur'ev, S.S. (2000). *Pravovoj status nacional'nyh men'shinstv (teoretiko-pravovye aspekty) [The legal status of national minorities (theoretical and legal aspects)].* Moscow: Jeditorial URSS [in Russian].

Тимур Короткий, к. ю. н.
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: СТАРІ ПРОБЛЕМИ ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Tymur Korotkyi, PhD in Law
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY IN THE PROTECTION OF THE MARINE ENVIRONMENT: OLD PROBLEMS AND NEW TRENDS

The problem of international legal responsibility for pollution of the marine environment, damage to the environment or, more broadly, the failure of the international obligations for protection of the marine environment is a part of the general problem of international legal responsibility of states. International Maritime Law contains special instruments on responsibility for marine pollution. The interaction of international maritime law and international environmental law mediates unique legal regime of international responsibility for marine pollution.

Questions of international legal responsibility for failure of the international obligations to protect the marine environment are discussed. Theoretical aspects of international legal responsibility, its grounds and procedure for implementation are investigated. The provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 1982 on State responsibility by default to protect the marine environment are analyzed.

Key words: international responsibility, marine environment protection, international obligations, the United Nations Convention on the Law of the Sea of 1982.

Проблема міжнародно-правової відповідальності за забруднення морського середовища, за шкоду навколишнього природного середовища або, в більш широкому плані, за невиконання міжнародних зобов'язань з охорони морського середовища – частина загальної проблеми міжнародно-правової відповідальності держав. Адже, як зазначає В. Г. Буткевич, міжнародно-правова відповідальність не має галузевого поділу, вона є єдиним цільним інститутом. Разом з тим можуть бути різні режими міжнародної відповідальності[1]. Слід зазначити, що право міжнародно-правової відповідальності – самостійна галузь міжнародного права, норми якої посідають найважливіше місце у механізмі функціонування міжнародного права[2].

Але саме у рамках міжнародного морського права містяться спеціальні інструменти щодо відповідальності за забруднення морського середовища, коли як міжнародне право навколишнього середовища має більш загальні норми та приписи щодо відповідальності за порушення зобов'язань з охорони Світового океану як невід'ємного компонента глобальної екосистеми.

Так, одним із основних елементів захисту навколишнього середовища є принцип забруднювач платить, який було вперше сформульовано у 1972 році Радою Організації економічного співробітництва та розвитку. Іншими словами, принцип забруднювач платить отримав значну юридичну силу та зайняв місце «головного принципу міжнародного права навколишнього середовища». Принцип 22 Стокгольмської декларації 1972 року закріпив положення про те, що «Держави повинні співпрацювати для подальшого розвитку міжнародного права щодо відповідальності та компенсації для постраждалих від забруднення та іншої шкоди, завданої навколишньому середовищу діяльністю певної держави в межах її юрисдикції або контролю».

Відповідальність держав за невиконання зобов'язань по Конвенції ООН з морського права 1982 р.[3] та інших міжнародних договорів у галузі охорони морського середовища може наставати

[1] Буткевич, В.Г. (2002).Міжнародно-правова відповідальність. *Міжнародне право. Основи теорії:* підручник. Київ: Либідь, 463.
[2] Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 2, 5.
[3] *Конвенції ООН з морського права 1982 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057>.

відповідно до правил про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, кодифікованих у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Згідно з п. 1 ст. 235 Конвенції 1982 р., на держави покладається виконання їхніх міжнародних зобов'язань щодо захисту і збереження морського середовища. Вони несуть відповідальність відповідно до **міжнародного права** (виділено нами, Т.К.).

Тому саме взаємодія цих трьох галузей міжнародного права опосередковує унікальний правовий режим міжнародної відповідальності за забруднення морського середовища.

1. Міжнародно-правову відповідальність як правову категорію можна умовно поділити на три типи відповідальності. Як зазначає Л. В. Сперанська, такий розподіл зручний з точки зору юридичного аналізу проблеми відповідальності і цілком відповідає реаліям, що склалися в міжнародно-правових відносинах держав[1]. І. І. Лукашук звертає увагу на те, що в ході роботи Комісії міжнародного права ООН склалося два поняття відповідальності, що належать до двох її типів (видів). До першого належить відповідальність за міжнародні протиправні діяння. До другого – відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонені міжнародним правом[2]. Перший тип відповідальності знайшов широке підтвердження у доктрині та міжнародно-правовій практиці. Про це свідчать і Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

Другий тип відповідальності – відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонені міжнародним правом[3] (відповідальність за правомірну діяльність, або відповідальність за ризик).

В англомовній практиці для позначення міжнародної відповідальності використовують два терміни – «responsibility» и «liability»[4]. Згідно зі сформованою концепцією, яка знайшла визнання і у міжнародній практиці, відповідальність (responsibility) полягає у матеріальній відповідальності (liability) держави за свої протиправні дії[5]. Так, згідно зі ст. 235 Конвенції 1982 р., «держави повинні співпрацювати … у подальшому розвитку міжнародного права, зокрема, що стосується відповідальності (responsibility) та матеріальної відповідальності (liability) для визначення розміру збитків та відшкодування…». Так, відповідно до ст. 235 Конвенції 1982 року, «держави повинні співпрацювати ... в подальшому розвитку міжнародного права, зокрема, це відноситься до відповідальності (responsibility) і матеріальної відповідальності (liability) для визначення розміру збитку і відшкодування ...». Таким чином, мова йде про два типи відповідальності, що знаходить відображення у кодифікації норм про міжнародну відповідальність.

Проте тільки на основі негативної відповідальності неможливо виникнення і реалізація охоронних відносин, які складають поняття міжнародно-правової відповідальності держав у традиційному розумінні цієї категорії. Не виділяючи як окремий тип (вид) міжнародної відповідальності позитивну відповідальність, І. І. Лукашук зазначає, що нині зростаюче значення набуває позитивна відповідальність, тобто відповідальність за досягнення поставленої правом мети[6]. Тим паче, що міжнародне право багате на документи, які широко використовують саме це поняття. Наприклад, у Конвенції 1982 р. та інших міжнародних угодах у більшості випадків відсутні положення про конкретні види відповідальності держав, і в основному йдеться саме про позитивну відповідальність. На наш погляд, і в сенсі позитивної відповідальності сформульована ст. 192 Конвенції 1982 р. «Держави зобов'язані захищати і зберігати морське середовище»; на держави покладається виконання їхніх міжнародних зобов'язань щодо захисту і збереження морського

[1] Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана (некоторые теоретические аспекты*. Москва: Наука, 9.

[2] Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 22.

[3] Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 22.

[4] З цього приводу О. В. Задорожній та М. О. Медведєва пишуть, що у юридичній літературі розрізняються два види/рівні міжнародно-правової відповідальності держав: відповідальність за порушення обов'язку згідно з нормами міжнародного права (англ. – responsibility) і відповідальність за шкідливі наслідки неправомірних дій, які спричинили матеріальні збитки (англ. – liability). Деякі автори вважають, що у першому випадку мова йде про позитивну відповідальність, а в другому – про негативну. Необхідно, однак, зазначити, що в англомовній доктрині не існує єдиної думки з приводу сутності понять responsibility і liability. Різні автори застосовують ці терміни по-різному. Див.: Задорожній, О.В. (2010). Відповідальність у міжнародному праві навколишнього середовища. *Міжнародне право навколишнього середовища*. Київ: Видав. дім «Промені», 187.

[5] Див.: Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 22; Anzilotti, D. (1906). Responsibilité internationale des Etats… *RGDIP, vol. 8, 1-2*.

[6] Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 12.

середовища (п. 1 ст. 235 Конвенції 1982 р.). Характеризуючи положення ст. 192, К. Хакапаа вказує, що ця основоположна норма відображає головне завдання – закласти основи режиму загальної боротьби із забрудненням: всі держави, незалежно від розміру їх території, географічного положення або особливих національних інтересів, повинні нести відповідальність за запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища[1]. У цій цитаті, на наш погляд, мова йде саме про позитивну відповідальність.

Безперечно, позитивна відповідальність радше філософсько-юридична категорія, яка виявляється насамперед у належній поведінці держав і досягненні відповідного результату (наприклад, виробленні нових норм)[2]. Не можна не погодиться з думкою В. А. Василенка про те, що позитивна відповідальність логічно проявляється в утвердженні в міжнародному праві негативної відповідальності[3].

Таким чином, при розгляді проблематики відповідальності у міжнародному праві за забруднення морського середовища необхідно керуватися комплексним підходом, розглядаючи як єдину систему, включаючи позитивну відповідальность, різні режими та інститути відповідальності, що забезпечують єдину мету – захист і збереження морського середовища.

2. Починаючи з кінця 60-х і на протязі 70-х рр. XX століття, внаслідок як постійного посиленого навколишнього середовища взагалі, так і окремих випадків катастрофічного забруднення морського середовища, міжнародна правова система почала реагувати на проблему забруднення морського середовища в рамках двох режимів: міжнародного права навколишнього середовища та міжнародного морського права. Катастрофа танкера «Торрі Каньйон», яка сталася у березні 1967 р., продемонструвала можливий розмір завданої шкоди,[4] та актуалізувала питання щодо відповідальності та відшкодовування за завдані збитки. Варто зазначити, що як міжнародне право навколишнього середовища та міжнародне морське право містять концепції, що встановлюють механізми відповідальності та компенсації.

Проблема відповідальності в міжнародному праві навколишнього середовища досить широко досліджувалася. Варто відмітити роботи: В. М. Абдрашитова та В. М. Гузенко[5], Дж Абі-Саад (G. Abi-Saab)[6], Б. Ш. Белалової[7], Д. С. Бокланд[8], О. Воробйової[9], Б. Грефрез (B. Graefrath)[10], П. М. Дюпюї (P.-M. Dupuy)[11], М. С. Малеїна[12], О. А. Прошина[13].

Значна кількість робіт присвячена проблемам відповідальності за заподіяння шкоди

---

[1] Хакапаа, К., Маковский, А.Л. (ред. и со вступ. ст.) (1986). *Загрязнение морской среды и международное право*. Москва: Прогресс, 9.

[2] Сперанская, Л.В. (1983). *Проблема позитивной ответственности и охрана морской среды. Деятельность государств в Мир. океане: Международно-правовые аспекты*. Москва, 89-102.

[3] Василенко, В.А. (1976). *Ответственность государства за международные правонарушения*. Київ: Вища школа, 34.

[4] Tatiana Polunina Doctrine of State Responsibility in the Law of Inter-state Marine Pollution Damage (2012). <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=2701786&fileOId=2701788>.

[5] Абдрашитов, В.М., Гузенко, В.Н. (2004). Концептуальные положения международной ответственности государств за причинение вреда окружающей среде. *Материалы научной сессии*, *вып. 3: Право*. Волгоград, 41-44.

[6] Abi-Saab, G. (1999). The Uses of Article 19. *EJIL, 2.*

[7] Белалова, Б.Ш. (2000). К вопросу о кодификации норм международно-правовой ответственности государств. *Вестник МГУ. Серия 11: Право*, *4,* 34-45.

[8] Бокланд, Д.С. (2004). Ответственность за экологический ущерб, причиненный правомерной деятельностью. *Международное право – International Law*, *4 (20),* 47-97.

[9] Воробьева, Е. (2006). К вопросу о кодификации права международной ответственности: Проект статей об ответственности международных организаций. *Журнал международного права и международных отношений, 3,* 54-65.

[10] Graefrath, B. (1996). Complicity in the Law of International Responsibility. *Revue belge de droit international*, *vol. 29*.

[11] Dupuy, P.-M. (1980). International Law of State Responsibility: Revolution or Evolution? *Mich. JIL*, *1.* Of Transfrontier Pollution. In: *Trend in Environmental Policy and Law (JUC No Environmental Policy and Law Paper), 15, 364.*

[12] Малеин, Н.С. (1994). Современные проблемы юридической ответственности. *Государство и право, 6*.

[13] Прошина, Е.А. (2006). *Международно-правовая ответственность государств*: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.10. Москва.

навколишньому середовищу: В. М. Абдрашитов і В. М. Гузенко[1], А. Е. Бойл[2], П.-М. Дюпюї (P.-M. Dupuy)[3], О. В. Задорожний та М. О. Медведєва[4], В. М. Строчук[5], О. С. Тимошенко[6].

Менш активно аналізувалися питання, пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю за заподіяння шкоди навколишньому середовищу в процесі використання Світового океану: С. В. Виноградов[7], М. А. Гицу[8], Л. В. Сперанська[9], В. П. Кириленко[10].

Оскільки в рамках спеціального дослідження відсутня можливість самостійного аналізу загальних теоретичних і практичних питань міжнародно-правової відповідальності, ми будемо ґрунтуватися на доктринальних положеннях, праць, що стали класичними, В. А. Василенка[11] та І. І. Лукашука[12] і сучасних тенденціях кодифікації норм про міжнародно-правову відповідальність держави.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз правових засад міжнародної відповідальності держав, що виникають у разі невиконання зобов'язань з охорони морського середовища.

Слід зазначити міжгалузевий характер проблематики відповідальності у міжнародному праві за забруднення морського середовища, яка знаходиться в сфері регулятивного впливу трьох галузей міжнародного права: *права* міжнародної відповідальності, міжнародного права навколишнього середовища, міжнародного морського права, з безсумнівним впливом міжнародного приватного права. Цей зв'язок підкреслює Чень Чжу Чень (Chen-Ju Chen), вказуючи, що і*з метою ефективної реалізації стандартів права навколишнього середовища, а особливо тих, що стосуються боротьби із забрудненням морського середовища, було запроваджено механізм відповідальності та компенсації завданої шкоди шляхом прийняття важливих міжнародних документів, а зокрема Принципу 13 Декларації Ріо 1992 року та Принципу 22 Стокгольмської декларації 1972 року.*

[1] Абдрашитов, В.М., Гузенко, В.Н. (2004). Концептуальные положения международной ответственности государств за причинение вреда окружающей среде. *Материалы научной сессии*, *вып. 3: Право. Волгоград,* 41-44.

[2] Бойл, А.Э. (1992). Ответственность государства и обязанность охраны окружающей среды. *СЕМП, 1989–90–91*. Санкт-Петербург: СКФ «Россия-Нева», 216-220.

[3] Dupuy, P.-M. (1980). International Liability of Transfrontier Pollution. In: *Trend in Environmental Policy and Law (JUC No Environmental Policy and Law Paper), 15,* 364.

[4] Задорожній, О.В., Медведєва, М.О. (2010). *Відповідальність у міжнародному праві навколишнього середовища. Міжнародне право навколишнього середовища*. Київ: Видав. дім «Промені», 187-212.

[5] Строчук, В.М. (2004). Понятие трансграничного ущерба окружающей среде в международном праве. *Московский журнал международного права*, *1,* 114-128; Строчук, В. (2003). Обязательства государств по предотвращению трансграничного ущерба в международном праве. *Белорусский журнал международного права*. <http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=899&Itemid=143>.

[6] Тимошенко, А.С. (1992). Международная ответственность за ущерб окружающей среде. Верещетин, В.С., Виноградов, С.В., Даниленко, Г.М. (1992). *Курс международного права*: в 7 т. Москва: Наука. *Т. 5: Отрасли международного права,* 323-330.

[7] Виноградов, С.В. (1979). Некоторые аспекты ответственности государств в области охраны окружающей среды. *Междунар. право на службе мира*. Москва: ИГПАН, 116-125; Виноградов, С.В. (1990). Международная ответственность за загрязнение морской среды. *Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды*. Москва: Наука, 192-209.

[8] Гицу, М.А. (1978). Проблема международной ответственности государств в области охраны морской среды. *Советское государство и право, 9,* 76-80; Гицу, М.А. (1980). Ущерб как основание международной ответственности в свете проекта новой Конвенции по морскому праву. *Материалы VII общ. собр. 1978 г.* Москва, 96-101.

[9] Сперанская, Л.В. (1983). Проблема позитивной ответственности и охрана морской среды. *Деятельность государств в Мир. океане: международно-правовые аспекты*. Москва, 89-102; Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана*. Москва: Наука.

[10] Кириленко, В.П. (1980). Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана военными кораблями. *Морской транспорт. Сер.: Морское право и практика: науч.-техн. реферативн. сб*., *78 (328),* 7-14.

[11] Василенко, В.А. (1976). *Ответственность государства за международные правонарушения*. Киев: Вища школа.

[12] Лукашук, И.И. (2004). *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер.

Конвенція ООН з морського права об'єднала та запровадила засоби Міжнародної морської організації, які також становлять механізм відповідальності та компенсації.[1]

Значущість проблеми конструювання механізму міжнародної відповідальності у міжнародному праві охорони морського середовища визначається тим, що жоден режим попередження екологічної шкоди сам по собі не може забезпечити охорону навколишнього середовища без добре розроблених заходів відповідальності[2].

3. Відповідальність держави настає внаслідок порушення своїх зобов'язань з міжнародного права. Міжнародна відповідальність за шкоду навколишньому середовищу, що регулюється «вторинними» нормами міжнародного права, має свою специфіку, зумовлену як особливостями тих зобов'язань, які встановлені «первинними» нормами, договірними або звичайними, так і характером шкідливих наслідків, що настають у результаті порушення цих зобов'язань[3]. Тому необхідний як аналіз первинних, порушення яких тягне за собою відповідальність держави, так і вторинних норм, що регламентують міжнародно-правову відповідальність.

Фактичною підставою міжнародно-правової відповідальності держав є міжнародне правопорушення. Усі міжнародні правопорушення можна поділити на ординарні міжнародні правопорушення, серйозні міжнародні правопорушення і найбільш тяжкі міжнародні злочини, які, у свою чергу, класифікуються так: злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людства. Міжнародно-протиправне діяння держави має місце, коли певна поведінка здійснюється державою і є порушенням міжнародно-правового зобов'язання цієї держави[4].

Л. В. Сперанська вказує, що не кожне діяння держави може розглядатися як підстава його відповідальності, але лише таке діяння, яке порушує припис норм, тобто порушує зобов'язання, взяті на себе державою і відповідно порушує права іншої або інших держав, а в деяких випадках – порушує права всіх держав[5].

До відповідальності за договірним правом можна притягнути лише ті держави, які взяли на себе певні зобов'язання. На думку М.-Л. Ларссон (M.-L. Larsson), Договірне право виділяє п'ять методів правового регулювання відповідальності. По-перше, закріплення відповідальність у тексті договору, який держави зобов'язані виконувати відповідно до принципу добросовісного виконання взятих на себе зобов'язань. *Відповідно до іншого методу, слід не торкатись питання відповідальності у тексті договору або ж навіть закріпити відсутність відповідальності держав у тексті договору. Третій метод пропонує розділити відповідальність між приватними особами та державами, відповідно до цього підходу приватні особи несуть пряму (повну) відповідальність, а держави – часткову. Четвертим методом є обов'язок держав, які ратифікували угоду, прийняти національне законодавство, яким буде передбачена відповідальність за конкретні правопорушення. Таким чином відповідальність держав зменшується на користь приватних осіб. Прикладом реалізації цього методу слугує ст. 235 Конвенції 1982 р. П'ятим методом є перехід до відповідальності приватного сектору, який функціонує на світовому ринку, зокрема це стосується питання забруднення нафтою. Прикладом реалізації цього методу слугує Кодекс поведінки 1990.*[6]

Негативною рисою сучасних міжнародних природоохоронних угод є те, що вони передбачають можливість різних відхилень і винятків із загального правила, містять деякі абстрактні й нечіткі формулювання, особливо ті, які стосуються визначення шкоди, у зв'язку з чим

---

[1] Chen-Ju Chen The Liability and Compensation Mechanism under International Marine Environmental Law. <https://www.law.berkeley.edu/files/Chen-final.pdf>

[2] Верещетин, В.С., Виноградов, С.В., Даниленко, Г.М. (1992). *Курс международного права*: в 7 т. Москва: Наука. *Т. 5: Отрасли международного права*, 325.

[3] Умовний розподіл міжнародно-правових норм на «первинні» і «вторинні» був прийнятий Комісією міжнародного права ООН при дослідженні питання про відповідальність держав. Див.: Ago, R. (1970). Second report on the state responsibility. *Yb. Intern. Law Commiss, vol. 2,* 177-197.

[4] Лукашук, И.И. (2004). Ответственность государств за международно-противоправные деяния. *Право международной ответственности*. Москва: Волтерс Клувер, 381-393.

[5] Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана.* Москва: Наука, 52.

[6] Larsson, Marie-Louise (1999). *The Law of Environmental Damage: Liability and Reparation*. Martinus Nijhoff Publishers, 169-171. <https://books.google.com.ua/books?id=NHxwtVy9MKMC&pg=PA170&lpg=PA170&dq =state+liability+the+marine+environment&source=bl&ots=4Fy5xNnilh&sig=4-tQpo7GnHy9dhBHDdnwz8M6B64&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwj0rMmOvuzNAhWJCCwKHZHlAuw4ChDoAQglMAI#v=onepage&q=state%20liability%20the%20marine%20environment&f=false>

встановити «порушення міжнародно-правового зобов'язання» держави є досить складним завданням[1]. Не є винятком угоди в сфері охорони морського середовища.

4. Тому є важливим встановлення юридичних підстав відповідальності держав, визначення їх природи та змісту. У зв'язку з цим В. А. Василенко зазначає: «...під юридичними підставами відповідальності держави за міжнародні правопорушення слід розуміти всю сукупність юридично обов'язкових приписів міжнародно-правових актів, на основі яких певний варіант поведінки держави кваліфікується як міжнародне правопорушення. У таких актах містяться явно виражені або припускаються заборони, що дають підставу характеризувати той чи інший спосіб дії як протиправний. Сукупність передбачуваних або припустимих міжнародно-правовим актом ознак міжнародного правопорушення являє собою модель можливої протиправної поведінки держави, від конструкції якої багато в чому буде залежати характер регулятивно-охоронних правових відносин, що виникають при здійсненні суб'єктом діянь, заборонених приписами даного акту»[2].

Л. В. Сперанська під юридичними підставами відповідальності держав за міжнародні правопорушення розуміє всю сукупність юридично обов'язкових приписів міжнародно-правових актів та основних принципів міжнародного права, на основі яких певний варіант поведінки держави кваліфікується, як міжнародне правопорушення[3].

В. А. Василенко, як і деякі інші вчені, значно розширює коло джерел юридичних підстав відповідальності держави, підкреслюючи, що вони не збігаються з колом джерел міжнародного права у їх традиційному розумінні. Так, до кола джерел юридичних підстав відповідальності В. А. Василенко зараховує три основні групи міжнародно-правових актів: перша група – міжнародний договір і міжнародний звичай; друга група – рішення міжнародних судів і міжнародних (міжурядових) організацій, що мають обов'язкову силу; третя група – окремі односторонні міжнародно-правові акти держав. Л. В. Сперанська включає в коло джерел юридичних підстав відповідальності основні принципи міжнародного права[4].

Основні принципи (основні засади) міжнародного права, писав Р. Л. Бобров, – критерій законності всіх інших норм, що виробляються у сфері міжнародних відносин[5]. Що стосується міжнародного права охорони морського середовища, то принцип охорони морського середовища є тим критерієм законності, який повинні мати на увазі всі держави при виробленні всіх інших норм, до якої б сфери діяльності у Світовому океані не належали б ці норми[6]. І, відповідно, діяльність держав, що суперечить цьому принципу, повинна розглядатися як протиправна, незалежно від участі тієї чи іншої держави у відповідній угоді.

Міжнародно-правова відповідальність, яка відповідає англомовному терміну «responsibility», тісно пов'язана з концепцією належної обачності (англ. – due diligence), суть якої полягає в тому, що держава повинна проявляти «старанність», тобто вживати всіх необхідних заходів для попередження забруднення навколишнього середовища в результаті будь-якої діяльності, що здійснюється під її юрисдикцією або контролем[7]. Таким чином, держава не несучи відповідальності за протиправну діяльність фізичних або юридичних осіб, зобов'язана вжити організаційно-правових заходів для забезпечення належного контролю за такою діяльністю, попередження та припинення протиправних дій, покарання винних тощо. Порушення такого зобов'язання і призведе до міжнародно-правової відповідальності. Відповідно до преамбули Конвенції про запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., держави, визнаючи, що згідно зі

[1] Див.: Верещетин, В.С., Виноградов, С.В., Даниленко, Г.М. (1992). *Курс международного права*: в 7 т. Москва: Наука. *Т. 5: Отрасли международного права*, 326-327; Задорожній, О.В., Медведєва, М.О. (ред.) (2010). Відповідальність у міжнародному праві навколишнього середовища. *Міжнародне право навколишнього середовища*. Київ: Видав. дім «Промені», 192.

[2] Василенко, В.А. (1976). *Ответственность государства за международные правонарушения*. Киев: Вища школа, 80.

[3] Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана.* Москва: Наука, 58-59.

[4] Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана.* Москва: Наука, 58-59.

[5] Див.: Бобров, Р.Л. (1962). *Современное международное право: Объективные предпосылки и социальное назначение.* Ленинград: Изд-во ЛГУ, 77.

[6] Детальніше див.: Сперанская, Л.В. (1978). *Международно-правовая охрана морской*. Москва: Наука, \ 157.

[7] Виноградов, С.В. (1987). *Международное право и охрана атмосферы*. Москва: Наука, 149.

Статутом ООН і принципам міжнародного права… несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність, що здійснюється у рамках їх юрисдикції або контролю, не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав або районів, що знаходяться за межами дії національної юрисдикції.

Універсальні конвенції у сфері охорони морського середовища містять або повну заборону, наприклад, на захоронення певних речовин, або встановлюють обмеження на використання, перевезення і т. д. тих чи інших речовин, які можуть становити для морського середовища небезпеку в плані його забруднення. Положення цих конвенцій також є критерієм правомірної поведінки держав. Будь-яке порушення їхніх вимог повинне розглядатися як підстава відповідальності держави-порушника[1].

Так, вимоги МАРПОЛ 73/78 повинні розглядатися як критерії в оцінці поведінки держав, якими необхідно керуватися при вирішенні питань про протиправність того чи іншого діяння і відповідно при постановці питання про відповідальність держави-учасниці Конвенції і порушення її зобов'язань по Конвенції. Але, оскільки міжнародні стандарти, що містяться в положеннях Конвенції, випливають із загального принципу охорони морського середовища, вони повинні дотримуватися всіма державами[2].

Такі ж критерії правомірності поведінки держав у цій сфері містяться і в регіональних конвенціях.

5. Існування принципу міжнародної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, в даний час не викликає сумнівів, підтверджується міжнародною практикою, в тому числі рішеннями міжнародних судів і арбітражів[3].

Загальні підстави міжнародно-правової відповідальності держав (responsibility) в екологічній сфері передбачено в документах як юридично обов'язкових, так і рекомендаційних[4]. В аналогічних джерелах знайшов закріплення принцип міжнародної відповідальності за шкоду, заподіяну морському середовищу. Наприклад, у ст. 194 Конвенції 1982 р., преамбулах Конвенції про запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., МАРПОЛ 73/78, Міжнародної конвенції по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьбі з ним та співробітництва 1990 р., п. 2 ст. V Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р.

На думку К. Хакапаа, зі ст. 194 Конвенції 1982 р. випливає, що держава несе відповідальність за транскордонне забруднення, викликане приватною діяльністю, здійснюваною під її юрисдикцією або контролем, незалежно від того, проявило воно «належну турботу» про запобігання таких наслідків чи ні.

Як зазначає О. С. Тимошенко, незважаючи на загальне визнання існування принципу міжнародної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, реалізувати його складно. Сьогодні відсутній єдиний універсальний акт, який би врегулював міжнародно-правову відповідальність держав за шкоду навколишньому середовищу[5]. В основному прийняті документи, присвячені екологічним зобов'язанням держав, а не відповідальності як такої.

Про значимість проблеми в міжнародному праві свідчить те, що з 1978 р. Комісія міжнародного права ООН працює в напрямі «Міжнародна відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом», з метою проведення кодифікації відповідних норм, оскільки Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння такого аспекту не передбачав. У 1997 р. Комісія вирішила поділити цю тему на дві: спочатку підготувати проект статей про попередження транскордонної шкоди від небезпечних видів діяльності, а потім почати

[1] Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана*. Москва: Наука, 56.

[2] Сперанская, Л.В. (1984). *Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана*. Москва: Наука, 56.

[3] Верещетин, В.С., Виноградов, С.В., Даниленко, Г.М. (1992). Курс международного права: в 7 т. Москва: Наука. *Т. 5: Отрасли международного права*, 323-324.

[4] Див.: Задорожній, О.В., Медведєва, М.О. (ред.) (2010). Відповідальність у міжнародному праві навколишнього середовища. *Міжнародне право навколишнього середовища*. Київ: Видав. дім «Промені», 188.

[5] Задорожній, О.В., Медведєва, М.О. (ред.) (2010). Відповідальність у міжнародному праві навколишнього середовища. *Міжнародне право навколишнього середовища*. Київ: Видав. дім «Промені»,187.

роботу над проектом статей про розподіл збитків у разі транскордонної шкоди, заподіяної внаслідок небезпечних видів діяльності. Обидва варіанти були остаточно завершені у 2001 і 2006 рр.[1]

Відповідальність за шкоду навколишньому середовищу, в тому числі за забруднення морського середовища, реалізується відповідно до принципів і норм, які належать до всього інституту міжнародної відповідальності держав[2]. Інститут міжнародно-правової відповідальності держав заснований на нормах звичаєвого права. Не є винятком і питання відповідальності держав за шкоду, завдану навколишньому середовищу. Загальні питання міжнародно-правової відповідальності держав регламентуються Статтями про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

Джерело сучасного принципу відповідальності держав за шкоду навколишньому середовищу – міжнародний звичай, згідно з яким держави повинні утримуватися від дій, що можуть спричинити шкоду за межами їх юрисдикції[3]. У міжнародній судовій практиці цей принцип уперше було сформульовано у рішенні арбітражного трибуналу у справі про плавильний завод у Трейлі 1941 р., де зазначалося: «...жодна держава не має права використовувати чи дозволяти використовувати свою територію таким чином, щоб це могло завдати шкоди задимленням майну або особам на своїй території чи на території іншої держави у тому випадку, якщо таке забруднення спричинить серйозні наслідки, а збиток буде встановлено за допомогою явних і переконливих доказів»[4].

Міжнародний Суд ООН підтвердив існування загального обов'язку держави не дозволяти використовувати свою територію всупереч правам інших держав у рішенні у справі про протоку Корфу 1949 р., а також визнав наявність цього обов'язку як частини міжнародного права навколишнього середовища в Консультативному висновку про законність застосування або загрози застосування ядерної зброї 1996 р.

6. Велика частина природоохоронних договорів, особливо багатосторонніх, не містять положень, що регулюють відповідальність. Коли договір включає відповідні положення, вони формулюються у найзагальнішій формі, як правило у вигляді відсилання до майбутніх угод про процедуру відшкодування збитків. Наприклад, Конвенція про охорону середовища Середземного моря 1976 р. містить статтю «Матеріальна відповідальність і компенсація», яка встановлює лише зобов'язання держави співпрацювати у розробці «процедур для визначення матеріальної відповідальності і компенсації за шкоду від забруднення морського середовища внаслідок порушення положень даної Конвенції та відповідних протоколів»[5]. Конвенція 1982 р. містить загальне положення щодо відповідальності у ст. 235, п. 3 якої передбачає, що держави «співробітничають у здійсненні діючого міжнародного права і в подальшому розвитку міжнародного права, що стосується відповідальності, для оцінки та відшкодування збитків або врегулювання пов'язаних з цим спорів, а також, коли доречно, в розробці критеріїв та процедур виплати належного відшкодування, таких, як обов'язкове страхування або компенсаційні фонди». Відповідно до п. 1 ст. XVI «Зобов'язання і відповідальність» Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р., договірні Сторони несуть відповідальність за виконання своїх міжнародних зобов'язань із захисту і збереження морського середовища Чорного моря.

Розглядаючи питання відповідальності держав за міжнародним правом навколишнього середовища, слід також пам’ятати про обов’язок попередити шкоду, якій міститься у Міжнародній конвенцію про рятування 1989 р., відповідно до положень якої держави-учасниці зобов’язалися запобігати завданню шкоди навколишньому середовищу[6].

---

[1] Задорожній, О.В., Медведєва, М.О. (ред.) (2010). Відповідальність у міжнародному праві навколишнього середовища. *Міжнародне право навколишнього середовища*. Київ: Видав. дім «Промені», 205.

[2] Виноградов, С.В. (1990). *Международная ответственность за загрязнение морской среды. Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды*. Москва: Наука, 192.

[3] Верещетин, В.С., Виноградов, С.В., Даниленко, Г.М. (1992). *Курс международного права*: в 7 т. Москв: Наука. *Т. 5: Отрасли международного права*, 325.

[4] *Trial Smelter (United States v. Canada),* 16 April 1938 and 11 March 1941.

[5] *Selected multilateral treaties in the field of the environment* (1983). Nairobi, 450. Цит. по: Верещетин, В.С., Виноградов, С.В., Даниленко, Г.М. (1992). *Курс международного права*: в 7 т. Москва: Наука. *Т. 5: Отрасли международного права*, 325.

[6] Axel Luttenberger Coastal States Responsibility with regard to places of refuge for ships in distress. <https://bib.irb.hr/datoteka/357325.scan0001_3.pdf>

7. Питання про відповідальність держав за шкоду навколишньому середовищу – частина більш широкої проблеми міжнародної відповідальності за правопорушення, яка знаходилася на розгляді Комісії міжнародного права ООН у період роботи III Конференції ООН з морського права (1973–1982 рр.). Тому в ході дискусій у Третьому комітеті III Конференції ООН з морського права було вирішено, що майбутня конвенція в силу свого широкого характеру не повинна містити детальні положення, які в майбутньому повинні бути включені в спеціальну міжнародну конвенцію[1]. Дж. Тімагеніс, аналізуючи стосовно проблеми відповідальності держав за забруднення морського середовища роботу III Конференції ООН з морського права, різні проекти і розроблені в той час тексти статей з морського права, зазначив суттєвий розвиток відповідних принципів в процесі роботи конференції. Разом з тим, на його думку, вони все ще мають значною мірою загальний характер і тому потребують ретельної подальшої розробки[2].

References:

1. Abi-Saab, G. (1999). The Uses of Article 19. *EJIL, 2* [in English].
2. Ago, R. (1970). Second report on the state responsibility. *Yb. Intern. Law Commiss, vol. 2,* 177-197 [in English].
3. Anzilotti, D. (1906). Responsibilité internationale des Etats… [International responsibility of States]. *RGDIP, vol. 8,* 1-2 [in French].
4. Axel Luttenberger Coastal States Responsibility with regard to places of refuge for ships in distress. <https://bib.irb.hr/datoteka/357325.scan0001_3.pdf> [in English].
5. Chen-Ju Chen The Liability and Compensation Mechanism under International Marine Environmental Law. <https://www.law.berkeley.edu/files/Chen-final.pdf> [in English].
6. Dupuy, P.-M. (1980). International Law of State Responsibility: Revolution or Evolution? Mich. JIL, 1. Of Transfrontier Pollution. In: *Trend in Environmental Policy and Law (JUC No Environmental Policy and Law Paper), 15,* 364 [in English].
7. Graefrath, B. (1996). Complicity in the Law of International Responsibility. *Revue belge de droit international, vol. 29* [in English].
8. Larsson, Marie-Louise (1999). *The Law of Environmental Damage: Liability and Reparation.* Martinus Nijhoff Publishers, 169-171 <https://books.google.com.ua/books?id=NHxwtVy9MKMC&pg=PA170&lpg=PA170&dq=state+liability+the+marine+environment&source=bl&ots=4Fy5xNnilh&sig=4-tQpo7GnHy9dhBHDdnwz8M6B64&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwj0rMmOvuzNAhWJCCwKHZHlAuw4ChDoAQglMAI#v=onepage&q=state%20liability%20the%20marine%20environment&f=false> [in English].
9. *Selected multilateral treaties in the field of the environment* (1983). Nairobi [in English].
10. Tatiana Polunina Doctrine of State Responsibility in the Law of Inter-state Marine Pollution Damage (2012). <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=2701786&fileOId=2701788> [in English].
11. Timagenis, G. (1980). *International control of marine pollution*. New York [in English].
12. *Trial Smelter (United States v. Canada),* 16 April 1938 and 11 March 1941 [in English].
13. Abdrashitov, V.M., Guzenko, V.N. (2004). Konceptual'nye polozhenija mezhdunarodnoj otvetstvennosti gosudarstv za prichinenie vreda okruzhajushhej srede [Conceptual provisions of the international responsibility of States for environmental damage]. *Materialy nauchnoj sessii, vyp. 3: Pravo* [Materials of the scientific session, issue. 3: Law].. Volgograd, 41-44 [in Russian].
14. Belalova, B.Sh. (2000). K voprosu o kodifikacii norm mezhdunarodno-pravovoj otvetstvennosti gosudarstv [On the issue of codification of international law of State responsibility]. *Vestnik MGU. Serija 11: Pravo* [Herald of MSU. ser. 11: Law]*, 4,* 34-45 [in Russian].
15. Bobrov, R.L. (1962). *Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo: Obektivnye predposylki i social'noe naznachenie* [Modern international law: The objective prerequisites and social purpose]. Leningrad: Izd-vo LGU [in Russian].
16. Bojl, A.Je. (1992). Otvetstvennost' gosudarstva i objazannost' ohrany okruzhajushhej sredy. SEMP, 1989–90–91 [State responsibility and duty to protect the environment]. Saint-Petersburgh: SKF «Rossija-Neva» [in Russian].
17. Bokland, D.S. (2004). Otvetstvennost' za jekologicheskij ushherb, prichinennyj pravomernoj dejatel'nost'ju [Responsibility for environmental damage caused by lawful activities]. *Mezhdunarodnoe pravo – International Law* [*International Law*]*, 4 (20),* 47-97 [in Russian].
18. Butkevych, V.H. (2002). *Mizhnarodno-pravova vidpovidal'nist'. Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii*: pidruchnyk [International legal responsibility. International law. Basic theory: a textbook]. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
19. Vasilenko, V.A. (1976). *Otvetstvennost' gosudarstva za mezhdunarodnye pravonarushenija* [State responsibility for international offenses]. Kyiv: Vishha shkola [in Russian].

[1] *Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды* (1990). Москва: Наука, 197.

[2] Timagenis, G. (1980). *International control of marine pollution*. New York, 65.

20. Vereshhetin, V.S., Vinogradov, S.V., Danilenko, G.M. (1992). Kurs mezhdunarodnogo prava: v 7 t. [Course in International law: in 7 vol.]. *Moscow*: Nauka. *T. 5: Otrasli mezhdunarodnogo prava* [Vol. 5. Branches of international law]. [in Russian].
21. Vinogradov, S.V. (1979). *Nekotorye aspekty otvetstvennosti gosudarstv v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy. Mezhdunar. pravo na sluzhbe mira* [Some aspects of state responsibility in the field of environmental protection. Intern. Law on the service of peace]. *Moscow*: IGPAN [in Russian].
22. Vinogradov, S.V. (1987). *Mezhdunarodnoe pravo i ohrana atmosfery* [International law and protection of the atmosphere]. *Moscow*: Nauka [in Russian].
23. Vinogradov, S.V. (1990). *Mezhdunarodnaja otvetstvennost' za zagrjaznenie morskoj sredy. Mirovoj okean i mezhdunarodnoe pravo: Zashhita i sohranenie morskoj sredy* [International liability for pollution of the marine environment. Oceans and International Law: Protection and preservation of the marine environment]. *Moscow*: Nauka [in Russian].
24. Vorob'eva, E. (2006). K voprosu o kodifikacii prava mezhdunarodnoj otvetstvennosti: Proekt statej ob otvetstvennosti mezhdunarodnyh organizacij [On the issue of codification of the law of international responsibility: The draft articles on responsibility of international organizations]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij* [Journal of International Law and International Relations]*, 3,* 54-65 [in Russian].
25. Gicu, M.A. (1978). *Problema mezhdunarodnoj otvetstvennosti gosudarstv v oblasti ohrany morskoj sredy.* [The problem of international responsibility of States to protect the marine environment.] Sovetskoe gosudarstvo i pravo [Soviet State and Law], 9, 76-80 [in Russian].
26. Gicu, M.A. (1980). *Ushherb kak osnovanie mezhdunarodnoj otvetstvennosti v svete proekta novoj Konvencii po morskomu pravu*. Materialy VII obshh. sobr. 1978 g. [Damage as a basis of international responsibility in the light of the new draft Convention on the law of Sea. Materials VII of 1978 gen. conv]. *Moscow* [in Russian].
27. Zadorozhnij, O.V., Medvedieva, M.O. (2010). *Vidpovidal'nist' u mizhnarodnomu pravi navkolyshn'oho seredovyscha. Mizhnarodne pravo navkolyshn'oho seredovyscha* [Responsibility in International Environmental Law. International Environmental Law]. Kyiv: Vydav. dim «Promeni» [in Ukrainian].
28. Kirilenko, V.P. (1980). Mezhdunarodno-pravovaja otvetstvennost' gosudarstv za zagrjaznenie Mirovogo okeana voennymi korabljami [International legal responsibility of States for pollution of the oceans by warships]. *Morskoj transport. Ser.: Morskoe pravo i praktika: nauch.-tehn. Referativ* [Sea transport. Ser.: Maritime Law and Practice: scientific and engineering refereed journal]. *, 78 (328),* 7-14 [in Russian].
29. Konventsii OON z mors'koho prava 1982 r. [UN Convention on the Law of the Sea 1982]. *The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057> [in Ukrainian].
30. Lukashuk, I.I. (2004). *Pravo mezhdunarodnoj otvetstvennosti* [The law of international responsibility]. *Moscow*: Volters Kluver [in Russian]
31. Malein, N.S. (1994). Sovremennye problemy juridicheskoj otvetstvennosti [Modern problems of legal responsibility]. *Gosudarstvo i pravo* [State and law]*,* 6 [in Russian].
32. *Mirovoj okean i mezhdunarodnoe pravo: Zashhita i sohranenie morskoj sredy* [The world ocean and International Law: Protection and preservation of the marine environment] (1990). *Moscow*: Nauka [in Russian].
33. Proshina, E.A. (2006). *Mezhdunarodno-pravovaja otvetstvennost' gosudarstv* [The international legal responsibility of States]: dissertacija ... kandidata juridicheskih nauk: 12.00.10 [Thesis for PhD degree in law]. *Moscow* [in Russian].
34. Speranskaja, L.V. (1978). *Mezhdunarodno-pravovaja ohrana morskoj sredy* [International legal protection of the marine environment]. *Moscow*: Nauka [in Russian].
35. Speranskaja, L.V. (1983). *Problema pozitivnoj otvetstvennosti i ohrana morskoj sredy. Dejatel'nost' gosudarstv v Mir. okeane: Mezhdunarodno-pravovye aspekty* [The problem of positive responsibility and protection of the marine environment. Activities of States in the the World Ocean: International Legal Aspects]. *Moscow* [in Russian].
36. Speranskaja, L.V. (1984). *Mezhdunarodno-pravovaja otvetstvennost' gosudarstv za zagrjaznenie Mirovogo okeana* [The international legal responsibility of States for the pollution of the World Ocean]. *Moscow*: Nauka [in Russian].
37. Strochuk, V. (2003). Objazatel'stva gosudarstv po predotvrashheniju transgranichnogo ushherba v mezhdunarodnom prave [The obligations of States to prevent transboundary damage in international law]. *Belorusskij zhurnal mezhdunarodnogo prava* [*Belorusskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*]. <http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=899&Itemid=143> [in Russian].
38. Strochuk, V.M. (2004). Ponjatie transgranichnogo ushherba okruzhajushhej srede v mezhdunarodnom prave [The concept of transboundary harm to the environment in international law]. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava* [Moscow Journal of International Law]*, 1,* 114-128 [in Russian].
39. Timoshenko, A.S. (1992). Mezhdunarodnaja otvetstvennost' za ushherb okruzhajushhej srede [International responsibility for environmental damage]. Vereshhetin, V.S., Vinogradov, S.V., Danilenko, G.M. (1992). Kurs mezhdunarodnogo prava: v 7 t. [Course in International law: in 7 vol.]. *Moscow*: Nauka. *T. 5: Otrasli mezhdunarodnogo prava* [Vol. 5. Branches of international law]. [in Russian].
40. Hakapaa, K., Makovskij, A.L. (red. i so vstup. st.) (1986). *Zagrjaznenie morskoj sredy i mezhdunarodnoe pravo* [Marine pollution and international law]. *Moscow*: Progress [in Russian].

Едді Н. Орінда
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ГЕНЕЗИС МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В БОРОТЬБІ З ЕПІДЕМІЯМИ ТА ПАНДЕМІЯМИ

Eddy N. Orinda
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

GENESIS OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN COMBATING EPIDEMICS AND PANDEMICS

The stages of evolution of international legal cooperation in combating epidemics and pandemics are classic for the international law. Initially State convened the diplomatic conference on the combating specific infectious disease; the result of the conference became the content of health convention, which was supplemented, improved on these international conferences. Following the adoption a series of health conferences it became obvious need to establish a permanent international organization whose mission is to improve the performance of health conferences to promote and monitor compliance with conventions. In a period of formation of key norms of international legal cooperation in combating epidemics and pandemics, for better control over observance of international law in combating epidemics and pandemics, states decided to create a permanent international organization. One of these organizations continue its activities until now, it is the World Health Organization, which became the legal successor of Health Organization of the League of Nations and the International Office of Public Hygiene.

Key words: international legal cooperation, the Malaria Commission, the Health Organization of the League of Nations, the Eastern Epidemiological Intelligence Bureau at Singapore, the Health Committee, the International Office of Public Hygiene, World Health Organization.

Універсальна інституційна співпраця держав у боротьбі з інфекційними захворюваннями датується 9 грудням 1907 р., коли була підписана Міжнародна угода про діяльність Міжнародного бюро громадської гігієни[1]. Міжнародне бюро громадської гігієни створювалося з метою контролю щодо виконання існуючих міжнародних санітарних конвенцій (1853 р., 1859 р., 1866 р., 1892 р., 1893 р., 1894 р. та інші). Точкою відліку можливо брати 1851 р., коли відбулася перша санітарна конференція – Паризька санітарна конференція, на якій намагалися узгодити зміст першої угоди між державами з метою стандартизації правил поводження під час спалахів інфекційних захворюваннями на розумних підставах. Інші конференції були проведені в 1859 р. у Парижі, в 1866 р. в Константинополі, в 1871 р. у Відні, в 1881 р. у Вашингтоні, 1885 р. у Римі, на цих конференціях постійно обговорювали необхідність внесення змін до санітарних конвенцій або прийняття нових. Однією з причин цих невдач, ймовірно була відсутність наукових даних, які забезпечували б основу для раціональної профілактики інфекційних захворювань.

На Венеціанській конференції 1892 р. була розроблена перша Міжнародна санітарна конвенція, метою якої було введення в дію комплексу захисних заходів, які повинні були застосовуватися до Суецького каналу, щоб зупинити холеру, що могла б розповсюджуватися через Середземне море. Вперше ця Конвенція ввела принцип оцінки органом охорони здоров'я держави, судна, а не лише керуватися інформацією з порту походження судна. 1898 р. на Дрезденській конференції обговорювалися питання захист держав Європи проти холера та застосування у випадку спалаху хвороби принципів, які були сформульовані у Венеції про захист Червоного моря і Суецького каналу. Вона поклала принцип обов'язкової звітності усіх випадків холери і повідомлення про них інші держави, було введено поняття «зараженої зони». Паризька конференція

[1] *Vingt-Cinq Ans D'activité De L'office International D'hygiène Publique 1909*-1933 (1933). Paris, 7.

1894 р. направлена була на регулювання мусульманського паломництва та були запропоновані захисні заходи щодо Перської затоки під час цих релігійних обрядів. У 1896 р. спалах чуми в Бомбеї та його швидке розширення на всі континенти, послужило причиною для організації у 1897 р. Венеціанської конференції, яка заклала основи для міжнародної профілактики чуми[1].

Після початку чуми в Єгипті в 1899 р., а також з отриманням нових технічних знань про її поширення, було вирішено переглянути попередні конвенції, з цією метою у 1903 р. скликали санітарну конференцію у Парижі. На конференції прийняли перша міжнародну санітарну конвенцію, яка застосовувалася одночасно для боротьби з холерою і чумою.

Як вказує Н. В. Хендель, що саме метою перших санітарних конвенцій було встановлення ефективних заходів боротьби проти розповсюдження епідемій чуми, холери, жовтої лихорадки на території європейських держав, які б, однак, не створювали б бар'єри в розвитку торгівлі, транспорту та зв'язку[2].

Після прийняття низки санітарних конференцій стала очевидна необхідність створення постійної міжнародної організації, чия місія полягає в тому, щоб поліпшити роботу санітарних конференцій, сприяти та контролювати дотримання конвенцій.

На Віденській санітарній конференції в 1874 році розглянули питання про створення постійної Міжнародної санітарної комісії, метою якої було дослідження епідемій, саме наукові дослідження були основною метою цієї інституції. У 1902 р. скликали за пропозицією Директора Відділу охорони здоров'я та допомоги Франції Міжнародний конгрес гігієни і демографії в Брюсселі на якому було створено відомство з охорони здоров'я, відповідальне за отримання централізованої інформації про епідемічні захворювання і загальний нагляд за виконанням запропонованих заходів з боротьби з інфекційними захворюваннями. Саме такий шлях створення пройшло спочатку Міжнародне бюро громадської гігієни, а потім й Організація охорони здоров'я Ліги Націй.

Завдання міжнародно-правової боротьби з інфекційними захворюваннями було закріплено в Статуті Ліги Націй. Так, стаття 23 Статуту Ліги Націй передбачала, що держави-члени Ліги Націй «будуть прагнути вжити заходів в питаннях, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства для профілактики і боротьби з хворобами»[3]. В Статуті вжито термін «хвороба», однак мова йде, перш за все, про інфекційні захворювання. Саме міжнародно-правове співробітництво у сфері боротьби з інфекційними захворюваннями спонукало до виникненням міжнародно-правового регулювання санітарного (епідеміологічного) співробітництва держав у сфері охорони здоров'я ще у період з XVI ст. до 1851 р.[4]

У лютому 1920 р. на своїй другій сесії Рада Ліги Націй постановила скликати Міжнародну конференцію експертів з охорони здоров'я для розробки установчих документів спеціалізованої організації у сфері охорони здоров'я. Конференція відбулася в квітні 1920 р., під час її роботи було необхідно оперативно вирішувати проблему епідемій тифу та холери, які поширилася з Росії в держави Східної Європи. Результатом діяльності Конференції стала рекомендація Раді Ліги Націй створити тимчасову комісію для боротьби з епідеміями.

Основним напрямом діяльності Тимчасової комісії для боротьби з епідеміями стала координація боротьби з епідеміями в Польщі, Росії та країн Балтії через сприяння національним органам влади шляхом надання фахівців у сфері медицини, лікарень і медичного приладдя, а в деяких випадках одяг і їжу. Проблеми у сфері боротьби з епідеміями та їхні спалахи спонукали для створення універсальної організації у сфері охорони здоров'я та утворення санітарного кордону[5].

На клопотання Польщі в березні 1922 р. під егідою Ліги Націй була скликана Міжнародна конференція охорони здоров'я у Варшаві[6]. Двадцять сім європейських держав взяли участь у

[1] *Vingt-Cinq Ans D'activité De L'office International D'hygiène Publique 1909-1933* (1933). Paris, 8.

[2] Хендель, Н.В. (2014). *Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я*: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 37.

[3] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 2.

[4] Хендель, Н.В. (2014). *Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я*: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 12.

[5] Особливо це стало відчутно після російсько-польської війни, коли сотні тисяч біженців, які були вимушені покинути Центральну Росію і Сибір в 1915-1916 рр. під час відступу російських військових та знаходилися у Польщі і країнах Балтії, що спричинило тяжку епідеміологічну ситуацію у державах Східної Європи.

[6] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 4.

конференції, головною метою якої було налагодити епідеміологічне співробітництво між Росією та Польщею, також були організовані спеціальні курси для навчання персоналу, який був залучений в протиепідемічній кампанії, а основним досягненням конференції стало укладання санітарних конвенції між державами Східної Європи. Результатом міжнародно-правового співробітництва європейських держав стало не розповсюдження епідемій тифу та холери в Центральній Європі. Слід вказати, що 10 травня 1922 р. санітарні угоди були підписані з Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою та Українською Радянською Соціалістичною Республікою [1].

Також, Тимчасова комісія для боротьби з епідеміями протягом осені 1922 р. брала активну участь у боротьбі з віспою, холерою та тифом у Греції у зв'язку з перебуванням 750000 біженців з Малої Азії через просування турецьких військ. Отже 550000 біженців були вакциновані завдяки діяльності Тимчасової комісії для боротьби з епідеміями.

Паралельно в Женеві проходив процес щодо створення Тимчасового комітету з охорони здоров'я. В травні 1923 р. членами Тимчасового комітету з охорони здоров'я і делегатами Міжнародного бюро громадської гігієни було узгоджено концепцію та напрями діяльності майбутньої Організації охорони здоров'я Ліги Націй[2].

Організаційно Організація охорони здоров'я Ліги Націй мала дуже гнучку систему, за необхідністю створювалися комітети, які проводили розслідування на місці і переміщали свої місії від держави до держави з метою порівняння методів застосування деяких медико-санітарних заходів. В Центральній Африці було навіть визнано доцільним створення лабораторії для використання Слідчим комітетом. Як правило, Організація охорони здоров'я призначає одного дослідника, або один з його членів приєднується до наукової місії вже утвореної у відповідній державі. Виходячи з вищенаведеного, можливо констатувати, що одним з основних напрямів співробітництва у боротьбі з інфекційними захворюваннями Організації охорони здоров'я була практична науково-дослідна діяльність, яка забезпечувалася шляхом підписання меморандуму між Організацією та державою, де вона здійснювалася. Дана діяльність не розглядалась як втручання у внутрішні справи держави, хоча безпосередньо здійснювалася у наданні медичної допомоги и дослідження стану здоров'я громадян цієї держави.

У діяльності Організації охорони здоров'я Ліги Націй були два керівні принципи. По-перше, Організація не займалася дослідженнями які мали або могли мати спекулятивний характер та негативно відобразитися на репутації її. По-друге, Організація займалася проблемами, які мали міжнародний характер, а не лише внутрішньодержавний, навіть якщо держава звернулася б з відповідним клопотанням.

Однією з перешкод, з якою зіткнулася Організація під час своєї діяльності багато інфекційних захворювань не діагностувалися або зовсім були відсутні в номенклатурі захворювань. З цією проблемою зіткнулася комісія, яка працювала у Польщі та Росії, тільки завдяки мобільній скоординованості та проведенню ряд санітарних заходів по обидва кордони дали результати. Саме з цієї причини була створена секція Епідеміологічні служби розвідки, яка моніторила ситуацію в галузі охорони здоров'я в Східній Європі, з особливим акцентом на тиф, поворотний тиф і холера в Росії і Польщі; за сприяння радянської влади, він також зробив ретроспективний огляд ситуації в галузі охорони здоров'я в Росії.

1922 р. уряд Японії звернувся з заявою до Організації охорони здоров'я щодо створення Центру з охорони здоров'я для Далекого Сходу у Сінгапурі, враховуючи віддаленість регіону від Женеви та неможливість оперативно реагувати на спалахи епідемій в регіоні[3]. Переговори та дослідження членами Комісії по боротьбі з епідеміями про необхідність створення регіонального центру у Сінгапурі проводилися у період з 1922-1923 рр. Сінгапур був обраний з декількох причин, а саме – порт морської торгівлі між Китаєм і Японією і Близьким Сходом, Африкою та Європою. Отже у березні 1925 р. у Сінгапурі було відкрито Східне бюро Організації охорони здоров'я Ліги Націй, що здійснювало збір епідеміологічної інформації в державах Далекого Сходу, Індійського

[1] Хендель, Н.В. (2014). *Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я*: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 46.
[2] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 5.
[3] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 7.

океану і західної частини Тихого океану[1]. Саме ця ініціатива в подальшому вплине на регіоналізацію Організації та її діяльності, що також відобразиться й на майбутній Всесвітній організації охорони здоров'я.

Східне бюро Організації охорони здоров'я Ліги Націй здійснювало діяльність географічно від Панами на сході, Владивостока на півночі і Суеца на заході. Бюро встановленого з самого початку щотижневий телеграфний зв'язок з тридцятьма п'ятьма портами, а згодом з сто п'ятдесятьма.

У відповідності до Статуту Організації охорони здоров'я держави повинні були повідомити порти про спалах епідемії на їхній території, щоб усі судна з цих портів піддавалися карантину, ця процедура дозволила уникнути зайвих обмежень міжнародній торгівлі. Уряди Індо-Китаю, Нідерландів, Британської Індії, Мадагаскару, Китаю, Японії та Німеччини надали у розпорядження Бюро для епідеміологічного контролю спеціальні станції для контролю шляхом підписання відповідних меморандумів. У грудні 1927 р. Бюро виступило в якості координаційного центру для розслідування спалаху чуми та ефективності заходів, які були прийняті по боротьбі з нею у Калькутті[2].

Слід вказати, що після набрання чинності Міжнародної санітарної конвенції 1926 року Бюро діяло офіційно в якості посередника між Організацією охорони здоров'я Ліги Націй та Міжнародним бюро громадської гігієни.

Комітет охорони здоров'я Організації охорони здоров'я Ліги Націй створив Комісію з розслідування фумігації суден і у цьому напряму тісно співпрацював з Федеральною службою охорони здоров'я Сполучених Штатів Америки.

В 1924 р. була створена Комісія по малярії в Організації охорони здоров'я Ліги Націй, в першу чергу здійснювала свою роботу в головних осередках хвороби, таких як – Югославія, Греція, Болгарія, Румунія, Росія, Сирія, Палестина, Іспанія, Сицилія та Італія. 1926 р. Комісія розпочала організувати в Гамбурзі, Лондоні і Парижі теоретичні курси з маляріології, також проводилися практичні заняття в протималярійних станціях і центрах в Італії, Іспанії та Югославії. У 1928 році школа маляріології була відкрита в Римі. На прохання уряду Югославії, один з членів Комісії по малярії відвідав в 1924-1926 рр. деякі райони цієї держави, щоб досліджувати ефективність протималярійних заходів, прийнятих за рекомендацією Комісії. У 1923-1924 рр., один з експертів Організації охорони здоров'я підготував повний план кампанії по боротьбі з малярією в Албанії, який став основою для створення антималярійної компанії усієї Організації. У 1925 р. на прохання французького уряду двоє експертів Комісії відвідали Корсику. В 1927 р. Комісія по малярії задля розширення територіальної сфери своєї діяльності та обміну досвідом здійснила навчальну поїздку до Сполучених Штатах Америки. По завершенню подорожі в червні 1928 р. Комітет з охорони здоров'я скликав у Женеві Генеральну конференцію для координації медичних доктрин та досягнень різних континентів, в якій взяли участь представники європейських держав, Сполучених Штатах Америки та східних держав. На Конференції фахівці прийшли до консенсусу та рекомендували деякі загальні принципи урядам, які хоча й були нормами «м'якого права», проте держави дотримувалися їх безспірно. Також на Конференції розробили програму міжнародних досліджень, які проводилися під егідою Організації Охорони здоров'я. У 1929 р. на прохання уряду Британської Індії, Комісія відвідала малярійні райони цієї країни, задля корекції антималярійних заходів у тропічних державах. У 1931 р. у Болгарії експерт Комісії співпрацює в боротьбі з малярією з болгарськими органами охорони здоров'я та Комісаріатом Ліги Націй з питань біженців[3]. Таким чином, Організація охорони здоров'я Ліги Націй ключовим моментом у боротьбі з інфекційними захворюваннями вбачала безпосередньо в науковій та освітницькій міждержавній співпраці і провідну роль в ній відігравали фахівці.

Наступною інфекційною хворобою, яка й на сьогодні викликає стурбованість міжнародного співтовариства була і є туберкульоз. Для боротьби з цим захворюванням у Організації охорони здоров'я Ліги Націй була створена Комісія з туберкульозу, яка здійснювала свою діяльність, в першу чергу в Екваторіальній Африці.

[1] Хендель, Н.В. (2014). *Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я*: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 45.

[2] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 10.

[3] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 17-18.

У 1924 р. югославський уряд та Міжнародний союз боротьби з туберкульозом звернулися до Комісії з туберкульозу щодо спільної співпраці у боротьбі з цим захворюванням та підписання відповідного трьохстороннього меморандуму.

Представники колоніальних міністерств відповідних держав зустрілися в Лондоні в травні 1925 р. і домовилися про медико-санітарні заходи, які будуть прийняті на межі їх африканських колоній, серед них: паспорт для тубільців, стандартизація методів реєстрації випадків туберкульозу й інші. Конференція також направила міжнародну комісію для вивчення на місці деяких проблем, пов'язаних з епідеміологією та лікуванням захворювання. Міжнародна група фахівців приступила до роботи в 1926-1927 рр. в Ентеббе на озері Вікторія. Комісія зібрала наукову інформацію та одностайно рекомендували певні практичні заходи для боротьби з туберкульозом, перш за все, підписання міжнародних угод з нагляду руху тубільців, їхнього лікування та низки превентивних заходів та інші. У листопаді 1928 р. була проведена в Парижі додаткова Конференція представників урядів для розгляду доповіді Комісії, в якій презентувалася програма досліджень та рекомендації Організації охорони здоров'я по боротьбі з туберкульозом[1]. У 1928 р. було представлено пропозицію Комітету з охорони здоров'я про вивчення вакцинації проти туберкульозу за допомогою методу Кальметта-Герена.

У 1925 р. була створена Комісія по віспі Організації охорони здоров’я Ліги Націй, бо з відповідним клопотанням звернулися служби громадської охорони здоров'я держав, в яких відбувся спалах хвороби, адже був відсутній протокол лікування та засоби боротьби з нею.

В квітні 1927 р. була проведена міжнародна конференція по боротьбі зі сказом в Інституті Пастера в Парижі, в якій взяли участь шістдесят представників урядів. Спеціальна комісія обговорила характер вірусу сказу, інша комісія працювала у напряму громадської охорони здоров'я щодо міжнародного ветеринарного карантину.

Починаючи з 1929 року Організація охорони здоров’я Ліги Націй підготовлювала щомісячні епідеміологічні звіти.

Отже, етапи еволюції міжнародно-правового співробітництва в боротьбі з епідеміями та пандеміями доволі класичні для міжнародного права. Спочатку держави скликали дипломатичні конференції з питань боротьби з конкретним інфекційним захворюванням, результатом роботи конференції ставав зміст санітарної конвенції, котрий доповнювався, удосконалювався на наступних міждержавних конференціях. Коли настав період сформованості ключових норм міжнародно-правового співробітництва в боротьбі з епідеміями та пандеміями держави прийняли рішення для кращого контролю над дотриманням міжнародно-правових норм у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями створити постійно діючі міжнародні міждержавні організації. Одна з таких організацій продовжує свою діяльність і до тепер – Всесвітня організація охорони здоров’я, яка стала правонаступницею, як Організації охорони здоров’я Ліги Націй, так і Міжнародного бюро громадської гігієни.

References:

1. *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva [in English].
2. *Vingt-Cinq Ans D’activité De L’office International D’hygiène Publique 1909*-1933 [On the activity Of The Office On International Public Health 1909-1933] (1933). Paris [in French].
3. Khendel', N.V. (2014). *Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia spivrobitnytstva derzhav u sferi okhorony zdorov'ia* [International legal regulation of cooperation of states in health care]: dys. … kand. iuryd. nauk: 12.00.11 [Thesis for PhD degree in law]. Odesa [in Ukrainian].
4. Khendel', N.V. (2014). *Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia spivrobitnytstva derzhav u sferi okhorony zdorov'ia* [International legal regulation of cooperation of states in health care]: avtoreferat. dys. … kand. iuryd. nauk: 12.00.11 [autoref. of thesis for PhD degree in law]. Odesa. [in Ukrainian].

[1] *League of Nations. Health Organisation* (1931). Information Section Geneva, 19.

Yanina Grabova
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

CONCEPT OF NON-REFOULEMENT AS A PRINCIPLE OF ASYLUM

The article is devoted to non-refoulement as a principle of international regime for asylum-seekers protection. In the article, the author notes that the principle of non–refoulement is a cornerstone of the right for asylum and of international refugee protection regime. The article outlines the origins of the concept and then considers the views expressed by various states, particularly in the UNHCR Executive Committee and in the decisions of European Court of Human Rights.

The author analyzes establishment of the principle of non-refoulement in Ukrainian legislation and practice. During the preparation of ths article the normative acts and theoretical base were taken into consideration. The author concluded that the principle of non-refoulement is a necessary condition for implementation of the human right for asylum.

Key words: non-refoulement, asylum-seekers, right for asylum, refugee, international protection, Ukrainian legislation, decisions of European Court of Human Rights.

Introduction

The contemporary world faces the refugee and migration crisis, which is claimed to be the largest since World War II. The situation becomes more complicated from day to day. Exactly during the crisis periods the violations in many spheres including Human rights become obvious and numerous. Millions of people today are forced to flee their homes as a result of conflict, systemic discrimination, persecution, and other violations of their human rights.

The principle of non-refoulement is the cornerstone of asylum and of international refugee protection regime. Following from the right to seek and to obtain in other countries asylum from persecution, as set forth in Article 14 of the UDHR[1], this principle reflects commitment of the international community to ensure to all persons the enjoyment of human rights, including the rights to life, freedom from torture or cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, and to liberty and security of person. This principle presumes that person cannot be returned to the place, where his life or freedoms can be threatened.

Analysis of the latest publications. The rights of asylum seekers is a topical subject of modern jurisprudence. Thus, the subject of studies conducted by Ukrainian lawyers and practices were different aspects of the issue. In particular, theoretical and practical aspects of a legal status of refugees and asylum seekers were investigated by M. Baymuratov, L. Bila-Tiunova, O. Goncharenko, A. Kopylenko, S. Czechowicz, V. Shapoval, M. Shulga.

The aim of the article is to analyze the principle of non-refoulement as one of major principles of international protection regime and to create some proposals to improve Ukrainian legislation and legal practice in the field of asylum.

Up to the 1930s this principle did not even exist in international law[2]. In this context the author supposes that in order to understand the principle it will be useful to look at the circumstances and reasons surrounding its development. During the first half of the 20th century the idea that it was fundamentally wrong to return refugees to places where they would clearly be in danger was mentioned occasionally by states in agreements or statutes, or was evident in the practice of some states. Although by 1905 it had been enshrined in the UK statute that refugees with a fear of persecution for political or religious reasons should be allowed into the country, it was not until later that the idea of non-refoulement of such people became widely accepted[3]. It was first expressed at international law in the 1933 Convention relating to the Status of Refugees which, however, was ratified by very few states[4]. The massive refugee flows produced by the

[1] *Universal Declaration of Human Rights* (10 December 1948 217 A (III) UN General Assembly), *Refworld.* <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> (2016, July, 30).

[2] Newmark, Robert L. (1993). Non-Refoulement Run Afoul: The Questionable Legality of Extraterritorial Repatriation Programs. *Washington University Law Review*, 833-870

[3] Goodwin-Gill, Guy, McAdam, Jane (2007). *The Refugee in International Law.* Oxford: OUP Oxford; 3 edition, 118.

[4] Goodwin-Gill, Guy, McAdam, Jane (2007). *The Refugee in International Law.* Oxford: OUP Oxford; 3 edition, 119.

ructions of the World War II provided an impetus for a thorough examination of the rules relating to refugees. Prior to this time states had been very aware of the extent to which consent to rules, especially international rules, relating to refugees, would impact on their sovereign right to determine who was allowed to reside within their boundaries[1]. Although many appeared to have accepted that there was a moral duty to accept refugees, and not return them, this was done largely on an ad hoc basis. However, in the first few years of its creation, the United Nations showed its concern with the refugee issue. In 1946 the General Assembly passed a resolution stating that refugees should not be returned when they had 'valid objections'. This concern, prompted largely by the huge number of refugees in Europe following the war, eventually led to the drafting of the United Nations Convention Relating to the Status of Refugees, which was signed in 1951[2].

The principle is enshrined in Article 33 of the 1951 Convention, which is also binding on States Party under the 1967 Protocol. Article 33(1) of the 1951 Convention provides: "No Contracting State shall expel or return ("refouler") a refugee in any manner whatsoever to the frontiers of territories where his [or her] life or freedom would be threatened on account of his [or her] race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion"[3]. This provision constitutes one of the basic Articles of the 1951 Convention, to which no reservations are permitted. Unlike various other provisions in the Convention, its application is not dependent on the lawful residence of a refugee in the territory of a Contracting State. The words "where his life or freedom would be threatened" have been the subject of some discussion. It appears from the *travauxpréparatoires* that they were not intended to lay down a stricter criterion than the words "well-founded fear of persecution" figuring in the definition of the term "refugee" in Article 1 A (2). This different wording was introduced for another reason namely to make it clear that the principle of non-refoulement applies not only in respect of the country of origin but to any country where a person has reason to fear persecution[4].

The 1951 Convention was only the first example of non-refoulement being enshrined in international law. Subsequently numerous treaties and conventions, dealing either directly or indirectly with the rights of refugees, have repeated the principle. In some cases it was a direct transfer of the wording of the Convention, while in others the principle was broadened somewhat. As the issues of human rights and regional organization continue to gain strength in international discussion, these instruments will become increasingly important. They are also extremely relevant as they illustrate various options open to both refugees and states when dealing with problems of non-refoulement. Also at the universal level, it should mentioned that the United Nations Declaration on Territorial Asylum was unanimously adopted by the General Assembly in 1967. In article 3(1) of this Declaration it is stated that: "No person referred to in Article 1, paragraph 1, shall be subjected to measures such as rejection at the frontier or, if he has already entered the territory in which he seeks asylum, expulsion or compulsory return to any State where he may be subjected to persecution"[5]. It is necessary to stress the point that in each state there is a specific procedure of granting the refugee status. But the formal recognition of refugee status is not a precondition for protection against refoulement to apply[6]. Asylum-seekers may be refugees, it is a wide spread practice of numerous states that the person, who is asking for asylum, is not returned until the final determination of his status.

UNHCR believes that the prohibition of refoulement of refugees, as enshrined in Article 33 of the 1951 Convention and complemented by non-refoulement obligations under international human rights law, satisfies the criteria, which are prescribed to regard the norm of international law as a customary one (UNHCR is of the view that the prohibition of refoulement of refugees, as enshrined in Article 33 of the 1951 Convention and complemented by non-refoulement obligations under international human rights law,

[1] Newmark, Robert L. (1993). Non-Refoulement Run Afoul: The Questionable Legality of Extraterritorial Repatriation Programs. *Washington University Law Review*, 837.

[2] Rodger, J. (2001). *Defining the parameters of the non-refoulement principle.* Wellington: LLM research paper International Law (LAWS 509), 4-5.

[3] *Convention relating to the Status of Refugees* (adopted 28 July 1951, entered into force 22 April 1954). <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfRefugees.aspx> (2016, July, 30).

[4] Note on Non-Refoulement, Executive Committee of the high Commissioner's Programme (1977). *UNHCR.* <http://www.unhcr.org/3ae68ccd10.html>.

[5] *Declaration on Territorial Asylum* (adopted 14 December 1967), A/RES/2312(XXII). <http://www.refworld.org/docid/3b00f05a2c.html> (2016 July 30)

[6] UNHCR (2005). *Refugee Status Determination Identifying who is a refugee Self-study module* 2. Geneva, 13.

satisfies these criteria and constitutes a rule of customary international law)[1]. So there is a credible basis to view the principle of non-refoulement as a customary norm of international law, which is one of the sources of International law under Artciel 38 1(b) of the ICJ Statute.

Individuals, who can be protected under the principle of non-refoulement are refugees and asylum seekers, because they can become refugees after an official confirmation of their legal status. Article 1A(2) provides the characteristics, which are necessary to be present if the person would like to obtain the refugee status: "…owing to wellfounded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it". It is necessary to conclude that the Convention and other subsidiary documents (for instance, works of UNHCR) stay quite silent and do not provide the precise definitions and requirements of the most important criteria which is well-founded fear of being persecuted. Such approach lets the states to develop domestic legislation in the refugee protection sphere and at the same time in particular cases can cause problems, when the state standards are too high for applicants.

In order to satisfy the needs of refugee, the Convention presumes that all state parties should assist him [her] in exercising the basic human rights: rights are those, relating to movable and immovable property, respect of the protection of industrial property, establishment of non-political and non-profit-making associations and trade unions, judicial protection including access to courts, rights connected with labor relations, social provision and others. However there is a difference in the status of conventional and prima facia refugee. The last are believed to come back after the fear of persecution that made them to leave the state will come to the end. That is why states do not provide so much assistance to them in exercising their rights. Especially it concerns the right to naturalization.

It should be noted that the provisions of the Convention are general in nature, and therefore the decision of the ECHR are extremely important in terms of specifying the rules of the Convention.

The first case, which is analyzed is the case of HirsiJamaa and Others v Italy. The Applicants were part of a group of nearly two hundred individuals who left Libya for Italy in 2009. They were aboard three vessels. On 6 May 2009, they were intercepted by ships from the Italian Revenue Police and the Coastguard. The occupants of the intercepted vessels were transferred onto Italian military ships and returned to Tripoli. The Applicants stated that during that voyage the Italian authorities did not inform them of their destination and took no steps to provide a due screening. On arrival in the Port of Tripoli they were handed over to the Libyan authorities. Applicants claim that they objected to being handed over to the Libyan authorities but were forced to leave the Italian ships. At a press conference held on the following day, the Italian Minister of the Interior stated that the operations to intercept vessels on the high seas and to push migrants back to Libya were the consequence of the entry into force, in February 2009, of bilateral agreements concluded with Libya, and represented an important turning point in the fight against clandestine immigration. Two of the Applicants died in unknown circumstances after the abovementioned events. Fourteen of the Applicants were granted refugee status by the Office of UNHCR in Tripoli between June and October 2009. Regarding the issue of non-refoulement the Grand Chamber noted that the obligations of States arising out of international refugee law, including the "principle of non-refoulement" must be performed. Furthermore, the Court considered that the shared situation of the Applicants and many other clandestine migrants in Libya did not make the alleged risk any less individual and concluded that by transferring the Applicants to Libya, the Italian authorities had, in full knowledge of the facts, exposed them to treatment proscribed by the Convention. The Court also concluded that when the Applicants were transferred to Libya, the Italian authorities had or should have known that there were insufficient guarantees protecting them from the risk of being arbitrarily returned to their respective countries of origin[2]. This case is an example of direct breach of Article of 33 (1) of the Refugee Convention by Italy. The Courts decision obliges the states to perform their duties, which arise in connection with the fact that they are parties to the Convention.

[1] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) *The Principle of Non-Refoulement as a Norm of Customary International Law, Response to the Questions posed to UNHCR by the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany in cases 2 BvR 1938/93, 2 BvR 1953/93, 2 BvR 1954/93.* <http://www.unhcr.org/home/RSDLEGAL/437b6db64.html>

[2] *HirsiJamaa and Others v Italy* No. 27765/09 (Judgment (Grand Chamber) 23 February 2012.

The next case which is analyzed is the case of N. v. Sweden. On 13 August 2004 the applicant and her husband, X, arrived in Sweden and on 16 August 2004 they applied to the Migration Board (Migrationsverket) for asylum and residence permits. The applicant was interviewed on 4 October 2004 and 8 March 2005. She had no identity papers and could not prove her identity. She stated that she was born and grew up in Kabul, where her parents, one of her two brothers, her aunt and her uncle resided. Her other brother had left Afghanistan a long time ago. She also had an uncle in Mazar-e-Sharif. The applicant had attended school for twelve years in Kabul and had studied at the university. The applicant and her spouse also submitted that they had been persecuted since 1996 because X had been a politically active member of the communist party, leading to his arrest on two occasions. Following his second release they had moved to Kabul, but they alleged that some fundamentalists had come looking for X there as well with the intention of killing him. The applicant submitted that she also had shown her political stance by acting as a teacher for women, which was not accepted by parts of the leading elite in Kabul. Therefore, they had fled the country. When they had left their home, they had stayed with her uncle in Mazar-e-Sharif and the latter had helped them finance their journey to Sweden by paying a smuggler 24,000 US Dollars. Lastly, X invoked his poor mental health, stating that he was suffering from anxiety, sleeplessness and aggressive behavior. On 29 March 2005 the Migration Board rejected the couple's application. It first noted that the security situation in Afghanistan varied between different parts of the country but that it was better in Kabul than in other parts of the country. The Board then considered that X had given vague information about his activities and had failed to demonstrate that he had held a prominent or leading position within the communist party. Hence, it questioned the claim that his life would be endangered because of his membership in that party. The Board therefore found that neither X nor the applicant had shown that they had been persecuted in Afghanistan or that they would risk persecution upon return. Thus, even having regard to X's poor mental health, the Board found that there were no grounds on which to grant them right to remain in Sweden. The appeal, which was made by the Applicant was also rejected by the board.

The matter why this case possesses a particular value is that the Court in its judgment has established an important principle: "The Court acknowledges that, owing to the special situation in which asylum seekers often find themselves, it is frequently necessary to give them the benefit of the doubt when it comes to assessing the credibility of their statements and the documents submitted in support thereof" [1]. This phrase let a lot of people to appeal for their refugee status despite particular doubts of the benches.

And finally the author would like to provide the case, in which the ECtHR stated that "owing to the absolute character of the right guaranteed, the Court does not rule out the possibility that Article 3 of the Convention (art. 3) may also apply where the danger emanates from persons or groups of persons who are not public officials. However, it must be shown that the risk is real and that the authorities of the receiving State is not able to obviate the risk by providing appropriate protection"[2].The case concerned the following facts. On 14 May 1989 the applicant, who was travelling from Colombia to Italy, was arrested while in transit at Roissy Airport in possession of a package containing 580 grammes of cocaine. According to the record of the interviews that took place on 16 May 1989, whilst he was in police custody H.L.R. supplied information on the instigators of the traffic and on H.B., by whom he had been recruited. That information subsequently enabled Interpol to identify H.B., who appeared in their records under two different names and had been arrested on 21 May 1989 at Frankfurt-on-Main Airport in possession of 552 grams of cocaine. H.B. was convicted and on 23 January 1990 was sentenced by the Frankfurt-on-Main Regional Court to two years and eight months' imprisonment; he was deported to Colombia pursuant to an order issued on 12 April 1990 by the Chief Administrative Officer (Landrat) of the district (Landkreis) of Darmstadt-Dieking. In the meantime, on 25 September 1989, the Bobigny Criminal Court had convicted the applicant of an offence under the misuse of drugs legislation and sentenced him to five years' imprisonment. It also made an order permanently excluding him from French territory. On 24 July 1992 the Paris Court of Appeal upheld both that judgment and the judgment of 22 June 1992 of the same court whereby his application to have the permanent exclusion order cancelled was dismissed. On 31 July 1992 the applicant, arguing in particular that he had assisted the judicial authorities, petitioned the President of the Republic to have the exclusion order rescinded. His petition was dismissed on 20 September 1994. On 18 December 1992 the Bobigny public prosecutor, who had initially instructed the Prefect of the Dordogne département to enforce the exclusion order on 30 December, the date of the applicant's release, ordered that his deportation be

[1] *N. v. Sweden* no. 23505/09 (Judgment (Third Section), 20 July 2010.
[2] *H. L. R. v. France* No. 11/1996/630/813 (Judgment (Grand Chamber) 22 April 1997

stayed. After serving his sentence, the applicant was given accommodation, at the home of one of his prison visitors. This decision showed that a threat to life and freedoms of persons, which form the persecution, can come not only from the governmental institutions. And this thesis of the Court influenced the views of states on content of persecution.

Conclusions. From this we can conclude about the effectiveness of the principle of not expelling as the main content of asylum and its special role as part of human rights protection.

At this stage national refugee-related legislation in Ukraine is relatively precise and transparent. In particular, the Law 'On Refugees and Persons in Need of Complementary or Temporary Protection'[1] is a directly applicable law, since all the procedural issues are precisely and consistently regulated in it, there are practically no provisions that are optional as to their content.

However, cases of non-compliance with this principle, Ukraine still occur. The main admonitions of the European Court of Human Rights to Ukraine reduced to a breach of the principle of non-refoulement by ignoring the real threat in the countries they conducted expulsion and inconsistent regulations (like laws and regulations) that govern the implementation of extradition of our state and law, regulating the status of asylum seekers.

The problem remains as regards adjustment of provisions of other laws with provisions of the new Law. In addition, in the course of almost ten years since the moment of Ukraine's accession to the Convention Relating to the Status of Refugees, the problem of compliance of Ukraine's national legislation with its provisions has not been solved.

The maximum approximation of national legislation in the area of refugees and asylum with the respective legislation of the European Union, in the author's opinion, is complicated because of differences in the contents of the notion of asylum. In particular, provisions of the Constitution of Ukraine on asylum have been borrowed from the USSR legislation on political emigrants, which is not adjusted to the notion of asylum generally accepted in the international law.

In the author's opinion, for full harmonization of Ukraine's legislation in the area of asylum with EU legislation, amendments have to be introduced to the Constitution of Ukraine including, in particular, exemptions of provisions on granting asylum by the President.

References:

1. *Convention relating to the Status of Refugees* (adopted 28 July 1951, entered into force 22 April 1954). <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfRefugees.aspx> (2016, July, 30) [in English].
2. Declaration on Territorial Asylum (adopted 14 December 1967), A/RES/2312(XXII). <http://www.refworld.org/docid/3b00f05a2c.html> (2016 July 30) [in English].
3. Goodwin-Gill, Guy, McAdam, Jane (2007). *The Refugee in International Law*. Oxford: OUP Oxford; 3 edition [in English].
4. H. *L. R. v. France* No. 11/1996/630/813 (Judgment (Grand Chamber) 22 April 1997 [in English].
5. *HirsiJamaa and Others v Italy* No. 27765/09 (Judgment (Grand Chamber) 23 February 2012 [in English].
6. *N. v. Sweden* no. 23505/09 (Judgment (Third Section), 20 July 2010 [in English].
7. Newmark, Robert L. (1993). *Non-Refoulement Run Afoul: The Questionable Legality of Extraterritorial Repatriation Programs*. Washington University Law Review, 833-870 [in English].
8. Note on Non-Refoulement, Executive Committee of the high Commissioner's Programme (1977). *UNHCR*. <http://www.unhcr.org/3ae68ccd10.html> [in English].
9. Rodger, J. (2001). *Defining the parameters of the non-refoulement principle*. Wellington: LLM research paper International Law (LAWS 509), 4-5 [in English].
10. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) The Principle of Non-Refoulement as a Norm of Customary International Law, Response to the Questions posed to UNHCR by the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany in cases 2 BvR 1938/93, 2 BvR 1953/93, 2 BvR 1954/93. <http://www.unhcr.org/home/RSDLEGAL/437b6db64.html> [in English].
11. UNHCR (2005). *Refugee Status Determination Identifying who is a refugee Self-study module 2.* Geneva, 13 [in English].
12. Universal Declaration of Human Rights (10 December 1948 217 A (III) UN General Assembly). *Refworld*. <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> (2016, July, 30) [in English].
13. *Pro bizhentsiv ta osib, iaki potrebuiut' dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu 2011* [On refugees and persons in need of additional or temporary protection 2011] (Verkhovna Rada Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine]. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (2016, July, 30) [in Ukrainian].

[1] *Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту 2011* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (2016, July, 30)

Nataliia Mushak, PhD in Law
Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

ROLE OF ACQUIS IN THE EU LEGAL ORDER

The article investigates the notion of the EU acquis and the establishment of its content. The research analyzes the legal acts of the European Union, the judicial practice of the European Union Court of Justice, foreign and national doctrine on the interpretation of the EU acquis. The article defines the basic provisions of the concept of «common heritage» both for the EU Member States and third countries.

The EU acquis includes internal and external components. The inner part of acquis implies unconditional compliance of the EU Member States legal acts adopted by EU institutions in the process of European integration. The external component of acquis is referred to the recognition of third countries which will join the EU common heritage. The legal instruments of external component of acquis are the EU adopted international documents with third countries.

Key words: Acquis of the European Union, Concept of a Common Heritage, Third Countries, Implementation, International Agreements.

The legal system of the European Union stands out due to its supremacy and direct effect of its legal norms in the domestic legal systems of the EU Member States. Also, one of the peculiarities of the legal system of the European Union is the availability of legal heritage - acquis communautaire, which must be acknowledged and applied by the EU Member States, associated countries and states applying for EU membership.

The relevance of this study lies in the fact that the EU Member States and third countries should implement into their national legal systems and apply legal definition which, in turn, has an undefined content and structure. Moreover, due to the abolition of the European Community and in accordance the term acquis communautaire, this definition has modified and instead it today used the term EU acquis.

The Article aims to define the content and scope of the concept of the EU acquis in the legal instruments adopted by EU institutions, to analyse the practice of the EU Court of Justice for the establishment of what constitutes acquis, to research the acquis in the field of external relations of the EU with third countries.

The issue of analysis and research of the concept of the EU acquis is the subject of scientific interest of both Western and domestic researchers. The EU acquis as a system of law that must be recognised by the EU Member States and third countries was studied in detail in the scientific work of the British scientist A. Toz, the issue of the content and structure was meticulously analysed in the writings of K. Lasok and K. Mortelmans. In turn, in the Ukrainian science of EU law only in the works of V. Muraviov and R. Petrov most fully and meticulously discovered the content of the EU acquis as a legal category that ensures the integrity of the EU legal system and the obligatory uniform application of the EU law by all Member States.

The term “acquis” was borrowed from French. Despite the existence of the translations of acquis into other languages of the Member States and third countries, many documents and works of EU law used its French version.

It should be noted that the first mention of the acquis took place on July 18, 1961, at the meeting of heads of member states of the European Economic Community (hereinafter - EEC) in Bad Godesberg (Germany). During this meeting, were determined the first steps of strengthening of the political cooperation between the member states of the EEC and specified obligations of the candidate states for accession that consisted in compliance with acquis communautaire of the EEC[1].

In the report of the Foreign Ministers of member states of the EEC, known as the “Davignon Report” stated that candidate states for the EEC accession must adhere to all policies and areas of the EEC activity and adopt common legal heritage of the EEC. In particular, in this document ministers had emphasised on the relationship between membership in the European Communities and participation in activities which

[1] Petrov, R.A. The evolution of the concept of «acquis communautaire» in EU law. <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nzizvru/2012_4/p13_44.html> (2016, June, 21).

entails political unification. Moreover, it was proposed to consult on the aims and mechanisms of cooperation that have to be fulfilled and implemented by the candidate states before entering the Community[1]. Thus, even at the earliest stage of the European integration was clearly stated that the candidate state for the EEC accession should not only adopt a common legal heritage of the EEC but also give their consent to participate in further initiatives leading to a deepening of political cooperation between member states of the EEC[2].

References to the acquis were also in the Treaty on European Union, the Treaty establishing the European Community, the documents adopted by the EU bodies, in the EU international agreements and the EU Court of Justice judgments[3]. For example, in art. 2 of the Treaty on European Union stated that the Union aims to fully enforce "acquis communautaire"; Art. 43 (d) provided that a close cooperation between certain Member States does not affect the "acquis communautaire"; Art. 11.5 of the Treaty establishing the European Community emphasised that articles of the founding treaty do not contravene the provisions of the Protocol on the Schengen acquis inclusion in the legal system of the European Union and etc.

With the entry into force on 1 December 2009 of the Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, signed at Lisbon, 13 December 2007 (hereinafter - the Treaty of Lisbon) there have been major changes in the organisational and institutional structure of the EU. Acquis mentions can be traced in the text of the treaty only twice. First, Art. 20 of the TEU, which refers to the enhanced cooperation of States. According to this article: "Acts adopted in the framework of enhanced cooperation shall bind only participating Member States. They shall not be regarded as part of the acquis which has to be accepted by candidate States for accession to the Union". Secondly, the article 87 of the TFEU refers to the Schengen acquis in the context of cooperation between police authorities of the Member States in relation to the prevention, detection and investigation of criminal offences[4].

This means that today the founding treaties of the European Union do not properly define the scope and content of the EU acquis. There is only about the acquis observance by the EU Member States and compliance with the EU acquis by third countries respectively.

It is worth mentioning that in addition to governing relations between the EU acquis governs the relationship between the EU and the third countries. Drafting of international agreements by the EU with the third countries is the subject of the external component of the acquis content and form.

In particular, among adopted by EU institutions documents regulating the sphere of external relations of the EU acquis links reflected in the Qualified Opinion of the EU Commission on 29 May 1979 concerning the accession of Greece to the European Communities. The document provided a detailed interpretation of the acquis communautaire. The EU Commission stated that "from the moment of becoming the member of the Community, requested state unconditionally recognises treaties and their political objective guidelines, decisions of any kind taken after the treaties entry into force. Since the adoption of the treaties establishing the Communities legal regime, established by them, there is the possibility of direct effect of certain of their provisions and certain acts of the Community institutions, the supremacy of the EU law in relation to the individual national legal provisions that are contrary to it, and the availability of proceedings that can provide unity in the interpretation of EU law. Joining to the Communities implies recognition of the binding character of these rules, their direct compliance to ensure the effectiveness and unity of the EU law"[5].

The Qualified Opinion of the EU Commission was only about "common heritage" of the European Community. Later, on 26-27 June 1992 in Lisbon, it was specified in the Conclusions of the European Council. According to the document, the detailing was already held concerning the "common heritage" of the EU as a structure that includes the EU's common foreign and security policy, cooperation in justice and

[1] The Report of Davihnyon (20 July 1970). <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nzizvru/2012_4/p13_44.html> (2016, June, 21).

[2] Муравйов, В.І. (2015). *Європейське право: право Європейського Союзу.* Київ: Ін Юре.

[3] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon. (13.02.2007). <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML> (2016, June, 21)

[4] The Quilified Opinion of the European Commission (29.05.1979). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=celex:31991L0692> (2016, June, 21)

[5] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Updating and simplifying the Community acquis» (2003). <http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_simple_en.pdf> (2016, June, 21)

home affairs. While defining conditions and criteria for membership in the European Union, the European Council stated that membership includes accepting the rights and obligations of both existing and potential, community system and institutional framework, known as the Community acquis. It includes: the content, principles and political objectives of the treaties including Maastricht Treaty; legislation adopted with the aim of implementation of treaties; the case law of the Court of Justice; declarations and resolutions adopted by the Community; international treaties and agreements between the Member States relating to the activities of the community.

In the EU Commission Communication of 10 May 2004 "European Neighbourhood Policy, The strategic document" acquis term used in the context of Libya's full rights participation in the Barcelona process, under the condition of full adoption by country of Barcelona acquis. The use of this term is also associated with the implementation of treaties on partnership and cooperation and association agreements. It is emphasized that the approximation of the laws and regulations of neighbouring countries will be based on mutually agreed priorities, focusing on elements of the acquis, which primarily encourage trade and economic integration, counting the economic structure of the partner country and the current level of harmonization of its legislation with the EU legislation[1].

It is worth mentioning that at the EU Commission website acquis is interpreted as the body of common rights and obligations that is binding on all the EU Member States and comprises: the content, principles and political objectives of the founding treaties of the EU; EU secondary legislation adopted pursuant to the Treaties of the EU; the case law of the Court of Justice; declarations and resolutions adopted by the EU; legal instruments under the Common Foreign and Security Policy; international agreements entered into by the member states among themselves within the sphere of the Union's activities and the international agreements concluded by the EU with the third countries[2].

Therefore, candidate countries have to accept the acquis before they can join the EU and make EU law part of their own national legislation. Consequently, adoption and implementation of the acquis are the bases of the accession negotiations.

In other words, in adopted by the institutions EU documents revealed the content of the EU acquis through the prism of conformity and application of its provisions by the candidate countries for EU accession.

This means, that the EU Commission and the European Council consider acquis not only as an internal area of the EU but as the prospect of the conformity of the third countries legislation with the EU acquis and its admissibility. This affirms the external part of the EU acquis.

According to the Commission's Communication EU passiveness of the process of simplification and codification of EU legislation is obstructing the process of developing a common approach to determine the scope and meaning of acquis[3].

Furthermore, the external component of the EU acquis is evidenced by the international agreements concluded by the European Union with third countries in the form of association and partnership agreements. Most of them include provisions for the approximation of legislation, which provides for the approximation of laws of third countries to the EU acquis. For example, provisions on the approximation of legislation in Stabilisation and Association Agreements between the EU and the Balkan countries provide a two-stage process of approximation of legislation. The first stage of the process aims the approximation of national legislation of the Balkan countries with certain fundamental elements of the acquis in the area of the EU internal market and other areas related to trade. In this case, the successful voluntary implementation of the acquis is a key prerequisite for liberalisation of access to the EU of the Balkan countries goods and services.

Association Agreement between the EU and Georgia on June 27, 2014, provides an obligation of Georgia to convergence its national legislation with the EU acquis[4]. In particular, Georgia has gradually

[1] Муравйов, В.І. (2015). *Європейське право: право Європейського Союзу.* Київ: Ін Юре.

[2] Cremona, M. (1998). *The European Union as an International Actor: Issues of Flexibility and Linkage*. EFA Rev, 86.

[3] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Updating and simplifying the Community acquis» (2003). <http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_simple_en.pdf> (2016, June, 21).

[4] Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. (30.8.2014). <http://eeas.europa.eu/georgia/pdf/eu-ge_aa-dcfta_en.pdf> (2016, June, 21).

harmonised technical regulations and standards with the EU acquis (article 47); adapt their national legislation on public procurement (art. 141) and statistic issues (art. 286) in accordance with the EU acquis.

The same condition included in signed on June 27, 2014 the Association Agreement between the EU and Moldova[1]. Thus, the scope of statistics (art. 41), public procurement (art. 152), technical regulations and standards (art. 173), aviation (art. 10 Annex) is subject to compliance with the EU acquis.

Much more areas to comply with the EU acquis, defined by the Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union and its Member States, on the other hand (hereinafter - AA)[2] signed on 27 June 2014 and ratified by Verkhovna Rada of Ukraine and the European parliament on 16 September 2014.

In particular, in the document were established areas of adaptation of the national legislation of Ukraine with the EU acquis. Thus, Ukraine must implement the provisions of the EU acquis in areas related to technical regulations, standards and assessment of the conformity with EU technical regulations and systems of standardization, metrology, accreditation, works on the assessment and market supervision of the EU (art. 56); gradually bring existing and future legislation on public procurement in accordance with the EU acquis in the area of public procurement (art. 148, 153); to approximate the competition law with the EU acquis (art. 256); to approximate the legislation on environmental protection and labor, policies and priorities for sustainable development with the EU acquis (art. 290); to strengthen cooperation on the issues of statistics, taking into account the EU acquis in statistics area based on the national development strategies of the Ukrainian statistical system and the development of the European Statistical System (art. 355, 358).

Also, Ukraine is obliged to bring its legislation in accordance with the EU acquis on information society and electronic communications as defined in Annex XVII-3 ("Rules applicable to telecommunications services") (art. 394); ensure mutual experience exchange and provide support for the implementation of sustainable fishing policy based on the priority areas of the EU acquis in this area (art. 410); to approximate legislation to the EU acquis in the field of the consumer protection (art. 415, 416, 417) and in the area of infectious diseases, blood services, transplantation of tissues and cells and in tobacco area (art. 428).

Due to the document adaptation of the Ukrainian current legislation with the EU acquis started from the date of signing of the agreement on June 27, 2014, and shall gradually spread to all elements of the EU acquis listed in Annex XVII to the AA (articles 114, 124, 133).

In addition to the EU institutions, its own contribute to the interpretation of the "acquis communautaire" did the Court of Justice. In particular, in joint cases 80 and 81/77 Commissionnaires Reunis et Ramel [1978] the Court of Justice referred to the acquis communautaire as the heritage of the Community on the market merger[3]. However, as was demonstrated by the practice, the role of the Court of Justice in the development of the doctrine of the common heritage of the European Union is negligible.

Therefore, governed by the provisions stipulated by the founding treaties, legal acts of the EU institutions as well as the case law of the Court of Justice, we are going to define the content, structure and scope of the EU acquis concept.

Taking into account the complex nature of the EU acquis concept, we suggest that as the basis of the EU legal order, acquis is a body of laws, judicial decisions, doctrinal concepts, guidelines, agreements etc. that arose during the existence of the European integration associations. Such laws should be unconditionally recognised by the Member States for the effective implementation of its obligations arising from the membership in the European Union. Concerning third countries, the acquis is an essential tool in the process of their preparation for the EU accession and implementation of the acquis is a prerequisite for the strengthening of the economic and political cooperation between the EU and third countries.

---

[1] Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Moldova, of the other part (30.8.2014). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ro/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.260.01.0004.01.ENG> (2016, June, 21).

[2] Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one Part, and Ukraine, of the other Part (15.05.2013). <http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM(2013)0290(PAR2)_EN.pdf> (2016, June, 21)

[3] Joined Cases *80* & *81/77*, Société les *Commissionnaires Réunis* S.a.r.l. v. Receveur des Douanes; S.a.r.l. Les Fils de Henri *Ramel* v. Receveur des Douanes, [*1978*] ECR 927 (French Tax on Italian Wines). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0080> (2016, June, 21)

Acquis of the European Union has an internal and external component. The internal part of acquis implies unconditional compliance by EU Member States with legal acts adopted by EU institutions in the process of European integration. The external component of the acquis means recognition and application of the common heritage of all European Union by the third countries willing to join the EU. The legal instruments of the acquis external component are adopted with the third countries international agreements in the form of association agreements, agreements on association and stabilisation, etc.

Overall, the EU policy is aimed at the maintenance and further development of the EU acquis. For the realisation and proper implementation of the growing system of mutual and common rules and procedures, Member States should be properly organisationally equipped and administered by the relevant institutions, which must comply with the EU acquis in the defined area.

References:

1. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one Part, and Ukraine, of the other Part (15.05.2013). <http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2013/0290/COM_COM(2013)0290(PAR2)_EN.pdf> (2016, June, 21) [in English].
2. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. (30.8.2014). <http://eeas.europa.eu/georgia/pdf/eu-ge_aa-dcfta_en.pdf> (2016, June, 21) [in English].
3. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Moldova, of the other part (30.8.2014). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ro/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.260.01.0004.01.ENG> (2016, June, 21) [in English].
4. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Updating and simplifying the Community acquis» (2003). <http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_simple_en.pdf> (2016, June, 21) [in English].
5. Cremona, M. (1998). The European Union as an International Actor: Issues of Flexibility and Linkage. EFA Rev, 86 [in English].
6. Joined Cases 80 & 81/77, Société les Commissionnaires Réunis S.a.r.l. v. Receveur des Douanes; S.a.r.l. Les Fils de Henri Ramel v. Receveur des Douanes, [1978] ECR 927 (French Tax on Italian Wines). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0080> (2016, June, 21) [in English].
7. Petrov, R.A. The evolution of the concept of «acquis communautaire» in EU law. <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nzizvru/2012_4/p13_44.html> (2016, June, 21) [in English].
8. The Quilified Opinion of the European Commission (29.05.1979). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=celex:31991L0692> (2016, June, 21) [in English].
9. The Report of Davihnyon (20 July 1970). <http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nzizvru/2012_4/p13_44.html> (2016, June, 21) [in English].
10. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon. (13.02.2007). <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML> (2016, June, 21) [in English].
11. Muravjov, V.I. (2015). *Yevropejs'ke pravo: pravo Yevropejs'koho Soiuzu* [European law: law of the European Union]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

Олена Мандзюк
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВЖИВАННЯ ТЕРМІНУ «ДЕРЖАВИ БАЛТІЇ»

Olena Mandzyuk
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

HISTORICAL BACKGROUND OF FORMATION AND USE OF THE TERM «BALTIC STATES»

The article makes historical overview, which enables to trace the origins of processes and phenomena that shape conceptual framework and features of practical implementation of modern foreign policy of Latvia, Lithuania and Estonia. In addition, it was analyzed and discussed in detail historical retrospective of policy of the Baltic States on the world stage and present international political environment. The author makes conclusions about the continuity of some aspects of foreign policy priorities and their implementation in different historical periods. The article also focuses on the dialectic of general and special, which is present during historical formation of Latvia, Lithuania and Estonia as socio-cultural and political communities. On the one hand, it allows us to explore them as a single object of knowledge; on the other hand, it requires to take into account not only the characteristics of their historical development (linguistic, religious and cultural aspects), but also contemporary geopolitical and cultural history identities of each.
Key words: Baltic states, unity, western values, cooperation, «Baltic way».

Постановка проблеми. Актуальність теми статті визначається великою значимістю Литви, Латвії та Естонії для зовнішньої політики України, особливо зважаючи на нещодавні події, пов'язані з Російською Федерацією. Відносинам з цими трьома прибалтійськими державами, що є вкрай важливими з цивілізаційної, геополітичної, воєнно-стратегічної точки зору, традиційно виділялося значуще місце в плануванні зовнішньої політики нашої держави. На відміну від інших пострадянських держав, що увійшли в СНД і зберегли в цілому економічну та соціально-політичну орієнтацію на Росію, ці країни Прибалтики відразу проголосили своєю метою інтеграцію в західні військово-політичні та економічні структури. Їхній історичний досвід є показовим для України та вимагає глибокого аналізу його особливостей розвитку цих держав, які зуміли легко переорієнтувати свої політичні і соціально-економічні зусилля у бік західних цінностей та відстояти свою державність та суверенність. Важливим залишається той факт, що незважаючи на характерні відмінності між трьома державами, вони зуміли зосередитися на спільних цінностях і спільній історичній долі та пройти разом шлях від радянських республік до незалежних держав з європейськими цінностями. На даному етапі, Латвія, Литва та Естонія сприймаються міжнародним співтовариством як єдиний простір, втім не нехтуючи інтересами та амбіціями кожної окремої держави.

Історіографія досліджуваної проблематики включає в себе монографії вітчизняних, російських і зарубіжних авторів, статті в наукових періодичних виданнях, коментарі дослідників і політологів в ЗМІ, присвячені історії Латвії, Литви і Естонії різних періодів і їх сучасному політичному та соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній та світовій науковій літературі Латвію, Литву та Естонію (держави Балтії) в силу особливостей їх історичного розвитку в XX столітті традиційно розглядають як єдине ціле.

Незважаючи на безумовні підстави для їх включення в якусь спільність, слід підкреслити достатню умовність подібного об'єднання. Як зазначається в доповіді Дослідницької служби Конгресу США, «хоча ці держави часто об'єднують назвою «держави Балтії», однак їх народи відрізняються один від одного етнічно, лінгвістично та мають різні релігійні традиції. Протягом

більшої частини своєї історії вони перебували під контролем різних держав»[1].

Історія державності Литви на відміну від Естонії та Латвії, чиї сучасні території традиційно входили до складу інших держав, є найбільш тривалою, адже неможливо заперечити незалежне існування Великого князівства Литовського з першої половини XIII століття.

З XIII в. на території Латвії існувало державне утворення німецьких хрестоносців - Лівонія; після невдалої для Московського царства Лівонської війни її територія була поділена між Річчю Посполитою (до складу якої уввійшла Латгалія, васальне Курляндське, або Курземське герцогство), Швецією (їй відійшли землі на півночі сучасної Естонії) та Данією (острів Сааремаа (Езель)). Згідно Альтмаркського перемир'я, що завершило військовий конфлікт між Річчю Посполитою і Швецією 1600-1629 рр., Естляндія (Північна Естонія) і Ліфляндія (Південна Естонія і Північна Латвія), а також балтійські порти від Вісли до Німану повністю відійшли Швеції; з 1645 р Швеція стала володіти і о.Сааремаа. Боротьба північних держав за прибалтійські території завершилася в XVIII столітті, коли спочатку згідно Ніштдатського мирного договору 1721року Естляндія, Ліфляндія і о. Сааремаа перейшли до Росії, а згодом при першому розділі Польщі до складу Російської імперії була включена Латгалія (Інфлянти), а при третьому - в 1795 р - території Литви та Курляндського герцогства.

Характерно, що до середини XIX століття прибалтійські губернії (території Естляндської, Ліфляндської та Курляндської губерній) називалися, як правило, «остзейськими», що відповідало їх німецькому минулому (Ostsee., німецька - Балтійське море), тим самим підкреслюючи свій особливий правовий статус в складі імперії. Правова відособленість (або так званий «остзейський порядок») була властива цим землям в усі історичні періоди – як в періоди польського чи шведського панування, так і в часи російського домінування. Остаточне закріплення ця правова відособленість отримала в «акордних пунктах», які були укладені між російським царем Петром I та місцевими корпораціями дворян і городян в період Північної війни, а згодом була закріплена в його жалуваних грамотах «1) ліфляндського дворянству; 2)місту Рига; 3) Естляндському дворянству; 4) місту Ревелю»[2]. «Середньовічні привілеї дворянства і міст, станові органи самоврядування, панування лютеранської Церкви, патронат, німецька мова в якості офіційної, відмінності в оподаткуванні податками (державні податки стягувалися тільки з селянських господарств, поміщицькі маєтки податками не обкладалися)» – все це зберігалося протягом довгих десятиліть і, незважаючи на зусилля Катерини II, Олександра II і Олександра III, відособленість прибалтійських провінцій залишалася до початку XX століття. Російська імперія не була в змозі усунути особливості остзейського порядку, а навпаки, століття німецького домінування в регіоні сформували у корінного населення почуття зневаги та зверхності по відношенню до всього великоросійського. Останнє, як видається, могло стати одним з факторів, що визначили невдачу проекту повернення Прибалтики в радянський період.

Отже, на момент проголошення незалежності в 1918 році прибалтійські держави в нинішньому розумінні (тобто Латвія, Литва та Естонія) не розглядалися в якості єдиного регіону. Проте, сам термін «прибалтійський» (але не «Прибалтика») став активно вживатися по відношенню Курляндської, Ліфляндської і Естляндської губерній вже з другої половини XIX ст.[3] Не дивно, що в ті роки Литва не сприймалася в якості прибалтійської провінції: будучи в складі Російської імперії, хоч і знаходилася найближче з литовських губерній до Балтійського моря, Ковенська губернія виходу до нього не мала (прибережна смуга в районі міст Паланга і Швентой входила до складу Курляндської губернії).Таким чином, в 1918 р формально географічних підстав зараховувати Литву до прибалтійських державам не існувало.

Естонський дослідник К. Яаансон, підкреслюючи багатозначність слова «Baltic», зазначає, що найбільш близьким до нинішнього розуміння в той час був підхід Німеччини: «У вужчому сенсі і, особливо в Німеччині, поняття «балтійські держави» на рубежі століть належало до Естляндії, Ліфляндії і Курляндії – провінцій царської Росії, тобто практично до території сучасних Латвії та Естонії, де балтійські німці домінували в політичному, економічному і культурному відношеннях

[1] Woehrel, Steven. The Baltic States: U.S. Policy Concerns (Report 95-584). Foreign Affairs and National Defense Division. *United States Congressional Research Service*; August 13, 2004. Release: February 2, 2009). <http://wikileaks.org/wiki/CRS:_The_Baltic_States:_U.S._Policy_Concerns,_August_13,_2004> (2016, березень, 11)

[2] Воробьева, Л.М. (2013). *Прибалтика на разломах международного соперничества. От нашествия крестоносцев до Тартуского мира 1920 г*. Москва: Издательство «ФИВ».

[3] Чешихин, Е.В. (1984). *Краткая история Прибалтийского края*. 2-ое изд. Рига.

століттями. Тобто,на той час концепція балтійських країн з Естонії, Лівонії і Курляндії, Литву до себе не включала. Наслідком цього була точка зору творців Балтійського герцогства в 1918 році: на їхню думку, Литва була чимось відмінним від балтійських держав»[1].

Цікавим є дослідження Королівського інституту міжнародних відносин, заснованого в 1920 році, який в 1938 році опублікував книгу про держави Балтії. В цій книзі зазначалося, що Латвії та Естонія перебували на більш просунутій стадії свого розвитку в порівнянні з Литвою. На додачу, проблеми зовнішньої та внутрішньої політики були аж ніяк не тотожні в трьох країнах. Проте, в книзі все ж існувала думка, що існують певні чинники в ситуації кожної з трьох держав, які повинні зв'язати їх між собою в свідомості зовнішнього, і в деякій мірі, навіть у своїй власній свідомості. В основному більшість глав цього дослідження було присвячено економіці та готувалися для британського Департаменту інформації, тому спільними особливостями здебільшого вважалися економічний розвиток та співпраця в цій сфері[2].

Сучасне уявлення про Прибалтику в складі всіх трьох держав як єдиного регіону почало формуватися саме в міжвоєнні роки під впливом радянського підходу. В СРСР їх сприймали як частину антирадянського «санітарного кордону», економічно і політично орієнтованого на Захід, який діяв в інтересах Франції, Великобританії та пізніше Німеччини. Хоча слід зазначити, що, наприклад, радянський історик К. Почс, який досліджував цей регіон вже в повоєнний час, розглядав також і Фінляндію як частину прибалтійського «санітарного кордону»[3].

З початком Другої світової війни і радянські, і західні (в першу чергу, британські та американські) політики та експерти почали розглядати післявоєнний шлях Латвії, Литви і Естонії в рамках поняття «держави Балтії» або «Прибалтика», тобто в якості єдиного регіону зі специфічними, притаманними тільки йому якісними характеристиками.

У повоєнний час ставлення до держав Балтії як до єдиного регіону зберігалося. У радянській суспільній свідомості поняття «Прибалтика» вже не лише чітко співвідносилося з територіями Латвії, Литви та Естонії (поширювалося воно в ті роки і на Калінінградську область, що входила в склад Прибалтійського військового округу), а й виокремлювало якісні особливості даного регіону - більш високий рівень економічного розвитку та добробуту, близькість до Європи та Заходу в цілому. Звідси виникає відоме уявлення про Прибалтику як про «радянську Європу», а конотація «сучасна», «просунута», «передова» в сприйнятті Прибалтики багатьма вихідцями з пострадянського простору збереглася до сьогодні, і, звичайно, небезпідставно.

Так, наприклад, на думку російського соціолога Р.Х.Сімоняна «народне господарство прибалтійських республік відрізнялося диверсифікованою виробничою структурою: багатогалузева промисловість з великою питомою ваги наукомістких виробництв і розвиненою інфраструктурою, найбільш рентабельне в країні сільське господарство, щільна мережа комунікацій «. Окрім того, «Прибалтика, з моменту проведення економічних реформ в СРСР початку 1960-х років, була ідеальним і беззмінним полігоном для проведення економічних експериментів, випробування нових методів управління господарським механізмом і впровадження різних нововведень. У середовищі радянських управлінців і економістів за Прибалтикою закріпилася стійка репутація економічної лабораторії і досвідченого виробництва»[4].

Не можна залишити поза увагою і старання балтійських емігрантів, які прикладали титанічні колективні зусилля з подолання ізоляції трьох країн, які перебували на той час в складі СССР. Як результат було опубліковано декілька журналів за межами Радянського Союзу (у1940 році Бюром у справах Естонії, Латвії та Литви був заснований журнал Revue Celtique (журнал «Балтійський огляд» опубліковувався в Стокгольмі в період між 1945 і 1949 роками) та засновано Балтійський університет в Гамбурзі.

Згодом, у 1968 році в США засновано Асоціацію щодо покращення становища балтійських держав та опублікувано журнал «Балтістіка», в якому з 1972 року дослідники-емігранти з Естонії,

[1] Jaanson, K. (2001). The Baltic Sea region in international relations of the twentieth century: The seminal nature of the interwar period. *Journal of Baltic Studies*, *Volume 32, No.3*, 267-288.

[2] Sonoko Shima. *Dimensions and Geopolitical Diversity of the Baltic*:*Then and Now*. <https://srch.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no15_ses/04_shima.pdf>

[3] Почс, К.Я. (1985). *Санитарный кордон. Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма (1921-1929гг.).* Рига: Зинатне.

[4] Симонян, Р.Х. (2005). *Россия и страны Балтии*. 2-е изд., доп. Москва: Институт социологии РАН, 29-30.

Латвії та Литви друкували свої статті та дослідження про ситуацію в прибалтійських державах та їх поточне становище. Такого роду балтійські дослідження мали широкий вплив не тільки в США, а й на території Швеції, Австралії. У західній науковій і публіцистичній літературі, як і в масовому сприйнятті, прибалтійські республіки (саме тоді остаточно укорінився термін «Baltic states») розглядалися як «органічна частина Заходу, «викрадена» Радянським Союзом». Схожі настрої існували і в середовищі інтелектуальної та політичної еліти в самих Латвії, Литви та Естонії.

Вагомим внеском у формування сприйняття балтійських держав як єдиного цілого була публікація у 1970 році книги «Історія держав Балтії» німецьким істориком Георгом фон Раухом. Балтійські німці історично розглядали Балтію як балтійську провінцію або Baltikum. Публікація цієї книги означала, що балтійські німці почали розуміти та визнавати реальність терміну «держави Балтії» по-новому, що було своєрідним проривом та стало однією з передумов розвитку поняття «Балтії» в подальшому[1].

Боротьба прибалтійських республік за незалежність наприкінці 1980-х-початку 1990-х рр. дала новий імпульс ідеї прибалтійської єдності. Це було пов'язано з проведенням «балтійського шляху» - символічної акції, яка відбулася 23 серпня 1989 року, підчас якої жителі Литовської,Латвійської та Естонської РСР вишикувалися в живий ланцюг, що простягнувся майже на 600 км і з'єднав три прибалтійські столиці. Рішення про її проведення в зв'язку з 50-річчям підписання Договору про ненапад між Радянським Союзом і Німеччиною було прийнято 12 серпня 1991 року на засіданні в Цесісі тоді ще напівофіційною Балтійською Радою[2]. Ця акція стала символом єдності і взаємної підтримки прибалтійських народів, в першу чергу на шляху до суверенітету. Після здобуття незалежності країнами Балтії в 1991 році це поняття «балтійський шлях» стали нерідко вживати маючи на увазі субрегіональну інтеграцію на просторі колишньої радянської Прибалтики, а також особливості долі народів, що населяють Латвію, Литву та Естонію, єдність їх минулого, ініціативи сьогодення і перспективи майбутнього.

Вже після здобуття омріяної незалежності та суверенності своїх просторів три прибалтійські держави продовжують залишатися єдиним простором для міжнародної спільноти. У 2000-их роках цей образ був підкріплений високими і стабільними темпами зростання всіх трьох економік, внаслідок чого про Латвію, Литву та Естонію заговорили навіть як про «балтійських тигрів « (за аналогією з економіками Південно-Східної Азії), адже протягом цього періоду часу вони показували найвищі темпи приросту економіки та добробуту загалом не тільки серед країн пострадянського простору та Центральної і Східної Європи, а й Європейського Союзу[3].

Втім, ідея єдності залишає за собою і шквал негативних коментарів, висловлюючись про неї як про пережиток минулого, який на сьогоднішній день існує лише на рівні риторичної, а не реальною зовнішньої політики. Хоча в засобах масової інформації та науковому дискурсі зберігається традиційне ставлення до Прибалтики (або держав Балтії) як до єдиного регіону в складі трьох держав,все ж існує ряд політиків і експертів(в тому числі і місцевих), які піддають такий підхід критичній оцінці. Зокрема, вельми скептично з приводу майбутнього такої єдності балтійських держав висловився в мемуарах А. Бразаускас, перший Президент незалежної Литви: «Балтійські держави щиро дружили і довірливо шепотіли ще в роки окупації СРСР. Відчувши надію свободи, робили це вже відкрито і дуже інтенсивно. Лідери національних визвольних рухів підтримували один одного і узгоджували свої дії ... Всіх об'єднував спільний інтерес - звільнення. Солідарність була додатковою силою. Однак після досягнення мети інтереси розділилися. Ті ж інтереси навіть стали причиною конкуренції, особливо коли західні політики та представники міжнародних організацій заговорили про те, що одна із балтійських держав розвивається швидшими темпами аніж інша, що двері в європейські і трансатлантичні структури можуть відкритися не для всіх трьох держав одночасно. Тоді почалося не тільки здорове змагання, а й певна скритність; не соромилися навіть голосно сказати, що ми краще, а от сусіди відстають»[4].

Ряд експертів також критично оцінює реальність збереження ідеї прибалтійського єдності. Наприклад, литовський історик Ч. Ішкаускас пише: «Естонські журналісти ще в радянські часи

[1] Sonoko Shima. *Dimensions and Geopolitical Diversity of the Baltic:Then and Now*. <https://srch.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no15_ses/04_shima.pdf>

[2] Batūra, R. (2009). *Į laisvę Baltijos keliu. 1989-2009* (Lietuvos laisvės kovų vietos. III knyga. Pilietinio patriotinio ugdymo medţiaga). Vilnius.

[3] Baltic Tiger. Lithuania Has The Fastest-Growing Economy in Europe. *The Economist*. <http://www.economist.com/node/1929205?Story_ID=E1_TJNJNDV> (2016, травень, 22).

[4] Бразаускас, А. (2002). *Пять лет президента. События. Воспоминания. Мысли*. Москва: ЗАО «УНИПРИНТ».

підкреслювали тісні зв'язки Литви з Польщею, говорили, що для Вільнюса вікно в Європу - Варшава, а Естонія історично ближче до більш «просунутого» регіону - до Скандинавії. Латвії в друзі «сватали» ... Радянський Союз, але після його розпаду «дружба» закінчилася»[1]. На додачу, досить точно сформовані відмінності в підходах до регіонального співробітництва висловив литовський політолог М. Юркінас: «Самосприйняття латвійської політичної еліти залишається традиційно прибалтійським, лише іноді розширюючись до простору Балтійського моря. Естонський дискурс має північний відтінок, а литовський коливається між північнобалтійською та центральноєвропейською ідентичностями[2].

Висновки. Безумовно, отримання незалежності внесло свої корективи у подальше здійснення зовнішньої політики кожної з балтійських республік, враховуючи інтереси власної держави та свого народу. Диференціація поглядів певні питання все ж не може залишити осторонь спільні проблеми, які однозначно потребують взаємних зусиль цих трьох держав. Балтійський блок не може бути відокремлений від питань, пов'язаних з Російською Федерацією та питаннями їхнього подальшого без пекового простору. Литва, Латвія та Естонія змушені ділити цей ризик, адже вони не в змозі змінити їх геополітичне положення як найближчих сусідів до Росії. Згідно з тезами Довідника регіону Балтійського моря, який був опублікований в 2001 році за фінансової підтримки з боку ЄС, йдеться про те, що балтійська ідентичність ґрунтується як на спільному трагічному минулому, так і на спільних ідея про майбутнє, адже і на сьогоднішній день політичні явища в державах Балтії можна легко зрозуміти знаючи їх історію. Проблема єдності прибалтійських держав і її сприйняття масовою свідомістю і експертними співтовариствами, безумовно, існує і заслуговує більш ретельного розгляду. Тому, визначаючи об'єкт, предмет і географічні рамки дослідження, а потім використовуючи термін «держави Балтії» як найменування всіх трьох держав загалом, я виходила з таких міркувань: геополітичне, геоекономічне розташування та цивілізаційна приналежність Латвії, Литви та Естонії; історичні та культурно-мовні відмінності Латвії, Литви та Естонії; в значній мірі схожість історичної долі Латвії, Литви і Естонії в XX столітті та їхній шлях до здобуття незалежності.

References:

1. Baltic Tiger. Lithuania Has The Fastest-Growing Economy in Europe. *The Economist.* <http://www.economist.com/node/1929205?Story_ID=E1_TJNJNDV> (2016, traven', 22) [in English].
2. Batūra, R. (2009). Į *laisvę Baltijos keliu. 1989-2009 [The freedom of the Baltic Way. 1989-2009]* (Lietuvos laisvės kovų vietos. III knyga. Pilietinio patriotinio ugdymo medţiaga). Vilnius [in Lithuanian].
3. Jaanson, K. (2001). The Baltic Sea region in international relations of the twentieth century: The seminal nature of the interwar period. *Journal of Baltic Studies, Volume 32, No.3,* 267-288 [in English].
4. Jurkynas, M. (2004). Brotherhood reconsidered: region-building in the Baltics. *Journal of Baltic Studies, Spring, Volume 35, No.1,* 1-31 [in English].
5. Sonoko Shima. Dimensions and Geopolitical Diversity of the Balticí:Then and Now. <https://srch.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no15_ses/04_shima.pdf> [in English].
6. Woehrel, Steven. The Baltic States: U.S. Policy Concerns (Report 95-584). Foreign Affairs and National Defense Division. United States Congressional Research Service; August 13, 2004. Release: February 2, 2009). <http://wikileaks.org/wiki/CRS:_The_Baltic_States:_U.S._Policy_Concerns,_August_13,_2004> (2016, berezen', 11) [in English].
7. Brazauskas, A. (2002). *Pjat' let prezidenta. Sobytija. Vospominanija. Mysli [Five years of the president. Events. Memories. Thoughts].* Moscow: ZAO «UNIPRINT» [in Russian].
8. Vorob'eva, L.M. (2013). *Pribaltika na razlomah mezhdunarodnogo sopernichestva. Ot nashestvija krestonoscev do Tartuskogo mira 1920 g. [Baltic on faults of international competition. From the invasion of the Crusaders to the Tartu Peace Treaty in 1920].* Moscow: Izdatel'stvo «FIV» [in Russian].
9. Ishkauskas, Ch. Edinstvo baltijskih stran: mif ili real'nost' [Unity of the Baltic countries: myth or reality?]. *Geopolitika.lt.* <http://www.geopolitika.lt/?artc=2183> (2016, traven', 11) [in Russian].
10. Pochs, K.Ja. (1985). *Sanitarnyj kordon. Pribaltijskij region i Pol'sha v antisovetskih planah anglijskogo i francuzskogo imperializma (1921-1929gg.) [Sanitary cordon. Baltic region and Poland in the anti-Soviet plans of the British and French imperialism (1921-1929)].* Riga: Zinatne [in Russian].
11. Simonjan, R.H. (2005). *Rossija i strany Baltii [Russia and the Baltic countries].* 2-e izd., dop. [2nd edition, expanded.]. Moscow: Institute of Sociology of RAS [in Russian].
12. Cheshihin, E.V. (1984). *Kratkaja istorija Pribaltijskogo kraja [A brief history of the Baltic region].* 2-oe izd. [2nd edition] Riga [in Russian].

[1] Ишкаускас, Ч. Единство балтийских стран: миф или реальность. *Geopolitika.lt.* <http://www.geopolitika.lt/?artc=2183> (2016, травень, 11).

[2] Jurkynas, M. (2004). Brotherhood reconsidered: region-building in the Baltics. *Journal of Baltic Studies, Spring, Volume 35, No.1,* 1-31.

Світлана Внучко, к. політ. н.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

Svitlana Vnuchko, PhD in Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

EUROPEAN EXPERIENCE OF SOCIAL DIALOGUE: TEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS

Social dialogue is an important component of social and labor relations. Being as a mandatory component of the European social model, the social dialogue has a key role in ensuring the goals of strengthening democracy in Europe and consolidate the legitimacy of institutions. Wide application forms of social democracy with the participation of citizens in making socio-political and economic decisions, monitoring their implementation in key areas of political of authorities which has already been successfully tested in EU practice is one of the characteristics of political and social processes in the countries which have orientation for EU membership.

This article analyzes essence of social dialogue, its structure and participants, history of development of social dialogue in European area; defines development trends of social dialogue in the EU.

Key words: social dialogue, social partnership, the parties of social dialogue, social and labor relations, social and labor policy.

Постановка проблеми. Проєвропейський вектор розвитку України має значний вплив на прийняття політичних та економічних рішень в сучасному суспільстві. Країни Східного партнерства, до складу яких входить і Україна, які мають намір приєднатися до Європейського союзу, активно вивчають досвід країн ЄС успішно випробуваних на практиці форм соціальної демократії. Адже форми та методи демократичного регулювання лежать в основі добробуту громадян та економічного розвитку країни. У сфері соціально-трудових відносин формою демократичного регулювання виступає соціальний діалог.

Огляд публікацій. Питанню дослідження соціального діалогу в ЄС, його виникнення та розвитку, особливостей функціонування в сучасних умовах присвятили свої праці В. Бакуменко, Н. Балабанова, О. Герасименко, Д. Горєлов, В. Жуков, О. Корнієвський, В. Кравченко, Ю. Опалько, Г.Палій, В. Пилипенко, О. Петроє, О. Поважний, А. Стойко, Н. Ченшова та інші. Теоретико – методологічну базу даного дослідження становлять також інформаційні та аналітичні публікації Європейської комісії, Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, Європейського соціально-економічного комітету та інших європейських і українських аналітичних центрів.

Мета статті. Здійснити аналіз теоретичного та практичного вимірів європейського досвіду здійснення соціального діалогу.

Для досягнення мети дослідження визначено такі *задачі*: визначити сутність поняття соціальний діалог як елемент соціально-трудових відносин, дослідити структуру та учасників соціального діалогу, проаналізувати історію становлення та розвитку соціального діалогу в європейському просторі, виявити основні тенденції розвитку соціального діалогу в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Соціальний діалог відіграє важливу роль у площині соціально-трудових відносин. Сутність соціального діалогу полягає у створенні платформ на різних рівнях: міжгалузевому, національному, галузевому та на рівні компаній, для представлення поглядів та ведення переговорів між основними його учасниками.

Головними умовами здійснення ефективного соціального діалогу виступають його інституційне та законодавче забезпечення, а також здатність його учасників проводити результативне та ефективне співробітництво у сфері соціально-трудових відносин. Соціальний

діалог здійснюється на принципах: законності; репрезентативності й повноважності сторін та їх представників; незалежності та рівноправності сторін; конструктивності та взаємодії; добровільності та прийняття реальних зобов'язань; взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; обов'язковості розгляду пропозицій сторін; пріоритету узгоджувальних процедур; відкритості та гласності; обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей; відповідальності за виконання прийнятих зобов'язань. Головними завданнями соціального діалогу є: відстоювання соціальної справедливості, посилення методів демократичного управляння шляхом залучення представників сторін соціального діалогу до процесів вироблення політики та прийняття політичних рішень, підвищення соціальних стандартів, попередження соціально-трудових конфліктів, підвищення соціальної та трудової активності населення, гідного рівня та якості трудового життя і т.д.

На думку О. Петроє, соціальний діалог є порівняно новою концепцією в системі суспільних відносин – він з'явився у Західній Європі у першій половині XX ст., а найбільш активний його розвиток припадає на 80- ті рр. XX – початок XXI ст. Дослідниця відмічає, що першоосновою концепції соціального діалогу є ідея солідарності, яка знаменує собою сукупність різних аспектів єдності – інтересів, переконань, цінностей, дій у відносинах між людьми, які поділяють єдині ціннісні установки і формують певну соціальну цілісність. Ідея солідарності посідає вагоме місце уже в філософській думці античних мислителів. Першим концепцію солідарності запропонував Аристотель, який приписував солідарність самій людській природі. У працях Платона, Цицерона було доведено, що функцію регулятора соціальних відносин покликані виконувати правильні закони держави, а сама держава тлумачилася мислителями як об'єднання людей, пов'язаних спільністю інтересів і прав. Римський стоїк М. Аврелій вважав непереборну людську природу основою згоди та єдності в суспільстві. Стрижневим елементом концепції А. Августина є досягнення консенсусу як способу організації соціуму, зміцнення держави[1].

Сьогодні соціальний діалог виступає предметом дослідження суспільно-політичних наук. Розглянемо кілька інтерпретацій поняття соціальний діалог.

1. Міжнародна організація праці (МОП), діяльність якої побудована на засадах тристоронньої співпраці, визначає соціальний діалог як процес, що включає всі типи переговорів, консультацій та обміну інформацією між представниками урядів, роботодавців та працівників із питань, що становлять взаємний інтерес і пов'язані з соціально-економічною політикою[2].

2. Відповідно до законодавства Європейського союзу, соціальний діалог розуміється як процедура спільних консультацій соціальних партнерів на європейському рівні. Вона передбачає обговорення, спільні дії, іноді переговори між європейськими соціальними партнерами, дискусії між соціальними партнерами та інституціями ЄС.

3. Автори праці «Соціальний діалог. Соціальне партнерство. Соціальна держава» (Н. Балабанова, В. Жуков, В. Пилипенко) під соціальним діалогом розуміють такий вид взаємодії соціальних суб'єктів, який виступає засобом узгодження спільних зусиль (в організаційно - управлінській та предметно-практичній діяльності) представників різних спільнот, верств і груп та припускає можливість знаходження консенсусу у вирішенні конфліктних (спірних) ситуацій[3].

Соціальний діалог може бути тристороннім та двостороннім. За умови здійснення тристороннього соціального діалогу основними партнерами виступають органи державної влади, організації роботодавців та профспілки. Двосторонній соціальний діалог здійснюється за участі організацій роботодавців та профспілок.

Соціальні інтереси учасників соціального діалогу ґрунтуються на основі закономірностей, які виникли в процесі споконвічних відносин між роботодавцями та працівниками і в основі яких знаходиться суперечність між бажанням власників отримати максимальний прибуток при мінімальних витратах та намаганнями працівників отримати вищу заробітну плату, дорожче продати робочу силу задля добробуту своїх рідних та близьких.

---

[1] Петроє, О.М. (2012). *Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії:* монографія. Київ: НАДУ.

[2] International Labour Organisation. What is Social Dialogue. *International Labour Organisation.* <http://www.ilo.org/ifpdial/areas-of-work/social-dialogue/lang--en/index.htm> (2016, липень, 08)

[3] Балабанова, Н.В., Жуков, В.І., Пилипенко, В.Є. (2002). *Соціальний діалог. Соціальне партнерство. Соціальна держава*. Київ: Акад. праці та соц.відносин.

В Європейському Союзі соціальний діалог став прогресивною частиною загальної стратегії розвитку, яка забезпечила конкурентоспроможність Європи у стосунках з основними партнерами у світі. Серед країн-членів ЄС поширений погляд, згідно якого соціальний діалог можливий на всіх рівнях економічних організацій. Будь-які зустрічі соціальних партнерів з метою досягнення порозуміння та підписання угоди, проведення консультацій або обміну інформацією розглядаються як прояв соціального діалогу. Форми діалогу сильно відрізняються в залежності від рівня інституціоналізації і від того, на якому рівні вони проводяться.

Початком оформлення соціального діалогу в європейському просторі вважають укладення Римського договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства, який був підписаний 25 березня 1957 року. Саме після його підписання розпочинають створюватися механізми здійснення соціального діалогу. У 1991 році Маастрихтський договір про Європейський Союз поклав початок новому етапу розвитку соціального діалогу. Зокрема, політичне підґрунтя для розвитку європейського соціального діалогу було закладено в доданому до Маастрихтського договору Соціальному Протоколі, який пізніше був включений в Амстердамський договір[1]. Серед інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення соціального діалогу в ЄС слід назвати документи Міжнародної організації праці, Ради Європи, ЄС. Серед ініціатив міжнародних інституцій, які мають важливе значення для розвитку соціального діалогу слід відмітити Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадські та політичні права, схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 та 1966 роках відповідно. Тема соціального діалогу знайшла відображення в Договорі про Європейський Союз та в статтях 151-156 розділу X «Соціальна політика» Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). В ст. 151 ДФЄС соціальний діалог визначено серед спільних цілей, які ставлять перед собою Союз та держави-члени. Такий соціальний діалог може вестися за бажанням сторін до встановлення договірних відносин та укладення угод, зазначається в ст. 155 ДФЄС. Відповідно до ст. 152 Союз заохочує та сприяє діалогу між соціальними партнерами при повазі їхньої автономності з урахуванням особливостей національних систем. При цьому Комісія правомочна вживати будь-яких заходів з метою полегшення діалогу та, піклуючись про збалансовану підтримку сторін, має своїм завданням сприяти проведенню консультацій соціальних партнерів на рівні Союзу. Своєю чергою, держави-члени можуть доручати соціальним партнерам, за їхнім спільним запитом, реалізацію директив та рішень Ради, прийнятих згідно зі ст. 155 ДФЄС, коли це вважається доречним[2].

До основних організацій, які залучені до здійснення соціального діалогу в Європейському Союзі відносять: Організацію Об'єднаних Націй, Міжнародну організацію праці, Європейський соціально-економічний комітет.

Організація Об'єднаних націй (ООН) є міжнародною організацією одним з напрямків діяльності якої визнано розробку та впровадження стандартів соціально-трудових відносин і механізмів взаємодії соціальних партнерів. У сфері соціально-трудових відносин ця організація опікується додержанням країнами – членами Світового Співтовариства стандартів захисту прав та свобод людини, зокрема тих, що відносяться до соціально-економічних.

Основними завданнями ООН, як це визначено в преамбулі її Статуту, є утвердження віри в основні права людини, рівноправність чоловіків та жінок, сприяння соціальному прогресу та поліпшенню умов життя, використання міжнародного апарату для сприяння економічного та соціального прогресу всіх народів[3].

Статтею 55 Статуту ООН передбачено, окрім всього, що з метою створення умов стабільності та добробуту, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, які ґрунтуються на засадах поваги принципів рівноправності та самовизначення народів, ООН сприяє підвищенню рівня життя,

[1] Петроє, О. (2009). Інституційна структура та функції тристороннього соціального діалогу в систему європейського врядування. *Вісник НАДУ, 2,* 258.

[2] European Communities. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *EUR-Lex. Access to European Union law*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (2016, липень, 08)

[3] Организация Объединённых Наций. Устав ООН. *Верховна Рада України 1994-2016 програмно-технічна підтримка. rada.gov.ua* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010> (2016, липень, 08)

повної зайнятості населення та створенню умов для економічного і соціального розвитку та прогресу[1].

Міжнародна організація праці (МОП) – найбільш потужна з міжнародних організацій, які займаються соціально-трудовою політикою. МОП була заснована у 1919 році згідно з Версальським мирним договором. У 1946 році МОП стала першою спеціалізованою установою ООН. Основними завданнями МОП є розробка міжнародних трудових норм у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборона примусової праці, гендерна рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для жінок та чоловіків з метою забезпечення гідної зайнятості та отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму та соціального діалогу[2].

Діяльність МОП базується на 2-х основних принципах – універсальності: можливість вступу до Організації будь-якої держави, яка погоджується виконувати зобов'язання, відповідно до Статуту та тристороннього представництва. Загальні засади трипартизму МОП викладені у двох резолюціях цієї організації. У 1971 році прийнята Резолюція про зміцнення трипартизму у всіх видах діяльності МОП. 18 червня 2002 року МОП ухвалила Резолюцію про трипартизм і соціальний діалог, в якій пропонує національним урядам забезпечувати створення необхідних умов для соціального діалогу, у тому числі дотримання основних принципів і прав на свободу об'єднання та ведення колективних переговорів щодо створення сприятливого середовища для трудових відносин[3]. МОП – це єдина у системі ООН установа, в якій представники роботодавців і працівників мають однакове з представниками уряду право голосу у формуванні її політики та програм діяльності.

На сьогодні членами МОП є 185 держав. Основними органами МОП є Міжнародна конференція праці, Адміністративна рада та розташований у Женеві постійний Секретаріат - Міжнародне бюро праці.

Вищим керівним органом МОП є Міжнародна конференція праці, яка збирається раз на рік у Женеві. Конференція розробляє та приймає міжнародні конвенції та рекомендації, ухвалює бюджет та програму роботи Організації, обирає Адміністративну раду МОП, слугує форумом для обговорення актуальних проблем у соціально-трудовій сфері. Основними питання, які розглядались на Міжнародній конференції праці у 2016 році були:

- Гідна праця в глобальних системах поставок,
- Зайнятість і гідна праця з метою забезпечення миру. Перегляд Рекомендації № 71 (1944 р) про зайнятість в період переходу від війни до миру,
- Оцінка резонансу Декларації МОП 2008 року про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації та інші.

За часів своєї діяльності МОП ухвалила понад 190 конвенцій (міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами Організації) і 202 рекомендації. Щорічно МОП витрачає близько 130 млн. дол. США для запровадження в країнах-членах МОП окремих проектів технічної допомоги.

Найважливішими з документів МОП, в яких закладено правову базу соціального діалогу є:

- Конвенція No87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію».
- Конвенція No98 «Про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів».
- Рекомендація No113 щодо консультацій та співробітництва між державною владою та організаціями підприємців і працівників у галузевому та національному масштабі.
- Конвенція No144 про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм та супроводжуюча її Рекомендація No152 щодо процедури тристоронніх консультацій для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм та національним заходам, що стосуються діяльності МОП.

[1] Организация Объединённых Наций. Устав ООН. *Верховна Рада України 1994-2016 програмно-технічна підтримка. rada.gov.ua* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010> (2016, липень, 08).

[2] Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. *Міжнародна організація праці*. <http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>. (2016, липень, 08)

[3] Международная конференция труда. Резолюция о трипартизме и социальном диалоге. *Международное бюро труда ilo.org.* <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>. (2016, липень, 08)

- Конвенція No154 про сприяння колективним переговорам та супроводжуюча її Рекомендація No163 щодо сприяння колективним переговорам.

На даний час МОП здійснює понад 1000 програм технічного співробітництва більш ніж у 80 країнах світу. Пріоритетними напрямками технічного співробітництва є реалізація програми гідної праці на національному рівні, реформування трудового законодавства, впорядкування трудових відносин і вирішення спорів, зміцнення потенціалу організацій роботодавців та профспілок при укладанні колективних договорів[1].

Європейський соціально-економічний комітет (ЄСЕК) - дорадчий орган Європейського Союзу, створений 1958 року на підставі Римського договору, що представляє інтереси роботодавців, профспілок, фермерів, споживачів та інших груп, які разом складають так зване «організоване громадянське суспільство». Комітет представляє їхні погляди та захищає їхні інтереси під час обговорень політичних питань з комісією, Радою та Європейським Парламентом. Склад комітету налічує 350 осіб, які призначаються на посаду строком на п'ять років. Нинішній мандат триває з жовтня 2015 року по вересень 2020 року[2].

Діяльність ЄСЕК безпосередньо регулюється положеннями установчих документів ЄС (гл. 3 «Консультативні органи Союзу» розділу I частини шостої «Інституційні та фінансові положення ДФЕС»). У ряді випадків установчі документи ЄС прямо передбачають обов'язок запитувати консультативний висновок Економічного і соціального комітету. ЄСЕК формується на основі корпоративного принципу. У складі організації повинні бути представлені основні групи населення Союзу, що розрізняються за професійною ознакою. Відповідно до ДФЕС (§ 2 ст. 300) ЄСЕК складається з представників організацій роботодавців, найманих працівників та інших суб'єктів, які представляють громадянське суспільства, в тому числі, в соціально-економічній, громадській, професійній та культурній сферах[3]. У 2001 році Ніццький договір передбачив, що в складі ЄСЕК повинні бути також представлені і споживачі як одна з найбільш широких верств населення Союзу.

Висновки. Соціальний діалог є процесом з досить нетривалою історією розвитку, однак розбудованим та багатовимірним, який знаходиться в самому центрі розробки та спостереження за виконанням соціально-трудової політики та економічної стратегії Європейського Союзу.

Результати соціального діалогу виникають з консенсусу між органами влади, організаціями роботодавців та профспілками навколо політичної та економічної концепції, яка робить з цього процесу механізм «за вибором» у регулюванні економічних та соціальних відносин, а не відноситься до нього як до чогось чужого, нав'язаного та перешкоджаючого. Для ефективного здійснення соціального діалогу необхідно забезпечити певний рівень стійкості (виваженості позицій, послідовності) сторін-учасників соціального діалогу та певний рівень взаєморозуміння між сторонами. Для досягнення такого стану потрібен постійний обмін інформацією, проведення консультацій, відкритість до процесу спілкування та відмова від будь-яких ідеологічних або політичних упереджень.

References:

1. European Communities. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. EUR-Lex. *Access to European Union law*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (2016, lypen', 08) [in English].
2. European Economic and Social committee. Members. European Economic and Social committee a bridge between *Europe and organised civil society.*<http.//www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.members> (2016, lypen', 08) [in English].
3. International Labour Organisation. What is Social Dialogue. *International Labour Organisation.* <http://www.ilo.org/ifpdial/areas-of-work/social-dialogue/lang--en/index.htm> (2016, lypen', 08) [in English].
4. Balabanova, N.V., Zhukov, V.I., Pylypenko, V.Ye. (2002). *Sotsial'nyj dialoh. Sotsial'ne partnerstvo. Sotsial'na derzhava* [Social dialogue. Social partnership. Social state]. Kyiv: Akad. pratsi ta sots.vidnosyn [in Ukrainian].

[1] Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. *Міжнародна організація праці*. <http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>. (2016, липень, 08)

[2] *European Economic and Social committee. Members.* European Economic and Social committee a bridge between Europe and organised civil society.<http.//www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.members> (2016, липень, 08).

[3] Четвериков, А.О. Договор о функционировании Европейского Союза. *Право Европейского Союза*. <http://eulaw.ru/treaties/tfeu> (2016, липень, 08).

5. Mezhdunarodnaja konferencija truda. Rezoljucija o tripartizme i social'nom dialoge [Resolution on tripartism and social dialogue].. The International Labour Office ilo.org. <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>. (2016, lypen', 08) [in Russian].
6. Organizacija Obedinjonnyh Nacij. *Ustav OON. Verhovna Rada Ukraini 1994-2016 programno-tehnichna pidtrimka* [UN Charter. The Verkhovna Rada of Ukraine 1994-2016 program and technical support]. rada.gov.ua <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010> (2016, lypen', 08) [in Russian].
7. Petroie, O. (2009). Instytutsijna struktura ta funktsii trystoronn'oho sotsial'noho dialohu v systemu ievropejs'koho vriaduvannia [The institutional structure and functions of tripartite social dialogue in the system of European givernment]. *Visnyk NADU* [Herald of NAPA], *2,* 258 [in Ukrainian].
8. Petroie, O.M. (2012). *Sotsial'nyj dialoh u derzhavnomu upravlinni: ievropejs'kyj dosvid ta ukrains'ki realii:* monohrafiia [Social dialogue in public administration: European Experience and Ukrainian realities: monograph]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
9. Postijne predstavnytstvo Ukrainy pry viddilenni OON ta inshykh mizhnarodnykh orhanizatsiiakh u Zhenevi [Permanent Mission of Ukraine to the UN and other international organizations in Geneva]. *International Labour Organization*. <http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>. (2016, lypen', 08) [in Ukrainian].
10. Chetverikov, A.O. Dogovor o funkcionirovanii Evropejskogo Sojuza. Pravo Evropejskogo Sojuza [The Treaty on the functioning of the European Union. Law of the European Union]. <http://eulaw.ru/treaties/tfeu> (2016, lypen', 08) [in Russian].

Марина Касьянова, к. і. н.
Донецький національний університет (м. Вінниця), докторант Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, Україна

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Maryna Kasianova, PhD in History
Donetsk National University (city of Vinnytsia), doctoral candidate of National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

SOCIALIZATION OF CHILDREN OF UKRAINIAN MIGRANTS IN THE COUNTRIES OF EASTERN EUROPE (THE LATE TWENTIETH – EARLY TWENTY FIRST CENTURIES)

The article studies the problem of socialization of children of Ukrainian migrants in the countries of Eastern Europe in the late 20th – early 21st century. Migration is an extremely complex phenomenon that infleunces social life of both donor and recipient country. In circumstances when parents are absent for a long time, begins deformation of a family as an institution, and socialization of children accepts new, changed, features. In this context, the problem of children from migrant families becomes a special scientific problem; these children can not fully go through the process of socialization in the society due to the lack of parents. This issue was considered in two planes: in respect of children residing on the territory of Ukraine, but their parents are in the territory of the Russian Federation, Republics of Belarus and Moldova; and children who are temporarily or permanently migrate with family abroad.
Key words: migration, migration processes, socialization, adaptation.

Міграційні процеси кінця XX – початку XXI століття мають глобальний характер. Кожен із суб'єктів міжнародної арени відчуває їх вплив на собі. Через міграцію змінюється економічна, демографічна, політична й соціальна сфера кожної з країн. Що стосується України, то міграція для українців виступає одним із способів покращення свого становища, що викликане відсутністю можливості самореалізації на теренах батьківщини.

Вагомий внесок у вивчення проблеми соціалізації дітей українських мігрантів у країни Східної Європи кінця XX – початку XXI ст. було зроблено такими дослідниками, як К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Г.В. Святненко та ін.[1].

Метою статті є дослідження проблеми соціалізації та адаптації дітей українських мігрантів до країн Східної Європи кінця XX – початку XXI ст.

У зазначений проміжок часу аналіз окресленої проблематики свідчить, що в сьогоднішніх умовах однією з найменш соціально захищених категорій населення є діти з дистантних сімей[2]. У роботах доцента педагогічних наук І. М. Трубавіної дистантною сім'єю вважається та, члени якої з різних причин перебувають один від одного на відстані. До цієї ж категорії вона відносить і сім'ї трудових мігрантів, у яких один з батьків або ж обоє стали заробітчанами[3].

Будучи на заробітках, батьки не беруть участі у формуванні особистості дитини. Сім'я, як

[1] Левченко, К.Б. (2007). *Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів:* навч.-метод. посібник. Київ, 240; Трубавіна, І.М. (2003). *Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю.* Київ: Фоліо, 114; Святненко, Г.В. (2000). *Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім`ях*. Київ, 92.

[2] Левченко, К.Б. (2007). *Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів:* навч.-метод. посібник. Київ, 240.

[3] Трубавіна, І.М. (2003). *Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю*. Київ: Фоліо, 114.

окрема ланка суспільства, виступає найважливішим інститутом соціалізації та виховання, завдяки якому діти набувають перших навичок взаємодії з суспільством, засвоюють перші соціальні ролі, обдумують норми та цінності життя. Тип поведінки батьків впливає на формування у дитини першого і найбільш стійкого образу повноцінного члена суспільства. Сім'я є основою формування індивідуальних рис особистості, здійснення її первинної соціалізації, формування ціннісних орієнтацій, розвитку інтелектуальних та творчих здібностей, створення можливостей засвоєння різних варіантів соціального досвіду, безпосереднього залучення до культурних надбань і культуротворчих процесів, формування громадської зрілості, екологічної культури, гендерної ідентичності як елементів духовності. До того ж родина як фундамент суспільства забезпечує відтворення та продовження людського роду, вона є джерелом духовного росту та матеріального добробуту людини. Саме в сім'ї закладаються основи виховання та формування особистості, через неї успадковуються духовні цінності, життєвий досвід, трудові навички, національні особливості[1].

В умовах, коли батьки відсутні довгий час, відбувається деформація інституту сім'ї, а соціалізація дітей набуває нових, змінених рис. Під час соціалізації людина засвоює цінності, норми, опановує навички практичної та теоретичної діяльності, пристосовується до суспільних норм, розвиває соціальні та індивідуальні установки, переймає характерну для народу, суспільства культуру[2]. Таким чином, можна вивести одне спільне поняття й розглядати термін соціалізації як частину процесу становлення особистості, коли формуються найзагальніші та найпоширеніші, усталені риси особистості, що виявляються в соціально організованій діяльності. [1]

Діти українських мігрантів проходять процес соціалізації доволі складно. Загальною науково-психологічною константою стало визнання того, що основними факторами сімейного життя є: емоційна єдність дитини з батьками; почуттєві взаємини між членами родини; атмосфери захищеності, бажаності, любові. Однак для сучасних сімей через об'єктивні та суб'єктивні причини характерним є дефіцит безпосереднього спілкування батьків і дітей у родинному колі[3].

З причин відсутності гідних умов розвитку в Україні, існує велика кількість сімей, члени яких тривалий час перебувають за кордоном на заробітках. Зосередженість зусиль батьків на розв'язанні питань матеріального добробуту сім'ї призводить до значного скорочення часу для спілкування з дитиною, спільного проведення дозвілля, заняття спільною справою. Такі умови несприятливі для розвитку особистості дитини. Найбільш помітною проблема дистантної сім'ї стає у підлітковий період, адже через недостатність батьківської уваги, любові, відсутність спілкування та емоційної підтримки у їх розвитку відбувається своєрідний ступор як відповідь на накладання вікової кризи розвитку та кризової ситуації внутрішньосімейної взаємодії у системі «батьки-діти» та нової соціальної ситуації розвитку. Такий стан може призвести до дезадаптації в суспільстві та негативно вплинути на особистісні параметри дитини підліткового віку[4]. У свою чергу процес дезадаптації у суспільстві породжує дестабілізаційну ситуацію у соціальній сфері країни. Не готові до дорослого життя, неповноцінні члени соціуму та морально дезорієнтовані діти є майбутнім кожної з держав.

Отже, виїзд батьків за кордон часто має негативні наслідки для дітей. Це спричинене тим, що час, відведений для їх виховання та формування як особистості, витрачається на покращення матеріального статку сім'ї. У таких сім'ях діти переважно зростають у достатку, але не рідко з комплексом неповноцінності. Дослідниця психологічної адаптації та соціалізації дітей-мігрантів А.Й. Ваврик зазначає, що діти заробітчан – новітнє соціальне сирітство, яке стало проблемою загальнонаціонального масштабу. Досвід показує, що гроші, які заробітчани передають своїм дітям, останні часто використовують бездумно. Головна проблема таких дітей у тому, що, залишені без батьків, вони озлоблюються, стають агресивними, пропускають уроки, знайомляться і підтримують контакти з сумнівними особами, вживають алкоголь, ведуть легковажний спосіб життя[5].

В Україні почало бути актуальним поняття «психологічне сирітство». Найчастіше під це визначення потрапляють діти з неблагополучних і неповних сімей. Але тепер до психологічних

[1] Святненко, Г.В. (2000). *Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім`я*х. Київ, 92.

[2] Leliugiene, I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) zinynas*. Kaunas: Technologija.

[3] Ваврик, А.Й. (2010). Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи, 4 (14),* 401-405.

[4] Двіжова, О.В. (2006). *Засоби корекції емоційно-почуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей*. Чернівці, 214.

[5] Ваврик, А.Й. (2010). Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*, *4 (14),* 401-405.

сиріт почали зараховувати і дітей трудових мігрантів. Незалежно від того, в якому віці дитину покидають батьки, це, безумовно, позначається на її сприйнятті світу і психологічному здоров'ї[1].

На теренах Східної Європи, в тому числі і в Україні, стало поширеним явище, коли багато дітей із сімей мігрантів через бездоглядність і занедбаність передано в школи-інтернати та дитячі будинки, а деякі з них, залишившись без піклування батьків, вимушені йти жебракувати та жити на вулиці.

Загалом діти трудових мігрантів мають ті ж проблеми, що і їхні однолітки, однак через відсутність батьків у них виникають хвилювання за долю батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися, які нерідко проявляються у девіантній поведінці та конфліктах[2]. Діти втрачають довіру до батьків як до гаранта своєї безпеки, адже останні відсутні більшу частину часу. Діти, яких виховує один з батьків, не можуть ідентифікувати себе, відтак можуть тяжіти до гомосексуальних стосунків у єдності або виростають егоїстичними. Образа на батьків викликає у них почуття провини за власну неповноцінність, а неконтрольована поведінка породжує послаблення волі, тягне за собою марнування часу, захоплення гральними автоматами, за ідеал беруть побачене.

Іншою проблемою соціалізації є той факт, що родини трудових мігрантів схильні до розлучення. Довготривале перебування за кордоном змінює світоуявлення і ментальність людини, що зумовлює непорозуміння у сімейному житті. Візити трудових мігрантів додому є дуже рідким явищем, адже є побоювання того, що їм не вдасться знову потрапити за кордон. Унаслідок розлучення батьків у дитини втрачається уявлення про структуру сім'ї та виникає страх перед невизначеним майбутнім. Діти із розлучених сімей відчувають себе більш самотніми, ніж діти з повних родин. Це почуття виникає переважно через зниження інтересу батьків до своїх дітей, що дуже часто спостерігається під час розлучення[3].

У вересні 2009 р. було проведено соціологічне дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки». Дослідження проводилося в рамках проекту МБФ «Карітас-України» «Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів»[4]. Головною метою цього проекту було виявити основні проблеми, з якими зіштовхуються діти мігрантів та вироблення певних механізмів їх вирішення. Внаслідок дослідження було проведене експертне опитування. Експертами в дослідженні виступили 54 особи – працівники шкіл, які згідно своїх посадових обов'язків займаються питаннями дітей трудових мігрантів: заступники директора з виховної роботи, шкільні психологи, соціальні педагоги. Експертне опитування проводилось у всіх загальноосвітніх навчальних закладах міст, в яких діє проект МБФ «Карітас України» «Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів»: Стрий (Львівська обл.), Соснівка (Львівська обл.); Івано-Франківськ, Коломия (Івано-Франківська обл.)[5].

Було визначено, що в школах зазначеного регіону близько 7% школярів становлять діти трудових мігрантів. Вони представлені у всіх вікових категоріях: молодших, середніх і у старших класах; дещо більше таких дітей у середній шкільній віковій групі. Діти трудових мігрантів є досить самостійними, проте вони не схильні до лідерства та не люблять брати на себе відповідальність за інших. У той же час експерти зазначають, що приділяють більше уваги саме таким дітям, адже останні є більш емоційно вразливими ніж їх однолітки. Через це вони потребують особливих педагогічних та психологічних підходів.

Було зазначено, що за дітьми мігрантів дивляться найближчі родичі, а значить, батьки не контролюють належним чином стан та здоров'я дитини. На формування дитини як особистості впливають різноманітні зовнішні чинники різного роду. Найбільший вплив на становлення особистості дітей, батьки яких знаходяться на заробітках, згідно експертних даних, має Інтернет.

---

[1] *Психологічна служба Чернівецької області – 2005: стратегії діяльності* (2005). Чернівці.

[2] Ваврик, А.Й. (2010).Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*, *4 (14),* 401-405.

[3] Пенішкевич, О. (2004). *Подолання важковиховуваності у дітей із дистантних сімей*. Київ, 520.

[4] *Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки».* <http://www.caritas-ua.org/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=220:m&catid=16:si-&lang=uk>

[5] Таранова, А.О. (2012). Діти трудових мігрантів: пошук механізмів соціальної адаптації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент:* збірник наукових праць, *вип. 11.* Київ, 143-152.

При цьому експерти не виявляють відчутного впливу друзів на процес становлення особистості дитини трудового мігранта; на процес її соціалізації практично не впливають художня література та вчителі[1]. Отже, посилаючись на такі дані, можна зробити висновок, що сім'я втрачає свої функціональні обов'язки, а саме підготовку дитини до подальшого життя та виховання у нього політичної та громадянської позиції. У даному випадку реальне соціальне середовище її комунікацій виховання замінюється віртуальним.

По закінченню дослідження експерти прийшли до єдиної думки стосовно вирішення проблем дітей трудових мігрантів, що полягала у впровадженні активної соціально-психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів та їх сім'ями. Однак, було зазначено, що необхідно покращувати на державному рівні права мігрантів, умови життя в країні в цілому та підвищення соціальних стандартів[2].

Отже, проведене дослідження вказало на основні проблеми адаптації дітей мігрантів у соціумі. Наглядною виявилась необхідність врегулювання питання взаємодії батьків, що змушені покинути свою державу, та дітей, які через це виховуються родичами. Очевидним є питання визначення державних структур, які повинні врегульовувати дані питання. Згідно своїх функціональних обов'язків проблемою соціалізації дітей мігрантів повинні займатися Міністерство освіти і науки України, Міністерство України у справах сім`ї, молоді та спорту, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції України та інші відомства.

На даному етапі державотворення органами влади приділяється недостатньо уваги питанню дітей трудових мігрантів. У суспільному контексті трудова міграція об'єктивно впливає на формування соціально-політичного та матеріально-психологічного клімату як в окремих регіонах, так і в Україні в цілому і належить до сфери державних інтересів. На жаль, питанню трудової міграції органами представницької і виконавчої влади приділяється недостатньо уваги. Заходи щодо легалізації положення наших громадян, захист їх прав і свобод за кордоном перебувають на недостатньому рівні. Хоча вказана категорія осіб, члени їх сімей, особливо діти, з боку владних структур повинні отримувати більше різнопланової допомоги.

Родини трудових мігрантів, як і кожна сучасна сім'я, мають залишатись головною ланкою у вихованні дитини: забезпечувати їй матеріальні та психолого-педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Для належного виконання своїх функцій дистантна сім'я потребує цілого комплексу заходів як на регіональному, так і на державному рівні, зокрема: передбачити у сімейному кодексі право оформлення батьками на інших осіб тимчасової опіки на час їхнього перебування за кордоном; упорядкувати статистику сімей заробітчан та дітей-соціальних сиріт для чіткої координації роботи з ними; спростити візові бар'єри, що сприятимуть частішим контактам у родинах. Для підтримки дітей, які опинилися у складних соціально-психологічних умовах, варто використовувати роботу психологічних центрів, телефону довіри та інші соціальні служби, де можна отримати професійну допомогу. Полегшити соціальне сирітство у селах та невеликих містечках можливо, зокрема шляхом відновлення роботи їх соціальної інфраструктури, підвищення ролі церкви та залучення засобів масової інформації[3].

Загалом, слід зазначити, що держава повинна впроваджувати стратегічні лінії як міграційної, так і соціальної політики. Однією з таких може бути стратегія загальнодержавної соціальної політики щодо соціального захисту дітей, яких батьки (обоє або один з них) залишили на батьківщині на невизначений період. Для її реалізації органи влади повинні забезпечити внесення змін до Цивільного, Цивільно-процесуального та Сімейного кодексів з метою визнання залишених емігрантами дітей соціальними сиротами та визначити їм матеріальну допомогу. Це не вирішить всього питання. Існує гостра необхідність створення профільних психологічних центрів з роботи та підтримки дітей мігрантів. Діти, що залишились без належного виховання з боку батьків, потребують додаткової уваги з боку подібних установ.

---

[1] Таранова, А.О. (2012). Діти трудових мігрантів: пошук механізмів соціальної адаптації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент:* збірник наукових праць, *вип. 11.* Київ, 143-152.

[2] *Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки».* <http://www.caritas-ua.org/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=220:m&catid=16:si-&lang=uk>

[3] Ядов, У.Я. (2011). *Регіональнга міграційна політика та механізми її реалізації.* Львів, 528.

Ще одним напрямом допомоги соціалізації дітей мігрантів можна вважати стратегію загальнодержавної соціально-міграційної політики щодо зменшення соціального ризику дітей, яких батьки (обоє або один з них) забрали з собою на тривалий період або назавжди. Ця стратегія повинна передбачити соціальну та психологічну роботу з боку держави з метою виховання патріотизму та вживання всіх можливих заходів щодо унеможливлення нелегального виїзду дітей.

Міграція здійснює вплив не лише на дітей, батьки яких залишили на опіку родичів чи знайомих в Україні, але й на дітей мігрантів, що переїхали разом із сім'єю. Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що проводився Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття», досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2% українських сімей. Оскільки в країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб. На підставі обстежень, здійснених центрами зайнятості областей за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України, було зроблено висновок, що загальні обсяги трудової міграції з України сягають близько 2 млн. осіб[1]. Таким чином, велика кількість українських мігрантів покидають свою країну сім'ями. Внаслідок цього дитина мігранта повинна адаптуватися не гірше за дорослого, аби нормально жити у країні перебування.

У країнах Східної Європи даний процес не набув критичного рівня. Спорідненість культур та спільне історичне минуле України, РФ, Республік Молдова та Білорусь сприяє кращій адаптації, а, як наслідок, соціалізації дитини у суспільстві країни перебування. Схожість норм та цінностей дозволяє дитині проходити процес соціалізації без значних пошкоджень психічного та психологічного стану. Загальнолюдські норми поведінки у соціумі прищеплюються внаслідок взаємодії з навколишнім середовищем, роботою в групах у шкільних закладах, а також позашкільною діяльністю дитини.

Найефективнішим інструментом для адаптації дітей мігрантів є відвідування російських шкіл. Для батьків це теж є певним видом допомоги у вихованні дитини. Дані висновки були зроблені авторами дослідження «Становище дітей мігрантів в Санкт-Петербурзі»[2], яке проводила Вища школа економіки на замовлення ЮНІСЕФ та Санкт-Петербурзького відділення російського Червоного Хреста.

До роботи над цим дослідженням була залучена робоча комісія, до якої увійшли представники органів виконавчої влади, а також ключові організації міських відомств, які часто працюють з дітьми-мігрантами. Представляючи результати цього дослідження, професор Вищої школи економіки Данило Александров, зробив висновки, що з точки зору соціальної ситуації в Росії було б краще, якби у всіх дітей-мігрантів, незалежно від їх статусу, була можливість ходити в школу. Це один з найефективніших інструментів для адаптації таких дітей[3].

У цьому контексті слід зазначити, що з дітьми трудових мігрантів у своїй роботі зустрічаються не лише шкільні психологи, а й дитячі психотерапевти. Зокрема свій досвід роботи з дітьми трудових мігрантів описує психотерапевт Г. Католик[4]. Вона стверджує, що ці діти стикаються зі значним емоційним дефіцитом унаслідок нестачі батьківської любові; відчувають себе непотрібними, знеціненими; відчувають образу на батьків і водночас мають почуття провини (оскільки переконані, що батьки дуже важко працюють для їхнього блага)[5].

У країнах Східної Європи в рамках політики адаптації мігрантів приділяють увагу процесам соціалізації дитини та її ефективної адаптації. Активізація міграційних процесів у Республіці Білорусь призвела до низки педагогічних проблем: діти українських мігрантів відчувають соціальні, освітянські, психологічні труднощі у процесі адаптації в білоруському соціумі. Ефективність адаптації та соціалізації дітей-мігрантів у білоруському культурному середовищі може залежати від декількох факторів:

---

[1] Ровенчак, О. (2006). Визначення та класифікаці міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*, *2 (17),* 127-139.

[2] *Положение детей мигрантов в Санкт-Петербурге* (2011). Москва, 166.

[3] *Положение детей мигрантов в Санкт-Петербурге* (2011). Москва, 166.

[4] Католик, Г. (2008). Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду). *Вісник Львівського університету. Філософські науки*, *вип. 1,* 220-228.

[5] Католик, Г. (2008). Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду). *Вісник Львівського університету. Філософські науки*, *вип. 1,*.

- соціальне становище батьків: батьки-мігранти з високим соціальним статусом або з малозабезпечених прошарків суспільства;
- національна приналежність: мігранти з етнічно близьких суспільств або навпаки. Дана категорія вказує на знання російської мови, як значимий ресурс у процесі адаптації дитини;
- причини міграції: збройний конфлікт у країні чи економічні проблеми (як особисті, так і національні);
- спосіб розміщення (розселення) у Білорусі: організовано (спільне поселення з іншими мігрантами) чи дисперсно[1].

Українські діти-мігранти перебувають у складних умовах та потребують підвищеної педагогічної уваги. Це спричинено тим, що вони повинні наново вчитися соціальній взаємодії відповідно до навколишніх реалій. Вони мають навчитися взаємодії з людьми на особистому та груповому рівнях. Через це соціально-педагогічна підтримка дітей-мігрантів повинна здійснюватися з врахуванням їхніх традицій, правил взаємодії, норм поведінки у суспільстві.

Основним способом соціалізації українських дітей до білоруського суспільства, як і у інших країнах Східної Європи, можна вважати освіту. Вона виконує дві основні функції. Перша – це процес соціокультурної адаптації та врахування особливостей норм та правил поведінки відповідно до країни походження дитини-мігранта. Другою функцією є становлення дитини як повноцінної одиниці білоруського суспільства з формуванням основних правил та цінностей.

Перебуваючи за кордоном певний час відбувається процес адаптації дитини до нового середовища, а, отже, й процес соціалізації. Зміна культури та ціннісних норм внаслідок переїзду до РФ, Республік Молдова та Білорусь залишає відбиток на сприйнятті дитиною соціальної реальності. У даній ситуації виникає питання самоідентифікації особистості та приналежності до етнічної групи. Відчуття патріотизму до України потерпає змін.

Діти, яких батьки забирали з собою на короткий проміжок часу за кордон, дуже важко переживають розлуку з країною. Проте повертатися додому майже ніхто з дітей вже не хоче. Соціальне середовище якісно змінюється в залежності від країни перебування дитини. Соціальні стандарти України якісно відрізняються від стандартів країн Східної Європи. Для вирішення та оптимізації цієї проблеми необхідно зосередити увагу на психологічній індивідуальній та груповій допомозі дітям емігрантів, а не на матеріальних речах. Тому для подолання проблеми дітей мігрантів важливо об'єднувати зусилля сім'ї, держави та школи.

Отже, сім'я є основним джерелом виховання та формування особистості дитини. В умовах глобалізації сучасного світу проблеми міграції викликали безліч малоконтрольованих наслідків. Одним з них є порушення процесу соціалізації дітей. Дана проблематика розглядалась у двох площинах: відносно дітей, що проживають на території України, але їхні батьки перебувають на території РФ, Республік Білорусь та Молдова; а також дітей, які тимчасово або постійно мігрують з сім'єю за кордон. Для соціалізації дітей мігрантів держава створює спеціальні установи для їх підтримки та становлення як індивідууму.

Освіта, а саме шкільне та дошкільне виховання, є основним інструментом соціалізації дитини-мігранта на теренах країн Східної Європи. Так, навчальні заклади РФ, Республік Молдови та Білорусі проводять серію підготовчих та моніторингових робіт стосовно становища та рівня розвитку дитини. На основі цих даних педагоги формують рекомендації стосовно адаптації дитини до нового середовища та створення найліпших умов для її соціалізації у суспільстві країни перебування.

References:

1. Leliugiene, I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) zinynas* [Handbook of Social educator]. Kaunas: Technologija [in Lithuanian].
2. Vavryk, A.J. (2010). Sotsial'ni ta psykholohichni osoblyvosti zhyttiediial'nosti ditej iz dystantnykh simej trudovykh mihrantiv [Social and psychological characteristics of children living in distant families of migrant workers]. *Molodizhna polityka: problemy ta perspektyvy [Youth policy: problems and prospects], 4 (14),* 401-405 [in Ukrainian].
3. Dvizhova, O.V. (2006). *Zasoby korektsii emotsijno-pochuttievoi sfery ditej ta pidlitkiv iz dystantnykh simej [Means to correct emotional and sensual sphere of children and adolescents with distant families].* Chernivtsi [in Ukrainian].

[1] Ульянченко, Н.А. (2014). Социокультурная адаптация детей-мигрантов. Поддержка одаренности – развитие креативности: материалы международного конгресса. Витебск, *Т. 1,* 112-116.

4. Zvitni materialy sotsiolohichnoho doslidzhennia «Dity trudovykh mihrantiv: osoblyvosti sotsial'noi povedinky» [Reporting materials of sociological study "Children of migrant workers: features of social behavior"]. <http://www.caritas-ua.org/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=220:m&catid=16:si-&lang=uk> [in Ukrainian].
5. Katolyk, H. (2008). Dity trudovykh emihrantiv: osoblyvosti osobystisnykh konfliktiv (opys psykhoterapevtychnoho dosvidu) [Children of migrant workers: features of personal conflicts (description of psychological experience)]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Filosofs'ki nauky, vyp. 1 [Bulletin of Lviv University. Philosophy, vol. 1].,* 220-228 [in Ukrainian].
6. Levchenko, K.B. (2007). *Sotsial'no-pedahohichna ta psykholohichna robota z dit'my trudovykh mihrantiv:* navch.-metod. Posibnyk [Social pedagogical and psychological work with children of migrant workers: teaching manual]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Penishkevych, O. (2004). *Podolannia vazhkovykhovuvanosti u ditej iz dystantnykh simej [Overcoming uncontrollable behavior of children from distant families]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. *Polozhenie detej migrantov v Sankt-Peterburge* [The situation of children of migrants in St. Petersburg]. (2011). Moscow [in Russian].
9. *Psykholohichna sluzhba Chernivets'koi oblasti – 2005: stratehii diial'nosti [Psychological Service of the Chernivtsi region - 2005: strategies of activity]* (2005). Chernivtsi [in Ukrainian].
10. Rovenchak, O. (2006). Vyznachennia ta klasyfikatsi mihratsij: nablyzhennia do operatsijnykh poniat' [Identification and classification of migration: approaching operational concepts]. *Politychnyj menedzhment* [*Political management], 2 (17) ,* 127-139 [in Ukrainian].
11. Sviatnenko, H.V. (2000). *Bat'ky i dity: sotsial'ne samopochuttia ditej v ukrains'kykh sim`iakh* [Parents and children, social well-being of children in Ukrainian families]. Kyiv [in Ukrainian].
12. Taranova, A.O. (2012). Dity trudovykh mihrantiv: poshuk mekhanizmiv sotsial'noi adaptatsii [Children of migrant workers: searching mechanisms of social adaptation]. *Mizhnarodnyj naukovyj forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment: zbirnyk naukovykh prats', vyp. 11.* [*International Scientific Forum: sociology, psychology, education, management. Collection of scientific papers, iss. 11.].* Kyiv, 143-152 [in Ukrainian].
13. Trubavina, I.M. (2003). *Sotsial'no-pedahohichna robota z neblahopoluchnoiu sim'ieiu [Social pedagogical work with dysfunctional families].* Kyiv: Folio [in Ukrainian].
14. Ul'janchenko, N.A. (2014). Sociokul'turnaja adaptacija detej-migrantov [The socio-cultural adaptation of migrant children]. Podderzhka odarennosti – razvitie kreativnosti: materialy mezhdunarodnogo kongressa [Support for talents - creativity development: Materials of the International Congress]. Vitebsk, *Vol. 1* [in Russian].
15. Yadov, U.Ya. (2011). *Rehional'nha mihratsijna polityka ta mekhanizmy ii realizatsii [Regional migration policies and its implementation mechanisms].* Lviv [in Ukrainian].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Юлія Руденко, к. політ. н.
Національна академія Служби безпеки України

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОДЕЛЕЙ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Yulia Rudenko, PhD in Political Sciences
National Academy of Security Service of Ukraine

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF MODELS FORMING NATIONAL IDENTITY

Article deals with the problem of formation of national identity, which in the era of globalization is urgently needed nowadays. A variety of factors is «involved» in the process of formation: historical traditions and myth, language, territorial factor and so on. Depending on the set and modification of these factors models of national identity are formed. Thus, the article focuses on formation of national identity in at least three countries: Germany, Russia and China. Outlined that these models were formed by culture, politics and philosophy.
In particular, formation of national identity in Germany consisted of such elements of its formation as a pantheon of national heroes, language, places, religion. National identity in Russia was formed based on political values: general political tragedies, authoritarianism. And finally national identity in China's was formed based on the basic philosophical teachings: Confucianism, Buddhism, Legalism, etc., that create the principles of Chinese life: prevalence of public interests over individual interests, respect for social status, traditionalism.
Key words: national identity, historical traditions, comparative characteristics.

Сьогодні у добу глобалізації нагальною потребою часу як для України так і для інших країн є пошук чинників, які б об'єднували суспільство у контексті його генезису, а не руйнування. На нашу думку, такі «позитивні» чинники можна шукати у площині національної ідентичності. Слушно зауважують Кремінь В. та Ткаченко В.: «саме тому у добу глобалізації особливого значення набуває національна й геополітична ідентичність, що включає в себе безліч компонентів, таких як світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні взірці, національні традиції, навіть міфи й символи та стереотипи поведінки. В якості державних символів виступають не просто емблеми – герб, прапор, гімн та інші атрибути, які покликані втілити в собі ідею національно-державної єдності й величі. Більш суттєвим є інші константи державності – єдність і недоторканість території, спільність історичної долі, усталеність державної мови, врешті-решт – верховенство закону. Історичний досвід доводить: всякий лад зберігає свою життєздатність і ефективність до тих пір, допоки більшість людей зберігає віру в його законність, справедливість і ефективність. Як тільки починають руйнуватися духовні й культурні стрижні національної ідеї, національної ідентичності – можна говорити про занепад держави[1].

Тому актуальність теми статті, на нашу думку, полягає саме у виявленні чинників та компонентів національної ідентичності, які складають її об'єктивне тло, ти самим модифікуючи певні моделі. В контексті цього ми будемо використовувати компаративістський метод.

Отже, метою статті є порівняння декількох ключових моделей національної ідентифікації з окресленням основних чинників та компонентів, що їх утворюють.

[1] Кремень, В., Ткаченко, В. (2013). *Україна: ідентичність у добу глобалізації: начерки міждисциплінарного дослідження.* Київ: Знання України, 298.

Слід зазначити, що поняття «ідентичність у політології і суміжних сферах наукового пізнання утвердилася порівняно недавно, у другій половині XX століття.

Нагорна Л. стверджує, що терміном «ідентичність» позначається культурна норма, яка відображає реакції спільнот та індивідів, тим чи іншим способом інтерпретувати оточуючий світ і своє місце в ньому[1].

Або в того ж автора знаходимо: «у найширшому значенні ідентичність - це один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору»[2].

«Ідентичність – найважливіший акт самоусвідомлення суспільством і у ньому кожною особистістю самих себе, сутнісних основ свого буття в історії…Проблема ідентитету й ідентифікації – це проблема того, як мислить, відчуває й діє людина в усіх формах своєї втіленої єдності зі своєю історією, культурою, духовністю, з позицій будь-якої форми свого соціально, економічно, політично стратифікованого буття»[3].

Під національній ідентичністю мається на увазі почуття приналежності й відданості людини певній нації[4].

Кремінь В. та Ткаченко В. стверджують, що як засвідчує досвід історії, будь-яка людська спільнота чи цивілізація, що самоствердилися в історії, утверджувалися в процесі плекання особливого, притаманного лише їм ідеалу, або центральної осьової ідеї. Відповідно й кожен народ, який самоствердився в національній державі, формує власну національну ідею, головне призначення якої полягає у визначенні національно-державної ідентичності в ряду інших народів світу. Ідентичність формується на перетині національно-історичної, соціально-психологічної, соціально-культурної, політико-культурної та інших сфер. У її зміст входять усталені особливості національної культури, етнічні характеристики, звичаї, вірування, міфи, моральні імперативи тощо, що у підсумки формують особливості національного характеру[5].

Ми не ставимо за мету дійти до істини в останній інстанції, але спробуємо порівняти декілька доволі різних моделей національної ідентифікації, визначивши їх відмінні та спільні риси. Щоб наш аналіз був більш ілюстративний, ми зупинимося на західноєвропейській моделі, а точніше – Німеччині (Баварії), євразійській моделі (Росія) та східній моделі (Китай).

Отже, Баварія - найбільш велика та історично найстаріша земля Федеративної Республіки Німеччини. Баварські традиції самосвідомості та державності формувалися на протязі більш ніж тисячолітньої історії.

Баварія виявилася єдиною німецькою землею, який завдяки своїй єдиній економічній значущості та яскраво вираженій самобутності народу вдалося сформувати справжню самосвідомість, яка, вірогідно, може бути визначена саме як національна, тому у характеристиці німецької національної ідентичності, ми вирішили виокремити саме її.

Німецька національна ідентичність на відміну від наступних прикладів формувалася переважно на культурному підґрунті, яке формувалося на протязі довгого історичного часу. Культивування та розвиток національної ідентичності було неможливо без звернення до конкретних прикладів. Такими прикладами стали видатні діячі минулого, як загально німецького, так і місцевого баварського рівня. Їх образи культивувалися, вони подавалися як зразки для наслідування, як істинно німецькі люди, як носії духу німецької виключності, як прояви німецького генія.

Роль батька такого національного пантеону була відведена Людвигу I Баварському. Другим батьком баварської нації називався Максиміліан II. Поряд з правлячими Баварією монархами туди входили і фігури не менш значущі, але пов'язані з ними – наприклад, кронпринц Руппрехт та інші.

Окрім особливого національного пантеону, важливіший, в однаковому ступені і етнічний, і культурний елемент, який виокремлює Баварію з інших німецьких територій – мова. Тому, баварськими істориками була написана ціла низка праць, де в історичній та історікомовній перспективі розглядалися особливості давньобаварських імен, аналізувалися не тільки проблема

[1] Нагорна, Л. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: іПіЕНД ім. Ф. Кураса, 33.
[2] Нагорна, Л. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: іПіЕНД ім. Ф. Кураса, 13.
[3] Козин, Н.Г. (2011). Идентификация. История. Человек. *Вопросы философии, 1,* 41.
[4] Boermer, P. (ed) (1986). *Concept of National Identiti*. Baden-Baden.
[5] Кремень, В., Ткаченко, В. (2013). *Україна: ідентичність у добу глобалізації: начерки міждисциплінарного дослідження*. Київ: Знання України.

походження баварів і самого слова «Баварія», але і проблеми створення особливого баварського словника, покликаного покласти кінець суперечкам про самостійний статус баварського серед інших німецьких мов.

Для культивування національної ідентичності також широко використовується релігія. Баварія, дійсно, у релігійному плані у значному ступені залишалася традиційною чи навіть традиціоналістською, переважно- католицькою, периферією. Вона стала батьківщиною ХСС, а політична традиція на релігійній основі у сучасній Баварії сильна, не дивлячи на все тенденції до секуляризації.

Для культивування баварського національного ідентитету є дуже важливими так звані «місця пам'яті чи «пам'ятні місця" – регіони, які слугували джерелом для стимулювання національної ідеї.

В особливе місце пам'яті перетворилася і вся Баварія, міста якої позиціонувалися майже як непросторові учасники баварської історії.

Тобто, якщо закільцювати нашу першу тезу, що німецька національна ідентичність, перш за все баварська сформувалася на культурному підґрунті, то можна додати, що вона сформувалася ще в контексті історії, тобто на історико-культурному підґрунті.

Наступна модель національної ідентичності, на якій ми зупинимося – євроазіатська, сформувалася у Росії. Російська модель ідентичності – це, на нашу думку, модель політична.

Зокрема, спектр «політичних виборів», які робить Росія в спробах самовизначення, вкрай широкий: інтеграція у європейську цивілізацію чи збереження російської цивілізаційної самобутності; імперія чи національна держава; відносна ізоляція чи повна відкритість; лібералізм чи цінності патерналістської держави; індивідуалізм чи колективізм; мобілізація чи модернізація; політична чи імперська нація [1].

Двадцятиріччя після розпаду СРСР відрізало шлях Росії для воскресіння радянської ідентичності. Російська ідентичність почала відроджуватися у масовій свідомості, однак ще не укріпилася та не отримала відображення у реальній стратегії розвитку країни. Росія опинилася у достатньо складному положенні: з 1917 року їй нав'язували радянську ідентичність та цілеспрямовано знищували дорадянську. Зараз вмирають останні залишки радянської, у той же час як дорадянська ще не повернута. Та і повернути її повністю неможливо.

«Чім російська спільнота вирізняється серед інших?" та «Що об'єднує російську спільноту?». Такі питання задаються, коли мова іде про національну ідентичність.

Отже, існує те, про що не дуже прийнято говорити: росіян нерозривно пов'язали загальні трагедії. Глибокі потрясіння, хай вони і закінчилися перемогами, не змогли не відбитися у національній ідентичності. Почасти з цим пов'язана звичка майже всіх поколінь росіян, крім дітей та двадцятирічних, які живуть зараз у Росії, міряти життя нормами «військового часу». Для когось - це часи Другої світової війни, для когось - Афганістан, для десятків мільйонів – це крах 1990-х рр. І ця надломленість, притаманна росіянам сьогодні – теж частина ідентичності.

По-справжньому загальне – це, безумовно, і сама країна, її фізичний вимір. На протязі всієї історії Росії великий простір та різноманіття природних умов багато в чому обумовлювали політичні, економічні, культурні процеси, які відбувалися в країні. Цінності, які рухали вперед російську історію формувалися в тісному зв'язку з природним контекстом. В дорадянський період чинник природи та простору грав важливу роль і в розвитку такої риси російської ментальності як прив'язаність до території, як залежність форми влади (авторитарної) від великих просторів (про необхідність існування саме такої форми влади писав Бердяєв М.[2].

Говорячі про ідентичність, має сенс прояснити основні пари, які створюють межі національного характеру, що представляють синтез його рис, історичних обставин, моралі: колективізм та індивідуалізм, демократія та авторитаризм, потреба в «великих справах» та стомленість від подвигів.

Деякі вчені вважають, що росіяни індивідуалісти. В принципі, якщо є можливість реалізувати власні цілі та задачі без зовнішньої допомоги, вони так і роблять. Артельність – це реакція на складні зовнішні умови, в яких завжди розвивалася російська держава.

[1] Кортунов, С.В. (2005). *Национальная идентичность: Постижение смысла*. Москва: Аспект пресс.
[2] Бердяев, Н. (1990). *Самопознание (опыт философской автобиографии)*. Москва: Международные отношения.

Розмова про демократію та авторитаризм вкрай складна в силу багатьох причин. Це і спотворене сприйняття даних понять в Росії, та об'єктивна конвергенція даних явищ в сучасному світі.

В той же час виклики безпеці, які ставили під загрозу само існування російської держави, постійно та об'єктивно сприяли концентрації вищої влади, поваги «до царя», що має місце і в сучасній політиці.

Прагнення до великих справ – плоть від плоті країни. Росія – країна безкрайніх просторів. Простори сформували і зовсім особливий стиль життя, в якому розмах – невід'ємний атрибут, часом за рахунок людського фактору. Якщо подорож рицарів круглого столу здійснювалася за один день, то герої руських казок добиралися до мети мінімум три дні та три ночі.

Той же ж Гоголь зображував Росію в образі птаха-трійки, який не помічає відстані, летить, а не скаче, з ямщиком, який співає пісню: «і ось вона понеслася, понеслася, понеслася!..»[1].

Масштабність – еталон руської естетики. Санкт-Петербург – руська Венеція, побудована на холодній півночі, Вітчизна-мати на Мамаєвому кургані, Петро І роботи Зураба Церетелі чи колосальних розмірів голова Лєніна в Улан-Уде – ці об'єкти мають суттєво різну історію, але всі вони відображають руське тяжіння до гігантизму. Звідціля ж витікає помітка у рекламі кожного знов відкритого торгового центру Москви про те, що він є найкрупнішим у Європі.

Що з'явилося сьогодні нового - це інформованість, але дещо «про радянська». Суспільство яке завжди цінує амбіційні проекти стало співвідносити їх вартість та «корисність», тому необхідно сформувати цінність образу того чи іншого проекту. Без роз'яснення, що конкретний багатоміліардний проект принесе громадянам, ніякого «натхнення народу», на яке більшість подібних проектів і направлені, не вийде.

Накінець, треба чесно визнати – окрім боротьби за суверенітет, росіянам просто подобається грати важливу роль в світі. Великодержавність є, і за 300 років імперії глибоко прижилася у національній системі цінностей.

Що торкається спроб вивести національну ідентичність через етнічну чи громадянську, то можна наголосити на наступному: академічні спроби поділити питання ідентичності і націй на дві групи, громадянську та етнічну, в Росії виявилися такими, що не витримали критики. Етнічна – це небезпечна для російської спільноти утопія. Вона може короткочасно об'єднати групу населення, що підірве саму основу російського суспільства та держави. Бунін І.О. писав: «…Народ як дерево, з нього можна зробити і ікону, і дубину, в залежності від того, хто це дерево обробляє[2].

Говорити про громадянську націю у Росії, яка двічі за останні сто років революційно міняла устрій, економічну модель і так і не побудувала правовову державу – м'яко кажучі, поки несвоєчасно.

Отже, підсумовуючі можна зазначити, що наше твердження про те, що російська національна ідентичність сформована на політичному підґрунті повністю підтвердилося нашою «доказовою базою».

І, на кінець, ми зупинимося на формуванні національної ідентичності в східній культурі, зокрема, китайській. Отже, вкажемо на джерела формування китайської національної ідентичності, яка сформувалася багато в чому завдяки китайській філософії.

Незалежна культура та продавнє державне утворення на території сучасного Китаю виникло у другій чверті ІІ тисячоліття до н.е. У межах багатовікового династичного розвитку з'явилося и міцно укріпилося поняття Чжунного (серединна держава, Китай). Одночасно з'явилося і поняття Вайго – «держави за межами Китайської імперії». А словосполучення чжунго-жень (людини серединної держави) стало одним з основних етнічних самовизначень китайців. Ці поняття в свідомості китайського народу чітко поділяють всіх людей на «своїх», членів великої китайської родини, і «чужих», з якими потрібно спілкуватись обережно. За всю історію Китай жодного разу не вступав у союзи, військово-політичні блоки з іншими державами. На початку ХХ століття європейці проникли у Китай і зробили спроби створити нову національну ідентичність. Але після перемоги комуністичних сил Китай знов побудував позасистемну державу і існував відокремлено від світового співтовариства аж до реформи 70-х рр. Але навіть сучасна інтеграція у світове співтовариство йде по лінії «гармонії у розмаїтті». А основна мета даної інтеграції (економічної за

[1] Гоголь, Н. (1937-1952). *Мертвые души. Полное собрание сочинений в четырнадцати томах*. Москва: Издательство АН СССР, 1.

[2] Бунин, И.А. (1991). Окаянные дни. Ленинград: АЗЪ, 54.

сутністю) – «мирне піднесення Китаю та підняття рівня життя власного народу, жителів Піднебесної».

Китай ніколи не зав'язував довгих дружніх відносин з іншими державами. На протязі кількох тисячоліть Китай був «всесвітом в собі». Все, що за бар'єрами було зовнішнім – «варварським. Все, що зсередини – у центрі – китайським. «Іноземець» по китайські не «житель іншої країни», а людина, яка приїхала по той бік кордону Китайської держави. І треба усвідомлювати, що перед Вами гвинтик колективістської машини (китаєць), причому який вважає дану машину єдино правильно облаштованою. Всі інші – облаштовані неправильно, а часто і не машини зовсім.

Основна сфера, яка впливає на світорозуміння китайця – філософська або, точніше релігійно-філософська. У Китаї розповсюджені різні вчення, але кожне зробило свій внесок у справу формування національної ідентичності.

Конфуціанство дарувало китайцям родину як прообраз всієї суспільної організації. Лояльність до правителя, шанобливість синів до батька, традиційність, на думку китайців, - є основа гармонічного соціального устрою. Його основа – притримання етичних правил кожною людиною, а вершина – єдина держава, держава просвітництва та мудрості.

Будійский варіант світооблаштування незначно відмінний від поняття лідерства в конфуціанстві і мало переглядає ідею милосердної батьківської влади. Будизм вчіть, що людина, яка знаходиться зверху, заслуговує своє положення гідною поведінкою у попередньому житті, а конформізм - краще боротьби за місце.

Легісти, в принципі, відкидали управління, засноване на ритуалі та традиціях. Вони висміювали конфуціанські роздуми про людинолюбство, справедливість, братську любов, називаючи їх «грою в слова». Легісти обґрунтовували необхідність управління на основі закону тим, що людина від природи зла. Її звіриний початок може бути пригнічений тільки системою покарань.

Даоси ж виступали проти всякого насилля над людською особистістю, а основна ідея даосизму – встановлення такого світоустрою, де всі жителі рівні між собою. Закони світобудови єдині для всієї природи, живої та неживої і тому їх не варто порушувати.

Як ми бачимо, конфуціанство, будізм, легізм та даосизм відрізняються один від одного у багатьох проявах. Але погляди їх послідовників сходяться у тому, що торкається розуміння колектива як родини, отримання службового статусу без суперництва, розподілу влади, автоматичного порядку підкорення і колективного характеру прийняття рішень. Колективність – це зовсім не обмін особистої незалежності на безпеку, а необхідний, правильний образ життя кожного китайця. Причому така система взаємодії забезпечується без особливих зусиль та самовиробляє себе від покоління до покоління.

Ще одна складова національної ідентичності китайця – мова. Цей чинник, зазвичай, присутній і в інших моделях побудови ідентичності. (Ми згадували про нього в контексті характеристики німецької ідентичності). Будь-яка мова є відображення національного характеру та менталітету народу, і китайська – не виключення. Основна графічна одиниця китайського письма – ієрогліф. По суті, це картинка предмета дійсності. Письмо оперує символами.

По мірі розвитку та постійного спрощення багато із ієрогліфів змінилися до неможливості. Однак суть залишилася незмінною – неможливість для китайської думки звести все багатоманіття оточуючого світу до сухого алфавіту. Будь-яка думка конкретно символічна.

Фонетика формується в Китаї під впливом буддизму, який привніс методику, а точніше відповідний тон кожному слову. А основна фонетична одиниця – не окремий звук, а слог, сукупність кількох звуків, неподільне ціле (як неподільність та сталість сімейного образу життя китайців).

Заслуговують на увагу також китайські ідіоми – «Ченьюі» - «готові висловлювання». Це стійкий фразеологічний вислів, побудований по нормах давньокитайської мови. Компактна та монолітна структура ченьюя робить його вкрай лаконічним, гармонійним, можна сказати, досконалим. Це відображення тієї гармонійності та збалансованості життя, до якої прагне китайський народ.

Отже, зробимо проміжні висновки щодо основних рис та проявів феномену «національної ідентичності» у Китаї. Колективістський тип китайської культури передбачає превалювання інтересів суспільства над інтересами індивіда. Суспільна свідомість людей в Китаї достатньо висока. А будь-яка організація, будь-яке співтовариство автоматично облаштовується як родина.

З цієї ж причини у китайців явно виражена висока повага до соціального статусу, здавна культ почитання старших культивується не тільки в родині, але й в соціальних відносинах.

Китайський народ, як ніхто інший, володіє міцною історичною пам'ятю. Її вихованню надається велике значення та робиться це на основі багатовікової національної історичної традиції. На протязі більш трьох тисяч років Китай представляє собою єдину державу. Виникаючі періоди існування самостійних царств та полуколоніальної залежності від країн Заходу практично не змінили загальних принципів організації держави, її меж та місць розселення етносу.

Стабільністю встановленого порядку та існуючої системи прав та обов'язків, що визначають взаємодію людини з іншими людьми, відрізняється китайська культура в цілому. Нові ідеї та концепції, які привносяться як результат взаємодії з іншими державами у культурно-національному ітозі є новою варіацією вже відомого та загальноприйнятого.

Для сучасного Китаю є звичайним введення мір, які здаються стороннім спостерігачам «суперечливими», але насправді вони вельми виправдані. Прикладом може слугувати принцип рівноваги та гармонії, який лежить в основі конфуціанства та даосизму – основних ідеологічних напрямків Китаю. Він, поза сумнівом, на попередніх етапах розвитку гальмував технологічний та економічний прогрес китайського суспільства та обумовив його відставання від європейської цивілізації. Однак, саме цей принцип забезпечує в теперішній час надзвичайну стійкість міжнародного положення та ефективність внутрішньої та зовнішньої політики держави. Досягнення життєвих цілей за посередництвом прагнення до гармонії та рівноваги у людських відносинах завжди визнається вищою цінністю. Цей принцип проявляється в тому, що, з одного боку, суспільно-політичний лад не змінився на протязі історії, а з іншого, Китай – це країна, яка динамічно розвивається, ефективно (помітимо, не швидко, по-європейські, а саме розумно та ефективно) реагує на проблеми та задачі часу.

У межах питання про гармонію не можна не обійти і застосування філософії Інь та Янь в регулюванні соціальних процесів у Китаї.

«Чистий Янь» визначає ідеологію, духовний потенціал та зовнішню політику, а «мутний Інь» співвідноситься з внутрішніми процесами, які диктують економічні обмеження. Янь – це енергії, це духовний потенціал, а Інь – це засоби виробництва та валовий національний продукт. Коли діє міцна ідеологія, і дух сильний, то це переважання Янь, а коли дух слабкий і не здатний позитивно вплинути на економічні процеси, то це Інь в Янь. Досягнення гармонії між ними – суть регулювання соціальних процесів у Китаї.

Принцип «серединності» проглядається у всіх релігійних етиках китайського народу. У «Записках про ритуал» (Лао-цзи) говориться: «Коли радість, гнів, смуток ще не з'явилися, даний стан називають «серединність»[1]. В національному менталітеті та політиці держави він наочно прослідковується в декількох аспектах. Це практика впровадження іноземних інвестицій у національне господарство та практика техніко-економічного росту, заснована на ідеї відповідності отриманих технологій середнім господарським умовам країни, середнім доходам, розповсюдженим звичкам населення і т.д. У внутрішньо економічній сфері цей курс на формування середнього класу. Цей принцип також прослідковується в співвідношенні підкорення різнопланових регіонів єдиному центру.

Отже, ми розглянули три моделі національної ідентифікації, засновані на різних чинниках. Не претендуючі на остаточні висновки, але ми виявили, що німецька ідентичність заснована переважно на культурних чинниках, російська – політичних, а китайська – на філософії.

References:

1. Boermer, P. (ed.) (1986). *Concept of National Identity*. Baden-Baden. [in English].
2. Berdjaev, N. (1990). *Samopoznanie (opyt filosofskoj avtobiografii) [Self-knowledge (experience of philosophical autobiography)]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija [in Russian].
3. Bunin, I.A. (1991). *Okajannye dni [Cursed days]*. Leningrad: AZ [in Russian].
4. Gogol', N. (1937-1952). *Mertvye dushi. Polnoe sobranie cochinenij v chetyrnadcati tomah [Dead Souls. Complete works in fourteen volumes]*. Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR [in Russian].
5. Kozin, N.G. (2011). Identifikacija. Istorija. Chelovek [Identification. History. Human]. *Voprosy filosofii [Problems of philosophy]*, *1,* 41 [in Russian].

[1] *Тайный смысл и разгадка кодов Лао-цзы* (2009). Москва: Неоглори.

6. Kortunov, S.V. (2005). *Nacional'naja identichnost': Postizhenie smysla [National Identity: Comprehension of meaning]*. Moscow: Aspekt press [in Russian].
7. Kremen', V., Tkachenko, V. (2013). *Ukraina: identychnist' u dobu hlobalizatsii: nacherky mizhdystsyplinarnoho doslidzhennia [Ukraine: identity in the era of globalization: outlines of interdisciplinary research]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
8. Nahorna, L. (2008). *Rehional'na identychnist': ukrains'kyj kontekst [Regional identity: Ukrainian context]*. Kyiv: iPiEND im. F. Kurasa [in Ukrainian].
9. Nahorna, L. (2011). *Sotsiokul'turna identychnist': pastky tsinnisnykh rozmezhuvan' [The socio-cultural identity: trap of value distinction]*. Kyiv: iPiEND im. F. Kurasa [in Ukrainian].
10. *Tajnyj smysl i razgadka kodov Lao-czy [Secret meaning and the clue to Lao Tzu codes]*. (2009). Moscow: Neoglori [in Russian].

Світлана Ростецька, к. політ. н.
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

ПРИНЦИП ТОЛЕРАНТНОСТІ В АНАЛІЗІ КОНФЛІКТУ ІДЕНТИЧНОСТІ

Svitlana Rostetska, PhD in Political Science
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K .D. Ushynskyi», Odesa, Ukraine

THE PRINCIPLE OF TOLERANCE IN THE ANALYSIS OF THE CONFLICT OF IDENTITY

The need for formation of national identity, taking into account the presence of different regional, ethnic and religious identities facing now the majority of developed countries is obvious. This issue is important for most modern states who build controversial multicultural society. Identity is one of the most effective mechanisms of mobilization that encourages people to act collectively, as the relevance of this concept for political practice can hardly be doubted. The need to conceptualize the phenomenon of identity in its basic form, as a national and regional, political science particularly, actualized when referring to contemporary realities where regionalization and ethnization of political space became a resistant phenomena.

Analyzing current research papers that reflect scientific views on issues of regional, ethnic and political conflicts, we can conclude that the field for research in this direction with each decade significantly expanding in the new century, the most controversial in academic circles are «conflicts of a new generation» or conflicts of the twenty-first century». Some authors refer to this category of «identity conflicts» in the former Soviet Union. Other authors mean by «new conflict» asymmetric conflicts related to the terrorist threat, as well as conflicts in which ethnic component replaced civilization, as well as major international players on the scene rebel groups, criminal structures, diaspora, ethnic parties, etc.

With all the variety of approaches to determine the type of conflict, there is a relative unity of thought researchers. It means that factors of identity and group status is fundamental, denial of recognition and discrimination cause inevitable and irresistible protest and conflict is particularly difficult to negotiate and compromise.

The demand analysis of regional identities explained to plan and implement practical policy measures. Accounting regional and local characteristics, severity and specific needs of population, differences of specific areas will make the necessary adjustments to the national concept and development programs, they need to place emphasis, and thus defuse existing and exclude the possibility of new problems, reduce tension.

One of the most characteristic features of our time is the need to recognize coexistence of different entities on the basis of tolerance. Background tolerance does not require specific evidence and it is especially popular to resolve «conflicts regional identities».

The modern meaning of tolerance is to understand it as an imperative of non-interference in the private sphere of the other person in the situation of rejection of his actions or mode of existence in general.

Summarizing the above presented a brief overview of the interpretations of the phenomenon of tolerance, we should emphasize sustainability theoretical ideas about its nature. For any period of human communities detected a logical consideration of tolerance as one of the necessary conditions for harmonizing social relations. Although conscious selection and definition of the phenomenon of tolerance realized rather late, but understanding its meaning and fulfillment to a greater or lesser extent elements of tolerant behavior was real understanding of the condition of human survival.

Naturally, the role of tolerance grows in transitional periods in the development of society, when there is the need to achieve social harmony. In addition, due to the great social upheavals of any political regime based on communitarianism, but is inherently individualistic, had a time change in the direction of pluralism. This situation makes transition period to face a variety of political, social and religious forces, which in itself stimulates the attempt to solve the problem of relations between opposing parties, opposing regional identities. Thus, the scope of application of the principle of tolerance is the only area of conflict. The need for tolerance arises only in case of conflict. Thus the principle of tolerance does not change.

Key words: conflict, national identity, regional identity and tolerant relations.

Потреба у формуванні загальнонаціональної ідентичності з урахуванням наявності відмінних регіональних, етнічних та релігійних ідентичностей стоїть сьогодні перед більшістю розвинених країн. Дане питання є значущим для більшості сучасних держав, які будують суперечливе мультикультурне суспільство. Ідентичність – один з найбільш ефективних механізмів мобілізації, що спонукає людей до колективних дій, тому релевантність даного поняття для політичної практики навряд чи підлягає сумніву. Необхідність теоретичного осмислення феномена ідентичності в таких її основних формах, як загальнонаціональна та регіональна, в політичній науці особливо актуалізується при зверненні до сучасних реалій, де регіоналізація і етнізація політичного простору стають стійкими явищами.

Конфлікти ідентичності є, певним чином, соціокультурними конфліктами посттрадиційності, фундаментом яких є ціннісно-світоглядні відмінності і суперечності, зумовлені кризами і трансформаціями культурних ідентичностей; ці конфлікти детерміновані дихотомією традиціоналістських і посттрадиціоналістських ціннісних систем і є атрибутивною частиною рефлексивно-модернізаційних процесів. Поняття «конфлікти ідентичностей» відображає системний характер ціннісно-світоглядних суперечностей як модернізаційних ризиків глобального світу: інтеракція і зближення раніше «чужих» культурних спільнот і їх ідентичностей є невичерпним джерелом інтеграції і конфліктів.

Аналізуючи сучасні дослідницькі роботи, що відображають наукові погляди щодо проблематики територіальних, етнополітичних конфліктів, можна зробити висновок, що поле для наукової роботи в даному напрямку з кожним десятиліттям істотно розширюється, і в новому столітті найбільш дискусійними в академічних колах стають «конфлікти нового покоління» або «конфлікти XXI століття». Деякі автори відносять до цієї категорії «конфлікти ідентичності» на пострадянському просторі [1], інші розуміють під «новими конфліктами» асиметричні конфлікти, пов'язані з терористичною загрозою, а також конфлікти, в яких етнічна складова витісняється цивілізаційної [2], а в якості основних міжнародних гравців на сцену виходять повстанські угруповання, кримінальні структури, діаспори, етнічні партії і ін. П. А. Циганков відносить до таких всі конфлікти, що зародилися вже після закінчення холодної війни [3]. У той же час окремі дослідники самою суттю «нового роду» конфліктів вважають не протистояння держав або ідеологій, а різних ідентичностей [4].

Наразі ще не сформувався єдиний підхід до визначення критеріїв, за якими той чи інший конфлікт слід класифікувати як «конфлікт нового покоління». Аналіз змін предметного змісту етнополітичних конфліктів за останнє сторіччя дає підстави вважати, що науці ще належить виробити звід тих критеріїв, які повинні будуть неодмінно враховуватися як при виробленні рекомендацій щодо врегулювання конфліктів, так і безпосередньо в процесі його врегулювання.

[1] Вершинина, М.И. (2008). *Особенности межгосударственного сотрудничества по урегулированию конфликтов на постсоветском пространстве: на примере Абхазии, Южной Осетии, Приднестровья: 1992-2007 гг.*: автореф. дис. ... кандидата политических наук: 23.00.04. Москва, 21.

[2] Лебедева, М.М. (2006). Акторы современной мировой политики: локальные действия – глобальные последствия. *Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: материалы 4 Конвента РАМИ. В 10 т. Т. 4*. Москва, 47.

[3] Цыганков, А.П. (2006). *Социология международных отношений: анализ российских и западных теорий.* Москва: Аспект Пресс, 407.

[4] Стафеева, М.В. (2006). Конфликт ценностей как составляющая этноконфессионального настоящего Европы. *Дневник Алтайской школы политических исследований*, *22,* 66.

Однак уже очевидно, що серед таких критеріїв при виробленні інструментарію фактор ідентичності повинен розглядатися нарівні, а, може, в окремих випадках і в більшій мірі, з факторами етнічної, регіональної, релігійної і т. д. приладдя.

Групи зі спільною ідентичністю виділялися в якості найбільш придатною одиниці аналізу для вивчення затяжних або нерозв'язних соціальних конфліктів ще Дж. Бертоном і І. Азаром [1]. У наші дні зміна геополітичної структури світу викликає появу складних соціокультурних наслідків, в тому числі і радикальних трансформацій ідентичності. Цей процес породжує нові конфлікти і сприймається багатьма національними спільнотами як загроза їх політичного суверенітету, економічної безпеки і культурної самобутності. Особливо чітко подібні трансформації простежуються при розгляді «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі та пов'язаних з ідентичністю процесів, що розвиваються в невизнаних державах. Дані конфлікти дійсно важко піддаються врегулюванню. Британський вчений Д. Френсіс порівнює ідентичність з культурою, яка також багатогранна. На його думку, ворожість, незалежно від

природи її походження, посилюється культурними відмінностями, внаслідок чого іншій стороні приписуються мотиви домінування, які змушують вважати «несхожість» загрозою [2].

М. В. Довженко відзначає, що «конфлікт ідентичностей» стає основним видом сучасного конфлікту, в рамках якого різні групи реалізують свої соціокультурні цінності, ідентифікують себе і своє бачення світу в період утвердження «постсучасної» цивілізації [3]. На підтвердження своєї думки він наводить дані, згідно з якими «дві третини всіх насильницьких конфліктів в середині 1990-х років мали саме таку основу». Необхідно відзначити, що багато дослідників схильні до позначення конфліктів 1990-х років як «конфліктів ідентичностей», при тому, що велика їх частина виникла на етнотериторіальну грунті. Такі конфлікти мають істотні відмінності в порівнянні з конфліктами, пов'язаними з боротьбою сил сепаратизму і федералізму, автономії і централізму, де в основі лежить статусне співвідношення етносів.

При всьому різноманітті підходів до визначення типу конфлікту, існує відносна єдність думки дослідників, що чинники ідентичності і групового статусу є фундаментальними, відмова у визнанні і дискримінація викликають неминучий і непереборний протест, а самі конфлікти є особливо важкими для переговорів і компромісу [4]. Недостатньо уваги приділяється проблемі тих ідентичностей на пострадянському просторі, які сформувалися не як етнічні. Наприклад, поняття «пострадянської ідентичності» зустрічається в сучасних дослідженнях вкрай рідко і в абсолютно різних інтерпретаціях, що свідчить про несформованість даної категорії в якості наукової.

Тому, вважаємо, що в рамках політичних досліджень регіональної ідентичності можна використовувати в якості основного методологічного інструментарію універсальну схему вивчення конфлікту, оскільки конфлікти різного рівня і виду становлять «мережу безпеки», яка додає регіону необхідну стійкість і сприяє утриманню ситуації у відносно стабільних рамках. Продуктивні можливості при вивченні регіональної ідентичності мають різні порівняльні методи, в тому числі компаративний аналіз, можна використовувати метод сценарного прогнозування. Універсальним методологічним підходом в дослідженнях регіональної ідентичності може бути визнаний конструкціонізм (конструктивізм), який прийшов в політичну науку з соціології.

Затребуваність аналізу регіональних ідентичностей пояснюється метою планування і реалізації заходів практичної політики. Облік регіональних і локальних особливостей, специфічних потреб та вираженість протиріч населення конкретних територій дозволить внести необхідні корективи в загальнонаціональні концепції і програми розвитку, розставити в них потрібні акценти, а тим самим зняти гостроту наявних і виключити можливість появи нових проблем, знизити напругу в суспільстві.

Небезпечні для існування людства такі явища як безперервні війни і конфлікти, що набувають все більш жорстких і безкомпромісних форм, тероризм, розповсюджені в суспільстві різноманітні фобії викликали до життя поняття толерантності. Глобалізація економіки, швидкий розвиток

[1] Azar, E., Burton, J.W. (1986). *International Conflict Resolution: Theory and Practice*. Boulder: Lynne.

[2] Francis, D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation. <http://www.berghof-handbook.net/std_page.php?LANG=e&id=11>

[3] Довженко, М.В. (2000). *Специфика урегулирования современных конфликтов в меняющемся мире Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия*. Москва: МОНФ, 126.

[4] Алтуфьев, Д.Ю. (2013). Транзит идентичности. *Этносоциум и межнациональная культура, 6,* 12-18.

комунікацій, урбанізація та інтеграційні процеси роблять будь-яку ескалацію нетерпимості потенційно небезпечною для всього світу. Усвідомлення цієї загрози політиками і всім людством зробило досягнення всезагальної толерантності однією із важливих цілей розвитку світового суспільства. Декларуючи її принципи, різні світові правові та культурні організації демонструють яскраво виражену кризу терпимості в сучасному світі. З матеріалізацією ідеї терпимості пов'язують надії на виживання людства в столітті, що наступило. Тому одна із найхарактерніших рис сучасності – це необхідність визнання співіснування різних сутностей на основі принципу толерантності. Актуальність проблеми толерантності не потребує особливих доказів, і вона є особливо затребуваною для вирішення «конфліктів регіональних ідентичностей».

Сучасний зміст поняття толерантності полягає в розумінні його як імперативу невтручання в сферу приватного іншої людини, в ситуації неприйняття його дій або способу існування в цілому (якщо активність іншого не руйнівна).

При спробі дати наукове визначення толерантності виникають чималі труднощі насамперед через те, що дане поняття використовується в різних контекстах і галузях знання – етиці, психології, політиці, теології, філософії, медицині та ін.

Серед найбільш поширених дефініцій – визначення толерантності, як обачне рішення не забороняти, не обмежувати і не відстоювати поведінку, що її хтось не схвалює, навіть якщо він і має потрібну для цього владу чи авторитет [1]; терпимості, поблажливості до кого-небудь, чого-небудь [2]; відсутність або послаблення реагування на який – не будь несприятливий фактор [3].

В більш широкому сенсі – як терпимість і повага до всього «іншого» – розуміють толерантність з точки зору соціокультурного підходу. Вони пов'язують толерантність з необхідністю ознайомлювати суспільство, виховувати терпимість і повагу, знищувати психологічні бар'єри, що сприяють виникненню фобій.

На думку академіка В. Лекторського, можна виділити принаймні чотири концепції толерантності [4].

Для першої притаманне визнання основних моральних норм, основних правил політичного співжиття, які можуть бути переконливими та прийнятними для усіх. Державні установи, громадська думка можуть бути байдужими до різноманітних поглядів та практик, що є неважливими на тлі основних проблем, з якими має справу суспільство. В такий спосіб створюється простір необхідної свободи в діяльності індивідів та спільнот. Різні соціальні, культурні, етнічні угруповання можуть культивувати свої звичаї, мову, церкви, школи, культурно-освітні заклади тощо. Саме таке тлумачення толерантності є найпоширенішим.

Друге розуміння толерантності пов'язане із поглядом на неї як на повагу до іншого суб'єкта, якого разом з тим не можна зрозуміти і з яким не можна взаємодіяти через несумісність поглядів. Таке тлумачення спирається на сучасні культурно-антропологічні дослідження, новітні філософські концепції, згідно з якими усі культури рівноправні, але водночас несумісні.

Третє – усвідомлення того, що інша людина так само, як і я, має право не приймати мої погляди, є вільною у виборі цінностей і норм, змушує мене зважати на погляди, неспроможність яких я розумію та можу довести. У такому випадку толерантність є поблажливою до слабкості інших з деякою повагою до здійсненого ними права вибору.

Нарешті, четверте розуміння толерантності. Воно пов'язане із визнанням того, що в процесі змагання та діалогу кожна культура намагається врахувати досвід інших, тим самим розширюючи власні обрії.

Як зазначає Л. В Скворцов, проблема толерантності виникає, в основному, за умови, коли члени суспільства починають бачити власну універсальну сутність [5].

Толерантність має свій механізм самореалізації. Член суспільства як громадянський суб'єкт вказує на власне достоїнство через визнання достоїнства іншого і знаходить в цьому підтвердження своєї власної політичної культури. Політична культура отримує характер суспільного розуму, який звужує сферу дії дискримінації по мірі того як все більша кількість громадян засвоює універсальні

[1] Міллер, Я. *Енциклопедія політичної думки*. <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/politics/6452.html>
[2] Слушко, О.М. (2000). *Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові*. Київ.
[3] Дьяченко, М.И., Кандыбович, Л.А. (2013). *Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия*. Минск: «Хэлтон».
[4] Лекторский, В.А. (2007). О толерантности, плюрализме и критицизме *Вопросы философии*, *11,* 46-55.
[5] Скворцов, Л.В. (2011). Толерантность: иллюзия или средство спасения? *Октябрь*, *3,* 138-155.

принципи і визнають їх своїми, що засвідчується конкретними формами їх конструктивної взаємодії. В суспільстві соціальної дискримінації складається атмосфера байдужості до універсальних критеріїв оцінки достоїнств людини. Якщо ж вони визнаються на словах, індивіди продовжують використовувати можливості свого положення для отримання привілей за рахунок інших.

Поняття толерантності формувалося на протязі багатьох століть, і цей процес продовжується і сьогодні. Накопичуючи різносторонні значення, термін «толерантність» намагається відповідати дійсності, в якій різноманітні прояви нетерпимості вимагають нових засобів їх подолання.

Ряд науковців сходяться на думці, що толерантність як явище зародилося в епоху античності. Як зазначає Л. М. Романенко, саме античність відкрила світові інститут громадянства і пов'язану з ним систему цінностей – свободи, рівності, поваги до людської особистості, її індивідуальності [1]. Проблема толерантності стояла гостро там, де народи з різними віросповіданнями були вимушені жити разом в межах великих імперій, і ця проблема вирішувалася через здатність держави примусовим способом встановлювати релігійну одноманітність. Стародавні римляни возвеличили ці поняття в ранг закону. Їх офіційна доктрина і дипломатія рано освоїли всю користь толерантності, а юриспруденція ввела її в свій арсенал як одну із основних норм громадянського і міжнародного права.

Розпад античної толерантності пов'язаний з і спробами зашкодити ерозії духовної і соціальної єдності полісу, общини, в структурі яких вона виникла, встановити причини, які стають ферментом соціального хаосу. Але ерозія міфологічної свідомості вже не могла бути знищена шляхом тиску на філософію. Для соціальної консолідації необхідний був новий тип свідомості, формування якого і вимагало толерантності. Нетерпіння та гоніння інакодумців лише поглибили кризу античного світу.

Апеляція до Бога, орієнтація на перспективу покарання за гріхи, тотожні порушенню встановлених норм, – таким є типовий для Середньовіччя метод контролю поведінки й одночасно закріплення терпимості в житті суспільства. Великий вплив у царині патристики справив Філон Александрійський, який сформулював традиційний для релігійного світогляду постулат толерантності, пов'язаний з утвердженням своєрідної рівності людей – рівності перед Богом. Але земна людина доби Ренесансу, зближуючись з Богом, уже підносилась в уяві сучасників до рівня титана. Однак уже у світоглядній традиції великої інквізиції виявляється характерне намагання усереднити, уніфікувати оточення, знищити Індивідуальну своєрідність.

Перехідна епоха XII–XII ст. зробила рух в сторону плюралізму і терпимості на основі ще не сформованого розуміння цінності особистості. Але рівень розуміння особистості не давав ще можливості для формування концепції толерантності в якій-небудь формі. Уявлення про належність до групи в середньовічній свідомості приймало форму неприйняття і протистояння іншим групам. Думка про покарання всього суспільства за гріхи окремих людей породжувало агресивність до звичної ієрархії цінностей, які виходили за рамки.

Період Нової доби може вважатися часом першої публічної декларації толерантності. Лідирували в цьому процесі спершу англійці. Будучи ареною жорстоких релігійних конфліктів, Англія першою дійшла до релігійної та політичної кризи, коли державний примус став не в змозі утримувати рівновагу в суспільстві. Держава стала перед проблемою пошуку ефективного шляху примирення воюючих сторін. Великий успіх мала програма примирення Дж. Локка «Послання про віротерпимість». Ця програма включала надання громадянам права свободи вибору у сповіданні релігії, рівноправність релігійних общин, відокремлення церкви від держави. Локк визначає церкву як добровільне об'єднання людського суспільства, якому не повинно дозволятися те, що шкодить державі [2]. Розуміння терпимості для Локка – це реалізація думки про світ як множину незведених одна з одною одиниць, які потребують зовнішнього об'єднуючого впливу держави. Але при цьому юрисдикція державної влади може розповсюджуватися лише не громадянські права.

Саме в період Нового часу розв'язується складний парадокс толерантності викликаний плюралістичною свідомістю, яка вільна у своєму визнанні іншого. Цей парадокс заключається у тому, що безмежна толерантність має привести до зникнення терпимості. Тому відбувається визначення меж терпимості, поза якими проголошується право не бути толерантним до не толерантних, аж до виключного права придушувати тих, котрі не прислухаються до голосу розуму.

[1] Романенко, Л.М. (2012). Лики российской толерантности. *Полис, 6,* 175-180.
[2] Локк, Дж. (1988). Послание о веротерпимости. Собр.соч. В 3-х т. *Т. 3.* Москва.

Отже, ліберально-правова свідомість Нового часу полягає в зміні співвідношення знання і віри в культурі, а саме в підвищенні соціального статусу знання, його інституалізації і поєднанні з владними структурами.

Пізніше Г. Лейбніц у передмові до «Дипломатичного кодексу міжнародного права», торкнувся питання специфіки моральних установок мирного й щасливого співіснування людей, виявив закономірності зв'язку справедливості, милосердя, прихильності та любові [1]. Очевидно, що до змісту вищеназваних категорій моральності входять й елементи толерантності. Зазначимо, що Лейбніц намагався ввести своєрідний компонент «розважливості» у моральність і наблизитись до вихідних суб'єкт-суб'єктних закономірностей в її основі.

Найбільш впевнено спробував поєднати абсолютну істину з визнанням різноманітності світоглядних позицій Г. Гегель. В його розумінні абсолютна істина є кінцевий результат руху ідеї, яка послідовно проходить стадії, що зафіксовані і історично сформованих системах, які несуть в собі обов'язково моменти істини. Поєднання абсолютної істини з толерантністю можна розглядати як вираження глибокої мудрості. Також у Г. Гегеля можна знайти досить чітку схему діалектичного взаємовпливу «Я» і «не-Я». Згідно з цією схемою, толерантність у термінах людської любові фіксується через «зворотний зв'язок». Виявляється, що діючи стосовно іншого справедливо, людина тим самим вважає його тотожним собі, адже саме в любові ми відмовляємося від своєї абстрактної особистості й завдяки цьому отримуємо її, уже конкретну [2].

Співчуття як «першофеномен моралі» посідає належне місце у розробках А. Шопенгауера. Супутні даному явищу передбачливість і милостивість *у* ставленні до будь-якого «Іншого» він розглядає як необхідні умови відвернення збитків і втрат, суперечок і сварок. Принциповою є теза філософа про те, що «ми повинні кожного сприймати й визнавати з притаманною йому індивідуальністю, хоч би якою вона була»[3]. Розглядаючи специфіку сприйняття людьми соціального статусу (власного та партнера у спілкуванні), Шопенгауер нарікає на відсутність цілісного розуміння людини як особистості в комплексі характеристик, включно з індивідуальними рисами і соціальними показниками – такими як посада, національність, сімейний стан.

У XIII-XIX століттях особливо популярними були ідеї масонства, хоча цей рух як такий не був однорідним, в обрядах і символах якого переважали етичні засади, заклики до християнської любові, рівності ,смирення і релігійної толерантності.

У XX столітті своєрідне бачення мотивації людської любові було сформульовано в рамках одного з найпопулярніших на Заході напрямів – психоаналізу, який, безперечно, вплинув на всю сферу соціального знання. Серед його численних прибічників та критиків найцікавішими в нашому контексті є погляди А. Адлера, котрий вперше застосував до соціології теорію З. Фрейда, та К. Хорні, котра вважає конкуренцію вичерпною формою активності людей, центром невротичних конфліктів, з'ясування змісту яких є головною проблемою соціокультурного психоаналізу [4].

На відміну від Г. Гегеля Й. Йовель дотримується думки, що кінцевої істини не існує. Саме на цьому будується його сучасне розуміння толерантності: толерантність є право на свою істину, переслідування за збочену істину втрачає будь-який сенс. В суспільстві для нормального функціонування необхідна наявність найменшої кількості розділених цінностей.

На жаль, наразі, нетерпимість має пряме відношення до політики і розглядається як загроза миру та безпеці. Але в діяльності кожної держави потрібно враховувати, що утиск, навіть самих нетерпимих груп, загрожує існуванню толерантного суспільства.

Тому питання про рівень толерантності українського суспільства і динаміка змін, що відбуваються в цій галузі, є сьогодні критично важливим. З однієї сторони, логіка ліберально-демократичних перетворень вимагає затвердження соціокультурного і політичного плюралізму, що передбачає послаблення національної, релігійної, класової, політичної нетерпимості, яка перешкоджає соціальній інтеграції і може призвести до різних потрясінь. З іншої – та ж сама логіка вимагає укріплення нетерпимості у відношенні політичного екстремізму та злочинності.

Підсумовуючи поданий вище короткий огляд інтерпретацій феномена толерантності, слід

[1] Швачко, О.В. (2001). Толерантність як психолого-соціальний феномен. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2,* 154-170.

[2] Гегель, Г.В.Ф. (1990). *Философия права*. Москва: Мысль.

[3] Шопенгауэр, А. (1992). *Свобода воли и нравственность*. Москва: Республика.

[4] Швачко, О.В. (2001). Толерантність як психолого-соціальний феномен. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 154-170.

наголосити сталість теоретичних уявлень про її природу. Для будь-якого періоду розвитку людських спільнот виявлявся закономірним розгляд терпимості як однієї з необхідних умов гармонізації соціальних відносин. І хоча свідоме виділення і визначення феномена толерантності здійснилося досить пізно, проте розуміння його змісту і виконання в більшому чи меншому ступені елементів толерантної поведінки, розуміння норм було реальною умовою виживання людства.

Закономірно, що роль толерантності зростає в перехідні періоди в розвитку суспільства, коли постає необхідність досягнення суспільної злагоди. Крім того, внаслідок великих соціальних потрясінь будь-який політичний режим, що базується на комунітаризмі, але за своєю суттю є індивідуалістичним, змушений кожного разу змінюватись у бік плюралізму. Сама ситуація перехідної епохи заставляє зіштовхуватися самі різні політичні, соціальні, релігійні сили, що саме по собі стимулює спроби вирішення проблеми взаємовідносин між протилежними сторонами, протилежними регіональними ідентичностями. Отже, сфера застосування принципу толерантності – це виключно галузь конфліктів. Потреба в толерантності виникає лише у випадку конфлікту. При цьому дії принципу толерантності не змінюються.

References:

1. Azar, E., Burton, J.W. (1986). *International Conflict Resolution: Theory and Practice*. Boulder: Lynne [in English].
2. Francis, D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation. <http://www.berghof-handbook.net/std_page.php?LANG=e&id=11> [in English].
3. Altuf'ev, D.Ju. (2013). Tranzit identichnosti [Transit of identity]. *Etnosocium i mezhnacional'naja kul'tura [Etnosocium and international culture], 6,* 12-18 [in Russian].
4. Vershinina, M.I. (2008). *Osobennosti mezhgosudarstvennogo sotrudnichestva po uregulirovaniju konfliktov na postsovetskom prostranstve: na primere Abhazii, Juzhnoj Osetii, Pridnestrov'ja: 1992-2007 gg. [Features of international cooperation to resolve conflicts the former Soviet Union: the example of Abkhazia, South Ossetia, Transnistria: 1992-2007]:* avtoref. dis. ... kandidata politicheskih nauk: 23.00.04 [summary of thesis for PhD degree in political science.]. Moscow [in Russian].
5. Gegel', G.V.F. (1990). *Filosofija prava [Philosophy of law.].* Moscow: Mysl' [in Russian].
6. Dovzhenko, M.V. (2000). *Specifika uregulirovanija sovremennyh konfliktov v menjajushhemsja mire Mirovaja politika i mezhdunarodnye otnoshenija na poroge novogo tysjacheletija [Specifics of contemporary conflicts in a changing world. World Politics and International Relations at the New Millennium].* Moscow: MONF [in Russian].
7. D'jachenko, M.I., Kandybovich, L.A. (2013). *Kratkij psihologicheskij slovar': Lichnost', obrazovanie, samoobrazovanie, professija [Brief Psychological Dictionary: personality, education, self-education, profession].* Minsk: «Hjelton» [in Russian].
8. Lebedeva, M.M. (2006). Aktory sovremennoj mirovoj politiki: lokal'nye dejstvija – global'nye posledstvija. Prostranstvo i vremja v mirovoj politike i mezhdunarodnyh otnoshenijah: materialy 4 Konventa RAMI. V 10 t. [Actors of contemporary world politics: local actions - global consequences. Space and time in the world politics and international relations: 4 RAMI Convent materials. 10 volumes] *Vol. 4.* Moscow [in Russian].
9. Lektorskij, V.A. (2007). O tolerantnosti, pljuralizme i kriticizme [About tolerance, pluralism and criticism.]. *Voprosy filosofii [Problems of philosophy.], 11,* 46-55 [in Russian].
10. Lokk, Dzh. (1988). Poslanie o veroterpimosti. Sobr.soch. V 3-h t. [Letter Concerning Toleration. Collection of works. 3 volumes.] *Vol. 3.* Moscow [in Russian].
11. Miller, Ya. Entsyklopediia politychnoi dumky [Encyclopedia of Political Thought]. <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/politics/6452.html> [in Ukrainian].
12. Romanenko, L.M. (2012). Liki rossijskoj tolerantnosti [Faces of Russian tolerance]. *Polis [Polis.], 6,* 175-180 [in Russain].
13. Skvorcov, L.V. (2011). Tolerantnost': illjuzija ili sredstvo spasenija? [Tolerance: illusion or a means of salvation?] *Oktjabr' [October], 3,* 138-155 [in Russian].
14. Slushko, O.M. (2000). Tlumachnyj slovnyk chuzhomovnykh sliv v ukrains'kij movi [Dictionary of foreign words in Ukrainian]. Kyiv [in Russian].
15. Stafeeva, M.V. (2006). Konflikt cennostej kak sostavljajushhaja etnokonfessional'nogo nastojashhego Evropy [The conflict of values as a part of ethno-confessional present in Europe]. *Dnevnik Altajskoj shkoly politicheskih issledovanij [Journal of the Altai School of Political Studies], 22,* 66 [in Russian].
16. Cygankov, A.P. (2006). *Sociologija mezhdunarodnyh otnoshenij: analiz rossijskih i zapadnyh teorij [Sociology of International Relations: Analysis of Russian and Western theories.].* Moscow: Aspekt Press [in Russian].
17. Shvachko, O.V. (2001). Tolerantnist' iak psykholoho-sotsial'nyj fenomen [Tolerance as a psycho-social phenomenon]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh [Sociology: Theory, Methods, Marketing], 2,* 154-170 [in Ukrainian].
18. Shopenhauer, A. (1992). *Svoboda voly y nravstvennost' [Freedom of will and Morality].* Moscow: Respublyka [in Russian].

Наталія Мінєнкова, к. і. н.
Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна

ЛЮСТРАЦІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Nataliya Minenkova, PhD in History
National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine

LUSTRATION AS A SCIENTIFIC PROBLEM OF MODERN FOREIGN AND DOMESTIC RESEARCH

This article outlines the specifics of research of lustrations in modern scientific literature (foreign and domestic) and indicates that lustration is usually defined by authors in two contexts: narrow – as a process of screening, and wide – screening, transparency of information, and exclusion of a certain categories of people (primarily working/worked in the secret police, occupied leadership positions in party structures and army, involved in corrupt activities at the times of an ancient regime) out of public positions (which define the scope of public trust, that could be education sphere and the media, etc.) in the new state.

Activity of general components of lustration may be defined and manifested in each country in different ways. It was determined that to characterize lustration in the CEE countries the researchers used two main approaches: the concept of transitional justice and the theory of democratic transition. The common position of the both research paradigms was found in definition of objectives of lustration – to restrain the negative influence of the past in the newly created state.

Key words: lustration, transitional justice, theory of democratic transition, decommunization.

Актуальність теми. Ще три-чотири роки тому слово «люстрація» було знайомо вузькій групі спеціалістів (юристів, політологів, істориків) тим, хто займався вивченням сучасності, чи окремим політикам, як правило, право-радикальних поглядів[1]. Під час подій української революції 2013-2014 рр. термін набуває масової популярності, а із січня-лютого 2014 р. люстрація стає однією з вимог учасників подій. Більш того, соціологічні опитування показують, що влітку 2014 р. абсолютна більшість українців підтримувала ідею проведення люстрації[2], хоча до цього часу, люстраційна тематика ніколи не була актуальним суспільним трендом.

Сьогодні в Україні після двох невдалих спроб (початку 90-х XX ст. та 2004-2005 рр.) розпочато процес люстраційних перевірок, прийнято Закон «Про очищення влади», створено Єдиний державний реєстр осіб, до яких застосовуються положення цього документу. Проте, говорити про завершення, успішність/неуспішність люстрації в Україні ще зарано. Крім того ставлення до люстрації серед української політичної еліти дуже контроверсійне, – противники не залишають спроб зупинити дію закону, при цьому використовуючи переважно заперечливі аргументи (про неможливість, не ефективність, не потрібність, небезпечність, тощо) люстрації.

Український контекст звичайно збільшив науковий попит на люстраційну тематику серед вітчизняних авторів, проте абсолютна більшість цих досліджень присвячена вітчизняному досвіду, при цьому різноманітна зарубіжна література з теми залишається мало відомою.

Отже, спроба здійснити люстрацію в Україні, зростання підтримки серед українців, при неоднозначності сприйняття українською політичною елітою, а також не достатня поширеність та знаність зарубіжного наукового доробку з теми обумовлюють актуальність цього дослідження. У цій статі авторка ставить за мету: по-перше, охарактеризувати зміст та основні підходи в інтерпретації поняття люстрація; по-друге, окреслити специфіку дослідження люстраційних практик у сучасних наукових дослідженнях.

Феномен люстрації у дослідженнях сучасних зарубіжних та вітчизняних авторів: постановка проблеми. Люстрація як науковий феномен, незважаючи на давню історію терміну

[1] За люстрацію виступало Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та громадська організація «Люстрація», з 2013 р. ГО «Всеукраїнська люстрація».

[2] От революции к новой стране. *Офіційний сайт Інституту Горшеніна.* http://institute.gorshenin.ua/programs/researches/2386_ot_revolyutsii_k_novoy_strane_.html (2016, липень, 11).

(існування ще у греко-римській міфології, потім за часів середньовіччя) у XX ст. набуває нового і сучасного змісту. Перші люстраційні процедури здійснювалися у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) під час подій «оксамитових революцій», були різними за моделями, типами, наслідками та результатами. Люстраційні практики викликали широкий інтерес громадськості, що обумовило повстання різноманітного публіцистичного доробку у кожній країні ЦСЄ. Політики, журналісти, експерти намагалися дати оцінку люстраціям в своїх країнах, висловити аргументи за/проти, проаналізувати зарубіжний досвід. Отже, перші спроби актуалізації проблеми мали публіцистичний характер, не зважаючи на безперечну цікавість публіцистики з люстраційної тематики, вона не буде розглядатися у цій статті. Початок ж наукових досліджень приходиться на середину 90-х XX ст. З цього часу люстрації стають об'єктом вивчення істориків, політологів, юристів. Як вже зазначалось, пріоритетність у дослідженні люстраційних практик належить зарубіжним авторам, – цей науковий доробок є достатньо різноманітним, а також різномовним, значна частина праць написана англійською, але багато книжок, статей, повідомлень з теми існує і в інших мовах, що певною мірою ускладнює процес подальших наукових досліджень. Особливо, ця проблема відчувається у вітчизняній науці, оскільки зарубіжні наробітки не завжди відомі українським авторам, відповідно, інколи можна зустріти твердження, що наукове вивчення люстрації знаходиться на початковому етапі, що насправді не відповідає дійсності. На сьогодні вже можна говорити не тільки про обширну літературу присвячену люстраціям (авторці відомо понад 100 наукових публікацій безпосередньо з теми), але й про національні наукові традиції у вивченні цього питання, зокрема польську (А. Опалінська, П. Гжеляк, Я. Воленський, П. Гонтарчик, С. Ценкевіч та ін.), чеську (П. Жачек, Я. Холінський, П. Блажек та ін.) тощо.

Аналізуючи зміст відомих нам наукових публікацій з теми можна окреслити наступні риси у досліджені феномену люстрацій у країнах ЦСЄ: по-перше, сам термін «люстрація», не зважаючи на поширеність, не має загально визнаного трактування; по-друге, вивчення різноманітних люстраційних практик відбувається у межах двох основних концептуальних підходів, а саме, правосуддя перехідного періоду та транзитології. Різність підходів в інтерпретації процесів люстрації не означає протиставлення, інколи автори намагаються враховувати обидва контексти (і правовий, і політичний). Розглянемо більш детально кожний з них.

Люстрація – основні підходи до визначення поняття у сучасній науковій літературі. Авторитетні зарубіжні дослідники, зокрема Н. Леткі, А. Опалінська, М. Кротошинські люстрації визначають як процес скринінгу (screening), перевірки (vetting) осіб, які претендують на найвищі публічні посади на предмет їх співпраці/праці із спеціальними службами ancient regime[1]. Безумовно, верифікація осіб це домінуючий елемент люстрацій, але не єдиний. Зокрема, польський історик А. Пачковський стверджує, що люстрації, це не тільки перевірки, на предмет того, щоб співробітники спецслужб ancient regime не зайняли посади у новій державі, але й очищення, власне змушення їх відмовитися від посад, а також покарання ганьбою. Останній елемент не був урегульований у жодній країні на законодавчому рівні, а став скоріше спонтанними діями[2]. Три складові люстрацій окреслює і професор права університету Нового Південного Уельсу А. Чарнота: 1) перевірка на предмет співпраці, 2) оприлюднення та розповсюдження інформації (імен та фактів), а також 3) виключення визначених категорій осіб із системи державного управління у новій державі[3]. Аналізуючи люстраційний досвід в країнах ЦСЄ та пострадянського простору, дослідники підкреслюють, що умови, час проведення та інші чинники впливають на їх зміст, і відповідно, визначені складові не завжди співіснують в кожній моделі, а їх дія проявляється по різному. Зокрема, процедури скринінгу не закінчуються оприлюдненням інформації, як це, наприклад, було у Польщі у 1991 р., коли підготовлений Керівником Управління державної охорони А. Мілчановським список таємних співробітників служби безпеки (SB, Służba bezpieczeństwa) та військової розвідки не

[1] Letki, N. (2002). Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asian Studies*, *Vol. 54, 4,* 530-531; Opalińska, A. (2012). *Lustracja w Polsce i w Niemczech. Próba porównania.* Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT. Wrocławski Wydawnictwo Oświatowe, 25-31; Krotoszyński, M. (2014). *Lustracja w Polsce w świetle modeli sprawiedliwości okresu tranzycji*. Warszawa: Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka, 35.

[2] Paczkowski, A. (1997). Lustracja, dekomunizacja i rozrachunek z przeszłością. Rozenberg T. *Kraje, w których straszy. Europa Środkowa w obliczu upiorów komunizmu*. Agora, 461-474.

[3] Czarnota, A. (2009). Lustration, Decommunisation and the Rule of Law. *Hague Journal on the Rule of Law, 1,* 311.

був оприлюднений (перед виборами до парламенту у жовтні 1991 р.), оскільки люстрація у цей час вважалися дестабілізуючим чинником[1]. Або, як зазначає, канадська дослідниця Л. Стан, перевірки не завжди призводять до виключення, оскільки розголошення інформації використовується як умова для добровільного звільнення з державних посад задля збереження репутації. Саме така логіка була закладена у люстраційне законодавство в Угорщини[2]. Професор університету Лінгнань в Гонконзі Р. Девід стверджує, що польській та угорській досвід не передбачають виключення представників політичної еліти «старого режиму», а навпаки є моделями примирення та інтеграції «старих кадрів» у новій державі[3]. Більш того, і навіть практика та результати люстрації у Чехії (ранньої та жорсткою), на чому наголошує польська дослідниця Н. Леткі, також свідчать не про суцільне виключення, а скоріше про часткове обмеження[4], оскільки, навіть у цих країнах, не можна констатувати повної ізоляції представників ancient regime, зокрема, їм вдалося зберегти свій вплив і інтегруватися у новій системі через бізнес структури, банківській капітал, тощо.

Наступна проблема на яку звертають дослідники при вивченні люстрацій це об'єкт (кого?), предмет (за що?) та сфера (масштаб застосування) люстраційних практик. У пошуках відповідей на перше питання російська дослідниця Є. Лєзіна зазначає, що головним об'єктом люстраційних дій визнавалися працівники таємної політичної поліції (Штазі, СтБ, Секурітате, тощо). На працю (чи співпрацю) в цих структурах (офіційну/неофіційну) та на відкритті їх архівів робився акцент у всіх люстраційних законах. Цей репресивний політичний інститут трактувався як найбільш руйнівний, більше за домінуючи правлячи партії, і саме тому, на приклад, рання та жорстка люстрація у Німеччині автоматично не обмежувала доступ до державних посад представникам Соціалістичної єдиної партії Німеччини[5]. Список осіб – об'єктів люстрацій у країнах ЦСЄ був значно ширшим, так у Чехії цей перелік включав партійну номенклатуру, у Польщі працівників військових структур, розвідки, контрозвідки. Американська дослідниця С. Хорне, спираючись на досвід Румунії та Болгарії, підкреслює, що під час пізніх люстрацій, з'являється нова категорія для перевірок, – «успішні капіталісти» чи «кредитні міліонери» (у Болгарії), тобто особи які збільшили свої капітали після падіння комуністичних режимів, використовуючи для цього «старі зв'язки», «впливи». Оприлюднення інформації про походження капіталів, бізнес-імперій цих людей в Румунії та Болгарії авторка інтерпретує як успішний приклад у боротьбі із корупцією[6].

Щодо визначення предмету люстрацій, чи іншою мовою, відповідаючи на питання, що власне «каралося» люстраційними законодавствами у країнах ЦСЄ дослідники також зазначають різність підходів. Так, чеська модель, як підкреслює український дослідник В. Лемак передбачала отримання «позитивного свідоцтва» трьом категоріям: 1) співробітниками Державної безпеки (StB), 2) особам, що вчилися (закінчили) вищу школу КДБ та подібні установи, а також 3) партійним та державним діячам ancient regime[7]. Тобто доступ до державних посад обмежувався цим категоріям після встановленню факту їх праці/співпраці/навчання у цих структурах. Навпаки польська модель, яку досліджувала А. Опалінська пропонувала абсолютно іншій підхід, а саме, люстраційна процедура передбачали заходи «покарання» не за факт праці, чи співпраці, тощо, а тільки у випадку приховування правди про діяльність у минулому, подання не правдивого люстраційного свідоцтва[8].

Сфера застосування люстраційних процедур, зазначає американська дослідниця С. Хорне також як і об'єкти розширювалась із часом. Як що ранні люстрації торкалися, в основному, державного сектору, то пізні, застосовують скринінгові процедури не тільки до політиків, але й до вчених, священиків, журналістів, діячів культури директорів, банкірів, вчителів шкіл, тобто до посад

[1] Dudek, A. (2007). *Historia polityczna Polski. 1989-2005.* Kraków: Argana, 202-203.
[2] Stan, L. (2009). *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. New York: Routledge, 262-269.
[3] David, R. (2011). *Lustration and Transitional Justice: Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 9-10.
[4] Letki, N. (2002). Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asian Studies*, *Vol. 54, 4,* 541.
[5] Лезина, Е. (2015). Разница подходов к расчету с коммунистическим прошлым. *Электронный журнал. Уроки истории XX век.* <http://urokiistorii.ru/node/52827>. (2016, липень, 30)
[6] Horne, C. (2015). "Silent Lustration": Public Disclosures as Informal Lustration Mechanisms in Bulgaria and Romania. *Problems of Post-Communism, 62,* 136.
[7] Лемак, В. (2009). Законодавство і практика люстрації: досвід Чеської республіки. *Право України*, *4*, 128-129.
[8] Opalińska, A. (2012). *Lustracja w Polsce i w Niemczech. Próba porównania.* Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT. Wrocławski Wydawnictwo Oświatowe, 246-266.

у різних сферах, що потребують «суспільної довіри» у широкому значенні цього терміну[1].

Отже, у сучасних наукових дослідженнях зміст поняття люстрація визначається через 1) процедури скринінгу, 2) оприлюднення інформації (гласності) та 3) виключення/включення (чи інше визначення часткового обмеження) доступу до публічних посад у новій державі окремим категоріям осіб. Інтерпретація поняття тільки через процедуру перевірок є підходом sensu stricto. Трактування ж феномену люстрацій із використанням трьох складових (скринінгу, гласності, виключення/включення/обмеження) відповідно представляє підхід sensu lato. Основним об'єктом всіх відомих до цього часу люстрацій є працівники спеціальних служб (таємної політичної поліції), хоча у просторовому та часовому вимірах цей список може включати і партійну номенклатуру, і військових, і «нових міліонерів», тощо. Предметом люстраційних дій визнаються або факт праці, чи співпраці у структурах, визнаних за об'єкти люстрацій, або приховування правди, не правдиве заповнення люстраційного свідоцтва. Сфера застосування люстрацій це, перш за все, державні посади найвищого рівня, але і освіта, і медіа, і приватний сектор можуть бути включені. Слід також зазначити, що у кожній країні люстрації мають майже унікальні моделі, більш того, дослідники підкреслюють, що із часом, країни, в яких не відбулися ранні люстрації, здійснюють їх пізніше, як Румунія, Болгарія, Грузія, Україна, відповідно не завершеність процесу обумовлює відкритість питання про зміст та інтерпретацію поняття. Хоча охарактеризований широкій підхід у визначенні змісту люстрацій, на наш погляд, є достатньо операційним для подальших досліджень.

Як вже зазначалось на початку статті темі люстрацій присвячено багато різноманітних досліджень і більшість з них є працями емпіричного характеру. Двома найбільш популярними підходами, що використовуються у цих дослідженнях є концепції «правосуддя перехідного періоду» та «демократичного транзиту». Далі розглянемо більш детально як вивчаються різні аспекти люстрацій в межах цих концепцій.

Люстрації як інструмент «правосуддя перехідного періоду». Зарубіжні автори (Р. Девід, Л. Стан, Н. Недельскі, Х. Уеш, М. Налепа, М. Кротошинські тощо) вивчаючи люстрації досліджують цей процес у контексті концепції «правосуддя перехідного періоду» (англ. transitional justice). Теорія «transitional justice» була створена в англо-американській юридичній науці у середині 90-х XX ст. як комплекс різноманітних заходів (судових/не судових) для подолання наслідків масштабних порушень прав людини у минулому. Мета transitional justice і досі викликає дискусії, одні автори наголошують на пріоритетності політичних завдань, а саме, трактують як певний механізм, який дозволив би швидко перейти від недемократичного політичного режиму до демократії. Інші – розглядають у контексті права, моралі та історичної правди. На відміну від мети, основні заходи для здійснення правосуддя у перехідний період, більшістю дослідників окреслюються такі: кримінальні та адміністративні переслідування, встановлення істини, відшкодування збитків та гарантування не повторення правопорушень[2]. Ця теорія сьогодні є достатньо популярною у зарубіжній науці, разом з тим, рівень дискусійності та критичності основних її положень високий. Зокрема, одним із найбільш розповсюджених полів для критики є поєднання правової та політичної складових[3].

Люстрації у межах transitional justice трактуються і у вузькому (М. Кротошинський), і в широкому контексті (Р. Девід). За допомогою концепції правосуддя перехідного періоду автори намагаються актуалізувати і дослідити різні аспекти люстраційних практик у країнах ЦСЄ та пострадянського простору. Одним із таких напрямків є окреслення специфіки люстрацій у кожній з країн де вона відбулася, зокрема, це роботи Р. Девіда, присвячені дослідженню люстрацій у Польщі, Чехії[4], Угорщині; монографія М. Кротошинського, який вивчав люстраційну практику у Польщі[5];

[1] Horne, C. (2015). "Silent Lustration": Public Disclosures as Informal Lustration Mechanisms in Bulgaria and Romania. *Problems of Post-Communism, 62,* 132-133.

[2] Бобринский, Н.А. (2014). К вопросу о концепции «правосудия переходного периода». *Библиотека криминалиста*, *1,* 329-330.

[3] Бобринский, Н.А. (2014). К вопросу о концепции «правосудия переходного периода». *Библиотека криминалиста*, *1,* 336.

[4] David, R. (2003). Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001). *Law and Social Inquiry*, *28(2),* 387-439; David, R. (2011). *Lustration and Transitional Justice: Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

[5] Krotoszyński, M. (2014). *Lustracja w Polsce w świetle modeli sprawiedliwości okresu tranzycji*. Warszawa: Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

праця Н. Недельські, де авторка порівнювала чеську та словацьку люстраційну моделі[1]; стаття С. Хорне, присвячена так званим «безшумним люстраціям у Румунії та Болгарії[2]; збірка під загальною редакцією Л. Стан з питань правосуддя перехідного періоду в країнах ЦСЄ та колишнього Радянського Союзу[3] та інші дослідження. Разом з тим, у цій статті, будуть розглянуті детально роботи Р. Девіда та М. Кротошинського, оскільки, на наш погляд, вони дозволяють зрозуміти специфіку вивчення люстрацій як інструменту правосуддя перехідного періоду.

Одна з перших праць Р. Девіда присвячена люстраціям у Чехії та Польщі була опублікована ще у 2003 р[4]. Вже у цій роботі автор на основі аналізу люстраційного законодавства, парламентських дебатів та соціологічних опитувань виділив та охарактеризував різні моделі люстрацій: напів-каральну у Чехії (semi-retributive) та напів-примиренну (semi-reconciliatory) у Польщі. У монографії «Люстрація і правосуддя перехідного періоду: персональні системи Чеської республіки, Угорщини та Польщі»[5] основні положення згаданої вище статті було суттєво розширено та доповнено, зокрема кейсом Угорщини. У цій роботі автор пропонує розглядати люстрації як певні кадрові системи, що у перехідний період визначають доступ до найвищих державних посад, представникам «старого політичного режиму». У кожній із досліджуваних країн, як визначено у монографії, було створено унікальну символічну модель: у Чехії – ексклюзивну (*виключення*), в Угорщині – інклюзивну (*включення*), у Польщі – *примиренну*. А саме, чеська люстрація передбачала недопущення, звільнення (dismissals) представників попереднього недемократичного режиму. Угорська – базувалась на розголошенні (exposures), відкритті інформації про факт праці/співпраці, чи зайняття ключових посад за недемократичних часів, і відповідно включення, або відсутність будь-яких перешкод до інтеграції «старих кадрів» у нову систему державного управління. Польська модель люстрації передбачала процедуру визнання (confessions) факту співпраці без будь якого покарання, навіть адміністративного, каралось тільки приховування правди. У визначених моделях кадрових змін використовувалися три різні методи transitions justice: чеська модель – відплати (retribution), угорська – розголошення (revelation) і польська – примирення (reconciliation)[6]. На прикладі цих країн дослідник доводить, що різні моделі люстрації мають різний впив на процес демократизації, але все ж таки сприяють її зміцненню, оскільки запобігають вкоріненню представників старої політичної еліти у нову систему влади. Чеська люстрація у цьому контексті була більш ефективна оскільки, люстраційні закони було прийнято відносно швидко протягом двох років від початку змін, ця модель передбачала відсторонення не тільки працівників служб безпеки, а також і представників партійної номенклатури[7]. Навпаки польська модель люстрації, на думку автора, суттєво відрізняється у цьому контексті, а саме, має складну процедуру, вузьку сферу застосування і мінімальні санкції. Суттєвий вплив на таку форму люстрації мав затяжний, нерегульований період (1989-1999 р.) без люстрації[8].

Цікавим дослідженням люстрації в Польщі, на наш погляд, є робота польського автора М. Кротошинського[9]. Використовуючи чотири моделі правосуддя перехідного періоду С. Гаретта: амнезійну (*amnesia model*), історичного розслідування (*historical clarification model*), змішану модель правди і покарання (*mixed memory and punishment model*), вибіркового покарання (*selective*

[1] Nedelsky, N. (2004). Divergent Responses to a Common Past: Transitional Justice in the Czech Republic and Slovakia. *Theory and Society, Vol. 33, 1,* 88.

[2] Horne, C. (2015). "Silent Lustration": Public Disclosures as Informal Lustration Mechanisms in Bulgaria and Romania. *Problems of Post-Communism, 62,*

[3] Stan, L. (ed.). (2009). *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. New York: Routledge. 299.

[4] David, R. (2003). Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001). *Law and Social Inquiry*, *28(2),* 387-439.

[5] David, R. (2011). *Lustration and Transitional Justice: Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

[6] David, R. (2011). *Lustration and Transitional Justice: Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 9-10.

[7] David, R. (2003). Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001). *Law and Social Inquiry*, *28(2),* 430-431.

[8] David, R. (2003). Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001). *Law and Social Inquiry*, *28(2),* 391.

[9] Krotoszyński, M. (2014). *Lustracja w Polsce w świetle modeli sprawiedliwości okresu tranzycji*. Warszawa: Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

punishment model)[1] автор окреслює мету люстрації в Польщі. Детально аналізуючи не тільки закони 1997 р., 2006 р. (оновлений у 2007 р.), але й всі проекти законів (розпоряджень) про люстрацію М. Кротошинський виділяє три періоди у здійсненні люстрації. Першій – від Контрактового Сейму до прийняття закону 11 квітня 1997 р. У цей час всі спроби провести люстрацію, на думку автора, відповідали «моделі товстої лінії» (різновид амнезійної моделі), тобто люстраційні процедури, або взагалі вважалася не можливими (за часів Контрактового Сейму), або, хоч і були запропоновані/прийняті радикальні закони (за часів уряду А. Сухоцької), але їх зміст був настільки недосконалим, що вони не могли бути реалізовані. Виключенням у цей період була спроба за часів уряду Я. Ольшевського провести люстрацію в «спосіб визначення злочинців». Другий – від прийняття закону 11 квітня 1997 р. до поправки 14 лютого 2007 р. У цей період відбулася інституалізація процесу люстрації із запропонуванням оригінальної моделі правосуддя перехідного періоду – покарання не самого факту праці/співпраці/зв'язків із органами безпеки у минулому, але неправдивої заяви, тобто приховування правди. Подібне вирішення питання було достатньо близьким до моделі історичного розслідування, як у Південній Африці. Третій період – від прийняття поправки від 14 лютого 2007 р. до сьогоднішнього дня. Діє змішана модель: з одного боку, згідно актуального закону передбачається покарання «люстраційних брехунів» (домінуюче значення), з іншого, Інститут національної пам'яті (ІНП), проводить розслідування і оприлюднює інформацію, що відповідає моделі «виявлення винних», правда, як зазначає автор, діяльність ІНП має менше значенням[2].

Отже, в межах концепції правосуддя перехідного періоду люстрації розглядаються, як певна кадрова політика щодо ключових осіб ancient regime. Окреслюються моделі розрахунку із минулим (від забуття до вибіркового покарання), засновані на різних методах transition justice (примирення, відплати, тощо). Обрана в кожній країні модель люстрації обумовлюється різними чинниками (Д. Моран, Л. Стан, Х. Уеш, Н. Недельські). Мета люстрацій у цьому контексті авторами визначається як необхідність врятувати-захисти-обмежити нову державу від негативних проявів минулого, через дію їх найбільш одіозних представників (працівників спеціальних служб безпеки, партійної номенклатури, що у цій статті визначено, як об'єкт люстрацій. Оскільки самі люстрації, за визначенням вітчизняного дослідника С. Шевчука не можуть бути самоціллю[3]. За часом проведення люстрацій, підкреслюється у дослідженнях (Л. Стан, С. Хорне, Є. Лєзіна), корегується і мета: ранні люстрації проводились із метою захисту новоутворених держав (буквально рятування від занепаду, руйнації), а пізні, здійснюються задля покращення її якості, проте, в цілому, обидва типи сприяють процесам демократизації, спочатку утворенню, пізніше консолідації демократії.

Дослідження люстрацій у контексті транзитологічної парадигми. Іншим підходом у дослідженні люстрацій у країнах ЦСЄ та пострадянського простору є транзитологічна парадигма. Люстрації у цьому контексті розглядаються як складові процесів демократизації, причому не тільки на етапі переходу, враховуючи існування ранніх і пізніх моделей, але її консолідації. Головне питання, яке намагаються вирішити дослідники у межах цього підходу це кореляція між процесами люстрації та демократизації. Згадуваний вже А. Чарнота доводить, що незважаючи на певні недоліки та виклики, що спричиняють люстраційні практики, в цілому вони сприяють процесу демократизації, зокрема зміцнюють легітимність нової влади і держави, посилюють її правовий характер, а також зміцнюють громадянську політичну культуру, через гострі дебати, щодо люстрацій[4]. Польська дослідниця Н. Леткі емпіричним шляхом доводить, що кореляція між люстраціями та процесом демократизації є позитивною. Це не означає, що проведення люстраційних процедур, безумовно, призведе до зміцнення демократичних інститутів, але, в той же час, можна очікувати, що буде мати позитивний вплив. З 13 досліджуваних авторкою країн 8 були класифіковані як країни консолідованої демократії, в 7 з цих країн відбулися люстрації. Щодо мети, дослідниця підкреслює, що люстрації це один із заходів, який сприяє зведенню до мінімуму впливу

[1] Garrett, Stephen A.: *Models of Transitional Justice – a comparative analysis.* Columbia University Press, 2000. http://www.ciaonet.org/isa /gas02/ (2016, липень, 31).

[2] Krotoszyński, M. (2014). *Lustracja w Polsce w świetle modeli sprawiedliwości okresu tranzycji*. Warszawa: Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

[3] Шевчук, С. (2006). Люстрація як ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління. *Електрона версія Юридичного журналу*. <http://www.justinian.com.ua/article. php?id=2140> (2016, липень, 31)

[4] Czarnota, A. (2009). Lustration, Decommunisation and the Rule of Law. *Hague Journal on the Rule of Law, 1,* 311.

спадщини недемократичного минулого на демократію у сучасності[1]. Причому позитивний вплив люстрацій у цьому контексті визначається у декількох аспектах. Першій, це мінімізація політичного, соціального капіталу посткомуністів. Другий – символічне очищення політичного поля, шляхом визначення ворога і надання йому лімінарного статусу. І третій аспект – люстрації позитивно впливають на легітимність влади[2].

Ще одна тенденція, яку слід окреслити, це використання у сучасних транзитологічних дослідженнях понять люстрація і декомунізація як синонімічних. Певною мірою це пов'язано із традиціями політичних дебатів та гучних суспільних обговорень у країнах ЦСЄ, проте у наукових дослідженнях, на наш погляд, такий підхід не сприяє розв'язанню складних процесів трансформаційних змін, а навпаки тільки заплутує їх. У цьому контексті більш науково обґрунтованим є підхід, який пропонують зарубіжні та вітчизняні автори (А. Чарнота, Н. Леткі, Р. Девід, М. Налепа, А. Опалінська, А. Пачковський, А. Граєвський, С. Шевчук та ін.) де ці поняття визначаються як змістовно різні, але певної мірою пов'язані між собою. Як слушно зазначає польський історик А. Пачковський, декомунізація термін подібний до денацифікації, і відповідно означає процес викорінення елементів комунізму, що відбувається на двох рівнях: інституціональному – побудування демократичних інститутів (вибори, політичні партії, незалежні ЗМІ, тощо) та персональному – відсторонення кадрів ancient regime, оскільки функціонування інститутів залежить від того, хто в них працює[3]. Другий аспект проведення декомунізації загострює питання індивідуальної «провини», яку німецький філософ К. Ясперс у відомому есе «Die Schuldfrage» відносно денацифікації пропанував визначати на метафізичному рівні, а також моральному, кримінальному і політичному[4]. У цьому контексті польська дослідниця А. Опалінська пропонує трактувати декомунізацію у широкому та вузькому контексті. Визначений авторкою широкий зміст поняття включає чотири аспекти: 1) декомунізація sensu stricto тобто усунення з публічних посад у новій державі представників партійної номенклатури ancient regime; 2) люстрація як верифікація осіб, що претендують на роботу у державному секторі, на предмет їх діяльності (праці/співпраці) у період 1944-1990 в органах безпеки[5]; 3) реабілітація жертв комуністичного режиму; 4) пеналізація – включення у систему кримінального права поняття «злочини комунізму» та переслідування винних в них[6].

Отже, на наш погляд, визнаючи можливість дослідження люстрацій як одного із аспектів декомунізації слід враховувати, що цей процес був унікальним у кожній країні ЦСЄ та пострадянського простору і, відповідно, необов'язково включав всі визначені елементи, у тому числі і люстрації. Зокрема, в Україні політика декомунізації, включно із люстрацією стала можливою тільки у 2014-2015 рр., у Грузії у 2011 р. У більшості країн пострадянського простору і досі не відбулося люстрацій, а декомунізація має обмежений характер, зосереджуючись, як правило, на реабілітації жертв, без кримінального, адміністративного засудження порушників, тим більш, без визнання суспільством метафізичної провини за скоєнні злочини за часів існування радянського режиму.

Висновки. Проведений у цій статті аналіз основних підходів щодо інтерпретації поняття люстрація дозволяє зробити певні уточнення в його розумінні.

По-перше, слід враховувати існування двох контекстів визначення феномену люстрацій: вузького, обмеженого виключно скринінгом та широкого, що передбачає 1) скринінг, 2) оприлюднення інформації та 3) часткове обмеження або інтеграцію певної категорії осіб відносно системи влади у новій державі. Другий контекст, на наш погляд, представляє більш ефективну оперативну матрицю для подальших досліджень.

---

[1] Letki, N. (2002). Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asian Studies*, *Vol. 54, 4,* 541, 546.

[2] Letki, N. (2002). Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asian Studies*, *Vol. 54, 4,* 540-541.

[3] Paczkowski, A. (1997). Lustracja, dekomunizacja i rozrachunek z przeszłością. Rozenberg T. *Kraje, w których straszy. Europa Środkowa w obliczu upiorów komunizmu*. Agora.

[4] Цит за: Grajewski, A. (2013). Balast po komunizmie. Instytucjonalne rozliczenie komunizmu w krajach Europy Środkowej – opis struktur oraz okoliczności ich powstania. *Pamięć i sprawiedliwość, 2 (22),* 153-182.

[5] Opalińska, A. (2012). *Lustracja w Polsce i w Niemczech. Próba porównania.* Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT. Wrocławski Wydawnictwo Oświatowe, 34.

[6] Opalińska, A. (2012). *Lustracja w Polsce i w Niemczech. Próba porównania.* Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT. Wrocławski Wydawnictwo Oświatowe, 266-27.

По-друге, на відміну від популярного тренду про негативний вплив люстрацій на транзитивні зміни в країнах ЦСЄ та пострадянського простору, зарубіжними авторами (Р. Девід, С. Хорне, Н. Леткі та ін.) обґрунтовано, що люстраційні практики сприяють інституалізації процесу розрахунку з минулим у політичному, правовому та культурному (символічному) аспектах. Крім того, доведено, що люстрації, навпаки, позитивно впливають на процес демократизації, як на етапі утворення нової держави, так і в умовах консолідації демократії.

По-третє, два основних підходи, що використовуються для характеристики люстрацій у країнах ЦСЄ та пострадянського простору: концепція правосуддя перехідного періоду (transitional justice) та транзитологічна парадигма певною мірою намагаються пояснити взаємопов'язані речі, а саме, як люстрації впливають на утворення і консолідацію демократії, а також розвиток правої держави в перехідний період. Спільна позиція обох парадигм дослідження, виявлена у визначенні мети люстрацій – захист новоствореної держави від негативного впливу минулого.

References:

1. Czarnota, A. (2009). Lustration, Decommunisation and the Rule of Law. *Hague Journal on the Rule of Law, 1,* 311 [in English].
2. David, R. (2003). Lustration laws in action: The motives and evaluation of lustration policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001). *Law and Social Inquiry, 28(2),* 387-439 [in English].
3. David, R. (2011). *Lustration and Transitional Justice: Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press [in English].
4. Dudek, A. (2007). *Historia polityczna Polski. 1989-2005 [Polish political history. 1989-2005].* Cracow: Argana [in Polish].
5. Garrett, Stephen A.: *Models of Transitional Justice – a comparative analysis*. Columbia University Press. http://www.ciaonet.org/isa /gas02/ (2016, lypen', 31) [in English].
6. Grajewski, A. (2013). Balast po komunizmie. Instytucjonalne rozliczenie komunizmu w krajach Europy Środkowej – opis struktur oraz okoliczności ich powstania [Ballast of communism. Institutional settlement of communism in Central Europe - description of the structures and the circumstances of their creation]. *Pamięć i sprawiedliwość [Memory and Justice], 2 (22),* 153-182 [in Polish].
7. Horne, C. (2015). "Silent Lustration": Public Disclosures as Informal Lustration Mechanisms in Bulgaria and Romania . *Problems of Post-Communism, 62,* 136 [in English].
8. Krotoszyński, M. (2014). *Lustracja w Polsce w świetle modeli sprawiedliwości okresu tranzycji [Lustration in Poland in the light of models of transitional justice]*. Warsaw: Wydawca Helsińska Fundacja Praw Człowieka [in Polish].
9. Letki, N. (2002). Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asian Studies, Vol. 54*, 4 [in English].
10. Nedelsky, N. (2004). Divergent Responses to a Common Past: Transitional Justice in the Czech Republic and Slovakia . *Theory and Society, Vol. 33, 1,* 88 [in English].
11. Opalińska, A. (2012). *Lustracja w Polsce i w Niemczech. Próba porównania [Lustration in Poland and Germany. An attempt to compare].* Wroclaw: Oficyna Wydawnicza ATUT. Wrocławski Wydawnictwo Oświatowe [in Polish].
12. Paczkowski, A. (1997). *Lustracja, dekomunizacja i rozrachunek z przeszłością. Rozenberg T. Kraje, w których straszy. Europa Środkowa w obliczu upiorów komunizmu [Lustration, decommunization and reckoning with the past. Rozenberg T. Countries in which haunted. Central Europe in the face of the ghosts of communism].* Agora [in Polish].
13. Stan, L. (2009). *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. New York: Routledge [in English].
14. Bobrinskij, N.A. (2014). K voprosu o koncepcii «pravosudija perehodnogo perioda» [On the question of "transitional justice" concept]. *Biblioteka kriminalista [Library of a criminalist], 1,* 329-330 [in Russian].
15. Lezina, E. (2015). Raznica podhodov k raschetu s kommunisticheskim proshlym. Jelektronnyj zhurnal [The difference of approaches for calculation with the communist past. Electronic journal]. *Lessons of history of the twentieth century*. <http://urokiistorii.ru/node/52827>. (2016, lipen', 30) [in Russian].
16. Lemak, V. (2009). Zakonodavstvo i praktyka liustratsii: dosvid Ches'koi respubliky [Lustration law and practice: experience of the Czech Republic]. *Pravo Ukrainy [The law of Ukraine], 4,* 128-129 [in Ukrainian].
17. Ot revoljucii k novoj strane [From the Revolution to a new country]. *Official web-site of the Gorshenin Institute.* http://institute.gorshenin.ua/programs/researches/2386_ot_revolyutsii_k_novoy_strane_.html (2016, lipen', 11) [in Russian].
18. Shevchuk, S. (2006). Liustratsiia iak retroaktyvna spravedlyvist': ievropejs'ki standarty zakhystu prav liudyny pry perekhodi do demokratychnoho pravlinnia [Lustration as retroactive justice: European human rights standards during transition to democratic government]. *Elektrona versiia Yurydychnoho zhurnalu [The electronic version of the Law journal*]. <http://www.justinian.com.ua/article. php?id=2140> (2016, lypen', 31) [in Ukrainian].

Ліліана Брага
Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ УСТАНОВКИ

Liliana Braha
Odesa State University of Internal Affairs, Ukraine

THE CONCEPT AND NATURE OF CRIMINAL ATTITUDE

The article aims to research «criminal attitude». It analyzes approaches to interpretation of this concept in different periods of development of legal psychology, criminology, sociology. The problem of studying criminal attitude is a new, important area of modern scientific research. High interest in this problem is caused by the demands of society in the sense of reality that dynamically translates under criminal attitude.

Development of theories of attitudes began in the last century and was carried out by many scientists, both foreign and domestic. The difference in methodological principles, methods and terminology needs to be generalized, considering current level of knowledge. Based on the analysis of legal and psychological literature the concept and essence of criminal attitudes is revealed in the article.

Key words: personality, attitude, criminal attitude, crime, criminal offense.

Постановка проблеми. За статистичними даними Генеральної прокуратури України спостерігається тенденція до значного зростання злочинності. Так, в нашій державі за останніх два роки вбивства зросли з 5тис. до 9тис., умисні тяжкі злочини – в 2013році зафіксовано 13 тис., а в 2015 році вже 22 тис. А це лише те, що офіційно зафіксовано. Існує багато причин збільшення злочинності, але однією з них, на нашу думку, є недостатнє вивчення психологічних особливостей цієї тенденції, а саме дослідження установок на злочинну діяльність.

Вивчення феномену «установка» проводилися на протязі тисячоліть багатьма вченими в галузях психології, кримінології та соціології: Акофф Р., Асмолов А., Арзуманян С.Д.,Ах Н., Бине А., Брунер Д., Брунсвик Е.,Варданянц Г.К., Гайр М., Годфруа Ж., Громкова М.Т.,Давидова О.В., Еббінгауз Г., Емеріх Ф., Знанецький Ф., Зімбардо Ф., Ігошев К.Е.,Ільясов І., Іосебадзе Т.Ш., Кокурина І.Г., Коффка К., Ланге Л., Леонтьєв А.Н., Липпман У., Ломов Б.Ф., Лурия А.Р., Ляйппе М., Магун В.С., Максименко С. Д., Москович С., Мюллер Г., Надришвілі Ш.А., Немов Р.С., Прангішвілі А.С., Петровський А.В., Поршнев Б.Ф., Райтсмен Л., Рокич О., Роменець В.А., Рощин С.К. Сарнофф І., Сміт У., Томас У., Уайт Р., Узнадзе Д.Н., Фішбейн М., Цильмак О.М., Шезория А.Е., Шихирев А., Штерн В., Шуман Т., Ядов В. та ін..

Констатуючи їх значний науковий внесок у розробку вищеозначеної проблеми, необхідно зазначити, що поняття «кримінальна установка» відсутнє в науковій літературі. Дослідження цієї проблеми представляє для нас значний науковий інтерес. Тому, м**етою нашої наукової статті** є дослідження поняття та сутності кримінальної установки.

Виклад основного матеріалу.Поняття установки вперше було використано в науці у 1862 р. H.Spenser. Він зазначав, що виникнення правильної думки і знаходження істини при обговоренні певного питання багато в чому залежить від тієї духовної установки, яку людина займає при вислуховуванні думки суперечника. Під даним поняттям H. Spenser розумів саме той психічний стан, який в подальшому набув значення психологічної установки[1].

В експериментальній психології термін «*установка*» вперше з'явився наприкінці XIX ст. Німецькі вчені Георг Мюллер і Фрідріх Шуман виявили, що в процесі повторення тих самих дій у людини виникає певна готовність до сприйняття, схильність реагувати на ті чи інші стимули. Таке вибіркове ставлення до матеріальних об'єктів отримало назву «установка»[2]. Згодом Герман

[1] Spenser, H. (1885). *The Principles of Psychology*. New York, 382.
[2] Müller, Г. E., Schumann, F. (1894). Experimentelle Beiträge zur Untersuchungen des Gedächtnisses Mex. *Zeitschrift Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*, *6 (2),* 81-190, 257-339.

Еббінгауз зіставив установку з певними психічними станами індивіда, що виникають у процесі здійснення звичайних дій[1].

Перша психологічна теорія установки була розроблена у 1880р. Л.Ланге у вигляді теорії моторної установки. Сприйняття Ланге розглядає як процес, обумовлений мускульною підготовкою (м'язовою установкою), особливість якої найбільш яскраво проявляється в мінливості часу реакції. На основі експериментальних досліджень Ланге показав, що людина проявляє менший час реакції тоді, коли її увага в основному звернена не на стимул, а на саму реакцію[2].

У 1889р. Г. Мюнстерберг запропонував теорію дії уваги, в основу якої покладено установку[3]. Одночасно виникла теорія моторної активності К. Фере, в основі котрої також лежить селективний свідомий стан, тобто установка[4].

На початку XX ст. У. Томасом і Ф.Знанецьким вперше використовується в спільній праці «Польський селянин в Європі та Америці» термін «*соціальна установка*» для пояснення зв'язків між індивідом і соціальною організацією, до якої він потрапляє і згодом стає її членом. Під яким вчені розуміють психологічне переживання індивідом цінності, значення й сенсу соціального об'єкта, стан свідомості індивіда щодо певної цінності чи спільноти. У цьому визначенні установки вперше було використане поняття цінності, під яким розуміли соціальне значення об'єкта для групи людей, що знаходяться в соціальній взаємодії. По відношенню до таких об'єктів у особистості може сформуватися установка певної спрямованості. Соціальна установка була охарактеризована вченими, як явище, що, з одного боку, спрямоване на соціальну цінність, а з іншого - на особистість, її потреби та прагнення[5].

Значні дослідження по вивченню окремих аспектів установки проведені західними дослідниками (Y.S. Bruner, G.Y. Cuci, F. Heider, C.E. Osgood, I.Sarnoff, M.B. Smith, P.H. Tannenbaum). Розглядаючи процес формування соціальних установок і вивчаючи його закономірності, Y.S. Bruner та M.B.Smith головну увагу приділили процесу мотивації. Установка була визначена - ними як мотивована готовність до дії, яка по відношенню до певного класу явищ обумовлює активність певної спрямованості[6].

Деякі дослідники установки (А. Лагінс, Е. Мерф, D. Krech, R.Crutchfield, F. Ballachey, T.M. Newcomb.) дотримувались точки зору теорії навчання. Так, під поняттям установки T.M. Newcomb розумів психологічну готовність до поведінки, що з'являється у суспільному середовищі, і вважав можливю вивчення її закономірностей у процесі взаємодії людей та соціальних груп. Під впливом соціальних груп у людини виникають певні установки, після формування котрих нова інформація вже не може змінити ставлення людини до дійсності, але при зміні референтного соціального оточення соціальні установки змінюються[7].

D.Krech, R.Crutchfield, F. Ballachey дали зразок системного розгляду установки. В понятті установки ними об'єднано всі аспекти, які іншими дослідниками вивчалися фрагментарно, ізольовано один від одного. Згідно D.Krech, R.Crutchfield, F. Ballachey, соціальна установка — не ізольоване явище, а компонент усієї системи установок. На думку вказаних авторів, певні аспекти установки, які вони називають пізнавальними, емоційними та поведінковими компонентами, знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку. Пізнавальна оцінка людиною об'єкта взаємопов'зана з емоційними відношеннями та тенденціями дії, які виникають у людини по відношенню до даного об'єкта. Отже, серед компонентів соціальної установки розрізняють такі: афективний (емоції, почуття) як почуття симпатії та антипатії до об'єкта установки, когнітивний (перцептивний, інформативний) як усвідомлення об'єкта установки та конативний (поведінковий, дія) як стійка послідовність реальної поведінки щодо об'єкта установки[8].

Найбільший внесок в розвиток та формування поняття установок зробив грузинський вчений-психолог Д.М. Узнадзе. Він розробив психологічну теорію установки, яка зародилася і розвивалася

[1] Агеева, В.С. (1986). Психологические исследования социальных стереотипов. *Вопросы психологии*. Москва, 95.
[2] Ярошевский, М. (1997). *История психологии.* Москва: Академия, 56.
[3] Ярошевский, М. (1997). *История психологии.* Москва: Академия, 60.
[4] Ярошевский, М. (1997). *История психологии.* Москва: Академия, 63.
[5] Thomas, W.Y., Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasent in Europe and America*. Boston, 319.
[6] Smith, M.B., Bruner, Y.S. (1956). *Opinions and Personality*. New York, 233.
[7] Newcomb, T.M. (1935). *Personality and social change*. New York, 39.
[8] Krech, D.,Crutchfield, R., Ballachey, F. (1969). *Individual of Social*. New York, 223.

як теорія, що описує одну з форм неусвідомлюваної нервової діяльності. Вчений намагався пояснити явища сприйняття, як віддзеркалення дійсності, і поведінку живої істоти. Вона розкриває закономірності неусвідомлюваної регуляції психічних станів, що забезпечують людині готовність діяти, виконувати певну діяльність для задоволення власних потреб. Теорія Д.М. Узнадзе була спрямована проти так званого «постулату безпосередності», згідно з яким об'єктивна дійсність безпосередньо впливає на свідомість людини [1].

А.С. Прангішвілі визначає установку як готовність до здійснення певної діяльності, а саме, діяльності, спрямованої на задоволення конкретних потреб в умовах конкретного середовища[2].

О.М.Цильмак відзначає, що суб'єктивне тлумачення вченими терміна «установка» не відображає суті його змісту і є сумішшю декількох окремих дефініцій. Автор вважає, що «установка» - це суб'єктивно обрані індивідом і прийняті за основу своєї життєдіяльності світоглядні аксіоми і норми[3].

М. Фішбейн розглядав установку, засвоєну у процесі навчання, як схильність індивіда до реакції, стверджуючи, що поведінка людини значною мірою перебуває під контролем змінних, що відрізняються від установки індивіда стосовно конкретного об'єкта (мотиваційних, нормативних, ситуативних змінних). Замість передбачення впливу установки на поведінку, він зосередився на дослідженні впливу поведінки на установку. Тобто його модель прогнозувала не поведінку, а поведінковий намір суб'єкта щодо реалізації певного акту. Цей намір стосувався саме дії, а не об'єкта — стимулу установки. У такому розумінні установка втрачає свій соціальний зміст і перетворюється на індивідуальну поведінкову реакцію, засвоєну за схемою “стимул — реакція”. Водночас Фішбейн запропонував типологію атитюдів, поділивши їх на атитюди до дії та атитюди до об'єкта, вважаючи це одним з найважливіших відкриттів соціальної психології. Така класифікація, на його думку, дає змогу пояснити труднощі, які виникають при спробі змінити конкретні вчинки особистості стосовно об'єкта, впливаючи на систему її атитюдів. Нормативним чинником, який регулює дію атитюдів на реальну поведінку, він вважав вплив соціального оточення[4].

Дослідження, які були далі проведені, виявили зв'язок між установками і тенденціями в поведінці людини. Поведінка людина буває змінною. Частіше, це залежить від того, кто і що оточує людину, тобто сім’я, друзі, навіть, яка погода на вулиці. Було визначено, що формування та зміна соціальних установок може відбуватися у процесі реальної поведінки, а цілеспрямований вплив на поведінку людини зумовлює зміну її соціальних установок. Отже, попри певні суперечності в поглядах, установка зберігає в соціальній психології статус важливого поняття, адже вона задає певні механізми соціальної поведінки особистості.

Були здійснені й інші спроби подолати «індивідуалізм» соціальної установки. Окремі вчені, розуміючи установку як стійку систему поглядів, уявлень, пов'язали її з потребою індивіда у збереженні чи розриві стосунків з іншим людьми. Таким чином, стійкість установки, на їхню думку, забезпечується зовнішнім контролем, що виявляється в необхідності підкоритися іншим, або процесом ідентифікації з оточенням чи тим, що вона має для індивіда особистісне значення. Однак і в цьому разі лише частково враховувалося соціальне, бо аналіз самої установки йшов не від соціуму, а від особистості. Окрім того, коли наголос робиться на когнітивному компоненті структури установки, то поза увагою по суті залишається її об'єктивний аспект — цінність (ціннісне ставлення). (Тут доречно знову послатися на В. Томаса і Ф. Знанецького, які розглядають цінність як об'єктивний аспект установки, а саму установку, як індивідуальний, тобто суб'єктивний, бік цінності)[5].

Загалом більшість авторів соціальну установку розглядають як стійке, фіксоване, ригідне утворення особистості, яке надає стабільність спрямованості її діяльності, поведінці, уявлень про світ і самого себе. Відома низка теорій, де установки самі утворюють структуру особистості, а в інших — соціальні установки посідають лише певне місце серед якісних рівнів особистісної ієрархії.

[1] Узнадзе, Д.Н. (1966). *Психологические исследования*. Москва, 266.

[2] Прангишвили, А.С. (1960). *Общепсихологическая теория установки*. Москва: Наука, 137.

[3] Цильмак, А.Н. *Типология жизнедеятельных установок личности*. <http://psyedu.ru/journal/2012/1/2644.phtml> (2016, червень, 25)

[4] Яржембовский, С. (2012). Опрощение как метод. *Звезда*.

[5] Орбан-Лембрик, Л.Е. (2002). Активність особистості як форма вияву її індивідуальності і професіоналізму. *Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології.* Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 140-143.

Отже, вчені різних часів по різному намагалися трактувати та називати феномен установки. Деякі визначали його як нейропсихічний стан готовності до фізичної та психічної активності, деякі як психологічну готовність до поведінки, інші як одну з форм неусвідомлюваної нервової діяльності та ін. Давали різні назви цьому психічному явищу: установка, соціальна установка, диспозиція, настанова та ін. На нашу думку саме термін «установка» є найбільш точним, оскільки включає в себе декілька окремих дефініцій: неусвідомлене, психічний стан, готовність до поведінки, інтелектуальні можливості та ще багато складових, які створюють певну готовність до дії.

Якщо розглядати схильність особистості до вчинення злочинів, то дослідники в даному випадку установку визначають як антисоціальну (Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувіггейн, А.Ф.Зелінський, К.Є. Ігошев, В.М. Кудрявцев та ін.). Вона характеризується заперечуванням певних загальновизнаних цінностей, антисоціальним характером мотивів та мети злочинної поведінки[1].

Вивчення осіб із вираженою асоціальною поведінкою такими вченими, як Березін Ф.Б., Ратинін А.Р., Єфремова Г.Х. показало, що при вчиненні асоціальних дій вони часто піклуються про отримання матеріальної вигоди і не зважають на небезпечні для них самих наслідки.

С.Д. Арзуманян визначає асоціальну установку особистості як стереотип асоціальної поведінки, фіксований внаслідок тривалого впливу несприятливих об'єктивних та суб'єктивних чинників, який містить в собі минулий досвід, теперішній стан суб'єкта, особливості потреби та ситуації її реалізації[2].

На думку Давидової О. установка на злочинну діяльність - це психічне утворення, «що вбирає» в себе різноманітні системи внутрішніх детермінант поведінки. В неї входять негативні (антисоціальна забарвленість) риси раціонального (неповага до людей, байдужість до долі інших і своєї власної тощо), емоційного (некритичне наслідування, озлобленість і т.ін.), вольового (невміння контролювати свої вчинки, безвілля та ін.) характеру, а також мотиви, що істотно розрізняються за своїм об'єктивним змістом і ступенем усвідомлення злочинцем[3].

Установку на злочинну діяльність К.Є. Ігошев визначає як єдність особистості та мотивації її поведінки, яка за відповідних умов закономірно призводить до вчинення злочину. Вона виявляє таку систему особистісних рис та якостей, яка визначає процес виникнення спонукань до злочинної діяльності. Приділивши особливу увагу вивченню установок на злочинну діяльність, дослідник поділив їх на два види: ситуативні та особистісні. Установки на злочинну діяльність виявляються та стверджуються в процесі боротьби з іншими установками особистості. Визначити їх місце в системі установок можливо за допомогою об'єктивних та суб'єктивних показників: об'єктивним показником є місце злочинної діяльності серед різноманітних видів діяльності особистості (поведінка виникла випадково, чи це стійка, укорінена система вчинків), суб'єктивні показники виявляються у стійкості, інтенсивності та глибині прояву мотивації злочинної діяльності[4].

На думку Г.К.Варданянц, ситуативна установка на злочинну діяльність являє собою кримінальну форму реагування особистості на ситуацію. Мотивація дій суб'єкта часто має недостатньо глибоко усвідомлений (переважно емоційний) характер. Особливістю є те, що установка на вчинення злочину не зустрічає протидії інших установок. Особистісна установка на злочинну діяльність являє собою готовність до вчинення злочину, що базується на антисоціальній позиції індивіда, його фундаментальних рисах та якостях. Для такої особистості протиправна діяльність є визначальною, виступає найбільш прийнятним видом діяльності[5].

Вчені виділяють наступні типи антисуспільної спрямованості особистості:

а) ***асоціальний*** — коли поведінка не збігається з інтересами суспільства, але не має чітко вираженого негативного ставлення до нього і не завдає суттєвої шкоди;

б) ***антисоціальний*** — поведінка суперечить інтересам суспільства і шкідлива для нього, але не є небезпечною для основних умов суспільного буття;

в) ***суспільно небезпечний*** — свідомо спрямований проти основних засад суспільства, коли

[1] Сарджевеладзе, П.И. (1989). *Личность и ее взаимодействие с социальной средой*. Тбилиси: «Мецнеереба», 185.

[2] Карелин, А. (2007). *Большая энциклопедия психологических тестов.* Москва: Эскмо, 118.

[3] Давидова, О.В. (2002). *Психологічна корекція соціальних установок засуджених із насильницькою спрямованістю особистості в її ресоціалізації:* дис.к.ю.н. 19.00.06. Київ, 98.

[4] Игошев, К.Е. (1980). С*оциальные аспекты предупреждения правонарушений.* Москва: Юридическая литература, 145.

[5] Варданянц, Г.К. (2005). *Терроризм: диагностика и социальный контроль*. Москва, 78-83.

поведінка становить значну, серйозну небезпеку.

У свою чергу, суспільно небезпечна спрямованість особистості залежить від певних чинників і має, на наш погляд, такі різновиди:

— *некримінальна* (при антисуспільній, але не злочинній поведінці і відсутності ймовірності криміналізації в майбутньому);

— *передкримінальна* (при такій же поведінці і високій імовірності того, що в майбутньому особа криміналізується і стане злочинцем);

— *кримінальна* (після вчинення злочину і ймовірності його повторення в майбутньому)[1].

Спираючись на визначену типологію та враховуючи зазначене вище ми пропонуємо типологію суспільно небезпечних установок:

1)Антикримінальна установка – коли схильність до кримінальної поведінки повністю відсутня.

2)Предкримінальна – коли особі притаманна антисоціальна спрямованість та існує висока імовірність того, що в майбутньому вона криміналізується.

3)Кримінальна – коли особа готова до вчинення кримінального проступку.

4)Післякримінальна - після вчинення злочину і ймовірності його повторення в майбутньому.

5)Післякримінальна-антикримінальна – коли особа має кримінальний досвід та кримінальні зв'язки, але не має кримінальної спрямованості.

Після здійснення аналізу наукової літератури з питань установки особистості до асоціальної діяльності ми з'ясували, що вчені розрізняють асоціальну установку особистості та установку на злочинну діяльність. Але установка на злочинну діяльність є видом асоціальної установки та з прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу виникли проблеми із розмежуванням термінів «злочин» і «кримінальне правопорушення». Тому, оскільки поняття «злочин» є складовою поняття «кримінальне правопорушення» ми вважаємо, що схильність людини до вчинення злочину доцільно було б визначити не як «установку на злочинну діяльність», а як «кримінальну установку». Пропонуємо надати цьому терміну наступну характеристику: кримінальна установка – це схильність особи діяти у своїх інтересах, не зважаючи на права і інтереси інших людей, що охороняються законом. Така схильність може бути усвідомленою чи не свідомою, проявлятися завжди чи за певних умов чи у зв'язку із певними психічними станами суб'єкта, наявності провокуючих чинників тощо.

Висновки. Отже, здійснивши аналіз наукової літератури з питань установок та установок на злочинну діяльність нами запропоновано типологію суспільно небезпечних установок:

-Антикримінальна установка – коли схильність до кримінальної поведінки повністю відсутня.

-Предкримінальна – коли особі притаманна антисоціальна спрямованість та існує висока імовірність того, що в майбутньому вона криміналізується.

-Кримінальна – коли особа готова до вчинення кримінального проступку, чи вже його вчинила.

-Післякримінальна – особа має кримінальний досвід, кримінальні зв'язки та спрямована на продовження здійснення злочинної діяльності.

-Післякримінальна-антикримінальна – коли особа має кримінальний досвід та кримінальні зв'язки, але не має кримінальної спрямованості.

Аналізуючи наукову літературу з питань установки особистості на здійснення асоціальних вчинків ми з'ясували, що вчені розрізняють асоціальну установку особистості та установку на злочинну діяльність. Але, за різними класифікаціями, установка на злочинну діяльність є різновидом асоціальної установки. А з прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу виникли проблеми із розмежуванням термінів «злочин» і «кримінальне правопорушення». Тому, оскільки поняття «злочин» є складовою поняття «кримінальне правопорушення» ми вважаємо, що схильність людини до вчинення злочину доцільно було б визначити не як «установку на злочинну діяльність», а як «кримінальну установку» - схильність особи діяти у своїх інтересах, не зважаючи на права і інтереси інших людей, що охороняються законом. Така схильність може бути усвідомленою чи не свідомою, проявлятися завжди чи за певних умов чи у зв'язку із певними психічними станами суб'єкта, наявності провокуючих чинників тощо.

[1] Андросюк, В.Г., Казміренко, Л.І., Кондратьєв, Я.Ю. (1999). *Юридична психологія.* Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 92.

References:

1. Spenser, H. (1885). *The Principles of Psychology*. New York [in English].
2. Müller, Г. E., Schumann, F. (1894). Experimentelle Beiträge zur Untersuchungen des Gedächtnisses Mex [Experimental contributions to the studies of memory Mex]. *Zeitschrift Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane [Journal of psychology and physiology of the sense organs],* 6 (2), 81-190, 257-339 [in German].
3. Ageeva, V.S. (1986). Psihologicheskie issledovanija social'nyh stereotipov [Psychological study of social stereotypes]. *Voprosy psihologii [Questions of psychology].* Moscow [in Russian].
4. Jaroshevskij, M. (1997). *Istorija psihologii [History of psychology].* Moscow: Akademija [in Russian].
5. Thomas, W.Y., Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasent in Europe and America*. Boston [in English].
6. Smith, M.B., Bruner, Y.S. (1956). *Opinions and Personality*. New York [in English].
7. Newcomb, T.M. (1935). *Personality and social change*. New York [in English].
8. Krech, D.,Crutchfield, R., Ballachey, F. (1969). *Individual of Social*. New York [in English].
9. Uznadze, D.N. (1966). *Psihologicheskie issledovanija* [Psychological studies]. Moscow [in Russian].
10. Prangishvili, A.S. (1960). *Obshhepsihologicheskaja teorija ustanovki* [General psychological theory of attitude]. Moscow: Nauka [in Russian].
11. Cil'mak, A.N. Tipologija zhiznedejatel'nyh ustanovok lichnosti [The typology of vital attitudes of an individual]. <http://psyedu.ru/journal/2012/1/2644.phtml> (2016, cherven', 25) [in Russian].
12. Jarzhembovskij, S. (2012). Oproshhenie kak metod [Simplification as a method]. *Zvezda [Star]* [in Russian].
13. Orban-Lembryk, L.E. (2002). Aktyvnist' osobystosti iak forma vyiavu ii indyvidual'nosti i profesionalizmu [Activity of an individual as a form for expression of its individuality and professionalism]. *Teoretyko-metodolohichni problemy henetychnoi psykholohii [Theoretical and methodological problems of genetic psychology]*. Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka [in Ukrainian].
14. Sardzheveladze, P.I. (1989). *Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj [Personality and its interaction with social environment].* Tbilisi: «Mecneereba» [in Russian].
15. Karelin, A. (2007). *Bol'shaja jenciklopedija psihologicheskih testov [Great Encyclopedia of psychological tests].* Moscow: Jeskmo [in Russain].
16. Davydova, O.V. (2002). *Psykholohichna korektsiia sotsial'nykh ustanovok zasudzhenykh iz nasyl'nyts'koiu spriamovanistiu osobystosti v ii resotsializatsiii [Psychological correction of attitudes of convicted with violent nature of personality in resocialization]:* dys.k.iu.n. 19.00.06 [Thesis for PhD degree in law}. Kyiv [in Ukrainian].
17. Igoshev, K.E. (1980). *Social'nye aspekty preduprezhdenija pravonarushenij [Social aspects of crime prevention].* Moscow: Juridicheskaja literatura [in Russian].
18. Vardanjanc, G.K. (2005). *Terrorizm: diagnostika i social'nyj kontrol'* [*Terrorism: diagnosis and social control].* Moscow [in Russian].
19. Androsiuk, V.H., Kazmirenko, L.I., Kondrat'iev, Ya.Yu. (1999). *Yurydychna psykholohiia [Legal psychology].* Kyiv: Vydavnychyj Dim «In Yure» [in Ukrainian].

Галина Терела, к. і. н.
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна

НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ РОБІТНИЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЕКТІВ УРЯДУ УНР В ЕКЗИЛІ ПЕРІОДУ РАДИ РЕСПУБЛІКИ (1921 Р.)

Galina Terela, PhD in History
The Higher Educational Institution of Ukrcoopspilka «Poltava University of Economics and Trade», Ukraine

SUPERVISION OVER OBSERVANCE OF LABOUR LEGISLATION: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF BILLS OF UNR GOVERNMENT IN EXILE IN THE PERIOD OF REPUBLIC (1921)

This article analyzes bills of UNR government in exile in the period of Republic (1921) to oversee observance of labour legislation. Legal status of labour inspectorates in accordance with drafted bills is researched. The paper also analyzes organizational and legal principles on which the system of local organs of the Ministry of labour had to operate after expected return to homeland, namely the principles of unity and specialization of labour inspectorates; extension of supervision area over labour legislation observance to all enterprises and institutions regardless any type of ownership, organizational and legal form; combining functions of supervision and mediation to resolve disputes between workers and employers.

Key words: Ukrainian National Republic, government in exile, the Council of Republic, bill, supervision over labour legislation observance, the Ministry of labour, labour inspectorate.

Постановка проблеми. В умовах реформування органів нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства та пошуків їх оптимальної моделі, непересічне значення має звернення до історичного досвіду вирішення робітничого питання, яке, як відомо, завжди включало і політичний аспект – досягнення соціального миру у суспільстві. Це добре розуміли і творці української державності у роки національно-визвольних змагань 1917-1921 років, тому, попри державну нестабільність, військову інтервенцію і економічну кризу, намагалися не ігнорувати вирішення робітничого питання та вели постійну роботу над створенням відповідних законопроектів.

Так, одним із наріжних питань, які постали перед Урядом Директорії УНР, було врегулювання взаємовідносин між робітниками і роботодавцями. Постановою від 9 грудня 1918 р. Директорія відмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Був поновлений восьмигодинний робочий день, відновлено право на укладання колективних договорів, проведення страйків, поновлювалися права робітничих фабричних комітетів[1]. На початку 1919 р. Міністерство праці Директорії розробило проект закону про фабрично-заводські комітети і план першочергової допомоги безробітним, розглянуло питання про конфлікти, що виникли в результаті закриття низки промислових підприємств. Готувалися деякі законодавчі акти для поліпшення охорони праці й дотримання 8-годинного робочого дня на промислових підприємствах України. Проте реалізувати ці плани Уряду «другої» УНР упродовж усього періоду діяльності на теренах України не вдалося, чому об'єктивно завадила постійна рухливість фронту, необхідність переїздів та намагання врегулювати, в першу чергу, такі невідкладні питання, як військове, фінансове та земельне. Так

[1] *Декларація Української Директорії, що зробила Директорія* (26 грудня 1918 року) *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18>

склалося, що найбільш продуктивним у плані законотворчості став період діяльності Уряду УНР в екзилі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Перші історико-правові дослідження періоду діяльності Державного центру Української Народної Республіки (далі – ДЦ УНР) в екзилі належать безпосереднім учасникам, з-поміж яких можна виділити праці І. Мазепи, Є. Чикаленка, М. Лівицького та інших. Ці видання містять значний фактичний і документальний матеріал, роздуми авторів над проблемами державного будівництва. Аналіз різних аспектів діяльності ДЦ УНР в екзилі з позицій сучасних дослідників історії держави і права України викладено в працях В. Яблонського, О. Малюти, І. Панової. Робітничу політику Директорії УНР досліджували вчені-історики О. Реєнт, Б. Андрусишин. Водночас законопроекти, підготовлені службовцями Міністерства праці Уряду УНР в екзилі, щодо визначення системи місцевих органів міністерства та їх ролі у державному будівництві після очікуваного швидкого повернення в Україну, залишилися поза увагою дослідників та потребують детального історико-правового аналізу, що й обумовлює **мету статті**.

Виклад основного матеріалу. Під час перебування в еміграції на території Польщі Міністерству праці вдалося розробити ряд законопроектів, частина з яких була схвалена представницьким органом ДЦ УНР в екзилі – Радою Республіки. Остання була утворена 3 лютого 1921 р. відповідно до Закону УНР «Про Раду Республіки» від 9 січня 1921 р. і офіційно проіснувала до 5 серпня 1921 р.

Головою Ради Республіки був обраний колишній заступник прем'єр-міністра і міністр народного господарства в уряді Остапенка (від квітня 1919 р.) Іван Фещенко-Чопівський. Були створені комісії за фаховим спрямуванням і Рада Республіки, за спогадами сучасника тих подій М. Лівицького (син голови уряду А. Лівицького – Г. Т.), «негайно приступила до дуже інтенсивної праці»[1]. З огляду на загальне переконання тодішніх українських державних діячів про повернення в найближчий час на батьківщину, Рада Республіки не лише заслуховувала звіти уряду але й «…зайнялася опрацюванням різних законів, розпоряджень і заходів, що їх треба буде впровадити в життя у звільненій від московсько-совєтської окупації Україні»[2].

Рада Республіки проіснувала близько півроку, за час її існування двічі змінювався склад уряду. Спочатку уряд очолював Андрій Лівицький, якого невдовзі змінив В'ячеслав Прокопович (з 24 березня 1921 р.), після чого головою уряду став Пилип Пилипчук (з 5 серпня 1921 р.). При цьому міністр праці у складі названих урядів не змінювався. Упродовж двох років, починаючи з жовтня 1920 р. цю посаду займав Валентин Садовський – колишній очільник генерального секретарства судових справ Української Центральної Ради.

Перебуваючи у місті Тарнові, службовці Міністерства праці сконцентрувалися на роботі в комісіях по розробці законопроектів. Ними була розпочата активна діяльність по вивченню досвіду регулювання праці як на теренах України, так і за її межами з тим, щоб застосувати його в правотворчому процесі та використати після повернення на батьківщину[3]. Так, 10 січня 1921 р. міністр праці В. Садовський звернувся до Міністерства закордонних справ з проханням вжити за сприяння Української дипломатичної місії в Ризі та Ревелі заходів для придбання Міністерством праці «законодавчих матеріалів по охороні праці та раціональному забезпеченню». Міністра, насамперед, цікавили закони Тимчасового уряду у сфері фабричного законодавства, закони радянської влади про охорону праці, у тому числі Кодекс законів про працю РСФРР, Вісник Московського і Харківського народних комісаріатів праці за 1918-1920 роки[4]. У січні 1921 р. Радою Народних Міністрів УНР була ухвалена постанова про асигнування в розпорядження Міністерства праці 20 тис. польських марок (потім ця сума була зменшена до 15 тисяч) для придбання необхідних книжок і «законодавчих матеріалів» з робітничого законодавства[5].

Призначений на посаду директора департаменту охорони праці і департаменту соціального

[1] Лівицький, М.А. (1984). *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками.* Мюнхен-Філадельфія: В-во Українське Інформаційне Бюро, 13.

[2] Лівицький, М.А. (1984). *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками.* Мюнхен-Філадельфія: В-во Українське Інформаційне Бюро, 13.

[3] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 1*, *Арк. 23.*

[4] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 60, Арк. 1.*

[5] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 60, Арк. 12.*

забезпечення Г. Довженко, змушений був у доповіді, датованій 19 лютого 1921 р., констатувати, що на той час архів Міністерства праці в Тарнові не містив «…жодного діловодства, справ, матеріалів, планів і т. п. щодо минулої діяльності цих департаментів… Комплекта українських робітничих законів − немає»[1]. Незважаючи на це, новопризначений очільник департаментів розробив два плани діяльності останніх. Стратегічний, так званий «широкий план» передбачав роботу департаментів на теренах України після встановлення «більш-менш тривалого ладу і спокою», а тактичний план був розрахований на визначення напрямків діяльності департаментів в еміграції та в перехідний період після повернення на територію України. Відповідно були окреслені найближчі завдання для обох департаментів: а) негайне отримання необхідних матеріалів та систематизація робітничих законів УНР та Гетьманату П. Скоропадського; б) вивчення робітничого законодавства, виданого, починаючи з 1917 року на теренах України не українською владою, опрацювання законів іноземних держав; в) негайне встановлення зв'язку з робітничими організаціями в Україні, насамперед в містах Одесі, Миколаєві, Херсоні, Криворіжжі, Катеринославі, Кременчуці, Харкові, Києві, Вінниці, на Полтавщині, в Чернігівщині, а також на еміграції з метою проведення підготовки до майбутньої практичної діяльності співробітників департаментів після їх повернення в Україну. Г. Довженко планував залучити до такої роботи близько 50-ти кандидатів, які мали бути готові стати комісарами праці, інспекторами праці та організаторами бірж праці.

Передбачалося, що місцевими установами Міністерства праці стануть окружні комісаріати праці (окрім того, в перехідний період строком до одного року – місцеві комісаріати праці) та окружні інспекції праці. При цьому, на думку Г. Дорошенка, інші «посередні органи» були не потрібними та тільки б ускладнили державний апарат. Натомість урядовець вважав, що «…розмаїття умов життя і праці в різних кутках України – вимагають певної децентралізації управління»[2]. За його справедливим зауваженням, така децентралізація змогла б сприяти залученню до активної співпраці з органами Міністерства праці «…місцеві сили, полегшуючи роботу державних апаратів»[3].

Стосовно нормопроектувальної діяльності департаменту охорони праці ставилися за завдання розробити, з-поміж інших, законопроекти про профспілки, про охорону праці та про інспекцію праці.

Окреслюючи план діяльності, Г. Довженко сподівався, що проведення такої підготовчої роботи зможе забезпечити ініціативу Міністерства праці у вирішенні питань робітничого руху, тим самим вибивши «…ґрунт для більшовиків та протидержавних, протиукраїнських настроїв та політики»[4].

Службовці досить активно включилися у роботу. Як слідує із звіту про діяльність Міністерства праці за лютий 1921 р., департаментом охорони праці та ринку праці і громадських робіт було підготовлено законопроект про інспекцію праці, а також інструкцію для окружних і місцевих інспекторів праці та інструкцію уповноваженим Міністерства для підготовчої роботи на місцях. До вирішення питання розмежування повноважень інспекції праці та технічної інспекції було залучено представників Міністерства народного господарства. Законодавчою комісією Міністерства праці в цей період було завершено розробку проектів Статуту Міністерства праці та Закону «Про Раду праці», які були передані на розгляд до Ради Народних Міністрів[5].

Упродовж березня 1921 р. співробітниками департаменту було проведено значний обсяг робіт, а саме: а) підготовлено проект територіальної організації окружних інспекцій праці в Київській, Подільській, Катеринославській і частині Таврійської губерній; б) частково зібрані матеріали щодо кількості робітників та підприємств в Україні; в) розроблені штати інспекції праці[6]. На кінець березня 1921 р. було завершено роботу над проектом Закону «Про інспекцію праці» та внесено на розгляд РНМ[7].

Квітень 1921 р. позначився розробкою департаментом проекту Постанови про встановлення штатів інспекції праці та інструкцій уповноваженим Міністерства праці і агентам Міністерства

[1] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 58, Арк. 3.*
[2] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 58, Арк. 3.*
[3] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 58, Арк. 3.*
[4] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 58, Арк. 3.*
[5] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 57, Арк. 15-15 зв.*
[6] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 57, Арк. 16.*
[7] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 60, Арк. 33.*

внутрішніх справ щодо компетенції Міністерства праці і МВС в галузі охорони праці[1].

14 квітня 1921 р. Мала Рада Міністрів заслухала внесений Міністерством праці законопроект про організацію інспекцій праці в Україні. Останній був повернутий на доопрацювання у зв'язку з тим, що, по-перше, в ньому не було визначено питання про штати інспекції та, по-друге, законопроект не був розглянутий фінансовою комісією[2].

Упродовж травня 1921 р. співробітниками Міністерства праці було детально вивчено питання про поділ Лівобережної України на інспекторські округи та райони і розроблено штати до них[3]. 14 травня 1921 р. розгляд даного питання було винесено на засідання фінансової комісії. Визнаючи загалом доцільним утворення системи місцевих органів інспекції праці та враховуючи необхідність заощадження державних коштів, фінансова комісія дійшла висновку про неможливість затвердження штатів щодо всієї території України. Водночас було прийнято рішення про першочергову організацію роботи інспекцій праці тільки в тих «…місцевостях, що являють собою головні осередки фабрично-заводського життя…»[4]. При цьому йшлося лише про Правобережну Україну, де й планували створити для початку три округи з двадцятьма районами. Саме для таких потреб і були схвалені фінансовою комісією штати із окружних інженерів, двадцяти районних інспекторів та відповідно двадцяти їх помічників. При цьому Міністерству праці доручалося визначити як конкретне територіальне розмежування округів та районів, так і місця майбутньої роботи інспекторів.

10 червня 1921 р. доопрацьовані проект Закону «Про інспекцію праці» та проект Постанови про штати інспекції праці були надіслані на розгляд Малої Ради Міністрів разом із висновком фінансової комісії[5]. Останні були внесені на розгляд МРМ 23 червня, однак їх обговорення було відкладене до 25 червня з огляду на висловлену членами Ради необхідність детально з ними ознайомитися[6].

Доповідачем законопроекту «Про Інспекцію праці» був директор департаменту охорони праці Г. Довженко. На засіданні, що відбулося 25 червня 1921 р., обговорювалися ключові положення проекту стосовно видів інспекторів праці (такими визнавалися окружні та районні інспектори) та сфери застосування здійснюваного ними нагляду за додержанням законодавства про працю. Згідно артикулу 2 останньому підлягали «…всі державні, громадські і приватні підприємства, заклади і господарства з найманою працею». Таким чином наглядом планувалося охопити усі організації незалежно від форми власності, де використовувалася праця найманих працівників[7].

28 червня 1921 р. продовжувалося обговорення законопроекту. За його наслідками було вирішено змінити назву «Рада Окружної Інспекції» на «Окружна Рада праці»[8], хоча в редакції Закону, схваленого РНМ, все ж залишилася перша назва, що напевно логічно випливало із її призначення як представницького органу, що функціонував при Окружній інспекції праці.

30 червня 1921 р. на засіданні МРМ заслухали та одноголосно схвалили штати інспекції праці. Не зважаючи на попередні висновки фінансової комісії, штати інспекції праці передбачали такий розподіл: 6 окружних інспекторів праці (при яких передбачалися посади керуючих канцелярією, діловодів та статистів), 73 районних інспекторів (при них – 73 діловоди), 84 помічника інспекторів[9]. При окремій думці залишився член МРМ М. Ковальський, на переконання якого кількість районних інспекторів праці та помічників потрібно було зменшити[10].

15 липня 1921 р. після розгляду МРМ законопроект «Про Інспекцію праці» був надісланий до РНМ, якою і був ухвалений. Відповідно до ст. 2 Закон повинен був набути чинності «…днем його затвердження, або повторної ухвали Ради Республіки згідно ст. 14 Закону про Раду Республіки від 9. 02. 1921 р.»[11].

---

[1] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 57, Арк. 22.*
[2] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 60, Арк. 33.*
[3] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 57, Арк. 23.*
[4] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 58, Арк. 36.*
[5] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 60, Арк. 47.*
[6] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 71, Арк. 1.*
[7] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 71, Арк. 1.*
[8] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 71, Арк. 3.*
[9] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 63, Арк. 40.*
[10] ЦДАВО України, *Ф. 3305, Оп. 1, Спр. 71, Арк. 5.*
[11] ЦДАВО України, *Ф. 1065, Оп. 4, Спр. 22, Арк. 21.*

Згідно законопроекту інспекція праці являла собою місцевий орган Міністерства праці, який складався із окружних, районних інспекторів праці та помічників останніх. На посади інспекторів мали призначатися особи незалежно від статі, які склали іспит перед спеціальною комісією при Міністерстві праці зі знань «наук соціальних, юридичних, промислової гігієни і робітничого питання»[1]. При цьому переваги надавалися особам із вищою освітою.

При окружних інспекціях праці передбачалося функціонування Ради окружної інспекції, чисельний склад якої визначався Міністерством праці залежно від ступеню розвитку місцевої промисловості. Це був виборний орган, до складу якого входили представники профспілкових організацій (їх перелік визначало Міністерство праці) та органів місцевого самоврядування. Представництво роботодавців не передбачалося. На засідання Ради окружної інспекції за необхідності могли запрошуватися фахівці з робітничих питань.

Рада надавала висновки з питань застосування інспекторами наглядових повноважень за додержанням робітничого законодавства. Такі повноваження були першочерговими і полягали у здійсненні «догляду» (нагляду…) за виконанням підприємцями та працівниками «…законів, наказів й правил, що встановлюють їхні обов'язки та взаємні відносини»; нагляду за додержанням законів і правил про режим робочого часу, про охорону праці жінок і неповнолітніх, про санітарно-гігієнічний стан підприємств; нагляду за виконанням правил про «шкільну науку» неповнолітніх працівників[2].

До другої групи належали організаційні повноваження інспекцій праці, з-поміж яких: розгляд і затвердження табелів, правил внутрішнього розпорядку на підприємствах; допомога у заснуванні шкіл для дітей працівників; надання розпоряджень щодо «приведення в чинність правил, наказів й постанов» Міністерства праці.

Третю групу складали посередницькі повноваження, які полягали у застосуванні заходів щодо врегулювання конфліктів між працівниками і роботодавцями.

До четвертої групи відносились повноваження у сфері застосування заходів юридичної відповідальності за порушення робітничого законодавства. Так, інспектори праці мали право складати протоколи про правопорушення, виявлені при реалізації ними наглядових повноважень, і в разі необхідності передавати їх до судових установ. Окрім того, інспектори могли накладати штрафи у розмірі до 30 тисяч гривень.

В п'яту групу повноважень можна виділити необхідність ведення статистичної звітності щодо стану дотримання та порушень робітничого законодавства.

Реалізовуючи свої наглядові повноваження, інспектори наділялися правом відвідувати самі підприємства та заклади при них, якими користуються працівники, у будь-який час.

Артикул 4 законопроекту конкретизував повноваження окружних інспекторів, до яких, окрім здійснення безпосереднього керівництва, належав обов'язок видавати постанови на виконання «загальних вказівок і правил» Міністерства праці, а також розглядати скарги районних інспекторів праці[3]. Такі скарги, подані на розпорядження районних інспекторів, мали подаватися ними самими в місячний строк, що втім не призупиняло дію самих розпоряджень. Скарги на дії окружних інспекторів подавалися безпосередньо до Міністерства праці в такий же строк.

Артикул 17 законопроекту визначав обов'язки повітової і міської міліції у питаннях взаємодії з інспекціями праці. Міліціонери мали повідомляти інспекторів про всі випадки порушення законів, розпоряджень і правил з питань, підвідомчих інспекції і сприяти їх вирішенню.

У пояснювальній записці Міністерства праці до проекту Закону «Про інспекцію праці» остання визнавалась адміністративно-виконавчим органом держави, створеним, в першу чергу, для здійснення нагляду за виконанням законів про охорону праці. За слушним зауваженням авторів записки те, наскільки ефективно закони про охорону праці захищають інтереси робітників, залежить від ступеню демократичності держави. Проаналізувавши законодавство щодо відповідних наглядових органів, яке діяло на теренах України впродовж останніх років, співробітники Міністерства праці змогли визначити нові організаційно-правові принципи, на основі яких мала функціонувати система інспекцій праці після очікуваного запровадження її по поверненню на батьківщину.

[1] ЦДАВО України, *Ф. 1065, Оп. 4, Спр. 22, Арк. 22.*
[2] ЦДАВО України, *Ф. 1065, Оп. 4, Спр. 22, Арк. 22.*
[3] ЦДАВО України, *Ф. 1065, Оп. 4, Спр. 22, Арк. 22-22 зв.*

По-перше, інспекція праці мала стати органом здійснення нагляду за додержанням законів щодо «…охорони як економічних, так і культурних інтересів робітників»[1]. При цьому здійснення технічного нагляду не входило до компетенції інспекції праці, а залишалося за фабричними інспекціями, які продовжували свою діяльність відповідно до Статуту про промисловість царської Росії та підпорядковувалися Міністерству народного господарства, яким було змінене уже за часів УНР колишнє Міністерство торгу та промисловості. Відтак, на відміну від законодавства царської Росії, яка не мала інституту інспекції праці як об'єднаного органу (свої повноваження мали фабричні інспекції, Присутствія по фабричних та гірничо-заводських справах, окружні інженери), інспекція праці, відповідно до законопроекту Міністерства праці уряду УНР в екзилі, мала стати єдиним спеціалізованим органом. Це відрізняло її і від побудови органів інспекції праці за законодавством радянської влади. Останнє передбачало поділ інспекції на робітничу, санітарну і технічну. Така система уявлялася занадто складною та вимагала значною кількості фахівців вузької спеціалізації.

По-друге, поширення сфери нагляду на усі підприємства незалежно від форми власності і розміру останніх, де використовувалась наймана праця, вигідно відрізняло законопроект від російського імперського законодавства, відповідно до якого вплив фабричної інспекції поширювався лише на крупні підприємства.

По-третє, до повноважень інспекції додалися також посередницькі щодо врегулювання взаємовідносин між роботодавцями та працівниками.

У зв'язку зі зміною організаційно-правових принципів, змінювалися і функції інспекцій праці. З одного боку, зі сфери її впливу вилучався технічний нагляд, але, з іншого боку, додавалися обов'язки здійснювати нагляд за культурно-освітніми потребами робітників та санітарно-гігієнічними умовами їх роботи та умов проживання.

Висновки. Таким чином, найбільш продуктивним періодом стосовно розроблення Міністерством праці законопроектів, що ставили за мету врегулювати досить болюче на той час робітниче питання, став період діяльності Уряду УНР в екзилі періоду Ради Республіки (9. 01. 1921 – 5. 09. 1921 рр.). Одним із основоположних став законопроект «Про Інспекцію праці», який пройшов схвалення Радою Народних Міністрів. Законопроектом були закладені організаційно-правові принципи, на основі яких мала функціонувати система місцевих органів Міністерства праці після очікуваного її встановлення по поверненню на батьківщину. До таких принципів належали: єдність та спеціалізація інспекцій праці; поширення сфери нагляду за додержанням робітничого законодавства на усі підприємства і установи незалежно від форми власності та організаційно-правової форми; поєднання функцій нагляду та посередництва у вирішенні спорів між працівниками і роботодавцями.

References:

1. *Deklaratsiia Ukrainskoi Dyrektorii, shcho zrobyla Dyrektoriia (26 hrudnia 1918 roku) [Declaration of the Ukrainian Directory, which has made the Directory (26 December 1918)] Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18> [in Ukrainian].
2. Livytskyi, M. A. (1984) DTS UNR v ekzyli mizh 1920 i 1940 rokamy [UNR in exile between 1920 and 1940]. Miunkhen-Filadelfiia: V-vo Ukrainske Informatsiine Biuro [Ukrainian Information Bureau], 13. [in Ukrainian].
3. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 1065, Op. 4, Spr. 22.
4. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 3305, Op. 1, Spr. 1.
5. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 3305, Op. 1, Spr. 57.
6. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 3305, Op. 1, Spr. 58.
7. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 3305, Op. 1, Spr. 60.
8. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 3305, Op. 1, Spr. 63.
9. TSDAVO Ukrayiny [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine], F. 3305, Op. 1, Spr. 71.

[1] ЦДАВО України, *Ф. 1065, Оп. 4, Спр. 22, Арк. 30.*

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Сергій Ставченко, к. філос. н.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНОЮ КРИЗОЮ VERSUS ПОЛІТИЧНИЙ АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Sergey Stavchenko, PhD in Philosophy
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine

MANAGEMENT OF POLITICAL CRISIS VERSUS POLITICAL ANTI-CRISIS MANAGEMENT

The article provides an overview of terminological variety of areas of crisis management in political sphere and conceptualize crisis management in political science. An attempt is made based on analysis of existing theoretical and methodological approaches to define the essence of the management of political crisis as a scientific direction. It is shown that in Ukraine and other countries of former USSR in the field of crisis used the term "anti-crisis management", while in the West this concept is not used. To indicate the crisis issues in politics is proposed to use the term "management of political crisis", which is considered as a way to manage crisis presuppositions, crisis and post-crisis state of a political system in order to stabilize a political system and establish effective functioning of political institutions, which also provides a possibility of controlled change management in a political system.
Key words: crisis management, political crisis, crisis technology, the subject of management of political crisis.

У політичній практиці сучасної України, особливо після подій кінця 2013 – початку 2014 рр., які визначаються як «Революція Гідності», під час демократизації всіх сфер суспільного життя, трансформації політичної системи від посттоталітарної до демократичної мають місце кризові явища. Актуалізуючись, вони потрапляють у фокус уваги політиків та державних діячів, переводячи ці кризові явища із соціальної сфери в політичну площину. Накопичення емпіричного матеріалу, який надає політична практика, стимулює розвиток наукової рефлексії стосовно сутності політичної кризи та управління в ситуації кризи. Разом з активним застосуванням терміну «політична криза» в українському політичному дискурсі поки що не сформовано єдиної концепції політичної кризи. Тим більше розходжень виявляється в спробах концептуалізації прикладного напрямку аналізу політичної кризи – управління політичною кризою. Публікації українських учених з кризової проблематики присвячені конкретним кризовим явищам у політиці, тоді як дослідження теоретико-методологічного характеру практично відсутні.

Тут варто зазначити, що основні підходи до вивчення управління політичною кризою сформувались у рамках економічних та гуманітарних наук. Головна увага в західноєвропейському та американському науковому дискурсі з проблем управління політичною кризою приділяється гуманітарним і соціальним кризовим явищам, хоча сутність більшості декларацій, що відображають структуру та характер міжурядової взаємодії в кризових стуаціях країн ЄС та, наприклад, в рамках НАТО, має, по суті, політичний контекст[1]. Дослідження криз економічної сфери в країнах розвинутої ринкової економіки націлене лише на аналіз та попередження кризових явищ у процесі управлінння певною організацієї, бізнесовою структурою або неприбутковим фондом. Аналіз

[1] Див.: Boin, A., Ekengren, M., Rhinard, M. (2013). *The European Union as Crisis Manager: Patterns and Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press; Gross, E., Juncos, A.E. (eds.) (2014). *EU Conflict Prevention and Crisis Management: Roles, Institutions, and Policies*. London: Routledge.

системних економічних криз в європейських наукових школах, наприклад, здійснюється лише при аналізі або порівнянні ринкової економічної системи з трансформаційними економічними системами.

Практичні аспекти управління політичною кризою в сучасній Україні та інших пострадянських країнах досліджуються перш за все економічною наукою, оскільки для цих країн проблематика екномічних криз і сьогодні є акуальною. Але, навіть у численних працях з управління кризою досить неоднозначно використовуються такі поняття, як «кризовий менеджмент», «управління кризою», «антикризовий менеджмент», «антикризове управління», «післякризовий менеджмент» та ін. Спектр інтерпретацій цих понять коливається від розуміння кризового менедженту як сукупності способів уникнення кризи або нейтралізація її наслідків до уявлення кризового менеджменту як технології впровадження кризи та управління через кризу. Наприклад, С.М. Іванюта пропонує розрізняти поняття «управління кризами» і «кризове управління». Управління кризами або антикризове управління – це врегулювання, розв'язання чи навіть придушення конфлікту і кризи в інтересах суспільства в цілому чи окремих суб'єктів суспільства, в результаті чого мінімізуються неминучі політичні, соціальні, економічні, моральні й інші втрати, тобто відбувається оптимізація різних сфер суспільного життя. Кризове управління – це ініціювання одного конфлікту в цілях зниження потужності іншого конфлікту. Кризове управління може змінити в позитивний бік характер суспільних зв'язків. Наприклад, якщо певна спільнота роздирається внутрішніми конфліктами, можна ініціювати його конфлікт з іншим співтовариством. У результаті відносини між членами співтовариства (елементами системи) оптимізуються, вони «забувають» внутрішні розбіжності і концентруються на зовнішніх проблемах. Технологію кризового управління можна застосовувати і в протилежному випадку: для оптимізації відносин на зовнішньому рівні можна запустити механізм внутрішнього конфлікту. Важливо, що при всій ясності техніки кризового управління найскладнішим залишається питання постановки цілей обов'язково в їх позитивної спрямованості. В протилежному випадку кризове управління стає технологією прихованого маніпулювання суспільством у вузьких цілях еліт або навіть окремих персоналій, які володіють таким ефективним ресурсом[1].

У вітчизняній традиції поширена думка про те, що будь-який менеджмент за своїм змістом є антикризовим або містить елементи антикризового управління, оскільки цілі антикризового менеджменту та менеджменту в широкому розумінні полягають перш за все в попередженні та нейтралізації наслідків таких станів організації або управлінської системи, що можуть призвести до кризових явищ. Прихильники цієї позиції прирівнюють антикризовий менеджмент до управління підприємством. Зокрема, Р.А. Попов, вважаючи, що «будь-який менеджмент організації за своєю сутністю має попереджувати входження організації в нестійкий, кризовий стан, тобто є антикризовим»[2], виділяє широке і вузьке значення антикризового управління. У широкому значенні кризове (антикризове) управління – це загальна управлінська діяльність в організації з переведення її з нестійкого стану (стагнація, колапс) у рівноважний збалансований стан. У вузькому значенні антикризове управління – це короткочасні управлінські дії в масштабах усієї організації чи достатньо тривалі управлінські дії в одному з її елементів[3]. Е.А. Уткін також вважає, що антикризовий менеджмент є складовою загального менеджменту, який використовує його кращі прийоми, інструменти та методи[4]. Один з авторітетніших на пострадянському просторі фахівців з антикризової проблематики Е.М. Коротков вважає, що «антикризове управління» – це управління, яке ґрунтується на передбаченні загрози кризи, аналізі її ознак заходів щодо зниження негативних наслідків і використання її чинників для подальшого розвитку. У найзагальнішому вигляді під антикризовим управлінням варто розглядати таке управління, яке буде запобігати або пом'якшувати кризові ситуації[5].

Український автор В.О. Василенко визначає антикризове управління як процес роботи під тиском обставин, що дозволить керівникам аналізувати, планувати, організовувати, спрямовувати і

[1] Див.: Іванюта, С.М. (2007). *Антикризове управління*. Київ: Центр учбової літератури.
[2] Попов, Р.А. (2004). *Антикризисное управление*. Москва: Высшая школа, 15-16.
[3] Попов, Р.А. (2004). *Антикризисное управление*. Москва: Высшая школа, 16.
[4] Уткин, Э.А. (ред.) (1999). *Справочник кризисного управляющего*. Москва: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ», Изд-во «ЭКСМО», 24.
[5] Коротков, Э.М. (ред.) (2010). *Атикризисное управление*. 2-е изд., доп. и перераб. Москва: ИНФРА-М, 96.

контролювати низку взаємозалежних операцій при прийнятті швидких і раціональних рішень з невідкладних проблем. Антикризове управління повинно базуватися на використанні усього потенціалу засобів і методів сучасного менеджменту з урахуванням ресурсних і часових обмежень антикризового процесу[1]. О.М. Гірняк і П.П. Лазановський визначають, що в економічній сфері антикризове управління – це спеціальним чином організована система управління, яка має комплексний, системний характер, націлена на найбільш оперативне виявлення проблем підприємства та створення відповідних передумов для їх своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення виникнення ситуації його банкрутства, запобігання виникненню кризи в майбутньому[2]. Тобто антикризове управління спрямоване на вирішення завдань, що забезпечують інтенсивний розвиток підприємства у майбутньому шляхом мобілізації та інтенсивного використання всіх наявних ресурсів у підприємства.

Наявна й інша позиція, згідно з якою антикризовий менеджмент розглядається як специфічний вид управління, що характеризується власною теоретичною базою та методами дослідження. Так, Л.С. Ситник визначає антикризове управління як здатність розробляти оптимальні шляхи виходу з кризової ситуації, визначати пріоритетні цінності в умовах кризи, координувати діяльність підприємства та його робітників по передбаченню кризи, добиватися ефективності їх праці в екстремальних умовах[3]. Л.О. Лігоненко вважає, що антикризове управління являє собою спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремої системи[4].

Предметом антикризового управління, на думку М.В. Кривущенка і Н.В. Мішеніної, виступають передбачувані та реальні причини кризи, фактории кризи, проблеми, тобто всі прояви сукупного загострення суперечностей, які спричиняють загрозу настання та розвитку кризи, а його об'єктом – процеси розвитку криз на підприємстві. Суб'єктами антикризового управління є менеджери підприємства зі своїм досвідом та навичками, які повинні допомогти їм у вирішенні різних кризових ситуацій, а головною метою їхньої діяльності є забезпечення стабільного розвитку підприємства, «твердого» положення на ринку та стійкого фінансового стану при будь-яких економічних, політичних, соціальних ситуацій у певній країні[5].

Окремо антикризова проблематика розглядається в межах проблеми державного та політичного управління. Так, Н.В. Сапа визначає, що у контексті державного управління антикризове управління – це постійно організоване спеціальне управління, в основу якого покладена система методів та принципів розробки та реалізації специфічних управлінських рішень, що приймаються відокремленим суб'єктом в умовах суттєвих ресурсних та часових обмежень, підвищеного ризику, фінансових та інтелектуальних витрат для відновлення життєздатності та недопущення ліквідації. Вона виділяє функції антикризового управління через види діяльності, що відображають предмет управління і визначають його результат, відповідаючи на питання: що робити для того, щоб ефективно управляти на початку, в процесі і при виході з кризи. До основних функцій Н.В. Сапа відносить такі: передкризове управління; управління в умовах кризи; управління виходу з кризи; стабілізація нестійких ситуацій; мінімізація втрат і упущених можливостей; своєчасне прийняття рішень[6].

На думку О.Ю. Запорожець, кризовий менеджмент розглядається в двох аспектах: як технологія конкурентної боротьби в умовах ринкової економіки і як напрямок паблік рілейшнз. У межах першого підходу «кризовий менеджмент» розглядається як «одна з форм цілеспрямованого

[1] Василенко, В.О. (2003). *Антикризове управління підприємством*. Київ: Центр учбової літератури, 23.
[2] Гірняк, О.М., Лазановський, П.П. (2004). *Менеджмент.* Львів: Магнолія плюс, 301.
[3] Див.: Ситник, Л.С. (2000). *Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством.* Донецьк: ІЕП НАН України.
[4] Лігоненко, Л.О. (2001). *Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій.* Київ: КНТЕУ.
[5] Див.: Мішеніна, Н.В., Кривущенко, М.В. (2011). Стратегічна модель антикризового управління підприємством. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки та управління*, *сер. Економіка, 3.*
[6] Сапа, Н.В. (2009). Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, *38,* 114.

застосування методів і засобів прихованого примусу людей поряд з такими видами інформаційно-психологічного впливу, як психологічні операції, пропаганда, рекламні кампанії, шантаж тощо»[1]. У цьому контексті процес управління кризою зосереджується на розвідувальних методах у поєднанні зі специфічними «кризовими» технологіями, під якими мають на увазі «технології створення і управління кризовими ситуаціями в інтересах певних соціальних суб'єктів»[2]. У рамках другого підходу сутність управління кризами полягає у «прогнозуванні можливих кризових ситуацій та розробці стратегій їх стримування й випередження; а в умовах кризи – в управлінні процесом комунікації, спрямованим на поширення позиції організації, здійснення впливу на сприйняття проблеми, запобігання розповсюдженню чуток і дезінформації, а також нейтралізацію чи мінімізацію наслідків кризи»[3].

У технологічному плані антикризове державне управління розглядається В.І. Шарим, який визначає його як процес, послідовність дій, прийомів, методів формування та здійснення впливу на керований об'єкт. Цей процес має природний закономірний зміст, який визначається управлінською суттю: цілепокладанням, оцінкою ситуації, виявленням головної проблеми, прийняттям та реалізацією управлінського рішення[4]. На практиці антикризове управління означає надання конфліктному процесу форми, що забезпечує мінімізацію невідворотних політичних, соціальних, економічних втрат. По суті, антикризове управління являє собою комплекс заходів, що послідовно здійснюються з метою запобігання кризі, її профілактики, подолання, зниження негативних наслідків. Особливо підкреслюється, що вирішальне значення для застосування конкретних технологій має цільова орієнтація органів державного управління[5].

Сьогодні поняття антикризового менеджменту часто доповнюється такими поняттями як «адаптивне управління кризовою організацією», «стратегічний менеджмент», «управління змінами» та ін. Так, для адаптивного управління кризовою організацією притаманнє застосування прогнозно-аналітичного стилю управління, домінування стратегічних функцій, застосування методів математичного моделювання кризових ситуацій, варіативність рішень, які приймаються, а сутність стратегічного управління полягає, перш за все, в систематичному плануванні та управлінні перманентними змінами[6].

На відміну від вітчизняної традиції в англомовній науковій літературі поняття «антикризовий менеджмент» не вживається, натомість крім терміну «crisis management» часто застосовують близькі за змістом терміни «crisis management planing», «risk management», «emergency management», «strategic management», «managing organization change and development» та ін.

Дослідження кризового менеджменту А. Гонсалеса-Херреро та К.Б. Пратта є типовим для західної традиції прикладом побудови моделі кризового менеджменту. Автори створили чотирифазову модель кризового менеджменту як процесу, який включає: управління передумовами, планування-попередження кризи, управління в ситуації кризи та управління післякризовою ситуацією[7]. Тим самим вони виділили фази кризи та відповідні заходи з управління кризовою ситуацією.

М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедуорі розглядають кризовий менеджмент як функціональний напрямок процесу управління суб'єктом господарювання в цілому, який спрямований на виживання організації[8], а В. Мастенбрук визначає його як «специфічний набір методів управління для

[1] Запорожець, О.Ю. (2005). *Кризові репутаційні стратегії держав у міжнародних відносинах (на прикладі України та Російської Федерації):* дис. … канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 38.

[2] Запорожець, О.Ю. (2005). *Кризові репутаційні стратегії держав у міжнародних відносинах (на прикладі України та Російської Федерації):* дис. … канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 38.

[3] Запорожець, О.Ю. (2005). *Кризові репутаційні стратегії держав у міжнародних відносинах (на прикладі України та Російської Федерації):* дис. … канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 39.

[4] Шарий, В.І. (2006). *Антикризові технології як механізм реалізації цілей державного управління*: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 12.

[5] Шарий, В.І. (2006). *Антикризові технології як механізм реалізації цілей державного управління*: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 14.

[6] Попов, Р.А. (2004). *Антикризисное управление*. Москва: Высшая школа, 29.

[7] Gonzalez-Herrero, A., Pratt, C.B. (1995). How to manage a crisis before – or whenever – it hits. *Public Relations Quarterly*, *40, 1 (Spring).*

[8] Мескон, М., Альберт, М., Хедуори, Ф. (1998). *Основы менеджмента*. Москва: Дело.

попередження кризи або кризової для бізнесу ситуації»[1].

На Заході сутність управління політичною кризою виводиться з комунікативних аспектів управліня в ситуації кризи, де кризовий менеджмент є не тільки сукупністю способів запобігання або усунення технологічних помилок управління, а також заходами, спрямованими на розвиток системи формальної та неформальної комунікації для ліквідації передумов кризи або управління кризовими ситуаціями[2]. Управління політичною кризою в цьому контексті являє собою набір навичок та технік, необхідних для того, щоб зрозуміти кризові ситуації, оцінити їх та адекватно зреагувати на них, особливо в момент зародження кризи. На думку сучасних зіхідних авторів А. Боїна, П. Ґарта, Е. Штерна і Б. Сундуліуса, під час кризи громади та члени організацій очікують, що їх лідери будуть вживати заходи з мінімізації її впливу, а опоненти правлячої групи використовують соціальні медіа для критики керівників та їхньої політики. У цьому екстремальному середовищі політики мають створити у населення (громади) відчуття нормальності ситуації і стимулювати отримання колективного кризового досвіду [3].

Кризовий менеджмент також може бути представлений як сукупність методів реагування на ситуацію кризи та сприйняття кризових явищ, які в англомовній традиції називають «планом управління кризою» (Crisis Management Plan), що відображає організаційний аспект кризового менеджменту як діяльності всередині певної організаційної структури. Концепція плануваня управління кризою (Management Crisis Planning) зосереджується на комунікативних аспектах кризової ситуації, яка розгортається під пильною увагою громадськості та може мати негативні фінансові, політичні, правові та управлінські наслідки як результат неправильного управління інформаційними потоками[4].

У політичній сфері управління кризою є різновидом кризового менеджменту, що враховує організаційну і системну природу політичних процесів та вимоги адекватного комунікативного супроводу політичних подій. Тому для визначеня та концептуалізації кризового менеджменту в політиці доцільно застосовувати системний, комунікативний, конфліктологічний, структурно-функціональний, інструментальний підходи, а також метод моделювання кризових ситуацій[5]. Зокрема, з точки зору системного підходу політична криза – це явище в політичній системі, яке відображає стан дисфункціонування політичної системи або її підсистем, стан, протилежний стабільності. Системний підхід логічно доповнюється положеннями конфліктологічної парадигми, де криза в політиці виникає внаслідок невирішеного політичного конфлікту. Але, відходячи від абстракцій системного підходу, слід зазначити, що політичні кризи мають конкретні прояви, фактори, передумови, симптоми, індикатори тощо, специфічні методи та підходи в дослідженні яких змістовно доповнюють системний підхід і збагачують теоретичні та практичні дослідження кризового менеджменту в політиці.

На нашу думку, між ситуацією політичної кризи, яка являє собою розхитування системних параметрів і навіть їх повне руйнування, та політичним управлінням, спрямованим на збереження системних якостей, зберігається взаємозалежність, яку можна описати в термінах діалектики. Політичне управління може втрачати системні властивості, зазнаючи впливів політичної кризи, але і параметри політичної кризи, напрямки флуктуацій, інформаційні потоки можуть бути об'єктами управління та змінюватись під впливом застосування управлінських кризових технологій.

На відміну від попередніх років, коли сприйняття кризи мало негативний відтінок з огляду на досвід людства в переживанні криз глобальних, регіональних та національних масштабів, сучасне сприйняття кризи в процесі управління пов'язане з аналізом процесу змін. Конфлікт та перманентна криза в сучасному науковому дискурсі розглядаються як нормальний стан політичних систем. До того ж в наукових розробках активно впроваджується уявлення про політичну кризу не тільки як

[1] Мастенбрук, У. (1996). *Управление конфликтными ситуациями и развитие организации*. Москва: Инфра, 31.

[2] Massey, J.E. (2001). Managing Organizational Legitimacy: Communication Strategies for Organizations in Crisis. *International Journal of Business Communication*, *38, 2 (April)*.

[3] Див.: Boin, A., Hart, P., Stern, E., Sundelius, B. (2016). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*. 2 ed. Cambridge: Cambridge University Press.

[4] Див.: Reid, J.L. (2000). *Crisis Management: Planning and Media Relations for the Design and Construction Industry*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

[5] Ставченко, С.В. (2011). Можливості методологічного синтезу в дослідженнях кризового управління в політиці. *Гілея: науковий вісник*, *49*.

про форму протікання політичних змін, а і як про інструмент цих змін. З'являється концепція управління через кризу, а також відповідні поняття «керованого конфлікту» та «керованої кризи» в сфері політики. На основі такого бачення, за посередництвом кризи можна, наприклад, здійснити політичну реформу або провести виборчу кампанію. Сама ідея технологічності та керованості політичної кризи визначила нові напрямки в дослідженні політичного менеджменту XXI століття.

Враховуючи ці обставини доцільно говорити про два напрямки кризових технологій: управління політичною кризою та кризове політичне управління. Перший напрям – це врегулювання, розв'язання або ліквідація політичної кризи в інтересах суспільства в цілому чи окремих суб'єктів суспільства, в результаті чого мінімізуються неминучі політичні, а також соціальні, економічні, моральні й інші втрати, тобто відбувається оптимізація різних сфер суспільного життя. Другий напрям пов'язаний із штучним (наміреним) ініціюванням одного кризового явища в цілях зниження сили іншого кризового явища. Кризове політичяне управління може змінити в позитивну чи негативну сторону характер політичних відносин.

Таким чином, виходячи з представлених аспектів дослідженя кризового менеджменту, можна сформувати цілісне уявлення про сутність управління політичною кризою. Як система методів, технологій та заходів управління політичною кризою охоплює теоретичні та практичні аспекти дослідження та управління політичною кризою. Предметом управління політичною кризою є проблеми, реальні та удавані факти кризи в політиці, тобто всі прояви невирішених протиріч, які потенційно здатні спричинити кризу в політичній сфері. Як науковий напрямок управління політичною кризою є способом керування передумовами кризи, кризовими та післякризовими станами політичної системи з метою стабілізації політичної системи та налагодження ефективного функціонування політичних інститутів, що передбачає також можливість контрольованого управління змінами в політичній системі. З точки зору конфліктологічної парадигми, управління політичною кризою є способом пошуку та нейтралізації невирішених у процесі конфліктної взаємодії протиріч. З іншого боку, процес політичної згоди як процес узгодження політичних інтересів зацікавлених суб'єктів також є елементом управління політичною кризою.

Процес управління політичною кризою здійснюється в рамках певної політичної організації або політичної системи в цілому. Планування та попередження кризових явищ у політиці ґрунтується на організаційному підході до політичного управління, в рамках якого кризовий менеджмент спрямований на реалізацію цілей та завдань розвитку політичної організації. З позицій інструментального підходу управління політичною кризою розглядається як інструмент політичних змін, технологію конструювання та впровадження політичних змін.

Також моделювання кризових ситуцій у політиці можна розглядати як універсальний підхід, який можна застосувати до ситуації політичних переговорів, великих соціальних зрушень, парламентської або урядової кризи та інших політичних процесів та явищ.

References:

1. Boin, A., Ekengren, M., Rhinard, M. (2013). *The European Union as Crisis Manager: Patterns and Prospects.* Cambridge: Cambridge University Press [in English].
2. Boin, A., Hart, P., Stern, E., Sundelius, B. (2016). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*. 2 ed. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
3. Gonzalez-Herrero, A., Pratt, C.B. (1995). How to manage a crisis before – or whenever – it hits. *Public Relations Quarterly, 40, 1 (Spring)* [in English].
4. Gross, E., Juncos, A.E. (eds.) (2014). *EU Conflict Prevention and Crisis Management: Roles, Institutions, and Policies.* London: Routledge [in English].
5. Massey, J.E. (2001). Managing Organizational Legitimacy: Communication Strategies for Organizations in Crisis. *International Journal of Business Communication, 38, 2 (April)* [in English].
6. Reid, J.L. (2000). *Crisis Management: Planning and Media Relations for the Design and Construction Industry*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc [in English].
7. Vasylenko, V.O. (2003). *Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom [Crisis management of an enterprise]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
8. Hirniak, O.M., Lazanovs'kyj, P.P. (2004). *Menedzhment [Management]*. L'viv: Mahnoliia plius [in Ukrainian].
9. Zaporozhets', O.Yu. (2005). *Kryzovi reputatsijni stratehii derzhav u mizhnarodnykh vidnosynakh (na prykladi Ukrainy ta Rosijs'koi Federatsii) [Crisis reputation strategy of states in international relations (on examples of Ukraine and the Russian Federation)]:* dys. … kand. polit. nauk: 23.00.04 [Thesis for PhD degree in political science]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Ivaniuta, S.M. (2007). *Antykryzove upravlinnia [Anti-crisis management].* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [Center of educational literature] [in Ukrainian].
11. Korotkov, Je.M. (red.) (2010). *Atikrizisnoe upravlenie [Anti-crisis management].* 2-nd edition, suppl. and .reworked Moscow: INFRA-M [in Russian].
12. Lihonenko, L.O. (2001). *Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyj instrumentarij [Anti-crisis management of the enterprise: theoretical and methodological principles and practical tools].* Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
13. Mastenbruk, U. (1996). *Upravlenie konfliktnymi situacijami i razvitie organizacii [Conflict management and organization development].* Moscow: Infra [in Russian].
14. Meskon, M., Al'bert, M., Heduori, F. (1998). *Osnovy menedzhmenta [Basics of management].* Moscow: Delo [in Russian].
15. Mishenina, N.V., Kryvuschenko, M.V. (2011). Stratehichna model' antykryzovoho upravlinnia pidpryiemstvom [Strategic model of anti-crisis management of the enterprise]. *Naukovyj visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho instytutu ekonomiky ta upravlinnia, ser. Ekonomika [Scientific Journal of Chernihiv State Institute of Economics and Management, ser. Economics], 3* [in Ukrainian].
16. Popov, R.A. (2004). *Antikrizisnoe upravlenie [Anti-crisis management].* Moscow: Vysshaja shkola [in Russian].
17. Sapa, N.V. (2009). Teoretyko-metodolohichni zasady mekhanizmu antykryzovoho derzhavnoho upravlinnia [Theoretical and methodological foundations of mechanism of anti-crisis state management]. *Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii [Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy], 38, 114* [in Ukrainian].
18. Sytnyk, L.S. (2000). *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm antykryzovoho upravlinnia pidpryiemstvom [Organizational-economic mechanism of anti-crisis management of the enterprise].* Donetsk: IEP NAN Ukrainy [in Ukrainian].
19. Stavchenko, S.V. (2011). Mozhlyvosti metodolohichnoho syntezu v doslidzhenniakh kryzovoho upravlinnia v polityts i [Opportunities of methodological synthesis in research of crisis management in politics]. *Hileia: naukovyj visnyk [Gilea: Research Journal], 49* [in Ukrainian].
20. Utkin, Je.A. (red.) (1999). *Spravochnik krizisnogo upravljajushhego [Directory of crisis manager].* Moscow: Associacija avtorov i izdatelej «TANDEM», Izd-vo «JeKSMO» [in Russian].
21. Sharyj, V.I. (2006). *Antykryzovi tekhnolohii iak mekhanizm realizatsii tsilej derzhavnoho upravlinnia [Anticrisis technology as a mechanism for achieving the goals of government]:* avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 [Autoref. of thesis for PhD degree in public administration]. Kyiv [in Ukrainian].

Максим Волошин
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

ТЕХНОЛОГІЇ МЕРЕЖЕВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Maksym Voloshyn
Yurii Fedkovich Chernivtsi National University, Ukraine

TECHNOLOGIES FOR NETWORK ORGANIZATION OF POLITICAL PROTEST OF UKRAINIAN CITIZENS

In this article the author analyzes existing tools of network organization of political protest by the citizens of Ukraine. The main empirical base of this research are public pages in social networks of Ukrainian politicians, political parties and online publications. We explored and supplemented developed by O. Petrenko instrumental collection of tools that make impact on social environment in the Internet and adapted them to modern socio-political realities in Ukraine. Also this article analyzes network activity of Ukrainian political groups which at this time have impact at the Ukrainian segment of Internet networks. It was discovered that these groups are going to manage public attitudes on the Internet, and their development tends to create Troll factories like those that exist in Russia.

Key words: social networks, protest, technologies of influence, political actor, communication.

Соціальні Інтернет-мережі, без перебільшення, стали основним каналом комунікації громадян під час подій Революції Гідності в Україні. Цей досвід не є унікальним, адже мережеві революції прокотились країнами Близького Сходу (Єгипет, Туніс, Іран, акції протесту у Молдові – так звані «Twitter-революції») до подій 2013 - поч. 2014рр. в Україні. Мережеві технології організації та координації протесту стали активно використовуватись активістами, політичними лідерами та політичними партіями. Проте, технології організації такої активності під час протестних подій тільки відточувались та поєднувались. Більшість технологічних конструктів організації протесту існувало до Twitter-революцій, а чимало з них було перенесено у мережеве середовище з реального життя. Цікаво, в Україні події революції Гідності якщо і досліджуються вітчизняними науковцями, то не в ракурсі використання мережевих технологій організації політичного протесту. До українських дослідників, які в тій чи іншій мірі дотично вивчали мережеві технології протесту можна віднести М. Яковлєва, О. Петренко, С. Крюкову та А. Пасютіну. Зарубіжні автори більше уваги звертають на вивчення даної проблематики: Д. Феріс (David Faris) аналізує мережеві Інтернет-платформи на зручність для протестної комунікації, А. Сегерберг (Alexandra Segerberg) та В. Ланс Беннет (W. Lance Bennett) досліджують організацію колективних дій в Інтернет-мережі на прикладі платформи Twitter.com. Е. Андуіза (Eva Anduiza) та К. Крістанхо (Camilo Cristancho) досліджують рівень політичної мобілізації крізь призму соціальних Інтернет-мереж.

Сама по собі, Інтернет-мережа це те місце, де легше визначитись стосовно політичних явищ та подій. Мережеві інструменти надають можливість осягнути масштаби події чи явища. Дослідник Р. Ениколопов вважає, що у соціальних Інтернет мережах є можливість отримати посил та осягнути скільки людей притримується такої точки зору, що може сприяти або не сприяти рішенню брати участь у події чи підтримувати те чи інше явище[1].

Як зазначає український дослідник Максим Яковлєв, політичний протест як форма політичного активізму у віртуальному середовищі набуває нових форм і породжує нові методи політичної боротьби. На думку науковця актуалізуються два споріднених поняття: хактивізм та кібертероризм. Використовування хактивізму - політично вмотивованого хакерства в Україні вчергове відбулось у 2014 році, коли вітчизняні хакери зламали сайт виконкому Севастополя та розмістили короткий номер, за яким українські громадяни збирали кошти на підтримку української армії[2]. Згодом це повторювалось з іншими веб-ресурсами: було зламано сайт Державної Думи Росії. Таку технологію хактивізму використовували і прості користувачі Інтернет-мережі: заклики з

[1] Докука, С.В. (2014). Практики использования онлайновых социальных сетей. *СОЦИС, 1,* 137-145.
[2] Хакери через сайт виконкому Севастополя збирали гроші для української армії. *tyzhden.ua* <http://tyzhden.ua/News/106622> (2016, травень, 10)

номером 565 розміщувались у так званих «ДНР/ЛНР пабліках». Подібні практики пов'язані і з таким поняттям як «кібертероризм».

Технології «зливу» у мережі є також доволі популярним механізмом формування негативного іміджу політичного інституту чи політичного актора. Розкриття Панамських офшорів, Wikileaks, злам сторінок та заливання у мережу конфіденційної чи приватної інформації руйнує політичні кар'єри та довіру до політичних партій чи діячів. Проте, кібертероризм, «злив», хактивізм є лише мотиваційною основою для формування протестних настроїв у Інтернет-мережі та можливого формування вуличних протестів. До мотиваційної складової протестного настрою також можна віднести: популістичні гасла, маніпулювання фактами та цифрами, порівняння, які є неспівмірними (донедавна Інтернет-мережею поширювався мем про кількість українських та японських чиновників. Така інформація була поширена раніше у Литві), заборона та обмеження.

Український дослідник О. Петренко виділяє такі технології впливу на соціальну думку в Інтернет-мережі:

1) замовні коментарі та «пости» на Інтернет-ресурсах;

2) сторінки-»клони» (такі, що копіюють реально існуючі сторінки партій, медіа, політиків та інших суспільних діячів) та сторінки-»фейки»;

3) розміщення «вірусних» матеріалів на YouTube та інших ресурсах відео- й фотохостингу дозволяє ефективно поширювати певний контент комерційного, політичного, культурного змісту.

4) розміщення матеріалів там, де їх побачить максимальна кількість цільової аудиторії;

5) розсилка спаму;

6) блокування ресурсів через DDoS–атаки як певні акції протесту[1].

Використання таких технологій у тій чи іншій мірі є притаманним і для впливу на соціальне середовище, що може потягнути за собою формування протестного настрою в суспільстві та як наслідок - сприяння організації політичного протесту.

Якщо звернути увагу на таку технологію впливу на соціальну думку як «замовні коментарі та пости», то цікавою видається інформація про посередників, які купляють голоси блогерів та Інтернет-видань. Ціна за таки пост може сягати від 50 до 200 доларів (залежить від репутації автора та кількості його підписників)[2]. Політики та політтехнологи працюють з лідерами думки у певному середовищі та запускають у Інтернет-мережах потрібні дискурсивні посили. С. Крюкова та А. Пасютіна на момент проведення нашого дослідження виділяють такі політичні мережеві угрупування: «Порохоботи» - найбільш чисельні та одні з найвпливовіших в українському Facebook сегменті Інтернет ринку; «батальйони Авакова», «засадний полк Турчинова», «Юлеботи», ЄвроЛОМи, «Гасконці Коломойського», «Радикальні елементи» та «сектор Антимайдану». Боротьба таких груп у мережі Інтернет найбільш відчутна та помітна у час появи резонансної та компрометуючої інформації щодо тих чи інших політиків, посадовців чи політичних партій. До прикладу, у 2014 – поч. 2015рр. найбільш потужною була команда «Гасконців Коломойського», які захищали та пропагували у мережі дії самого Ігоря Коломойського. Топ-блогером цієї групи дослідники вважають Бориса Філатова, і не дарма, адже політик закриває першу десятку рейтингу вітчизняних користувачів у Facebook на якого підписано понад 173 тисяч осіб[3]. До лідерів думки групи «Порохоботів» відносять Бориса Ложкіна, Юрія Стеця, Тараса Березовця та спічрайтера президента – Олега Медведєва. На думку дослідниць, чітко простежити учасників цієї групи можна у часи оприлюднення Панамських документів журналістами Слідство.Інфо.

Очільником «батальйонів Авакова» є сам Арсен Аваков, який у рейтингу вітчизняних користувачів Facebook займає 4 позицію (375 тисяч підписників)[4]. «Юлеботи» на даному етапі не проводять активної мережевої політики і включаються здебільшого під час кампанії по підняттю тарифів. До лідерів цієї групи відносять екс-міністра ЖКГ Олексія Кучеренко та політолога Віктора Небоженко. До «ЄвроЛОМів» відносять Сергія Лещенко, Мустафу Наєма, Віталія Шабуніна та інших.

«Радикальні елементи» не являють собою єдиного цілого мережевого пулу, а до них відносять ряд націоналістичних організацій: «Правий сектор», Свобода, рух Яроша та інші. «Сектор Антимайдану» складається з двох частин: антиукраїнський Антимайдан (представники еміграції,

[1] Петренко, О.С. (2014). Специфіка технологій впливу на суспільну думку в електронних соціальних мережах та соціальних медіа. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління, 15, вип. 281,* 241-249

[2] Крюкова, С., Пасютина, А. Территория ботов. *strana.ua* <http://longread.strana.ua/territoriya_botov>

[3] Загальний рейтинг на ZMIYA. *zmiya.com.ua.* <http://zmiya.com.ua/facebook-people-rating>

[4] Загальний рейтинг на ZMIYA. *zmiya.com.ua.* <http://zmiya.com.ua/facebook-people-rating>.

жителі Криму та жителів на території терористичних організацій ДНР/ЛНР). Друга група – частина Антимайдану, яку можна назвати проукраїнською (Анатолій Шарій, Андрій Портніков, Кость Бондаренко та інші). «Засадний полк Турчинова» до якої входять Вікторія Сюмар та Юрій Бутусов[1].

Боротьба таких Інтернет-мережевих угрупувань зазвичай приводить до «розмивання» резонансних тем та подій (як це було з Панамськими матеріалами Петра Порошенка), «очорнення» репутації та пониження рейтингів (кампанія групи «порохоботів» - #жопаГнапа); боротьба за підвищення або збереження власного рейтингу (включення у мережевий дискурс «юлеботів» під час підвищення цін на газ та електроенергію); позиційна боротьба за влив у регіоні або зміну політичної влади («Сектор Антимайдану»); лобіювання певних осіб у органах влади (кампанії «засадного полку Турчинова» про повернення Турчинова на пост спікера ВРУ та трудові подвиги першого замісника Державної фіскальної служби Сергія Білана). Поширення такої технології в мережі призводить до маніпуляції свідомістю користувачів, що в результаті стає причиною недовіри політичним партіям та політичним лідерам.

Використання такої технології як створення та функціонування сторінок-клонів носить у більшій мірі тактичний характер під час організації протесту. Така технологія є характерною для всіх популярних в Україні соціальних Інтернет-мереж. Здебільшого, «клони» створюються для пониження рейтингу тих чи інших політиків. Можливою схемою використання таких сторінок може бути і бізнесова складова: власники пабліків та спільнот у мережах можуть використовувати такі сторінки-клони для збільшення кількості підписників на ресурсах та для створення певного іміджу спільноти. Також, під час акцій протесту опоненти застосовують таку технологію для дестабілізації ситуації у колі протестуючих чи для їхньої дезорієнтації та дезорганізації. Так, наприклад, у мережі Vk.com нараховується понад 300 сторінок Олега Ляшка, більше двохсот сторінок Петра Порошенка, 163 сторінки Віталія Кличко, 4 сторінки Юлії Тимошенко, понад 50 сторінок Віктора Януковича. У Twitter.com – 13 сторінок Віктора Януковича, 10 сторінок Віталія Кличко, 35 сторінок Олега Ляшка, 7 сторінок Юлії Тимошенко, 21 сторінка Петра Порошенка.

Однак, останнім часом інструменти у соціальних Інтернет-мережах дозволяють відмічати власні сторінки як такі, що пройшли перевірку і являються авторськими. Цією функцією вже скористалось чимало українських політиків та партій. Ця технологія також носить деструктивний характер для організації політичного протесту, адже застосування її може спричинити дезорієнтацію частини протестного руху.

Третя технологія згідно з класифікацією О. Петренко, а саме «розміщення «вірусних» матеріалів на YouTube та інших ресурсах відео- й фотохостингу» також дозволяє мобілізувати протестний настрій суспільства. Значну роль у висвітлені Революції Гідності відіграли декілька Інтернет-мережевих медіа проектів: Громадське ТБ, Спільнобачення та Еспресо ТБ. У час, коли на більшості центральних телеканалів діяла цензура, значна частина глядачів могла отримати достовірну інформацію про події, які відбувались у режимі on-line та завдяки технології стріму, яка активно використовувалась на Майдані Незалежності. Особливо резонансні відео поширювались у мережі YouTube моментально, адже у кожній популярній Інтернет-мережі є можливість завантаження відеозапису чи розміщення посилання. Крім цього, значну роль у збільшенні протестних настроїв в українському суспільстві відіграли відео та фото матеріали очевидців подій. Активні глядачі мали змогу робити відео чи фото та поширювати завдяки однодумцям у мережі. Поширення «вірусних» відео може зіграти на руку протестувальникам - мобілізувати громадян, або навпаки – дезорганізувати групу, що призведе до розпаду протестного руху, або його поділу на декілька груп.

У громадському середовищі пришвидшувало процес поширення матеріалів створення та функціонування спільнот / пабліків Євромайдану у різних містах. Саме такі групи стали основним координуючим ядром дій протестувальників. Найбільші спільноти Євромайдану у мережі Facebook налічують: ЄвроМайдан – EuroMaydan (305269 тис. осіб)[2], Євромайдан SOS (123455 осіб)[3]; у Twitter.com – ЄвроМайдан (344 тис. читачів)[4], ЄВРОМАЙДАН (464 тис. підписників)[5].

[1] Крюкова, С., Пасютина, А. Территория ботов. *strana.ua.* <http://longread.strana.ua/territoriya_botov>

[2] ЄвроМайдан – EuroMaydan. *www.facebook.com.* <https://www.facebook.com/EuroMaydan/?fref=ts> (2016, травень, 31)

[3] Євромайдан SOS. *www.facebook.com.* <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS/?fref=ts> (2016, травень, 31)

[4] ЄвроМайдан. *twitter.com.* <https://twitter.com/EuroMaydan> (2016, травень, 31)

[5] ЄВРОМАЙДАН. *twitter.com.* <https://twitter.com/euromaidan> (2016, травень, 31)

Крім цього, деякі політики використовують мережу YouTube як платформу для формування позитивного іміджу. Зокрема, колишній Міністр доходів і зборів України, який втік з країни після подій Революції Гідності активно використовує дану мережу для «відбілювання» власного іміджу. Політик завантажив на канал 53 відео, в яких розповідає про несправедливі дії правоохоронних органів після кривавих розстрілів на Майдані Незалежності в м. Київ у лютому 2013 року[1], про свої успіхи на посаді міністра доходів і зборів України[2] та відеозаписи на інші теми, які спрямовані на створення політичного рейтингу та рейтингу політичного проекту політика – «Успішна країна».

Четверта технологія, а саме розміщення інформаційних матеріалів на «топових» ресурсах є важливим компонентом для формування необхідного іміджу чи резонансу. Однак, ця технологія є однією з найдорожчих та зазвичай використовується політиками та політичними партіями у комплексі – для формування потрібних ідей в суспільстві. Адміністрація Віктора Януковича у період активної фази Революції Гідності використовувала таку технологію для підкріплення існування Антимайдану. Завдяки наявності значних фінансових ресурсів, ця технологія може бути ефективною для розвитку протестного руху.

Останньою технологією, яку виділяє вітчизняний дослідник О. Петренко є «блокування ресурсів через DDoS–атаки як певні акції протесту». Такі технології також використовуються для підтримки протестного настрою суспільства та для блокування ресурсів, які надають інформацію, що йде у розріз з провладною. Під час подій Євромайдану від кібератак постраждала низка українських сайтів, серед них: «Українська правда», «Радіо Свобода», Ліга.нет та Цензор.нет[3].

Для дезорганізації протестувальників використовувалися і злам сторінок лідерів опозиції у Інтернет-мережах. 26 листопада 2013 року хакери зламали аккаунти у мережі Facebook прес-секретаря Юлії Тимошенко Марини Сороки, прес-секретаря Юрія Луценко Лариси Сарган та аккаунт Віталія Кличко[4]. Хакери розмістили на сторінці Віталія Кличка пост, в якому він звинувачував політичну партію «Свобода» у радикалізації дій на Євромайдані: «…Я не підтримую наміри лідерів ВО «Свобода» радикалізувати наші дії. Я, Віталій Кличко, закликаю Вас дотримуватись європейських та християнських принципів. І допоможе нам Бог». Такого роду звинувачення вносять деструктивну складову у злагодженість дій протестувальників та можуть у великих кількостях – зменшити рух опору, знівелювали дії протестувальників та легітимізувати дії правоохоронних органів до певних політичних акторів. Ця технологія може звести протестний рух нанівець, або дезорганізувати його на певний час. Ефективною вона може бути не довгий період, адже згодом громадськість дізнається про такі атаки. Якщо використати таку технологію для DDoS–атаки електронного ресурсу протестувальників, то це може зменшити кількість протестуючих на наступні декілька днів на локаціях, що створить сприятливу ситуацію для розгону такого руху.

Розсилка спаму теж є складовою формування необхідних ідей та настроїв у суспільстві. Активне використання такої технології було притаманне для російських фабрик Тролів, які поширювали лозунги та інформацію серед користувачів мереж для формування негативного образу мітингувальників, які виступали за євроінтеграцію України. Найбільш потужно така технологія спрацьовувала у Інтернет-мережі Odnoklassniki.ru, що, можливо відбувалось через специфічну аудиторію користувачів. Технологія ефективна у довгостроковій перспективі її використання для формування позитивного чи негативного образу потрібного політичного процесу, політичної партії чи політика.

На нашу думку, також потужним інструментом організації політичного протесту громадян є таргетингова реклама. Ініціатор має змогу за власні або благодійні кошти розповсюдити потрібну інформацію про причину, місце та час зустрічі. Така технологія розпочала події Євромайдану в

[1] Олександр Клименко. *www.youtube.com.* <https://www.youtube.com/channel/UCig2rzTrI6MOGFhXfkuW33g> (2016, травень, 28)

[2] Олександр Клименко. *www.youtube.com.* <https://www.youtube.com/watch?v=PsC_07nh9_c&list=PLTcUsHIUrtErZJHi_2v0i9TjWgZt43ZrX&index=1> (2016, травень, 28)

[3] Пєцух, М. Кількість і складність DDoS-атак збільшується у геометричній прогресії. *antikor.com.ua.* <http://antikor.com.ua/articles/95295-kiljkistj_i_skladnistj_ddos-atak_zbiljshujetjsja_u_geometrichnij_progresiji>(2016, травень, 29)

[4] Хакеры взломали Facebook Кличко и пресс-секретарей Тимошенко и Луценко. *gordonua.com. <http://gordonua.com/news/politics/hakery-vzlomali-facebook-klichko-i-press-sekretarey-timoshenko-i-lucenko-1277.html>*(2016, травень, 29)

м. Київ. Після публікації М. Наєма на Майдані Незалежності зібрались перші люди, які не погоджувались з зупинкою євроінтеграційного руху України. У м. Чернівці протест на Центральній площі міста також розпочався зі створення події у мережі Vk.com, згодом ініціатива розповсюдилась у мережі Facebook.com.

Крім таргетингової реклами, додамо, що важливим інструментом підтримки протесту громадян є фандрайзинг. Завдяки можливості швидкого знаходження ресурсів протест має змогу розширювати свої межі та збільшити час свого існування. Отримання необхідних матеріалів (одягу, їжі, інструментів та ін.) та коштів для закупки необхідного створює тимчасове середовище, яке може існувати у одному місці довгий час. Перекриття потоку ресурсів може призвести до ескалації або затихання конфлікту.

Таким чином, технології організації політичного протесту в Інтернет-мережі є загальнодоступними для кожного зареєстрованого користувача мережевої Інтернет-платформи. Завдяки інструментам поширення інформації, ініціатори можуть збирати сотні, тисячі людей на вулицях, площах міст та сіл. Ідея та інформація має носити «вірусний» характер та максимально бути поширеною у мережі. Проте, така відкритість інформації несе в собі і певні загрози від суб'єкту конфлікту (держави, органу влади, політичної партії організації). Суб'єкт конфлікту може реагувати блокуванням та спростуванням повідомлень, таким чином дезорієнтуючи користувачів; знімати градус напруги у соціальному середовищі «вливанням» відповідної інформації. Наявність захищених каналів матеріального забезпечення створює додаткові можливості для протестувальників – час реального протесту збільшується, що сприяє або загостренню конфлікту або його деескалації. Використання таких технологій здебільшого несе маніпулятивний, гіперболізований зміст під впливом емоцій особистостей, що однак і є важливим для формування протесту громадян.

References:

1. Dokuka, S.V. (2014). Praktiki ispol'zovanija onlajnovyh social'nyh setej [Practice of using online social networks]. *SOCIS, 1,* 137-145 [in Russian].
2. YevroMajdan – EuroMaydan. *www.facebook.com*. <https://www.facebook.com/EuroMaydan/?fref=ts> (2016, traven', 31) [in Ukrainian].
3. Yevromajdan SOS. *www.facebook.com.* <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS/?fref=ts> (2016, traven', 31) [in Ukrainian].
4. YevroMajdan. *twitter.com.* <https://twitter.com/EuroMaydan> (2016, traven', 31) [in Ukrainian].
5. Zahal'nyj rejtynh na ZMIYA [Overall Rating at ZMIYA]. *zmiya.com.ua.* <http://zmiya.com.ua/facebook-people-rating> [in Ukrainian].
6. Krjukova, S., Pasjutina, A. Territorija botov [The territory of bots]. *strana.ua* <http://longread.strana.ua/territoriya_botov> [in Russian].
7. Oleksandr Klymenko. *www.youtube.com.* <https://www.youtube.com/channel/UCig2rzTrI6MOGFhXfkuW33g> (2016, traven', 28) [in Ukrainian].
8. Petrenko, O.S. (2014). Spetsyfika tekhnolohij vplyvu na suspil'nu dumku v elektronnykh sotsial'nykh merezhakh ta sotsial'nykh media [Specificity of technologies of influence on public opinion in social networks and social media]. *Suchasni suspil'ni problemy u vymiri sotsiolohii upravlinnia, 15, vyp. 281 [Modern Social Problems in dimension of Sociology of management, 15 Vol. 281],* 241-249 [in Ukrainian].
9. Pietsukh, M. Kil'kist' i skladnist' DDoS-atak zbil'shuiet'sia u heometrychnij prohresii [The number and complexity of DDoS-attacks is increasing exponentially]. *antikor.com.ua.* <http://antikor.com.ua/articles/95295-kiljkistj_i_skladnistj_ddos-atak_zbiljshujetjsja_u_geometrichnij_progresiji>(2016, traven', 29) [in Ukrainian].
10. Khakery cherez sajt vykonkomu Sevastopolia zbyraly hroshi dlia ukrains'koi armii [Through the website of Sevastopol Executive Committee hackers collected money for the Ukrainian army]. *tyzhden.ua* <http://tyzhden.ua/News/106622> (2016, traven', 10) [in Ukrainian].
11. Hakery vzlomali Facebook Klichko i press-sekretarej Timoshenko i Lucenko [Hackers broke Fasebook of Klitschko and spokespersons of Tymoshenko and Lutsenko]. *gordonua.com*. <http://gordonua.com/news/politics/hakery-vzlomali-facebook-klichko-i-press-sekretarey-timoshenko-i-lucenko-1277.html>(2016, traven', 29) [in Ukrainian].

Viacheslav Dziatkivskyi
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

IS MORAL AND POLITICAL RESPONSIBILITY POSSIBLE IN UKRAINE?

The article highlights and examines the main problems of development of moral and political responsibility in Ukraine. The author draws attention to the connection between moral and political responsibility of political subjects and the process of systematization of sectoral political ethics. In the context of transitive nature of the modern political regime of Ukraine, the author identifies basic conditions for ensuring integration of civil morality with the principles of political answerability. Through analysis of legislative acts of Ukraine, the paper investigates conditions of moral and political responsibility functioning in the state mechanism system. Attention is focused on the contradictions of moral, political and legal responsibilities in the area of civil service. The author distinguishes moral and procedural sides of political responsibility of non-governmental organizations that enables to determine the main problems of development of informal corporate ethics in politics. Possible perspectives of development of moral and political responsibility in Ukraine are identified, as well as various aspects of the normative framework for this process.
Key words: moral and political responsibility, political ethics, civil morality, transitive society, Code of Ethics.

Introduction. Moral and political responsibility is a special type of responsibility of political subjects, covering not only the scope of their activities, but their behavior as well. This type of political responsibility is characterized by interdependence of the personal and collective levels. Political actors are aware of the limitations and consequences of their actions within the personal beliefs and norms of group-based ethics and principles of public morality. Therefore, the emergence of any grounds for personal moral and political responsibility is a precedent to both implementation of corporate standards or even their improvement. The system of such corporate standards includes party ethics, parliamentary ethics, system of government rules of conduct and rules of public organizations. If a political group is unable to prevent violations of formally defined corporate principles of conduct and activities by its member, it leads to the relationship of collective responsibility. Thus, personal liability of a member of the government (cabinet) affects the image of the government in general, and usually requires collective explanations either in the parliament, or before the public. Moral and political responsibility also reflects informal principles and norms prevailing in public organizations, political parties, public authorities etc. Such functional significance of moral and political responsibility entailed the need to determine an appropriate theoretical concept.

Development of moral and political responsibility reflects the willingness of all political subjects to improve cooperation between the state institutions, social groups and citizens. Ukrainian society is in a constant search for different methods of political competition and the exercise of authority. The responsibility of public figures is a painful and, above all, an unsolved problem within the political system of Ukraine. The 2010-s is the period of crisis of the state mechanism of Ukraine, caused, *inter alia*, by absence of effective institutions of political responsibility. Constant changes in the political system are not conducive to development of sustainable principles and norms of power. The moral component of this activity takes second billing too often, which adversely affects the formation of responsibility of officials and politically active citizens. Formally defined rules and mechanisms for implementing political responsibility do not actually operate in crisis situations. Violation of laws, rules of public morality, corporate and party ethics by Ukrainian politicians remain outside the scope of institutions political responsibility. One of the reasons is the distancing of political actors from the system of morality existing in the society. This is a problem of not only representatives of the state, but also civil society actors.

The democratic transformation of the political system of Ukraine in 2014-2016 is characterized by emergence of new means to implement responsibility of officials. This fact is confirmed by the adoption of new regulations in this area by the Ukrainian parliament (Verkhovna Rada of Ukraine) under public

pressure. For example, the Law of Ukraine "On Lustration of Power" was adopted on 16 September 2014[1]. However, the moral aspect of political responsibility remains outside the main institutional changes in the state. This trend is also observed within the development of civic responsibility, characterized by lack of a unified system of ethical and political norms. Transformations of the institutions of political responsibility declared by the State fail to solve the problem of accountability on the basis of parliamentary and government ethics. So this induces a question, whether moral and political responsibility is possible in Ukraine.

Theoretical framework. Moral and political responsibility is the result of historical integration of morality, law, ethics and politics. One of its main functions is to overcome the normative conflict that inevitably arises in political interaction: its subject simultaneously has to act in accordance with the norms of public morality, law, corporate ethics and personal beliefs. On the one hand, the rules of public morality may be the basis for legislation and have effective mechanisms for realization; on the other hand, they do not always correlate with purely political rules and principles. These political principles are more related to collective ethics, which is designed to monitor the activities of formal or informal groups of political actors. The rules of morality can be realized in politics only if the society strives to control political activities and there are sustainable traditions of moral and political responsibility. However, it is quite probable that the introduction of a moral factor to a political process can lead to a moral dilemma. In the event of correlation between specific political actions and moral principles, political actors can come to different conclusions, even if they belong to one group and share each other's views. The difference in the interpretation and evaluation of the same moral principles may cause conflict between members of a political group[2]. Thus, the involvement of morality to the sphere of political activity can be a serious obstacle to the agreed political interests.

Each type of social responsibility has its peculiar specific factors or stimuli that cause a person to act within a system of rules and principles. These may include the belonging to social groups, formal rules of a profession, own moral beliefs, corporate ethics, fear of sanctions etc. Identification of such characteristics of responsibility enables to pay attention to the moral component of various types of professional or special responsibility operating in specific areas of social interaction. One of the results of modern interpretation of responsibility is the reframing of responsibility of political subjects and going beyond "the limitation of ethico-political responsibilities"[3]. This is based on development of political ethics and normative effect on the construction of modern political relations. The emergence of new methods of political activities is accompanied by transformation of moral and ethical principles of their application. These processes reflect the activation of the normative, axiological and rather moral dimension of political responsibility. The normative correlation between moral and political responsibility is a response to the challenges of contemporary political processes that may pose a threat to sustainable development of the social system. The study uses the concept of moral and political responsibility, which is broader compared to "ethico-political responsibility." This allows examining the entire normative complex of political responsibility.

The presence of a normative framework of moral and political responsibility fails to solve many problems in the context of its realization. One of such problems is determination of the onset of relationships of moral and political responsibility. The matter is that this type of responsibility is characterized by quite long period of effect. To this we must add the universality of moral and political responsibility in respect of preconditions, the period of implementation of actions or behavioral performance, as well as their prospects and consequences. Absence, at a particular time, of results of a political action does not imply that the moral and political responsibility does not work and has no basis for its realization. In this sense, moral and political responsibility reproduces temporal properties inherent of ethical responsibility. David Chandler stresses that "the unknowability of the outcomes of our action does not remove our ethical responsibility for our actions"[4]. Even if at present specific actions or behavior of a political actor is not a prerequisite for the emergence of moral and political relations of responsibility, this

[1] *Закон про очищення влади 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> (11 June 2016).

[2] Thompson, Dennis F. (2005). *Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business, and Healthcare*. Cambridge: Cambridge University Press.

[3] Keenan, T. (1997). *Fables of Responsibility: Aberrations and Predicaments in Ethics and Politics*. Stanford: Stanford University Press, 71.

[4] Chandler, D. (2013). Resilience Ethics: Responsibility and the Globally Embedded Subject. *Ethics & Global Politics, Vol. 6 (3),* 180.

does not mean that later the same actions or acts of volition will not become a precedent for the realization of this type of responsibility. This is due to the ongoing development of the normative system within politics, its improvement and supplementation, and changes in its interpretation in the political consciousness of the society. «The time problem» of moral and political responsibility is complemented by the fact that is quite difficult to delineate the boundaries of its object through the integration of several kinds of norms. Simon Joss highlights the following fact: "this confluence of political, managerial and professional accountability norms and practices has taken place not in neatly delineated hierarchical structures, but in systems and contexts of decision-making that are themselves characterized by multi-layered and variously interconnected structures and processes"[1].

Thus, there is a contradiction in choosing exactly what stage of political action or process of political decision-making is a direct precedent for the application of the principles of moral and political responsibility. Specification or extension of the object of this type of responsibility depends on conditions of implementation of moral and political responsibility, its subject, selection of a dominant normative system, etc.

An equally difficult problem of implementation of moral and political responsibility is segregation of specific sanctions in its field. Sanctions of this kind should be a logical follow-up of moral and legal norms, and to provide purely political implications for activities of the political subject. It should be mentioned that "these consequences can be highly formalised, such as fines, disciplinary measures, civil remedies or even penal sanctions, but they can also be based on unwritten rules"[2]. Consequences of application of moral and political responsibility is a system combination of moral condemnation from the public, disciplinary pressure from certain political groups, formal sanctions and informal influence on the future fate of a political actor. Such a system of sanctions and consequences is a necessary condition for formation of a mechanism of regulated accountability. This mechanism is designed to guarantee the validity of the principle of legitimacy and the principle of checks and balances in the relationships of public authorities[3].

The problem of moral and political responsibility gradually attracts the attention of Ukrainian scientists in the field of political science. This is caused by an extremely urgent need for theoretical understanding of development of various forms of moral and political responsibility in Ukraine. For example, Ganna Malkina defines moral and political responsibility as follows: "it is a moral and psychological state of political subjects, namely, their understanding of the meaning and consequences of their political activities"[4]. This interpretation is characterized by an emphasis on behavioral conditioning of political activity through the use of norms of morality. Another Ukrainian researcher, Tetyana Vasylevska, demonstrates (as exemplified by parliamentary ethics) that the development of responsibility of political actors is directly associated with specific codes of conduct. She notes that within the activities of members of parliament, "codes of conduct may be the basis for the formation of social responsibility of the body of deputies and each of its representatives"[5].

Thus, moral and political responsibility is both the attitude of political subjects to their actions and behavior, and the mechanism of their control, which operates on the basis of public morality and law, corporate standards and professional ethics, generally accepted rules of political activity. Subjects of moral and political responsibility are all members of political relations, from citizens to representatives of the government and parliament. The objective side of this responsibility is reproduced in the system of political activity and behavior, as well as their specific manifestations.

THE ROLE OF CITIZENS AND CIVIL SOCIETY

Rapid democratization of institutions of political interaction in Ukraine has led to estrangement of developing legislative norms from normative and axiological transformations in the minds of citizens. This has caused imbalance in the relationship between the state and civil society, and led to transformation of the

[1] Joss, S. (2010). Accountable Governance, Accountable Sustainability? A Case Study of Accountability in the Governance for Sustainability. *Journal of Environmental Policy & Governance, 20 (2),* 410.

[2] Bovens, M. (2010). Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism. *West European Politics, Vol. 33 (5),* 952.

[3] Bovens, M. (2010). Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism. *West European Politics, Vol. 33 (5),* 946-967.

[4] Малкіна, Г.М. (2010). *Політична відповідальність у демократичному суспільстві (Інституціональний аспект).* Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 29.

[5] Василевська, Т.Е. (2013). Кодекси поведінки депутатів як інструменти підтримки депутатської етики, *Державне управління: теорія та практика, 2,* 8.

system of checks and balances between the branches of state power to «sustainable rule» of political conflict between the government, head of state, parliamentary majority and the opposition. The fact that the political consciousness of the public was not gradually and naturally adapted to democratic principles has affected the attitude of political parties to voters. As a result, voters adjust to a type of interaction between political parties profitable for the parties themselves. As citizens fail to realize their moral and political responsibility, this results in the lack of effective and, most importantly, initiated by the public, rational means of control over activities of state representatives, political parties and pressure groups. Political competition exists in Ukraine as a political game «without rules», where norms of ethics and morality are traditionally outside the scope of responsibility.

The constitutional normative system does not always reflect real principles of political interaction. This concerns not only the legal aspect of the constitutional order, but its ethical side as well. The operation of political ethics within a constitutional system requires a normative, conscious and rational support of moral and political responsibility of every citizen. However, the political regime may require individual rules of interaction, not typical for constitutional civil morality. James M. Buchanan states that "ethic of constitutional citizenship is not directly comparable to ethical behaviour in interaction with other persons within the constraints imposed by the rules of an existing regime"[1]. Political ethics and responsibility quickly adapt to informal institutions of political interaction, establishing by subjects initiating a certain regime. In this case, the constitutional basis for moral and political responsibility either undergoes modification, or remains unchanged and continues to exist as a guarantee of legitimacy of the current system. Formation of the constitutional order in Ukraine occurs without development of a corresponding connection between provisions of law and "ethics of constitutional citizenship".

Citizens are not always aware of the existence and actual functioning of political constraints of a modern transition regime. One of such constraints is the lack of traditional and constitutional status of responsibility of all political subjects. Ethical public behavior in Ukrainian politics is characterized by the fact that each member of the society does not feel like a «political actor», a stakeholder of a single constitutional system. Moral normative framework to enhance the value of public behavior and activity cannot be developed at the time due to constant revaluation of political values, principles and rules. In this case, there are two likely perspectives for development of moral and political responsibility: 1. formation of its normative framework within the constitutional system and gradual integration into the public consciousness; 2. its operation only on an informal level of flexible rules of a political regime with its selective application as a tool of political competition. However, the future of moral and political responsibility in Ukraine depends not only on civil morality and political consciousness of citizens. This type of responsibility requires interaction at all levels of the political regime. Therefore, it is equally important to ensure the normative and procedural aspect of ethics of civil society subjects. There is a constant struggle of legal principles, informal rules of political activity, and moral experience of the whole social system. Intragroup ethics of various social groups is usually quite effective in practice, as it covers elements of actions and behavior of group members that are outside the scope of legal acts.

Today the most developed is informal corporate ethics of non-governmental organizations. Their political activity is strictly limited by internal principles of cooperation and characterized by the subordination of political interest to the core objective of the group. This influences the formation of a special connection between moral and political responsibility of non-governmental organizations and their representatives. At the same time, "contradiction between moral and procedural accountability applies primarily to non-governmental organizations, a subset of civil society"[2]. Ukrainian non-governmental organizations carry out their activities only on the basis of intragroup moral responsibility. Instead, their procedural or «external accountability» to the society is not standardized or not implemented. This is facilitated through close interaction of these groups of the civil society with public authorities, so it is almost impossible to bring non-governmental organizations to political accountability. In other words, moral and political responsibility of Ukrainian non-governmental organizations depends only on the will of the group itself and its representatives regarding compliance with corporate political ethics.

By creating conditions to avoid responsibility for their own political actions, non-governmental organizations actually cease to exercise the functions of elements of the civil society. Thus, "since non-governmental organizations can bypass formal state mechanisms of accountability and, at the same time,

[1] Buchanan, James M. (2003). The Ethics of Constitutional Order. In *The Collected Works of James M. Buchanan (Volume 1): The Logical Foundations of Constitutional Liberty*. Indianapolis: Liberty Fund, 371.

[2] Kaldor, M. (2003). Civil Society and Accountability. *Journal of Human Development, 4 (1),* 6.

substitute for state functions, this could potentially reduce rather than enhance the power of citizens"[1]. Moreover, in many situations they can control activities of citizens as an alternative to the state mechanism. The fact that these groups form their own principles of moral and political responsibility without regard to any «danger» for their activities work on the part of the society enables non-governmental organizations to directly influence the political course of the state within their niche interests. Progress in relations of moral and political responsibility in the field of non-governmental groups of Ukraine is possible only after a clear delineation of internal and purely public principles of their activity, and avoidance of controversies between them. If, at the time of pressure on a public body a certain interest group takes into account the social reaction and ethical aspect of its own activities, moral and political responsibility will have a real chance to be implemented. However, this type of responsibility can also turn into political accountability of a certain association of citizens in the normative system, without any real procedural responsibility to the Ukrainian society.

The fact that moral and political responsibility of non-governmental organizations and other non-governmental groups in Ukraine is transformed into «internal» ethical responsibility means that it loses the signs of purely political answerability. In other words, the group and its representatives are responsible only to the extent that they comply with the purposes and principles of the group. This situation is the result of legal non-determination of liability of subjects of civil society, as the state could ensure public interests during certain non-political actions of non-governmental organizations by way of legal acts. For example, the current Law of Ukraine "On Civil Associations" contains no provisions on ethical principles of compliance with public interest in activities of non-governmental organizations. Their responsibility is defined only in a narrow legal context of Article 31 of this act "Liability for violation of the law" (Section 4)[2]. Although aforecited Act contains the regulations directly connected with Constitution of Ukraine articles, it does not form the basis for ethico-political standards for representatives of civil society. Of course, the moral and political responsibility of non-governmental organizations will rather be implemented using an informal system of norms, principles and rules. Therefore, this type of responsibility has an alternative condition of development in the sector of public groups in Ukraine. Such condition is creation of a unified system of moral, professional ethical and political standards for activities of all organizations of the civil society on a formal and informal basis. This refers to gradual formation of a tradition to combine the moral and procedural aspect of responsible attitude of public associations to their own political actions and behavior.

Activities of civil society subjects depend on constraints and opportunities established by the state bodies as a part of a particular political regime. The limits of explicit and implicit actions of non-governmental organizations are based on the norms inherent of a particular society. Thus, "regime development is promoted through the cultivation of certain types of individual and social virtues and modern or liberal democracy is sustained by its own set of distinctive civic virtues"[3]. The political regime is provided by a special selection of principles and norms of political activity that directly affects the creation of a «limited» type of moral and political responsibility in the system of culture of political engagement. The fact that Ukrainian society is in the transitive state does not mean that the responsibility of political subjects will be based exclusively on democratic ethical principles. Today there is a modification of the very essence of the normative framework of responsibility of representatives of the state, political parties, non-governmental organizations and citizens. Gradual exclusion from political reality and discourse of the main condition for the existence of moral and political responsibility is typical for Ukraine: the system of relations between the state and citizen loses the value of "an interaction in which citizens and their representatives offer moral justifications for their actions and respond to the moral criticisms of those actions"[4]. The solution to this problem is directly related to a combination of political responsibility of representatives of the state bodies and sectoral political ethics.

---

[1] Kaldor, M. (2003). Civil Society and Accountability. *Journal of Human Development, 4 (1),* 21.

[2] *Закон про громадські об'єднання 2012 (редакція 2016)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page> (2016, June, 11).

[3] Uhr, J. (1998). Democracy and the Ethics of Representation. In Noel Preston, Charles Sampford and C-A Bois *Ethics and Political Practice: Perspectives on Legislative Ethics* (pp. 11-24). Sydney: Federation Press / Routledge, 14.

[4] Thompson, Dennis F. (2005). *Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business, and Healthcare*. Cambridge: Cambridge University Press, 73.

CHALLENGES AND PERSPECTIVES WITHIN PARLIAMENT AND EXECUTIVE AUTHORITIES

The actions and behavior of a public servant may cause relations of moral and political responsibility, but that does not mean that it must be implemented within the political system of Ukraine. This is explained by the inadequate definition of the subjective side of responsibility of a civil servant in special Act. In the expired Law of Ukraine "On State Service" (№ 3723-12, ed. 2015), the Parliament (Verkhovna Rada of Ukraine) and "the special authorized central executive body" (Section 2, Articles 6 and 7)[1] are distinguished as official bodies, engaged in politics in the field of civil service, without a list of *specific control* functions. This leaves outside the scope of the law those political subjects, which could initiate bringing of a public servant to moral and political responsibility and monitor the implementation of this type of responsibility. In fact, the moral and political components of responsibility of officials turn into dependent aspects of legal liability, thereby losing their function. This contradiction can only be overcome through the operation of sectoral systems of norms and values of exercising public authority and other political functions.

The current wording of the Law of Ukraine "On State Service" (№ 889-19 10 December 2015) contains the special principles of state service and defines the list of state servants that could be prosecuted according to the norms of this Law (Article 3). At the same time, this act provides crucial change in the system of state service management in favour of the Cabinet of Ministers of Ukraine. In fact, the current wording of the Law of Ukraine "On State Service" deprived parliament of practically vague control functions in the sphere of state service (Article 12)[2]. It should be mentioned that this norms of state service management practically exacerbate the tension between parliament and government of Ukraine. Although the Law determines the legal status of state servant, it does not establish special normative base for the concrete situations of ethico-political contradictions within the system of government support. It results in regular conflicts of interest and systematic "insufficiency" of political ethics norms as the foundations of professional behavior.

Otherwise, there is legal definition of subjective side of ethical norms within state authorities in the expired Law of Ukraine "On Rules of Ethical Conduct". The Article 2 "Subjects Covered by this Law" extends the scope of this Act not just to civil servants, but specifically singles out heads of all branches of government, ministers, MPs, representatives of elected and appointed local executive bodies (Section 1)[3]. The approval of this list of state representatives in the Law of Ukraine "On Rules of Ethical Conduct" facilitates formalization of their moral and political responsibility, but its principles may not be effective without development of normative explanations for each separate state body. More significant and important provisions of the Law are the Article 3 "*Legal Regulation of Relations with Respect to Ethical Conduct*" and Article 18 "*Liability for Violation of Ethical Conduct*" (Section 1)[4], which secure (on the legal basis) the normative principles for political responsibility grounded on moral and ethical rules. Ethical behavior as a sphere of moral and political responsibility thereby receives a legal status.

Specifics of activity of each of the public bodies provides for a special type of moral and political responsibility. One of the hallmarks of activities of a modern Ukrainian parliament is long and pending process of adopting a system of parliamentary ethics. Instead, the Ukrainian legislation contains the necessary norms that can be defined as a basis for development of the relevant area of political ethics. For example, the Law of Ukraine "On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" contains a separate section on "Compliance with discipline and ethical norms at plenary sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine" (Section 9, Art. 51-53)[5]. The provisions of this section contain principles of ethical compliance in statements, actions and behavior of MPs during plenary sessions of the Parliament. Attention

[1] *Закон про державну службу 1993 (№ 3723-12, редакція 2015)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12> (2016, June, 11).

[2] *Закон про державну службу 2015 (№ 889-19)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page> (2016, June, 11).

[3] *Закон про правила етичної поведінки 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4722-17> (2016, June, 11).

[4] *Закон про правила етичної поведінки 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4722-17> (2016, June, 11).

[5] *Закон про Регламент Верховної Ради України 2010 (редакція 2016)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page2> (2016, June, 11).

is drawn to the provisions of this Law, contained in paragraph 5 of Article 51 and determining the procedure for realization and sanctions with respect to moral and political responsibility of MPs:

If a deputy, parliamentary faction (parliamentary group) subjected to offenses believe that the conflict is not resolved and no understanding among the deputies is reached, they should contact (in writing) the committee, whose competence includes the items of the agenda, which shall consider the issue at its meeting. In such cases, based on a conclusion of the committee, whose competence the items of the agenda, the Verkhovna Rada may decide (without debate) to deprive the deputy of the right to participate in plenary sessions (up to five plenary sessions)[1].

This provision of the Law not merely defines a conflict of moral and political situation during parliamentary sessions, but enables to bring deputies to disciplinary and especially political liability. When parliamentarians are unable to participate in sessions, they may lose the trust of voters and be deprived of the possibility to assist their own party. Thus, this rule of parliamentary ethics exists without a uniform normative system in this area. It should be emphasized that the problem for implementation of the provisions of "the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" is their breach by parliamentarians themselves. First, this is due to «dissolution» of parliamentary ethics in numerous regulations. Second, MPs neglect the principles of this act and have no will to respect them because they fail to place appropriate assessment and value on political ethics.

An important role in formation of moral and political responsibility within the Parliament belongs to party ethics. This field of political ethics reproduces the distribution of moral and political responsibility into two separate types: responsibility in the area of activity of a parliamentary faction of a political party; and responsibility in the field of actions and behavior of a party «outside» state bodies. In Ukraine, activities of parliamentary factions is regulated by "the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" and internal acts the factions themselves to ensure the interests of the entire political party. However, "availability of legal and corporate regulation of the status and activity of factions"[2] does not guarantee the effectiveness of the system of parliamentary ethics and implementation of responsibility for violation of its principles. Firstly, parliamentary ethics cannot exist without a high level of personal moral and political responsibility of parliamentarians. Quite useful in this regard is the addition of particular regulations and explanations (in the field of ethics) in the Law of Ukraine "On Status of People's Deputy of Ukraine", which approves the norms of individual activity and behavior of the members of parliament[3]. This will facilitate the practical application of principles of all of the above-mentioned acts in the context of conflict of moral and political responsibility. The ethico-political problem of this Act is that it contains the formal principle of limited deputy ethics. The legal regulation of parliamentary ethics in this way is the actual outcome of institutional development within Ukrainian society.

Moral and political responsibility of political parties in the struggle for power differs significantly from that of factions. In this case, there are «internal» rules and norms of a party, which must be in line with the corresponding area of the law. Modern Ukrainian parties do not have their own systems of political ethics, and create specific rules for each new campaign. Of course, availability of a stable party ethics cannot be a legislative requirement. However, quite promising is the development (on the basis of the Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine") of new principles of correlation of political responsibility of these groups with the norms of public morality. Such step could greatly improve the conditions for formation of party ethics in Ukraine, even if this is initiated by the state.

The practice of parliamentary activity of political parties is significantly different from the formal provisions regulating actions and behavior of deputies in the exercise of their powers. Thus, in the system of the Ukrainian Parliament there is the Committee on Rules of Parliamentary Procedure and Support to Work of the Verkhovna Rada of Ukraine, whose functions in the sphere of deputy ethics are defined in a relevant decree: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the List, Quantitive Composition and Jurisdiction of the Committees of Verkhovna Rada of Ukraine of Eighth Convocation" (Jurisdiction

[1] *Закон про Регламент Верховної Ради України 2010 (редакція 2016)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page2> (2016, June, 11).

[2] Лінецький, С.В., Крижанівський, В.П. (2008). *Законотворчість: Коментар до Регламенту Верховної Ради України. Частина 1.* Київ: "К.І.С.", 125.

[3] *Закон про статус народного депутата України 1992 (редакція 2016)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/page2> (2016, June, 11).

Addition, par. 21)[1]. The Committee on Rules of Parliamentary Procedure was formed as the "new" variant of The Committee for Regulatory Issues and Deputies' Ethics. It should be mentioned that the competence of these Committee temporal variations is identical. It is becomes clear from the comparison between statements of aforecited Act and the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the Seventh Convocation" (Jurisdiction Addition, par. 24)[2]. However, in many situations this specialized committee has no relevant powers to bring deputies or factions to moral and political responsibility for breaches of parliamentary ethics and public morality. The lack of precedent practise in sphere of parliamentary traditions leads to The Committee's inability to implement the legal principle of personal responsibility of each Member of Parliament (not only the criminal liability).

The Committee for Regulatory Issues and Deputies' Ethics will function effectively only after determination of its supervisory functions and systematization of the norms and principles of parliamentarians' activities. In order to make moral and political responsibility one of the principles of the Verkhovna Rada, it is necessary to establish a special Code of Ethics for members of parliament. The Code of Ethics should reflect "development of a broad, but clear, set of guidelines for ethical behaviour, which is applicable to all parliamentarians"[3]. The current state of systematization of the rules of parliamentary ethics in Ukraine is characterized by the reluctance of MPs and factions to take specific steps to improve the organization of the Parliament by deepening the procedural aspects of its responsibility through public morality. As noted by Tetyana Vasylevska, "there were several attempts to codify the rules of parliamentary ethics, but these initiatives have not received adequate support in legislative bodies"[4].

Moral and political responsibility of the government and its members is characterized by more formalized rules of political ethics. Ministerial responsibility reproduces both norms of the government itself, and principles of the public service. The Cabinet of Ministers of Ukraine operates within the framework of the Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine"[5] and the organizational aspect of activities of its representatives is provided by a special internal act: "the Rules of Procedure of the Cabinet of Ministers of Ukraine"[6]. Although the subject of moral and political responsibility of the government is compliance with the principles of these regulations, the realization of corporate ethics of the Cabinet of Ministers remains outside their scope. The high level of the government's dependence on mechanisms for implementation of political responsibility allows to characterize actions and behavior of ministers as political activity most dependent on public opinion. However, in the political system of Ukraine responsibility of the government in general and each minister individually remains purely technical and directly related only to the influence of political parties that have formed the government.

Lack of professional ministerial ethics and public trust to the Cabinet of Ministers of Ukraine determine a need to develop a Ministerial Code or Code of Ethics and Conduct as a system of norms, principles and rules binding on all members of the government. To do this, there is a fairly broad legislative framework represented not only in the Acts directly in the field of government activity, but also in the expired Law of Ukraine "On Rules of Ethical Conduct", the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" and the Law of Ukraine "On State Service", examined above. For instance, the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" (ed. 2015) contains the Section 5 "The Prevention and the Settlement of Conflict of Interests"[7] that could be used as legal basis for the forming of ethical regulation norms of interaction in

[1] *Постанова про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/22-19> (2016, June, 11).

[2] *Постанова про комітети Верховної Ради України сьомого скликання 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-18/page3> (2016, June, 11).

[3] Coghill, K., Donohue, R., Holland P. (2008). Parliamentary Accountability to the Public — Developing MPs' Ethical Standards, *Australian Parliamentary Review 23:1*, 108.

[4] Василевська, Т.Е. (2013). Кодекси поведінки депутатів як інструменти підтримки депутатської етики. *Державне управління: теорія та практика, 2,* 8.

[5] *Закон про Кабінет Міністрів України 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (2016, June, 11).

[6] *Постанова про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України 2007 (редакція 2016)* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п> (2016, June, 11).

[7] *Закон про запобігання корупції 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page2> (2016, June, 11).

the different sectors of state authorities. The fact that the parliament, its majority and the opposition act as subjects of moral and political responsibility implies a possibility to use the norms of ministerial ethics as a means of pressure on officials. Therefore, the Ministerial Code should contain provisions on the procedural aspect of the moral and political responsibility and alternative approaches for its realization.

The most likely prospects for development of moral and political responsibility of the Cabinet of Ministers of Ukraine and its representatives can be either its functioning in the context of codification of the corresponding area of political ethics, or transformation of this type of responsibility into informal corporate accountability. Similar is the situation with political answerability of local self-government bodies of Ukraine in the context of interaction of corporate ethics and civil morality. Today, activities of these civil society actors are not governed by a uniform system of moral and ethical standards on political actions and behavior. This applies to local executive bodies as well. Despite the close connection with the public, answerability of local governments is at a very low level of normative development. For example, Ukraine undergoes the process of forming principles of the electoral system for local governments, affecting the possibility to implement political responsibility of their representatives (including political parties) towards citizens[1]. Local elections 2015 are direct reflection of inconsistency of this process. Full-fledged relations of moral and political responsibility may arise in the field of local governments only through creation of normative complexes similar to the codes of ethics of higher authorities. These codes should combine legislative provisions and principles of corporate political ethics inherent of non-governmental organizations.

Conclusion. A common condition for the development of moral and political responsibility of all political subjects in Ukraine is creation of specific sectors of political ethics. This does not mean that the existing regulations in this area actually become useless. On the contrary, they can be a normative basis for standards and codes of fair conduct in the event of special official comments to the above laws for specific political subjects, from non-governmental organizations to parliamentary committees.

The main political actors and the Ukrainian society in general neglect the need to establish efficient (not just formal) systems of corporate ethics for non-governmental organizations, systems of party, parliamentary and government ethics. However, this process will become real only if Ukrainian public overcome such limitation of the transitive political regime as a deficit of ethics of constitutional citizenship. The progress of moral and political responsibility requires interaction at all levels of the political system in the context of integration of constitutional, legal and moral norms with principles and rules of political ethics. Importantly, the moral and political responsibility still isn't a full element of political consciousness and culture for the Ukrainian society. At the individual level this manifests itself through absence of rational means of moral consideration and critical attitude to political activities on the part of citizens and representatives of the state.

Thus, moral and political responsibility in Ukraine is possible in the context of the prospects for creation and public acceptance of a coherent system of individual codes of ethics for each state body, as well as legally defined and informally codified forms of political ethics of non-governmental organizations. The initiator of this process can be any subject of political interaction, unless this violates the balance in the area of ethics and constitutional order. Yet, the main guarantee for the development of moral and political responsibility is its understanding by each citizen at the time of any political activity.

References:

1. Bovens, Mark (2010). Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism, *West European Politics,* Vol. 33 (5), 946-967.
2. Buchanan, James M. (2003). The Ethics of Constitutional Order. In *The Collected Works of James M. Buchanan (Volume 1): The Logical Foundations of Constitutional Liberty* (pp. 368-373). Indianapolis: Liberty Fund.
3. Chandler, David (2013). Resilience Ethics: Responsibility and the Globally Embedded Subject, *Ethics & Global Politics* Vol. 6 (3), 175-194.
4. Coghill, Ken, Donohue, Ross and Holland, Peter (2008). Parliamentary Accountability to the Public — Developing MPs' Ethical Standards, *Australian Parliamentary Review* 23:1, 101-120.
5. Joss, Simon (2010). Accountable Governance, Accountable Sustainability? A Case Study of Accountability in the Governance for Sustainability, *Journal of Environmental Policy & Governance* 20 (2), 408-421.
6. Kaldor, Mary (2003). Civil Society and Accountability, *Journal of Human Development* 4 (1), 5-27.

[1] Малкіна, Г.М. (2009). Інститути політичної відповідальності в громадянському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія, 91-93*, 70-73.

7. Keenan, Thomas (1997). *Fables of Responsibility: Aberrations and Predicaments in Ethics and Politics*. Stanford: Stanford University Press.
8. Linec'kyj, S. V., Kryzhanivs'kyj, V. P. (2008). *Zakonotvorchist': Komentar do Rehlamentu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. Chastyna I.* (*Legislation: Comment to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine. Part I).* Kyiv: "K.I.C.".
9. Malkina, G.M. (2009). Instytuty politychnoyi vidpovidal'nosti v hromadyans'komu suspil'stvi (The Institutions of Political Responsibility in Civil Society). *Visnyk Kyyivs'koho nacional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiya. Politolohiya, 91-93,* 70-73.
10. Malkina, G.M. (2010). *Politychna Vidpovidal'nist' u Demokratychnomu Suspil'stvi (Instytucional'nyj Aspekt)* [Political Responsibility in Democratic Societies (Institutional Aspect)]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyj centr "Kyyivs'kyj universytet".
11. *Postanova pro zatverdzhennya Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrayiny 2007 (ed. 2016) (Resolution On Ratification of the Rules of Procedure of the Cabinet of Ministers of Ukraine)* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п> (11 June 2016).
12. *Postanova pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrayiny s'omoho sklykannya 2012 (Resolution On the Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the Seventh Convocation)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-18/page3> (11 June 2016).
13. *Postanova pro perelik, kilkisnyi sklad i predmety vidannia komitetiv Verkhovnoi Rady Ukrayiny vosmoho sklykannia 2014 (Resolution On the List, Quantitive Composition and Jurisdiction of the Committees of Verkhovna Rada of Ukraine)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/22-19> (11 June 2016).
14. Thompson, Dennis F. (2005). *Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business, and Healthcare*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Uhr, John (1998). Democracy and the Ethics of Representation. In Noel Preston, Charles Sampford and C-A Bois *Ethics and Political Practice: Perspectives on Legislative Ethics* (pp. 11-24). Sydney: Federation Press / Routledge.
16. Vasylevska, T. E. (2013). Kodeksy Povedinky Deputativ yak Instrumenty Pidtrymky Deputats'koyi Etyky (Codes of Conduct of Deputies as Support Tools For Deputy Ethics), *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, № 2, 5-13.
17. *Zakon pro derzhavnu sluzhbu 1993 (Law On State Service), № 3732-12 (ed. 2015)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12> (11 June 2016).
18. *Zakon pro derzhavnu sluzhbu 2015 (Law On State Service), № 889-19* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page> (11 June 2016).
19. *Zakon pro hromads'ki ob'yednannya 2012 (ed. 2016) (Law On Civil Associations)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page> (11 June 2016).
20. *Zakon pro Kabinet Ministriv Ukrayiny 2014 (Law On The Cabinet of Ministers of Ukraine)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (11 June 2016).
21. *Zakon pro ochyshhennya vlady 2014 (ed. 2015) (Law On Lustration of Power)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18 > (11 June 2016).
22. *Zakon pro politychni partiyi v Ukrayini 2001 (Law On Political Parties in Ukraine)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14 > (11 June 2016).
23. *Zakon pro pravyla etychnoyi povedinky 2012 (Law On Rules of Ethical Conduct)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4722-17> (11 June 2016).
24. *Zakon pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrayiny 2010 (ed. 2016) (Law On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page2> (11 June 2016).
25. *Zakon pro status narodnoho deputata Ukrayiny 1992 (ed. 2016) (Law of On Status of People's Deputy of Ukraine)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/page2> (11 June 2016).
26. *Zakon pro zapobihannia koruptsii 2014 (Law On Prevention of Corruption)* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page2> (11 June 2016).

Олена Меженська
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

НАСЛІДКИ ДЕРЖАВНОГО ПЕРЕВОРОТУ: МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІСТЬ

Elena Mezhenskaya
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

IMPACT OF A COUP: PAST AND PRESENT

For many centuries scientists tried to use a comprehensive approach to the problem of political struggle for power, which is carried out illegally with the use of violence. In determining essence of a coup, its nature, characteristics and mechanism researchers indicate that it is a complex and laborious process that requires precise organization, compliance with certain strategies and chosen tactics, and considerable resources. The result of a coup depends on specific objective, subjective conditions and factors. Regardless the outcome of a coup (successful or unsuccessful), it temporarily neutralizes army in a country, state security forces and other politically important institutions; disruptes power structure, its normative operation leading to some consequences that have a significant historical and political impact.

Key words: coup, consequences, usurpation, dictatorship, change of political regime, political violence.

На жаль, на сьогодні домінуючою тенденцією у боротьбі за владу залишається застосування силових та незаконних засобів, серед яких переважає така форма політичної боротьби як державний переворот. Державний переворот або спроба його вчинення, як складова політичного процесу що складається з цілеспрямованих, свідомих зусиль, дій суб'єктів політичної діяльності (індивідів, соціальних груп, політичних партій, і ін.), має свої результати та наслідки які проявляються як поверхневі, так і глибинні зміни, що відбуваються в політичній системі та характеризують її перехід від одного стану до іншого.

Постановка проблеми. Наслідки державного перевороту, як будь-якого соціально-політичного явища неоднозначні. Вони впливають не лише на політичне життя, а й на ситуацію в суспільстві, на його стабільність та подальший розвиток. Негативні наслідки державного перевороту, переплітаючись та накопичуючись, ведуть до загострення ситуації в країні, до формування нових протиріч, які створюють основу нових конфліктів. Тому виникає потреба в узагальненні та глибокій і всебічній оцінці наслідків державного перевороту з тим, щоб у майбутньому отримані знання сприяли виключенню даної форми політичної боротьби із арсеналу методів боротьби політичних сил за політичну владу в державі.

Аналіз досліджень і публікацій. У наукових працях зарубіжних та вітчизняних дослідників різних історичних часів можна знайти лише окремі аспекти впливу державних переворотів на процеси внутрішньодержавного і міжнародного життя. Серед таких слід відзначити роботи Арістотеля, Н.Макіавеллі, Ф.Бекона, Т.Гоббса, І.Канта, Г.Гегеля, К. Маркса, М.Вебера, Т.Семьонової, П. Штомпки , І. Лиханова та ін. В дослідженнях М.Щербатова, В.Ключевського, А.Вейдемеєра, К. Малапарте, Е.Лютвакка, О. Глазунова, М. Лавриновича, Н. Згурської, І.Верби, Н. Цихмістро, І.Нагаєвського, І.Логвиненка, П. Гай-Ніжника та інших вивчаються наслідки окремих державних переворотів в історичному напрямку переважним чином на аналізі фактографічного матеріалу.

Незважаючи на існування значної кількості історико-описових робіт, в яких досліджуються загальні або окремі наслідки державних переворотів на сьогодні існує дефіцит наукових праць, де б наслідки державних переворотів були б досліджені комплексно.

Відтак, **метою статті** є аналіз та логічне упорядкування наслідків державних переворотів що мали місце в політичній історії.

Головною метою перевороту, ціллю його політичних акторів є захоплення або зміна влади та/чи зміна діючого режиму. Результат даної політичної боротьби залежить від сукупності як незалежних змінних (наявність ресурсів, сприятливих або несприятливих умов, тобто зовнішнього оточення; від втручання несподіваних, випадкових чинників і т.д.), так і залежних (вибраних засобів, методів, виконавців і відносин між ними, дотримання певних стратегії і тактики, тощо) та може бути успішним або не успішним, що породжує цілу низку наслідків.

Якщо відштовхуватися від академічного визначення, де наслідок – це те, що виходить, випливає з чого-небудь, результат[1], то логічним буде визначити наслідки державного перевороту як складну, багатоелементну, рухливу в часі та просторі систему факторів, що породжені певними діями суб'єктів політики, їх мотивами, засобами досягнення цілей та, відповідно, результатами які впливають на подальший розвиток і функціонування політичної системи суспільства. Проведений аналіз наукових робіт дозволяє виокремити певну, логічну систему наслідків державних переворотів які характерні для минулого та сьогодення.

Державний переворот – це, перш за все, зміна влади в державі яка відбувається в результаті боротьби політичних еліт. Тобто змінюється сформована на підставі норм та законів система органів, які уособлюють владу глави держави, законодавчу, виконавчу та судову влади, а також органи місцевого самоврядування в конкретній державі.

Відтак, насильницьке та незаконне захоплення і утримання державної влади, може призвести фактично до її узурпації. В залежності від цілей та мотивів організаторів державного перевороту узурпація влади може бути одноосібною, тобто встановлюється правління однієї особи – президента, монарха, самопроголошеного імператора, гетьмана, голови революційної ради та ін., якому властиве свавілля тирана, що нерідко порушує усі закони.(Наприклад, в результаті державного перевороту 6 січня 1929 р. в Королівстві Сербів, Хорватів та Словенців було встановлено режим особистої влади короля Александра I Карагеоргієвича. Гетьман П.Скоропадський уособлював собою, одноосібно, голову Української держави, керівника виконавчої і законодавчої влади, верховного головнокомандувача Збройними силами.)

Узурпувати владу може і група осіб (хунта, партія, група олігархів, тощо). Встановлюється персоналістичний режим, коли лідер (кліка, армія, силові структури) контролює всю повноту влади в державі та всі сфери суспільного життя (політичну, економічну, соціальну, і т.д) й характеризується застосуванням насилля, репресій, терору. Наприклад, військова хунта «чорних полковників» у Греції, політичне панування більшовиків які прийшли до влади в результаті перевороту в жовтні 1917 року.

Слід зазначити, що зміна влади в державі часто веде і до зміни зовнішньої і внутрішньої політики держави. Так, влітку 1399 р. в Англії державний переворот Генріха Ланкастера призвів до зміни правлячої династії і корінних змін як внутрішньої (формування стосунків Королівської ради і Парламенту, які ґрунтувалися на нових принципах взаємодії один з одним, що призвело до обмеження влади короля і розширення прерогатив Парламенту і Ради), так і зовнішньої політики (змінився зовнішньополітичний курс Англійського королівства, поновилася конфронтація з Францією)[2]. В результаті двірцевих переворотів в Росіі 1725-1801рр відбувалися зміни у внутрішній і зовнішній політиці, а саме: створення імператорської гвардії й нового урядового органу – Таємної Ради (1726р), обмеження самодержавної влади й відновлення престолонаслідування, «онімечення» вищого клану й повернення до «старомосковської моделі життя», що призводило до постійних змін «політичного курсу країни» [3]які зачіпали основи державності Росії.

Змінюючи владу, державні перевороти змінюють вектор політичного розвитку та впливають на зміну політичного режиму – «формальну та неформальну структуру державних та урядових ролей і процесів, механізми представництва та зразки репресій», «систему управління яка визначає методи доступу до головних державних суспільних установ, правила, яких додержують в процесі прийняття обов'язкових публічних рішень тощо[4].

[1] Словник української мови: в 11 томах. *Том 5* (1974). <http://sum.in.ua/s/naslidok>

[2] Нуждин, О.И. (2009). Государственный перворот 1399 г.в Англии:его причины и последствия в историографическом освещении. *Вопросы всеобщей истории. Уральский педагогический университет.* Екатеренбург, 37-42.

[3] Ключевский, В.О. (1989). Сочинения в девяти томах. Курс русской истории. *Т. IV.* Москва, 238.

[4] Данилюк, Н. (2009). Основні підходи до трактування поняття «політичний режим». *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації.* Київ: Україна, 3, 55-60.

Так, Арістотель зазначає, що саме в результаті переворотів «демократичний режим може бути замінений тиранічним, олігархічним або аристократичним. Нерідко вони представляли собою зміну олігархії тиранією або тиранії олігархією»[1]. До зміни політичного режиму, призвів і переворот здійснений Наполеоном Бонапартом18 брюмера 1799 р. в результаті якого була скинута диктатура контрреволюційної буржуазії. Ціла серія державних переворотів, результатом яких було встановлення фашистського або військово-фашистського режиму, сталася в Європі в 20-х рр. XX ст. (Червень 1923 р. - державний переворот в Болгарії, затвердження у влади уряду А. Цанкова; вересень 1923 р. - встановлення військової диктатури режиму генерала М. Прімо де Рівери в Іспанії – який має всі ознаки авторитарного політичного режиму; травень 1926 р. - державний переворот у Польщі, встановлення режиму «санації» (оздоровлення) на чолі з Ю. Пілсудським; травень 1926 - заміна демократичного режиму військовою диктатурою в Португалії; січень 1929 р. - державний переворот в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія), затвердження диктаторського режиму Олександра I Карагеоргійовича та ін)

Виходячи з історичного досвіду, суттєво вплинути на зміну політичного режиму можуть: зміна політичного лідера в ході державного перевороту; військові перевороти; конституційні перевороти; невдала спроба перевороту або путчу, яка кардинально змінює подальший вектор політичного розвитку суспільства.

Як свідчать дослідження Б. Геддес, Дж. Райта, и Е. Франтца більшість таких змін відбувається в наслідок військових переворотів. Так, в період з 1946 по 2010 рр. на них припадає відносна більшість (35%) змін авторитарних режимів. Цієї ж думки дотримуються і дослідники Д.Пауелл і К.Тайн – із всіх переворотів які стали об'єктом їх дослідження, тільки16,9% відбулися в країнах з демократичним режимом правління, тоді як 44,2% переворотів були організовані і здійснені військовими в жорстких авторитарних режимах[2].

Дослідження представників кількісного підходу Б.Магалоні та Р.Крічелі демонструють, що на зміну демократичним, або авторитарним режимам приходять режим військової диктатури[3] де насилля стає пріоритетної формою правління.

Диктатура – це недемократичний політичний режим який характеризується відсутністю поділу державної влади, концентрацією влади у її вищому виконавчому органі, наділеному широкими законодавчими повноваженнями; відсутністю виборності органів державної влади, переважання методів командування в їх діяльності, застосування політичних репресій; обмеженням або забороною діяльності політичних партій і громадських організацій; скасуванням або значним обмеженням громадянських і політичних прав та свобод громадян та ін. Так, після контрреволюційного перевороту в Чилі 11 вересня 1973 р. при владі стала військова хунта на чолі з генералом Августо Піночетом, затвердженим хунтою президентом з надзвичайними повноваженнями на невизначений термін. Було скасовано дію конституції і цивільних свобод, розпущено Національний конгрес, оголошені поза законом блок Народної єдності, заборонені Єдиний профспілковий центр трудящих (КУТ) і ряд галузевих профспілок. Діяльність всіх інших партій оголошувалася «призупиненою», а в 1977 р. взагалі заборонена. Керівники і активісти лівих партій і профспілок піддалися арештам, тортурам, фізичним знищенням[4].

Зіткнувшись з неприйняттям версії легітимності, що декларують, політичні сили які прийшли до влади, часто йдуть на застосування масового політичного терору. Політичні вбивства, залякування стають найдієвішим політичним інструментом тиранічних і деспотичних режимів. В XX ст. така практика використовувалася в тоталітарних режимах (радянський соціалізм, італійський фашизм, німецькій нацизм, військово-бюрократичні режими країн Латинської Америки після другої світової війни).

[1] Аристотель (1983). *Политика. Сочинения в 4-х томах*. Москва: Мысль, 53-294.

[2] Powell, J.M., Thyne, C.L. (2011). Global instances of coups from 1950 to 2010. *Journal ofpeace Research, Vol. 48, 2,* 249-259.

[3] Magaloni, B., Kricheli, R. (2010). Political order and one-party rule. *Annual review political sciences*, *13,* 123-143.

[4] Королев, Ю.Я. (1982). *Чилийская революция*. Москва: Мысль.; Кудачкин, М.Ф., Борисов, А.В., Ткаченко, В.Г. (1977). *Чилийская революция: опыт и значение*. Москва: Политиздат.

[4] Строганов, А.И. (1995). *Новейшая история стран Латинской Америки*.Москва: Высшая школа.

Обмеження демократичних свобод, нехтування природними правами людини (такими як право на життя) та людини громадянина, застосування насилля, репресії. терор, геноцид все це – правові наслідки діяльності нової влади, яка прийшла до влади в результаті перевороту.

Історико-правові дослідження вказують не те, що «усяка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона іде в цьому напрямку, поки не досягне призначеної для неї межі»[1].Отже, наступним наслідком державного перевороту може стати корупція.

Корупція – це засіб забезпечення не лише корисливого, а й політичного інтересу політичних сил, які отримали владу в результаті державного перевороту і мають намір утримувати її як найдовше. Корупція – це зловживання державною владою для отримання вигоди з особистою метою[2].

До найбільш типових проявів корупції відносяться підкуп чиновників і громадсько-політичних діячів, хабарництво за законне чи незаконне надання благ і переваг, протекціонізм – висування працівників за ознаками родинності, земляцтва, особистої відданості та приятельських стосунків[3], використання посадовими особами наданих їм прав і владних можливостей з метою особистого збагачення.

Поширення корупційних проявів у суспільстві сприяє створенню тіньової влади, яка може втілюватись у формі кланово-олігархічної системи[4] що представлена політичними та економічними групами які, в свою чергу, ведуть боротьбу за владу чи за можливість впливати на владні рішення у власних інтересах. В результаті чого порушується механізм ринкової конкуренції, оскільки у виграші опиняється не той, хто конкурентоздатний, а той, хто зміг отримати переваги у нової влади. Це сприяє виникненню монополістичних тенденцій в економіці, зниженню ефективності її функціонування і дискредитації ідей вільної конкуренції. Наслідком політичної корупції є фактична монополізація політичної сфери, та наступна «приватизація» держави – повзуча узурпація влади[5]. Наприклад, А. Піночетом була здійснена часткова модернізація промисловості, підвищилася технічна оснащеність, енергоозброєність і продуктивність праці на великих підприємствах. Але одночасно розорилося багато національних підприємств, орієнтованих на внутрішній ринок [6] Тож, вибірковий та неефективний розподіл засобів державного бюджету, особливо при розподілі державних замовлень і виділенні кредитів, спричиняє за собою неефективність економічної сфери та веде до певних негативних економічних наслідків.

Як правило, державні перевороти не просто підривають стабільність певної держави або регіону, але і ставлять метою його дезорганізацію, ускладнюють розвиток стабільних політичних систем.[7] Стабільність влади визначає ефективність політики яку вона здійснює. А саме її легітимність й економічну ефективність(С. Ліпсет), адже саме ефективність влади доповнює і формує легітимність, яка здатна стабілізувати систему навіть за умови її недостатньої легітимності. Взявши за основу такі індикатори політичної стабільності як: наявність політичного порядку, здійснення політичного діалогу між всіма політичними силами, політичною елітою і громадянським суспільством, ефективність прийняття управлінських рішень, легітимність влади, громадянський мир та згоду[8] можна визначити чи можливо після державного перевороту стабілізувати ситуацію в країні. Політична стабільність, політичний порядок досягаються, як правило, двома основними способами: диктатурою, або розвитком демократії й відповідно примусом або узгодженням

[1] Монтескье, Ш. (1955). *Избранные произведения*. Москва, 289.

[2] Камлик, М.І. (упоряд.) (1999). *Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію*. Київ: Школяр, 118.

[3] Тихомиров, М.Ю. (1997). *Юридическая энциклопедия*. Москва: Юринформцентр, 241.

[4] Мельник, М.І. (2004). *Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії*). Київ: Юридична думка, 116.

[5] Циганов, В. (2015). Демократія на продаж, або Політична корупція у дії. *Українські діалоги. Журнал міждисциплінарних дискусій з питань стратегії розвитку України Пілотний номер*, Листопад–грудень, 50-53.

[6] Строганов, А.И. (1995). *Новейшая история стран Латинской Америки*. Москва: Высшая школа, 236.

[7] Гуляева, А.Г., Панов, П.В. (2012). Преемничество как практика воспроизводства власти в «Черной Африке». *Вестник Пермского университета. Серия Политология*, *3*, 103-116.

[8] Крап, А. (2006). Сутність політичної стабільності: індикатори та функції. У*країнська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», *18,* 118-124.

інтересів та компромісами як механізмами стабілізації. Державні перевороти ведуть до встановлення як диктатури так і демократичних основ державності.

Зазвичай, мінімальна (відносна) стабільність, що досягається шляхом насилля та репресіями, історично недовговічна та має ілюзорний характер, оскільки досягається та утримується примусом.

Всі вище зазначені наслідки державного перевороту можуть мати системний характер та призвести до загострення політичної кризи. Так, А.Медушевський виокремлює наступні ознаки кризи: призупинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи, загострення політичних конфліктів, зростання політичної напруженості, нестабільність, зниження рівня керованості всіма сферами життя суспільства[1]. Крайньою формою нестійкості політичної динаміки є системна криза всіх сфер суспільно-політичного життя, тривалий і наростаючий характер якої іноді призводить до революцій (як наслідок державного перевороту), громадянської війни та краху старої політичної системи. Одним із типових прикладів описаних наслідків є військовий переворот 26 вересня 1962 р. в Йемені. В результаті якого було повалено монархічний режим й проголошена Йеменська Арабська Республіка. Проте йеменські зейдитскі племена, що мають високу міру релігійності, піднімаються на захист імаму. Починається кривава громадянська війна, що тривала вісім років (1962-1970 рр.)[2] Наслідком Жовтневого перевороту 1917р в Росії стали соціалістична революція (1917-1918) та громадянська війна (1918-1924рр). Загострення політичної кризи, може призвести й до втрати регіонального домінування, втрати незалежності та територіальної цілісності (путч 1991р. – розпад СРСР).

Одним із засобів здійснення державного перевороту та утримання отриманої влади є застосування насилля, яке характеризується фізичним знищенням представників попередньої влади та тих хто складає певну конкуренцію узурпаторам. Терор і геноцид до яких вдається влада спрямовані на знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи веде до певних демографічних наслідків (зниження народжуваності, збільшення дитячої смертності, погіршення стану здоров'я населення, скорочення чисельності чоловіків). Означені наслідки впливають і на суспільно-політичні та культурні аспекти життя національних меншин. Тобто державні перевороти можуть мати і етнополітичні наслідки.

Наслідки державного перевороту залежать від багатьох змінних, а значною мірою, від мотивів ініціаторів державного перевороту що впливають на зміщення цілей політики.

Застосування насилля, з метою утримання влади, дискредитує право як основний інструмент регулювання життя держави і суспільства. У суспільній свідомості формується уявлення про беззахисність громадян перед владою.

Таким чином, будь який державний переворот має комплекс наслідків, які можна об'єднати в групи відповідно: до сфер впливу – політичні, соціальні, економічні, демографічні, гуманітарні.

Наслідки державного перевороту можуть бути як очікувані (передбачувані), так і не очікувані (непередбачувані).

Оскільки державний переворот веде до зміни влади та/чи політичного режиму, відповідно його наслідки відіграють як руйнівну, так і творчу роль. З одного боку, вони сприяють руйнуванню або демонтажу старих політичних структур, а з іншого - ведуть в кінцевому підсумку до формування нових інститутів і правових норм. Тобто вони можуть мати позитивний (стабілізуючий, конструктивний) характер та негативний або деструктивний (дезінтегруючий).

Негативні наслідки ведуть до загострення політичної кризи в суспільстві, обумовлені відповідними змінами в економічному, соціальному чи культурному просторі, до дестабілізація всієї політичної системи, до розколу суспільства, а не до його інтеграції.

Як, виняток, державний переворот у довгостроковій перспективі може мати й позитивні наслідки. Позитивні наслідки державних переворотів випливають із уміння нової влади впливати на ситуацію в країні у потрібному напрямі, приймати управлінські рішення у суспільстві, яке перебуває на стадії переходу до відносно нового стану та має свої особливості, у здатності нової влади до ризику, який має суб'єктивний та об'єктивний характер рішучих дій, в усвідомленні суспільством своїх корінних інтересів, в можливості інтеграції країни до нового економічного простору або розвитку якісно нових відносин з країнами сусідами.

[1] Мацієвський, Ю. (2008). Політична криза: теоретичний аналіз. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Політичні науки, 3,* 146-161. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoap_2008_3_15>

[2] Dresh, P. (2000). *A History of Modern Yemen. Cambridge*. New York.

References:

1. Dresh, P. (2000). *A History of Modern Yemen. Cambridge*. New York [in English].
2. Magaloni, B., Kricheli, R. (2010). Political order and one-party rule. *Annual review political sciences, 13,* 123-143 [in English].
3. Powell, J.M., Thyne, C.L. (2011). Global instances of coups from 1950 to 2010. *Journal ofpeace Research, Vol. 48, 2,* 249-259 [in English].
4. Aristotel' (1983*). Politika. Sochinenija v 4-h tomah [Policy. Writings in the 4-volumes*]. Moscow: Mysl' [in Russian].
5. Guljaeva, A.G., Panov, P.V. (2012). Preemnichestvo kak praktika vosproizvodstva vlasti v «Chernoj Afrike» [Succession as the practice of reproduction of power in "Black Africa"]. *Vestnik Permskogo universiteta. Serija Politologija [Perm University Herald. Political Science], 3,* 103-116 [in Russian].
6. Danyliuk, N. (2009). *Osnovni pidkhody do traktuvannia poniattia «politychnyj rezhym» [Basic approaches to interpretate the concept of "political regime"]. Osvita rehionu. Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii [Education of the Region. Politology. Psychology. Communications*]. Kyiv: Ukraina, *3,* 55-60 [in Ukrainian].
7. Kamlyk, M.I. (uporiad.) (1999). *Mizhnarodni pravovi akty ta zakonodavstvo okremykh krain pro koruptsiiu [International regulations and legislation of individual countries on corruption*]. Kyiv: Shkoliar [in Ukrainian].
8. Kljuchevskij, V.O. (1989). Sochinenija v devjati tomah. Kurs russkoj istorii, *T. IV.* [Writings in nine volumes. Course of Russian History, Vol. IV]. Moscow [in Russian].
9. Korolev, Ju.Ja. (1982). *Chilijskaja revoljucija [The Chilean revolution]*. Moscow: Mysl' [in Russian].
10. Kudachkin, M.F., Borisov, A.V., Tkachenko, V.G. (1977). *Chilijskaja revoljucija: opyt i znachenie [The Chilean revolution: experience and value]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
11. Krap, A. (2006). *Sutnist' politychnoi stabil'nosti: indykatory ta funktsii. Ukrains'ka natsional'na ideia: realii ta perspektyvy rozvytku [Nature of political stability: indicators and functions. Ukrainian national idea: realities and prospects of development*]. L'viv: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika» [Publishing house of National University "Lviv Polytechnic"], 18, 118-124 [in Ukrainian].
12. Matsiievs'kyj, Yu. (2008). Politychna kryza: teoretychnyj analiz [Political crisis: theoretical analysis]. *Naukovi zapysky [Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia»]. Ser.: Politychni nauky [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Political Science*]*, 3,* 146-161. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoap_2008_3_15> [in Ukrainian].
13. Mel'nyk, M.I. (2004). *Koruptsiia – koroziia vlady (sotsial'na sutnist', tendentsii ta naslidky, zakhody protydii) [Corruption - erosion of power (social essence, trends and consequences, countermeasures)]*. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
14. Montesk'e, Sh. (1955). *Izbrannye proizvedenija [Selected works]*. Moscow [in Russian].
15. Nuzhdin, O.I. (2009). Gosudarstvennyj pervorot 1399 g.v Anglii:ego prichiny i posledstvija v istoriograficheskom osveshhenii [State coup of 1399 in England: its causes and consequences in historiographical coverage]. *Voprosy vseobshhej istorii. Ural'skij pedagogicheskij universitet [Questions of general history. Ural Pedagogical University]*. Ekaterinburg [in Russian].
16. Slovnyk ukrains'koi movy: v 11 tomakh. *Tom 5* [Dictionary of the Ukrainian language, in 11 volumes. Volume 5]. (1974). <http://sum.in.ua/s/naslidok> [in Ukrainian].
17. Stroganov, A.I. (1995). *Novejshaja istorija stran Latinskoj Ameriki [The recent history of Latin America]*. Moscow: Vysshaja shkola [in Russian].
18. Tihomirov, M.Ju. (1997). *Juridicheskaja jenciklopedija [Legal encyclopedia]*. Moscow: Jurinformcentr [in Russian].
19. Tsyhanov, V. (2015). Demokratiia na prodazh, abo Politychna koruptsiia u dii. Ukrains'ki dialohy [Democracy for sale, or political corruption in action. Ukrainian dialogues]. *Zhurnal mizhdystsyplinarnykh dyskusij z pytan' stratehii rozvytku Ukrainy. Pilotnyj nomer, Lystopad–hruden' [Journal of interdisciplinary discussions on the development strategy of Ukraine. Pilot Number, November-December],* 50-53 [in Ukrainian].

Iryna Kuptsova, PhD in Political Science
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

FEMALE REPRESENTATION IN POLITICS: CURRENT TRENDS

The article deals with modern trends related to enchantment of female representation in politics. There are two main frameworks for analyses: the modern mechanisms of the gender quotas implementation and role models as the basis for female political leadership diffusion. The paper analyses three main types of gender measures: voluntary party quotas, candidate quotas, reserved seats mechanism. The author gives a brief review on the research results of the latest studies aimed to identify interrelation between the quota types and the number of elected women. This study has addressed several important factors, effecting gender quotas implementation, including type of electoral lists (open or closed), candidates' positions in the electoral list, and the number of mandates in the electoral district. Among factors that objectively affect women's representation in politics are considered demand for women's leadership and availability of successful role models. The article also reveals particularities of the introduction of gender quota system in Ukraine during the Local Council Deputies' Election in 2015.

Key words: gender, female representation, women in politics, role models, diffusion

One of the main modern trends in the women's political representation, widely introduced in the electoral process, is gender quotas. For the past 25 years more than a half of the world has implemented political gender quotas at the level of legislation as a result of a global social movement for women's political rights.

Gender voluntary party quotas at the time gained popularity among left-wing and centrist parties in many European countries, committed themselves to nominating a certain percentage of female candidates for electoral lists. In Sweden, for example, the party quota formula was introduced in 1970: «either of the sexes shall be represented by no less than 40 per cent on party" - causing an impressive growth in the number of women MPs in the country, comprised around 39% in 1988. The parties-pioneers, that introduced voluntary gender quotas, established a tradition for party gender quotation.

The quota system in the favorable socio-political environment proved to be successful for the implementation of gender equality policies in countries all over the world. The introduction of quotas was triggered by recommendations from international organizations and the dissemination of gender balance idea. However, gender quotas, enthusiastically adopted by the international community, often were opposed to the different political environments. For instance, despite the introduction of gender quotas, in particular countries women still have been almost entirely excluded from politics; on the contrary, there are a lot of countries with a long history of women's parliamentary representation.

However, quota systems in the Nordic countries can't be considered as universal model. It worth mentioning, that in Scandinavian countries women's entrance into the labor market in large numbers in the 1960s, the educational boom of the 1960s lead to rapid growth of women representation in politics. Thus in Scandinavian countries women's parliamentary representation already exceeded 25 % by the time of the electoral quotas introduction in 1980s, unlike many other modern countries, which started the legislative procedure of gender quotas implementation.

Gender quota policies encompass three types of measures: voluntary party quotas, candidate quotas, reserved seats mechanism. Essence of voluntary party quotas is commitment to nominate particular percentage of women in party lists on a voluntary basis. Candidate quotas or legislative quotas require nominating a certain proportion of women among candidates through regulations stipulated by the law. Regulations aimed at setting aside seats in the representative body for women provide reserved seats mechanism.

Each type of party quotas has both strong and weak sides. Thus efficiency of different quota types could be revealed through correlation between the quotas, stipulated by the law or established by voluntary party standards (for instance, 30 %), and the actual number of elected women.

The effect of the seats reservation, however, is distinct: such mechanism provides certain number of ensured seats. This gender quota is unconditionally equal to certain number of elected women or the real level of representation.

Voluntary party quotas remain prevalent in countries with a long history of women's participation in politics. Voluntary quotas declare the adoption of gender equality idea and parties' commitment to gender parity. There is a lack of reliable empirical evidence that would allow fully confirm the effectiveness of the introduction of voluntary party quotas. With regard to Ukraine, for instance, researchers encounter a problem with the accumulation of the information on party quotas, enshrined in parties' constituent documents, which are not always available online.

Rohini Pande and Deanna Ford consider party candidate quotas as less successful in terms of achieving the stated representative level. The introduction of the mandatory procedures for the inclusion of women in electoral lists does not guarantee that they will be elected, and their success is mostly determined by the type of electoral system.

Consistent with this view literature has upheld the assumption that introduction of legislative gender quotas in electoral systems of closed party lists provide higher rates of female representation than the one in the open-list electoral system [1].

Data analyses and based on it modern gender studies elaborate on the idea of gap reduction between women representation with open and closed party lists[2]. According to the latest studies on this topic the effect of the legislative gender quotation could be determined by party magnitude - the number of seats that the party is expected to win in a district. The closed-list quota system outperforms the open-list quota system only when party magnitude is two[3].

This pattern could be revealed through the party magnitude, particularly for parties with magnitude "one" strategically advantageous solution is to nominate popular candidate with high chances to be elected in particular district. Otherwise, when party magnitude is greater than one (the number of seats a party is expected to win in a district is one or more), nominating the second candidate to represent ethnic, gender or other minority is a reasonable electoral strategy.

Thus the distribution of positions in the party list, with due regard to gender quota regulations and statutory requirements, is determined by the party electoral PR strategy. Parties, enhancing women leadership and promoting women politicians, as a rule nominate them for favorable positions in the list that led to increase in women's representation.

As parties nominate the lowest positions in the list for women candidates, closed party list certainly would reduce women's chances to win elections. This case demonstrates how candidate quota system could be used for manipulation to limit the feasible level of women's presentation

Electoral quota system for certain effects the women's representation in politics, though this variable by far not a solitary one. Many authors emphasize the importance of role models in politics, aiming to inspire potential female candidates to run for office. The stories of political success motivate other women in politics to run for office at different levels. As more women are integrated in politics, encouraging others, the more would try to follow in their footsteps.

In line with this argument, several studies of role models in politics have shown that in average the number of female candidates running for office in a given unit increases with the number of women elected in other units[4]. In order to confirm this hypothesis Fabrizio Gilardi has carried out a research on the diffusion effect in women's representation. Intending to prove these arguments empirically, he analyzed an original data set of over 1,500 municipal elections in the Swiss canton of Zurich from 1970 to 2010, complemented with archival sources and a dozen interviews with female politicians.

Thus diffusion effect causes the shift in the perception of the idea of women's participation in politics. The more voters perceive positively females running for office, the more women would do the

[1] Gender Quotas and Female Leadership: *A Review Background Paper for the World Development Report on Gender Rohini Pande and Deanna Ford*, April 7, 2011. <http://scholar.harvard.edu/files/rpande/files/gender_quotas_-_april_2011.pdf>.

[2] Jones, M. (2009). Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women: Evidence From the Latin American Vanguard. *Comparative Political Studies*, 42.

[3] Jones, M. (2009). Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women: Evidence From the Latin American Vanguard. *Comparative Political Studies*, 42.

[4] Gilardi, F. (2015). The Temporary Importance of Role Models for Women's Political Representation. *American Journal of Political Science*, *Vol. 59, No. 4, October*, 957-970.

same in nearby communities. According to the data obtained in this study the diffusion effect after the first election in the neighboring canton amounted to 10 percent. However, the relationship between female incumbents and candidates running for the office for the first time makes the diffusion effect much less distinguishable. Particularly, the effect increases permanently after fourth elections (approximately 16 years), this time is sufficient for the female leadership model acceptation.

Thus diffusion is determined by many factors apart from the number of women candidates in neighboring communities, and has a temporary effect. Despite role models are essential for the female leadership promotion, it is a methodologically difficult task to reveal positive correlation between role models and final electoral choice.

Considering abovementioned arguments, it must be inferred that role models are highly influential at the moment of their emergence. Although with the strengthening of positive female leadership perception in community, the effect enhanced by the gender role models gradually expires.

The identification of a diffusion effect in relation with the female role models is of a great practical significance for the relevant research on other underrepresented groups, such as ethnic minorities, resident aliens, gays and lesbians, people with disabilities, young adults, etc[1].

It's a matter of fact that quotas aimed to increase the political engagement of women in politics. Nevertheless the quota effect is likely to vary over time. Consistent with this view, Rikhil R. Bhavnani after examining an unusual natural experiment in India in which randomly chosen seats in local legislatures are set aside for women for one election at a time finds that even after gender quotas are withdrawn, female candidates still running for reelection, inspired by female incumbents[2]. While quotas are extremely rarely withdrawn once they introduced, this experiment gives a unique opportunity to evaluate quota effect diffusion. The conclusion that must been made from this study is not solely about the quotas effect remaining after the withdrawal, but that quotas can set in motion processes that ensure the fairer representation of people and increases the number of females running for office.

Among factors that objectively affect the women's representation in politics, demand for women's leadership should be carefully considered as well. In many electoral systems party elites remain the most influential political agents or political "gate keepers" for such underrepresented groups like women. Due to this matter party quotas still remain one of the most effective remedy for promotion of balanced political representation. In addition, quotas tend to produce long lasting effect through enforcement of incumbents to run for re-elections that in certain circumstances could lead to essential increase in the number of women running for office, this number could even exceed the quota.

The party competition is an additional source for the inclusion of female candidates in electoral process and fostering demand for women leadership. This statement elaborates on the idea that party competition is basic democratic value, essential for pluralistic party system. As parties tend to expand the spectrum of their voters, they are likely to benefit from the experience and best practices of their competitors, such as an introduction of voluntary party quotas. The introduction of gender quotas triggers the diffusion effect. To some extend party elites forced to introduce voluntary party quotas under the pressure of public opinion and party ratings. Parties advocating gender quotas and female political leadership first of all declare commitment to democratic ideals of gender equality, moreover parties joined in a goodwill message supporting female political representation seek for appreciation from other political minorities as well.

The type of electoral system and peculiarities of electoral process (whether it is proportional or majority voting system) determine the demand for female leadership.

The effectiveness of the implementation of gender quotas depends on the type of electoral list (closed, open), candidates' positions in the electoral list, the number of mandates in the electoral district, etc.

The subjective psychological and resource factors along with objective factors such as demand for female representation and limitations of particular electoral system create a dynamic picture of parity.

In Ukraine the representation of women has improved sharply since the introduction of legislative quotas, particularly after Ukraine become a party to the Beijing Declaration and Platform for Action.

---

[1] Gilardi, F. (2015). The Temporary Importance of Role Models for Women's Political Representation. *American Journal of Political Science*, *Vol. 59, No. 4, October,* 957-970.

[2] Bhavnani, R.R. (2009). Do electoral quotas work after they are withdrawn? Evidence from a natural experiment in India *American Political Science Review*, *103(1),* 23-35.

Equal political rights and opportunities for both women and men are stipulated in the eponymous Equal Rights and Opportunities for Women and Men Act, Political Parties in Ukraine Act, Local elections Act. Legislator establishes the parity principle in the obligation for parties to include at least 30 percent of men or women for the Local Council Deputies' elections in multi-member constituencies. Moreover each party is obligated to stipulate gender quota in parties' constituent documents, with should amount to no less than 30 percents of all the candidates in the party electoral list.

Gender quotas reflected in the Ukrainian legislation is still of declarative nature. As a result, the implementation of gender quotas in the Local Council elections in 2015 was haphazard, particularly at the stage of candidates' registration.

There were ambiguities in work of the Electoral commission, a body vested with the responsibility to make decisions regarding the compliance of the parties' documents with the requirement on gender quotation. Although the Local elections Act implements the requirement for parties to include at least 30 percent of men or women in candidates' list for the Local Council Deputies' elections, there is no lawful ground for the denial of registration provided party doesn't follow regulations in gender quotation. Thus the failure to comply with the law on gender quotation in the Local Council Elections wasn't considered as a sufficient reason to refuse in registration by the Central Elections Commission as set out in the Resolution № 362 of 23 September 2015.

Such a gap in the legislation resulted in numerous applications to court. In the lead-up to the 2015 elections the Kyiv Administrative Court had considered two almost identical administrative lawsuits on the enforcement of the Resolution № 362 and issued two controversial decisions.

Regarding first case, the court decision was based on mandatory quota regulation on gender composition within electoral process concerning registration of parties' lists of candidates, formalized in paragraph 4 of the Resolution № 362. According to the second court decision the nomination of candidates in electoral lists in compliance with gender quota at the stage of candidate's registration is in party's sole discretion as the law provides no sanctions for non compliance.

Thus provision on gender quotation has a merely declarative character, and doesn't contain obligations vis a vis political parties to nominate women candidates for positions in electoral lists. Obstacles posed by disparate laws, conflicting interpretation and application of the gender quota provisions exacerbated the problem of gender quota implementation in Ukraine; meanwhile the gender balance question remains open.

For all the reasons mentioned, the implementation of gender-equal provisions within electoral process remains the prerogative of parties' leaders, enacting inner party regulations on gender balance.

The picture of recent political recruitment could be revealed thought analyses of the independent reports on this issue.

According to the data presented by the Committee of Voters of Ukraine within the framework of gender monitoring of Local Council Deputies' elections in 2015, only 23 out of 123 parties that have taken part in elections appointed women to high-level positions in the parties' lists. Stipulation of quotas in parties' regulatory documents was another subject of the monitoring, Only 38 % of parties' documents could be observed online, and only 13 among them contained provisions on the introduction of gender quotas in the electoral process.

In general, female representation in politics depends on wide range of factors such as the general endeavor of political parties towards establishment of the gender equality balance, the electoral and political systems' structure, the efficiency and transparency of the decision making process in politics. Parties as the legitimate channel of social mobility remain the most influential actors in regard to the gender quota implementation. Parties have tools to increase as well as to reduce chances of candidates to gain a success in the elections regardless their sex. Under the current electoral system, it is presupposed that self-nomination couldn't be considered within The Local Council Deputies' Elections. Thus taking into consideration the importance of financial support for candidates, 2015 elections were dominated by the political parties significant strengthening. Party's leaders could equally contribute to the settlement of parity problems or provoke gender discrimination.

Quotas can not be an ultimate solution for balanced political representation. When it comes to voluntary party gender quotas, their effectiveness depends on the overall perception of female leadership in society, last but not least factor is women's activity in political life. Even the introduction of the regulations on gender equality in electoral law can't be considered as effective and permanent solution. Unfortunately,

the majority of parties aiming to comply with the current legislation on registration for the elections carry out requirements on purely formal basis.

While it is true that female political leadership in Ukraine experienced significant growth and that the political history of independent Ukraine provides numerous examples of successful female politicians such as the former Prime Minister Julia Timoshenko, however, women in politics are unequally represented thought the political system (at the different levels of elected bodies). It is equally true that women more frequently that man confront such a problem as a lack of recourses for the electoral purposes.

Generally speaking, the model of political recruiting could be presented through engagement of female activists and so-called «gate-keepers», both of which follow certain regulations in accordance with particular electoral, legal and party systems. Moreover an important prerequisite for the establishment of a gender balance in the electoral process is women's willingness to run for office and active successful minority women politicians considered as role models.

References:

1. Gender Quotas and Female Leadership: *A Review Background Paper for the World Development Report on Gender Rohini Pande and Deanna Ford*, April 7, 2011. <http://scholar.harvard.edu/files/rpande/files/gender_quotas_-_april_2011.pdf> [in English].
2. Jones, M. (2009). Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women: Evidence From the Latin American Vanguard. *Comparative Political Studies*, 42 [in English].
3. Gilardi, F. (2015). The Temporary Importance of Role Models for Women's Political Representation. *American Journal of Political Science*, *Vol. 59, No. 4, October*, 957–970 [in English].
4. Bhavnani, R.R. (2009). Do electoral quotas work after they are withdrawn? Evidence from a natural experiment in India *American Political Science Review*, *103(1),* 23– 35 [in English].

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE

Анатолій Кодинець, к. ю. н.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Anatoliy Kodynets, PhD in Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

INFORMATION OBLIGATIONS: THE CONCEPT, FEATURES, PRINCIPLES OF CIVIL-LAW REGULATION

The article deals with theoretical aspects of information obligations in the system of civil law relations, their types and characteristics and specific of the contracts in the area of information relations. In the article from the perspective of legal doctrine are examined information obligations as well as the concept of civil-law regulation of information relations, trends and perspectives of legal regulation of information obligations in the civil legislation of Ukraine. In the article are concluded that the information obligations can be defined as civil relationship in which one party has the right to require the other party (the debtor) the provision or transfer of rights to the information or refraining from actions to grant or transfer of such rights other persons. In civil law information obligations first of all is a type of contractual obligations.
Key words: information, information relations, information obligations, intellectual property, information legislation.

Значення зобов'язальних інформаційних відносин у житті кожної людини не можна недооцінювати. Інформація слугує засобом комунікаційного обміну у суспільстві, засобом встановлення соціальних зв'язків між людьми та у цілому рушійною силою суспільного генезису. Завдяки набуттю, використанню та обміну різного роду відомостей відбуваються процеси комунікації між суспільством та окремими його членами, процеси руху й розвитку суспільства.

Інформаційні цивільні відносини неоднорідні за своїм змістом. Значна кількість інформаційних відносин виникає у зв'язку з реалізацією інформаційних прав особи з набуття та використання інформації. Це передусім абсолютні інформаційні відносини, в яких праву однієї особи на інформацію протистоїть обов'язок всіх інших членів суспільства не порушувати інформаційні права суб'єкта. Такі відносини, виникають, зокрема, при використанні інформації, її обробці чи збереженні. За таких відносин лише управомочений суб'єкт має можливості вимагати захисту своїх інформаційних прав від будь-якої особи ,яка їх порушить. Проте значну питому вагу у сфері інформаційних відносин становлять правові відносини між конкретними особами, в межах яких задоволення інтересів однієї особи здійснюється за рахунок виконання свого обов'язку іншою стороною правовідносин. При цьому суб'єктивному праву однієї сторони протистоїть конкретний обов'язок іншої сторони інформаційних відносин. Зазначені відносини можуть бути визначені як інформаційні зобов'язальні відносини.

Тому науковий аналіз специфіки зобов'язальних інформаційних відносин, окреслення поняття і структури інформаційних зобов'язань, їх співвідношення з договорами, визначення системи інформаційних зобов'язань та системи договорів, які спрямовані на набуття, поширення чи використання інформації набувають важливого значення. Зазначені фактори зумовлюють актуальність даного дослідження особливостей договірних інформаційних зобов'язань у цивільному праві.

Наведені питання були предметом наукового дослідження представників різних галузей юридичної науки, зокрема, Ю.П. Бурила, О.В.Дзери, О.О. Городова, Н.С.Кузнєцової, Р.А.Майданика, Ю.В.Носіка, Г.Ю. Шаркової та інших науковців. Науковим підґрунтям дослідження

проблем даної публікації стали чисельні публікації О.В.Кохановської, присвячені розробці теорії цивільно-правового регулювання інформаційних відносин. При написанні статті використовувалися як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи дослідження правових явищ і юридичних категорій.

Метою даної публікації є дослідження поняття та місця інформаційних зобов'язань у системі цивільно-правових відносин, визначення їх видів та особливостей, окреслення специфіки договорів, на підставі яких виникають, змінюються та припиняються інформаційні зобов'язальні відносини

Інформація є об'єктом багатьох цивільно-правових договірних зобов'язань, проте не всі вони можуть бути віднесені до групи інформаційних зобов'язань. Так, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар (ст. 659 ЦК України[1]).

Наведемо ще ряд прикладів. За договором дарування, якщо дарувальникові відомо про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного або інших осіб, він зобов'язаний повідомити про них обдаровуваного. Дарувальник, якому було відомо про недоліки або особливі властивості подарованої речі і який не повідомив про них обдаровуваного, зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в результаті володіння чи користування дарунком (ст. 721 ЦК України).

За договором найму (оренди) наймодавець зобов'язаний попередити наймача про особливі властивості та недоліки речі, які йому відомі і які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час користування нею (ч.2 ст. 767 ЦК України) та про всі права третіх осіб на річ, що передається у найм (ч.2 ст. 769 ЦК України).

Повірений за договором доручення має право передати виконання доручення іншій особі (замісникові), якщо це передбачено договором або якщо повірений був вимушений до цього обставинами, з метою охорони інтересів довірителя. Повірений, який передав виконання доручення замісникові, повинен негайно повідомити про це довірителя (ст. 1005 ЦК України).

Можна навести й інші випадки законодавчого регулювання відносин, в яких обов'язок сторони договору полягає у наданні певної інформації, необхідної для виконання договору, або з метою попередження негативних правових наслідків для іншої сторони. Проте у зазначених випадках договірні правовідносини, об'єктом яких є інформація не можуть бути віднесені, на наш погляд, до групи інформаційних договірних зобов'язань.

Інформаційними зобов'язаннями є такі правовідносини, в яких одна сторона має право вимагати від іншої надання чи передання майнових прав на інформацію, або утримання від вчинення дій, спрямованих на надання чи передання таких прав іншим особам. Лише певна кількість договірних зобов'язань, об'єктом яких є інформація, може бути віднесена до категорії «інформаційних договірних зобов'язань». У переважній більшості врегульованих ЦК України договорів обов'язок повідомити певну інформацію виникає у силу прямої вказівки закону та супроводжує основне зобов'язання сторони, спрямоване на передачу майна у власність, надання речі у користування, виконання робіт чи надання певних послуг. Тому зазначені договори не належать до інформаційних договірних зобов'язань, оскільки за своїм змістом не передбачають надання чи передання майнових прав на інформацію або утримання від вчинення дій щодо надання чи передання таких прав іншим особам.

В окремих видах договірних відносин закон безпосередньо встановлює обов'язок нерозголошення отриманої від контрагента інформації. Як слушно зазначає Ю.В.Носік, цей чинник необхідно враховувати при побудові договірної конструкції забезпечення конфіденційності у відносинах контрагентів[2].

Так, відповідно до ст. 862 ЦК України якщо сторона у договорі підряду внаслідок виконання договору одержала від другої сторони інформацію про нові рішення і технічні знання, зокрема й такі, що не захищаються законом, а також відомості, що можуть розглядатися як комерційна

[1] *Цивільний кодекс України 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40–44, 356.

[2] Носік, Ю. (2010). Договір про нерозголошення інформації. *Право України, 3*, 153.

таємниця, вона не має права повідомляти їх іншим особам без згоди другої сторони.

За договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт замовник зобов'язаний, якщо інше не встановлено самим договором, використовувати проектно-кошторисну документацію, одержану від підрядника, лише для цілей, встановлених договором, не передавати проектно-кошторисну документацію іншим особам і не розголошувати дані, що містяться у ній, без згоди підрядника (ст. 889 ЦК України).

Подібна вимога встановлена ЦК України також у конструкції нормативної моделі договору комерційної концесії. Так, за договором комерційної концесії правоволоділець зобов'язаний передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, поінформувати користувача та його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав, а також надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, зокрема, сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників, якщо інше не встановлено договором комерційної концесії. Користувач, згідно зі ст. 1121 ЦК України зобов'язаний не розголошувати секрети виробництва правоволодільця та іншої одержаної від нього конфіденційної інформації.

Таким чином, законодавець в окремих випадках встановлює обов'язок сторін конкретного договірного зобов'язання додержуватися режиму конфіденційності щодо відомостей, отриманих у результаті виконання договору. Така законодавча вимога має наслідком трансформацію договору про виконання робіт (договору підряду чи підряду на виконання проектних чи пошукових робіт тощо) у договір змішаного типу, який містить елементи договорів підряду з властивими їм ознаками (виконання робіт на власний ризик підрядника; робота спрямована на виготовлення, обробку чи ремонт речі з передачею результату робіт замовнику; можливість залучення субвиконавця, якщо інше не встановлене договором) та договору про конфіденційність (договірного інформаційного зобов'язання, спрямованого на утримання боржником від вчинення дій по розголошенню інформації, тобто надання чи передання прав на інформацію, іншим особам).

Проте, незважаючи на динамічний розвиток інформаційної сфери, збільшення ролі і значення інформації як необхідної умови життєдіяльності людини в епоху інформаційного суспільства, не можемо не констатувати відсутність законодавчо закріплених на кодифікаційному рівні договірних моделей регулювання інформаційних відносин.

ЦК України безпосередньо не містить правових положень регламентації зобов'язальних інформаційних договірних відносин. Ні договори про конфіденційність, ні договори про створення та надання інформації чи договори про надання інформаційних послуг не дістали наразі свого легального закріплення у нормах ЦК України. Лише окремі положення кодексу присвячені регламентації договорів у сфері інтелектуальної власності. Вони розглядаються нами у розрізі концепції, сформульованої у першому розділі даної роботи, щодо тлумачення інформації як результату інтелектуальної діяльності, складовою якої є об'єкти, що охороняються системою права інтелектуальної власності. Це насамперед регулювання договірних відносин щодо розпорядження правами інтелектуальної власності (глава 75), відносин комерційної концесії (Глава 76), по виконанню науково-дослідних та дослідно-конструкторських та технологічних робіт (глава 62).

Незважаючи на те, що на практиці досить часто зміст будь-якого договору передбачає положення про конфіденційність, наразі договір про нерозголошення інформації (договір про конфіденційність) законодавчо не закріплений у положеннях ЦК України. Зазначене стосується також іншого, досить поширеного на практиці договору, який має інформаційну природу, – договору консалтингу (договору про надання консалтингових послуг). Договірні відносини консалтингу, так само як й інших договорів про надання інформаційних послуг (про проведення маркетингових досліджень, про інформаційне консультування та супровід, договорів про проведення інформаційних, у тому числі патентних пошуків тощо) належать до групи непоіменованих договорів, законодавче регулювання яких є перспективним завданням вітчизняної системи цивільного законодавства.

Відсутність законодавчого регулювання багатьох інформаційних договірних зобов'язань не має наслідком неможливість укладання, виконання та реалізації зазначених договірних відносин. Відповідно до загальних засад цивільного законодавства, регулювання цивільних відносин ґрунтується на принципі свободи договору, зміст якого закріплений у ст. 6 ЦК України. Кодекс визначає, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Зазначимо також, що

норми ЦК України, мабуть, й не повинні містити деталізоване та розгалужене регулювання всіх видів договірних відносин. Завданням законодавця у цій сфері є вироблення системи нормативних правил, формування правових моделей регламентації поведінки учасників цивільних відносин, юридичної парадигми договірних стосунків. Вступаючи у правовідносини, учасники можуть як застосувати абстрактне правило, передбачене нормами ЦК України, так і виробити власну правову норму регламентації їх діяльності, якщо інше не заборонено цивільним законодавством чи не випливає з його змісту чи суті правових відносин.

Не випадково, наприклад, правила Глави 63 ЦК України «Послуги. Загальні положення» хоча і містять лише 7 статей, проте можуть бути поширені на значене коло правових договірних відносин, що виникають у зв'язку із укладанням, зміною та припиненням різних видів договорів про надання послуг, у тому числі і договорів про надання інформаційних послуг.

Тому відсутність законодавчого регулювання договорів у сфері інформації не призводить до зменшення використання різних видів договірних конструкцій, спрямованих на продукування інформації, надання чи передачу інформаційних права або утримання від поширення певних відомостей. Однак вважаємо за доцільне на рівні ЦК України, закріпити положення про можливість передання чи надання майнових прав на інформацію на підставі різних видів договорів. Наразі ЦК України, відносячи інформацію до групи немайнових благ особи (ст. 200) і трактуючи інформаційні права у розрізі особистих немайнових прав фізичної особи (ст.ст. 277, 278, 302) взагалі не передбачає такої можливості (щоправда, і прямо не забороняє укладання договорів в інформаційні сфері).

Однією з причин інертності законодавця в регулюванні договорів у сфері інформаційних відносин, мабуть, є також відсутність у межах юридичної науки усталених правових поглядів та сформованих цілісних концепцій щодо питання особливостей та видового різноманіття договірних інформаційних зобов'язань та договорів, які опосередковують виникнення, зміну чи припинення інформаційних цивільних відносин. У межах цивілістики, як правило, договори у сфері інформаційних відносин досліджувалися на рівні наукових статей, монографій чи дисертацій, присвячених окремим видам таких договорів. Так, при дослідженні одного із найпоширеніших різновидів договорів про надання інформаційних послуг – договору консалтингу – Г.Ю. Шаркова наголошує, що вітчизняна доктрина цивільного права та спеціальна юридична література не містять спеціальних досліджень договору консалтингу. Більшість вітчизняних наукових праць, що стосуються консалтингових послуг, проводились у галузі менеджменту, економіки, фінансів і управління. Правові ж дослідження договору консалтингу в Україні знаходяться в зародковому стані та зводяться в основному до постановки відповідної проблематики, а не до її детального дослідження[1].

Зазначене положення може стосуватися у цілому всіх видів договорів у сфері інформаційних відносин. Тому, незважаючи на активне використання на практиці договірних інформаційних зобов'язань, потребу законодавчого регулювання основних, базових договірних конструкцій в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, не можемо не зауважити недостатність наукового аналізу системи, особливостей та істотних умов таких договорів у межах цивілістики.

Слід відзначити, що значна частина науковців при аналізі системи договірних зобов'язань взагалі не виділяють в окремий вид договори про надання інформації чи обмежуються проведенням правової характеристики лише поіменованих договорів у сфері розпорядження правами інтелектуальної власності[2]. Лише у фундаментальній праці з договірного права[3] було включене дослідження договору про конфіденційність.

Ряд науковців, навпаки, занадто розширюють сферу інформаційних договорів, включаючи до цієї групи також ті зобов'язання, які безпосередньо не спрямовані на надання чи передачу

[1] Шаркова, Г.Ю. (2011). *Договір консалтингу:* Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Науково-дослідний ін.-т прив. права і підприємництва, 3.

[2] Дзера, О.В., Кузнєцова, Н.С., Майданик, Р.А. (ред.) (2010). *Цивільне право України. Особлива частина:* підручник. Київ: Юрінком Інтер; Харитонов, Є.О., Ківалова, Т.С., Харитонова, О.І. (ред.) (2010). *Цивільне право України (традиції та новації):* монографія. Одеса: Фенікс; Борисова, В.І., Спасибо-Фатеєва, І.В., Яроцький, В.Л. (заг. ред.). (2004). *Цивільне право України:* підручник. Київ: Юрінком Інтер.

[3] Боднар, Т.В., Дзера, О.В., Кузнецов Н.С. (2009). *Договірне право України. Особлива частина:* навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер.

інформаційних прав. Так, Ю.П. Бурило пропонує розмежовувати договори про надання інформаційних та телекомунікаційних послуг. Інформаційні послуги, як правило, передбачають надання споживачеві певного контенту; телекомунікаційні послуги як різновид інформаційно-інфраструктурних послуг насамперед забезпечують доступ до телекомунікаційної мережі (інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури)[1].

Справді, навряд чи можна беззастережно віднести договір про надання доступу до телефонної чи телекомунікаційної системи (радіо, телебачення, Інтернету тощо) до договірних інформаційних зобов'язань. У таких договорах виконавець (провайдер, оператор тощо) виконує технічні функції по забезпеченню доступу особи (замовника, користувача, отримувала послуг) до відповідної інформаційної мережі. Надання чи передача майнових прав на інформацію зазначеними договорами не передбачається. Використання отриманих відомостей за рахунок доступу до інформаційної системи спрямоване насамперед на задоволення особистих, некомерційних потреб користувача. Як слушно зазначає А.Пешкова, при забезпеченні телефонного зв'язку оператор не надає власне інформаційних послуг, оскільки при цьому він не надає інформацію[2]

Дослідження проблем і перспектив законодавчого регулювання договорів у сфері інформаційних відносин дає змогу сформувати наступні висновки:

Інформаційне зобов'язання може бути визначене як цивільне правовідношення, в якому одна сторона (кредитор) має право вимагати від іншої сторони (боржника) надання чи передання майнових прав на інформацію або утримання від вчинення дій щодо надання чи передання таких прав іншим особам. У цивільному праві інформаційні зобов'язання насамперед є різновидом договірних зобов'язань, оскільки виникають, трансформуються та припиняються у силу договору. Потреба у спрощенні механізмів впровадження досягнень науки у виробництві та цивільному обороті стала наслідком формування у межах цивільного законодавство системи правових норм, спрямованих на забезпечення договірного оформлення відносин з використання і поширення інформації, у тому числі результатів інтелектуальної, творчої діяльності як особливого виду інформації .

Обов'язок боржника в інформаційних зобов'язаннях може мати активний чи пасивний характер. За активних інформаційних зобов'язань боржник зобов'язаний надати чи передати замовникові майнові права на інформацію (наприклад, у договорі про виконання науково-дослідних робіт виконавець зобов'язаний надати чи передати майнові права на інформацію у вигляді результатів наукової діяльності). За пасивних інформаційних зобов'язань боржник повинен утриматися від вчинення дій щодо надання чи передання інформаційних прав третім особам. Так, у договорі про конфіденційність боржник зобов'язаний утриматися від надання чи передання майнових прав на інформацію. Необхідно розмежовувати категорії «інформаційне зобов'язання» та «зобов'язання в інформаційній сфері». До інформаційних належать зобов'язання, предмет яких передбачає надання чи передання майнових прав на інформацію. Поняття «зобов'язання в інформаційній сфері» має більш широкий характер. До зобов'язань в інформаційній сфері можуть бути віднесені будь-які відносні цивільні правовідносини, об'єктом яких є інформація, у тому числі порушення прав на інформацію.

References:

1. *Civilniy Kodeks Ukrayiny 2003* [Civil Code of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosty Verkhovnoy Rady Ukrayiny, 40-44*, 356 [in Ukrainian].
2. Nosik, Y. (2010). *Dogovyr pro nerozgoloshennya informatsiji*. [Contract on non-disclosure of information]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], *3,* 153-160 [in Ukrainian].
3. Sharkova, G.Y. (2011). *Dogovyr konsultingu* [Consulting agreement]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S., Maidanyk, R.A. (2010). *Civilne pravo Ukrainy* [Civil Law of Ukraine]. Kyiv, Yrinkom-Inter [in Ukrainian].
5. Dzera, O.V., Kuznetsova, N.S. (2009). *Dogovyrne pravo Ukrainy* [Contract Law of Ukraine]. Kyiv, Yrinkom-Inter [in Ukrainian].
6. Burylo, Y.P. (2013). Dogovirne reguluvannya robit y posluh v informatsijniy sphery hospodaryuvannya [Contractual regulation works and services in the field of information management]. *Pravova informatyka* [Legal informatics], *3 (39),* 60-68 [in Ukrainian].

[1] Бурило, Ю.П. (2013). *Договірне регулювання робіт і послуг в інформаційній сфері господарювання. Правова інформатика*, *3(39),* 65.

[2] Пешкова, А. (2008). До визначення поняття телекомунікаційної послуги. *Юридична Україна, 9,* 57.

Олег Заярний, к. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ, ЩО ІСНУЮТЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ, ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОЇ ПОЛІТИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Oleh Zaiarnyi, PhD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

PROVIDING ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF SOCIAL VALUES OPERATING IN INFORMATION SPHERE AS A HIGH PRIORITY OF ADMINISTRATIVE AND TORT POLICY: CONCEPTUAL AND PRACTICAL ASPECTS

This article examines some of the most important directions in the administrative and tort policy of the state – providing administrative and legal protection of social values operating in the information sphere. The author defines peculiarities of the subject, content and subject-object structure of this direction of public policy and describes social and legal nature of the relevant state activity. Some amendments to the legislation of Ukraine to improve the mechanism of administrative and legal protection of information rights, freedoms and lawful interests of individuals, information security and information law and order in general are proposed.

The article emphasizes that key criterion for distinguishing administrative and legal protection of social values that exist in the information sphere from administrative and legal protection is the commission of administrative and information offence, whose emergence leads to the possibility of using subjective methods of public rights protection and bringing perpetrators to administrative responsibility. However, as an independent direction of administrative tort policy in the information sector, providing of administrative and legal protection should be of static nature which is predetermined by the direct focus of this area of public policy on the maintenance of information law and order in the limits set by law.

Key words: administrative and tort policy in information sphere, administrative and information offense, administrative and legal protection, public policy, information sphere, social values.

Постановка проблеми. Орієнтація державної політики на розбудову України як демократичної, правової, соціальної держави вимагає інституційного реформування чинного законодавства на основі переоцінки пріоритету соціальних цінностей, забезпечення яких є основним змістом діяльності держави. Така тенденція є характерною і для адміністративно-деліктної політики держави, що здійснюється в інформаційній сфері.

Для досягнення цілей цієї статті ми будемо виходити з розуміння змісту поняття «адміністративно-деліктна політика в інформаційній сфері», як: «Виражена в передбачених законодавством України правових формах діяльність держави щодо нормативного встановлення ознак складів адміністративних інформаційних правопорушень, формування та реалізація комплексу організаційно-правових засобів профілактики адміністративної деліктності в межах національного інформаційного простору, вироблення стратегії усунення причин та умов, які

сприяють її розвитку, забезпечення охорони інформаційних прав особи у відносинах з публічною адміністрацією, недопущення поширення загроз для національної інформаційної безпеки»[1].

Прийнятий 07.12.1984 року Кодекс України про адміністративні правопорушення, (далі – КУпАП), незважаючи на задекларованість у ст. 1 у якості пріоритетного завдання адміністративно-деліктного законодавства забезпечення охорони соціальних цінностей, які існують у відносинах громадян, юридичних осіб з публічною адміністрацією[2], водночас зробив акцент на карну, профілактичну діяльність держави. Це обумовило широку підтримку в юридичній літературі погляду, згідно з яким, формування та реалізація адміністративно-деліктної політики в інформаційній сфері переважно пов'язується з діяльністю по запобіганню вчинення адміністративних правопорушень[3];[4]

Між тим, як слідує зі змісту положень, передбачених у ч. 3 ст. 3 Конституції України від 28.06.1996 року № 254к/96ВР, основним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини[5], що обумовлює соціально-правову сутність змісту діяльності держави.

Постановка в нормах Конституції України основного акценту в діяльності держави на утвердження та забезпечення правомірного функціонування визнаних суспільством найважливіших соціальних цінностей тягне за собою зміну в пріоритетах напрямів адміністративно-деліктної політики. В умовах інтенсивного розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, прискорення процесів інформатизації діяльності публічної адміністрації, в межах інформаційної сфери одним з найбільш пріоритетних напрямів стає адміністративно-правова охорона соціальних цінностей, які здатні задовольнити правомірні інтереси і потреби учасників інформаційних відносин.

Цілями цієї статті є дослідження концептуально-прикладних проблем забезпечення адміністративно-правової охорони соціальних цінностей, призначених для задоволення правомірних інтересів та потреб учасників інформаційних відносин, як одного з напрямів адміністративно-деліктної політики держави, виявлення особливостей його здійснення в умовах перебігу євроінтеграційних процесів, формулювання окремих пропозицій з удосконалення адміністративно-деліктного законодавства України, що діє в інформаційній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порушена у цій роботі проблематика була предметом досліджень багатьох вчених та практиків: І. Л. Бачіло, О. О. Леонідової, В. А. Ліпкана, Ю. Є. Максименка, В. І. Олефіра, О. В. Полушкіна, І. М. Сопілко, О. В. Чуприни та інших. Разом з тим, в умовах поглиблення впливу процесів інформатизації на діяльність публічної адміністрації, з одночасним розвитком адміністративної інформаційної деліктності, з'являються все нові і нові проблеми, пов'язані з правовим забезпеченням адміністративної охорони соціальних цінностей, що існують в інформаційній сфері, які вимагають наукового дослідження та практичного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Закладаючи правові основи адміністративно-деліктної політики держави, КУпАП[6] аналогічно до положень актів адміністративно-деліктного законодавства багатьох інших країн[7] розкриває цілі та завдання держави у відповідній сфері правового регулювання через категорію «завдання законодавства про адміністративні правопорушення».

---

[1] Заярний, О. (2016). Поняття та предмет адміністративно-деліктноїполітики в інформаційнійсфері: доктринальний і нормативнийаспекти. *Национальный юридический журнал: Теория и практика, 2(18),* 50.

[2] *Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984. Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток до № 51(1123) (з наступними змінами та доповненнями).

[3] Чуприна, О.В. (2013). Попередження адміністративних порушень права особи на інформацію. *Юридичний вісник України, 1(26),* 78.

[4] Полушкин, А.В. (2009). Информационное правонарушение: понятие и виды: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14. Административное право и процесс. Финансовое право. Информационное право. Екатеринбург, 7.

[5] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30 (141) (з наступними змінами та доповненнями).

[6] *Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984. Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток до № 51(1123) (з наступними змінами та доповненнями).

[7] *Кодекс Латвийской Республики об административных нарушениях 1984.* <www.stopkriminal.lv/sk/.../749BC5576D4D811DC22579AF005EA325?...>; Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях 2014. *Казахстанская правда*; Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях 2010. Национальный *центр правовой информации Республики Беларусь*. <www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=230041>

Розвиваючи положення ст. ст. 3, 8, 21, 22, 32, 34 Конституції України[1], КУпАП[2] через призму завдань законодавства України про адміністративні правопорушення визначив у якості одного з пріоритетних напрямів адміністративно-деліктної політики охорону прав і свобод та законних інтересів особи від протиправних посягань з суб'єктів владних повноважень, їх посадових, службових осіб, інших учасників публічно-правових відносин.

Результатом розвитку такої законодавчої лініє є включення нормами КУпАП до змісту поняття «адміністративно-правова охорона» діяльності щодо виявлення, фіксації, припинення та недопущення у майбутньому адміністративних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, відновлення порушених прав, законних інтересів потерпілих, а також застосування до суб'єктів адміністративних правопорушень передбачених законом заходів адміністративної відповідальності [3].

Близькою до зазначеної думки є позиція О. О. Леонідової, яка визначає охорону права особи на інформацію як: «Систему заходів та засобів, що застосовуються уповноваженими на те органами і посадовими особами, спрямованих на запобігання, припинення правопорушень, які виникають у сфері телекомунікацій, та притягнення винних до адміністративної відповідальності»[4].

Такі наукові погляди ґрунтуються на основі системного тлумачення норм, включених до КУпАП, за буквальним змістом яких усі наведені вище види державно-владної діяльності підпадають під зміст поняття «адміністративно-правова охорона».

Законодавство України для позначення напрямів адміністративно-деліктної політики поряд з поняттям «адміністративно-правова охорона» застосовує поняття «запобігання адміністративних правопорушень» та «захист прав, законних інтересів фізичних осіб, прав, інтересів юридичних осіб від протиправних посягань з боку суб'єктів владних повноважень, їх посадових, службових осіб, інших суб'єктів наділених владними управлінськими функціями в тому числі на виконання делегованих повноважень».

Виокремивши за межі адміністративно-правової охорони діяльність по запобіганню адміністративних правопорушень, захисту суб'єктивних прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, законодавець фактично пов'язав реалізацію першого з названих напрямів адміністративно-деліктної політики з забезпеченням встановленого законом правового режиму соціальних цінностей, які перебувають під правовою охороною держави від можливих посягань з боку суб'єктів владних повноважень, їх посадових, службових осіб, інших учасників публічно-правових відносин.

Разом з тим, неоднозначний законодавчий підхід до розуміння змісту поняття «адміністративно-правова охорона» в контексті напрямів адміністративно-деліктної політики став приводом для розвитку наукової дискусії щодо визначення його змісту, а також вирішення проблеми про співвідношення з поняттям «адміністративно-правового захисту».

Існуючі у доктрині адміністративного права погляди щодо порушеної проблематики в юридичній літературі прийнято умовно об'єднувати у два основні концептуальні підходи – широкий та вузький[5].

Адміністративно-правова охорона у вузькому розумінні являє собою статичний позитивний стан механізму адміністративно-правового регулювання, спрямований на попередження правопорушень, усунення порушень, що допускаються публічною адміністрацією з метою забезпечення прав, свобод та правомірних публічних інтересів фізичних і юридичних осіб, належного функціонування громадянського суспільства і держави.

У широкому розумінні, адміністративно-правова охорона утворюється з елементів

---

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30 (141) (з наступними змінами та доповненнями).

[2] *Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984. Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток до № 51(1123) (з наступними змінами та доповненнями).

[3] Ещук, О. (2013). Административно-правовая охрана и административно-правовая защита: общее и частное. *Закон и жизнь, 10/3,* 51-52.

[4] Леонідова, О.О. (2010). *Адміністративна відповідальність за проступки в сфері телекомунікацій*: дис. …канд. юрид. наук. 12.00.07. Аміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Харків.

[5] Кожура, Л.О. (2015). Адміністративно-правоваохорона та захист: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету / Серія ПРАВО, випуск 35. частина І. том 2,* 119.

адміністративно-правового захисту та охорони у вузькому розумінні. Визначаючи зміст поняття «адміністративно-правова охорона» у широкому розумінні, вчені-адміністративісти до його змісту включають також діяльність з відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що здійснюються засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу[1].

Поряд з наведеними концептуальними підходами, в юридичній літературі існує погляд, згідно з яким поняття «адміністративно-правова охорона» та «адміністративно-правовий захист» охоплюють своїм змістом два послідовних, взаємопов'язаних юридичних механізмів, які об'єднуються спільним призначенням – необхідністю забезпечення публічного правопорядку, недопущення вчинення правопорушень та відновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів учасників публічно-правових відносин.

Як зазначає Л. О. Кожура, охорона прав включає групу заходів, які здійснюються до моменту порушення прав, законних інтересів особи. Це заходи і щодо запобігання порушення, і з недопущення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню. В свою чергу, на думку Л. О. Кожури, захист включає безпосередньо заходи, які вживають уповноважені суб'єкти публічної адміністрації, після встановлення факту порушення прав та законних інтересів особи [2].

Узагальнення концептуальних підходів розуміння сутності адміністративно-правової охорони через призму норм ст. 1 КУпАП[3] та ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, (далі – КАС України)[4]дає нам підстави розглядати позначувальний цим поняттям напрям адміністративно-деліктної політики, як систему організаційно-правових та соціально-економічних заходів, що формуються й реалізуються спеціально-уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації чи окремими громадськими об'єднаннями, метою застосування яких є підтримання існування соціально важливих цінностей в межах встановлених їх правовими режимами, а також недопущення виникнення правових конфліктів за участю суб'єктів публічної адміністрації, шляхом забезпечення дотримання кожним суб'єктом правовідносин встановлених обмежень, дозволів чи заборон, чинних у національному правовому просторі.

В такому контексті Адміністративно-правовий захист може розглядатися, як передбачена актами законодавства України діяльність уповноважених суб'єктів владних повноважень, окремих громадських об'єднань та професійних суб'єктів надання юридичної допомоги, яка полягає у застосуванні передбачених законом способів захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб і має на меті припинення протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, інших осіб, на яких законом покладено здійснення владних, управлінських функцій, в тому числі делегованих повноважень, відновлення встановленого законом правового режиму охоронюваних соціальних цінностей.

Запропоноване авторське розуміння змісту понять «адміністративно-правова охорона» та «адміністративно-правовий захист» вказує на те, що першим з них позначається переважно статична діяльність держави, яка набуває динамічних властивостей разом з вчиненням адміністративного правопорушення, інших протиправних дій, які є підставою для застосування заходів адміністративного примусу. В свою чергу, діяльність держави в особі уповноважених органів, яка охоплюється поняттям «адміністративно-правовий захист» завжди має динамічний характер та відображає індивідуальну спрямованість правових інструментів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів особи, встановлених правових режимів охоронюваних державою соціальних цінностей.

Статична сутність механізму адміністративно-правової охорони поряд з динамічною адміністративно-правового захисту, як виду офіційної діяльності держави дає нам підстави розділити думку Р. О. Куйбіди та О. М. Пасенюка, відповідно до якої: «У переважній більшості

[1] Галунько, В.В. (2011). Административное право Украины: учебное пособие в 4-х томах. Херсон: ХМТ. *Том 1: Общее административное право*, 242-247.

[2] *Науковий вісник Ужгородського національного університету / Серія ПРАВО, випуск 35. частина І. том 2,* 119-120.

[3] *Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984. Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток до № 51(1123) (з наступними змінами та доповненнями).

[4] *Кодекс адміністративного судочинства України 2005* (Верховна Рада України). Відомості *Верховної Ради України,* 35–36 –37, 446.

випадків захист прав, свобод та інтересів осіб є наступним, тобто передбачає наявність встановленого судом факту їх порушення» [1].

Визнання за встановленим судом фактом порушення прав та законних інтересів особи значення розмежувальної лінії між адміністративно-правовою охороною та захистом одержало підтримку серед вчених-правознавців.

Так, на думку, М. І. Матузова, у юридичному значенні поняття «охорона» та «захист» - це не одне і те саме оскільки охороняються соціальні цінності постійно, а захищаються лише у випадку порушення[2].

Таку ж позицію розділяє Є.О. Гідана думку якого, саме факт порушення прав та законних інтересів є змістоутворюючою підставою для розмежування понять «охорона» та «захист», а відповідно, правових механізмів, що ними позначаються[3].

Розвиток наведених поглядів в аспекті дослідження напрямів адміністративно-деліктної політики в інформаційній сфері показує, що юридичною межею для поділу і, водночас, цементуючою ланкою механізму адміністративно-деліктного регулювання інформаційних відносин виступає юридичний факт вчинення адміністративного інформаційного правопорушення, в діаметрі якого повинні розвиватися адміністративно-правова охорона та адміністративно-правовий захист соціальних цінностей, існуючих в інформаційному суспільстві. Однак, побудова такого механізму з урахуванням вказаного критерію потребує внесення до чинного в Україні адміністративно-деліктного законодавства окремих змін та доповнень, які відображають сучасні досягнення правової доктрини у сфері адміністративно-деліктного регулювання різних видів суспільних відносин.

Зокрема, з метою проведення юридичного розмежування діяльності адміністративно-правової охорони та адміністративно-правового захисту існуючих в інформаційній сфері соціальних цінностей від протиправних посягань з боку суб'єктів владних повноважень, їх посадових, службових осіб, інших учасників інформаційних відносин, положення ст. 1 КУпАП після слів «Завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона» доповнити словами: «Та захист».

Поєднання в структурі механізму адміністративно-деліктного регулювання матеріально-правових та процесуально-правових норм свідчить про невичерпність проблеми законодавчого врегулювання розмежування адміністративно-правової охорони та адміністративно-правового захисту, як самостійних напрямів адміністративно-деліктної політики в інформаційній сфері лише окремими змінами до КУпАП.

На наш погляд, з метою спрощення процедур застосування заходів адміністративного примусу та способів захисту суб'єктивних прав у справах адміністративної юрисдикції, підвищення профілактичних властивостей заходів адміністративної відповідальності, які застосовуються за адміністративні правопорушення, КАС України та КУпАП слід доповнити правовими нормами такого змісту:

Статтю 4 КАС України доповнити частиною третьою, виклавши її у такій редакції: «3. У випадку, якщо відповідно до цього Кодексу справа про визнання протиправним рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, його посадової та службової особи, інших осіб, які здійснюють владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень за правилами встановленої підвідомчості та підсудності віднесена до категорій справ, підвідомчим судам України, до повноважень цих судів належить вирішення питання про застосування до винної особи (осіб) передбачених законом покарань за вчинене адміністративне правопорушення». При цьому, у частині третій статті 17 КАС України пункт третій слід виключити у зв'язку із запропонованими до ст. 4 КАС України змінами.

Такі зміни до КАС України обумовлюють необхідність виключення з положень КУпАП правових норм, які відносять до підвідомчості органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування справи про накладення адміністративних стягнень за рішення, дії чи бездіяльність, протиправність яких встановлюється в судовому порядку.

---

[1] Пасенюк, О.М. (кер. авт. кол.) (2009). *Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар*. Київ: Юрінком Інтер, 4.

[2] Матузов, Н.И. (1986). *Правовая система и личность*. Саратов: Издательство Саратовского университета, 44.

[3] Гіда, Є.О. (2005). Права людини (охорона і захист). Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. – Київ: Ін Юре, *Т. 2. Права людини у контексті поліцейської діяльності*, 759.

Таким чином, забезпечення адміністративно-правової охорони та адміністративно-правового захисту існуючих в інформаційній сфері соціально важливих цінностей, як напрями адміністративно-деліктної політики держави мають постійний характер, зміст та спрямованість яких визначається цілями, завданнями діяльності держави на конкретному етапі механізму адміністративно-деліктного регулювання інформаційних відносин.

Юридична обумовленість змісту діяльності держави характером прав і свобод людини, гарантіями їх правового забезпечення має визначальне значення при формуванні і реалізації адміністративно-правової охорони як напряму адміністративно-деліктної політики в межах інформаційної сфери.

Конституційне визнання за кожною людиною і громадянином права на інформацію в широкому розумінні цього поняття потягло за собою виникнення для держави зобов'язань щодо створення рівних умов доступу, збирання, зберігання, обробки та захисту інформації, здійснення комплексу правових та організаційних заходів для недопущення, обмеження чи оспорювання відповідних прав з боку суб'єктів владних повноважень, їх посадових та службових осіб, інших суб'єктів публічно-правових відносин. За своєю природою такі зобов'язання походять з міжнародних угод, ратифікованих Україною та спрямовані на створення рівних умов доступу, використання чи поширення інформації, формування єдиних правил провадження інформаційної діяльності, утворення універсальної системи правових обмежень й заборон у сфері реалізації інформаційних прав особи.

Визнаючи за кожною людиною право на свободу переконань та їх вільне вираження, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у ч. 3 ст. 19[1] та Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод[2] поряд з цим безпосередньо закріпили правило, згідно з яким, користування цими правами накладає на держави-учасниці особливі обов'язки та відповідальність. Зазначені міжнародно-правові акти пов'язують правові обов'язки та відповідальність про які йдеться в їхніх положеннях з встановленням на рівні національних законів обмежень права особи на свободу переконання, на вільне їх вираження на інформацію, запровадження системи покарань за порушення цих прав.

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, здійснення права людини на свободу переконання та вільне його вираження, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може забезпечуватися такими обмеженнями, юридичними санкціями чи спеціальними умовами, які встановлюються законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду[3].

Аналогічна нормативна лінія правового обґрунтування необхідності забезпечення охорони права особи на свободу переконань та вільне їх вираження відображена в положеннях ч. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права[4]. Однак, в нормах вказаного міжнародно–правового акту було закладено дещо інший підхід до визначення правових обмежень свободи переконання, законодавча необхідність встановлення яких, зокрема обґрунтовується: для поважання

[1] Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999. *Сборник договоров ООН (МПГПП).* <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml>.

[2] Конвенція про захист прав людини і основних свобод (схвалена 04 листопада 1950, вступила в силу 1953 року). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

[3] Конвенція про захист прав людини і основних свобод (схвалена 04 листопада 1950, вступила в силу 1953 року). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004>.

[4] Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999. *Сборник договоров ООН (МПГПП).* <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml>.

прав і репутації інших осіб, охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення[1].

Системне тлумачення змісту наведених норм дає підстави вважати, що передбачені в положеннях міжнародно-правових актів обмеження права особи на вільне вираження своїх переконань та пов'язані з реалізацією цих обмежень обов'язки держави по встановленню юридичних санкцій, спеціальних дозволів чи процедур спрямовані на забезпечення в межах національного правового простору кожної держави охорони найважливіших соціальних цінностей, забезпечення життєво важливих інтересів та потреб суспільства.

Розвиток положень міжнародно-правових актів в аспекті виконання Україною міжнародних зобов'язань обумовлених конституційним проголошенням права кожного на інформацію, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на невтручання в особисте сімейне життя, дозволяє виділити наступні складові забезпечення адміністративно-правової охорони, як напряму адміністративно-деліктної політики в інформаційній сфері:

1. Законодавче визначення видів соціальних цінностей, що підлягають адміністративно-правовій охороні з боку держави, встановлення системи правових засобів і процедур здійснення такої охорони.

2. Організація та проведення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення встановленого актами законодавства України правового режиму охоронюваних соціальних цінностей в межах інформаційної сфери, усунення причин і умов, які сприяють вчиненню адміністративних інформаційних правопорушень.

3. Законодавче закріплення виключного кола суб'єктів владних повноважень та громадських об'єднань, до компетенції яких належить здійснення заходів забезпечення адміністративно-правової охорони соціально важливих цінностей в інформаційній сфері, проведення координації взаємодії між цими суб'єктами.

4. законодавче закріплення виключних підстав обмеження інформаційної діяльності та забезпечення узгодження з ними передбачених нормами адміністративно-деліктного законодавства правових заборон, а також складів адміністративних правопорушень, які мають місце в інформаційній сфері.

5. Законодавче формулювання та приведення у відповідність до потреб розвитку інформаційного суспільства, сучасного стану забезпечення інформаційної безпеки, адміністративних процедур і процесуальних стадій розгляду справ про адміністративні інформаційні правопорушення, удосконалення на цій основі системи адміністративних покарань за такі делікти.

Кожна з наведених складових забезпечення адміністративно-правової охорони, як напряму адміністративно-деліктної політики в інформаційній сфері розкриває окремі аспекти загальної стратегії діяльності держави по забезпеченню встановлених в нормах законодавства України параметрів існування охоронюваних соціальних цінностей, створення належних правових та організаційних умов для реалізації інформаційних прав і законних інтересів особи у відносинах з публічною адміністрацією.

Не зважаючи на переважно статичний характер охоронної функції держави, пов'язаний з її реалізацією напрям адміністративно-деліктної політики набуває динамічного змісту завдяки своїй зв'язаності з конституційно встановленими цілями та завданнями діяльності держави. Адже, здійснюючи функції з адміністративно-правової охорони соціальних цінностей, існуючих в інформаційній сфері, держава в особі уповноважених суб'єктів публічної адміністрації забезпечує виокремлення саме тих цінностей, надання доступу до яких громадянам та юридичним особам забезпечує задоволення їхніх правомірних інтересів і потреб, сприяє побудові інформаційного суспільства на засадах верховенства права, соціальної справедливості, пріоритету прав і свобод людини і громадянина тощо. На цій основі перед державою виникає стратегічне завдання, від рівня ефективності вирішення якої безпосередньо залежить стан забезпечення інформаційного правопорядку та інформаційної безпеки держави,ступень подолання цифрового розриву між рівнем світового розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та інформаційного забезпечення діяльності публічної адміністрації в Україні. Сутність такого завдання полягає у законодавчому

[1] Конвенція про захист прав людини і основних свобод (схвалена 04 листопада 1950, вступила в силу 1953 року). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show /995_004>

закріпленні та забезпеченні практичної реалізації системи правових засобів спрямованих на створення необхідних умов з дотримання всіма учасниками інформаційних відносин суб'єктивних прав та законних інтересів осіб, що ними наділяються, запровадження у національний правовий простір правових дозволів, обмежень чи заборон, покликаних забезпечити здійснення інформаційної діяльності, обіг інформації різних видів відповідно до правомірних потреб та інтересів суспільства.

У процесі реалізації вказаних завдань адміністративно-деліктної політики перед державою виникає обов'язок по встановленню нормативних вимог до конкретних видів інформаційної діяльності, забезпечення обігу тієї чи іншої інформації спеціальними правовими режимами, а також нормативне закріплення ознак протиправних діянь, які визнаються адміністративними інформаційними правопорушеннями, встановлення системи покарань за їх вчинення.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави констатувати, що як один з напрямів адміністративно-деліктної політики, що здійснюється в інформаційній сфері забезпечення адміністративно-правової охорони являє собою офіційну стратегію діяльності держави, спрямовану на забезпечення нормального, правомірного функціонування охоронюваних законом соціальних цінностей, шляхом введення в національний правовий простір правових обмежень, дозволів чи заборон, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяють виникненню інформаційно-правових конфліктів, а також застосування заходів адміністративного примусу, з метою запобігання протиправних діянь в інформаційній сфері, покарання осіб, які їх вчинили.

В умовах конституційного визнання за правами і свободами людини ключового значення для формування змісту діяльності держави, забезпечення адміністративно-правової охорони соціальних цінностей існуючих в інформаційній сфері поступово набуває значення пріоритетного напряму адміністративно-деліктної політики, що здійснюється у національному правовому просторі України. Така тенденція є прямим наслідком виконання Україною міжнародних зобов'язань, щодо забезпечення правової охорони та захисту інформаційних прав, свобод та законних інтересів особи, необхідності створення рівних умов для провадження інформаційної діяльності на території України.

Разом з тим, як показує практика сучасного державотворення, для забезпечення повсюдної адміністративно-правової охорони соціальних цінностей, що існують в інформаційній сфері недостатньо самого факту зміни у пріоритетах цілей та завдань діяльності держави. Для цього вкрай необхідним є формування та реалізація державою послідовної, науково-обгрунтованої стратегії забезпечення адміністративно-правової охорони та захисту соціальних цінностей існуючих в інформаційній сфері, запобігання вчинення адміністративних інформаційних правопорушень. Своє юридичне закріплення, на наш погляд, вказана стратегія повинна знайти в Концепції адміністративно-деліктної політики, розробка та прийняття якої є одним з ключових завдань держави в умовах реформування адміністративно-деліктного законодавства, проведення реформи публічної служби, побудови в Україні інформаційного суспільства.

References:

1. Galun'ko, V.V. (2011). Administrativnoe pravo Ukrainy: uchebnoe posobie v 4-h tomah [Administrative law of Ukraine: a tutorial in 4 volumes]. Herson: HMT. *Tom 1: Obshhee administrativnoe pravo [Volume 1: General administrative law]* [in Russian].
2. Hida, Ye.O. (2005). Prava liudyny (okhorona i zakhyst). Mizhnarodna politsejs'ka entsyklopediia: u 10 t. [Human rights (security and protection). International Police Encyclopedia: in 10 volumes.] Kyiv: In Yure, Vol. *2. Prava liudyny u konteksti politsejs'koi diial'nosti [T. 2. Human rights in the context of policing]* [in Ukrainian].
3. Eshhuk, O. (2013). Administrativno-pravovaja ohrana i administrativno-pravovaja zashhita: obshhee i chastnoe [Administrative-law security and administrative-law protection: general and particular]. *Zakon i zhizn' [Law and Life], 10/3*, 51-52 [in Russian].
4. Zaiarnyj, O. (2016). Poniattia ta predmet administratyvno-deliktnoi polityky v informatsijnij sferi: doktrynal'nyj i normatyvnyj aspekty [The concept and the subject of administrative tort policy in the information sphere, doctrinal and normative aspects]. *Natsyonal'nyj iurydycheskyj zhurnal: Teoryia y praktyka [National law magazine: Theory and Practice], 2(18),* 50 [in Ukrainan].
5. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy 2005 [Code of Administrative Procedure of Ukraine 2005*] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*], 35–36 – 37, 446 [in Ukrainian].
6. *Kodeks Latvijskoj Respubliki ob administrativnyh narushenijah 1984 [Latvian Code of Administrative Violations 1984*]. <www.stopkriminal.lv/sk/.../749BC5576D4D811DC22579AF005EA325?...> [in Russian].

7. Kodeks Respubliki Belarus' ob administrativnyh pravonarushenijah 2010 [Code of the Republic of Belarus of Administrative Offences 2010]. *Nacional'nyj centr pravovoj informacii Respubliki Belarus' [The National Center of Legal Information of the Republic of Belarus].* <www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=230041> [in Russian].
8. Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah 2014 [Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences 2014]. *Kazahstanskaja Pravda [Kazakhstan Pravda]* [in Russian].
9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia 1984 [Code of Ukraine on Administrative Offences 1984]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR [Bulletin of Verkhovna Rada of USSR].* Dodatok do № 51(1123) (z nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [Appendix to number 51 (1123) (With subsequent amendments)] [in Ukrainian].
10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia 1984 [Code of Ukraine on Administrative Offences 1984]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]* [in Ukrainian].
11. Kozhura, L.O. (2015). Administratyvno-pravova okhorona ta zakhyst: poniattia ta spivvidnoshennia [Administrative and legal protection and defense: the concept and relationship]. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu / Seriia PRAVO, vypusk 35. chastyna I. tom 2 [Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University / Series LAW, Issue 35 Volume 2 Part I.],* 119 [in Ukrainian].
12. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod (skhvalena 04 lystopada 1950, vstupyla v sylu 1953 roku) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Approved November 4, 1950, came into force in 1953)]. *The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/995_004> [in Ukrainian].
13. *Konstytutsiia Ukrainy 1996 [The Constitution of Ukraine 1996]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine],* 30 (141) (z nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [(With subsequent amendments)] [in Ukrainian].
14. Leonidova, O.O. (2010). *Administratyvna vidpovidal'nist' za prostupky v sferi telekomunikatsij [Administrative responsibility for offenses in the field of telecommunications]:* dys. …kand. iuryd. nauk. 12.00.07. Aministratyvne pravo i protses. Finansove pravo. Informatsijne pravo [Thesis for PhD degree in Administrative Law and Procedure]. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Matuzov, N.I. (1986). *Pravovaja sistema i lichnost' [The legal system and personality].* Saratov: Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta [in Russian].
16. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskih pravah (prinjat 16 dekabrja 1966 goda, vstupil v silu 23 marta 1976 goda) 999 [International Covenant on Civil and Political Rights (Adopted 16 December 1966, came into force March 23, 1976)]. *Sbornik dogovorov OON (MPGPP) [Collections of UN Agreements].* <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> [in Russian].
17. Paseniuk, O.M. (ker. avt. kol.) (2009). *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: naukovo-praktychnyj komentar [Code of Administrative Procedure Ukraine: scientific and practical commentary*]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
18. Polushkin, A.V. (2009). *Informacionnoe pravonarushenie: ponjatie i vidy [Information offense: concept and types]: avtoref. dis. ... kand. jurid. Nauk [*Thesis for PhD degree in Law*]:* 12.00.14. Administrativnoe pravo i process. Finansovoe pravo. Informacionnoe pravo [Administrative law and process. Financial law . Information Law]. Ekaterinburg [in Russian].
19. Chupryna, O.V. (2013). Poperedzhennia administratyvnykh porushen' prava osoby na informatsiiu [Prevention of administrative violations of the right to information]. *Yurydychnyj visnyk Ukrainy [Legal Bulletin of Ukraine], 1(26),* 78 [in Ukrainian].

Natalia Novytska, PhD in Law
University of State Fiscal Service of Ukraine, Ukraine

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF PUBLIC MORALS PROTECTION IN THE INFORMATION SECTOR

Article is devoted to analysis of legal regulation of public morals protection in EU. It analyzed the international legal framework of right on information limitation. In addition, we studied the positive aspects of EU obligations on prohibition of creation and circulation of illegal information (propaganda of war and\or violence, incitement to racial violence, propaganda of national, religious hatred, propaganda of terrorism, incitement to genocide, child pornography etc.). Special attention was given to protection of right of youth on information that is free from materials that can harm their morals. It is assumed that censorship is prohibited in EU legal acts but the freedom of information isn't limitless and absolute. The most important above all are the three criteria created by European Court on Human Rights: any limitation of freedom of information must have legal aim, made in legal way and is necessary for democratic society.

Key words: information sphere, public morals protection, international legal acts, freedom of speech.

One of the main problems that slows the entry of Ukraine into EU is improper fulfillment of obligations to the Council of Europe in the implementation of information rights. Our state use the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (4 November 1950), which is one of the most popular documents in Europe and the most effective instrument to protect the rights and freedoms in the world.

Among the fundamental studies that analyzed the European standards and norms of state regulation of information sphere it is worth mentioning the works of scholars like M. Lytvyn, V. Pavlyk, I. Pryphan.

Especially it is worth to mention the work of V Kostytsky that reveals problems of legal regulation of public morals protection in Ukraine and abroad, analyzes the practical aspects of public morals protection and justify the thesis that public morality protection is a function of a modern democratic state[1].

However, these researchers examined the problem partially, ie, raising the question of freedom of information, freedom of journalism they do not pay attention to citizens' right to safe information space and the protection from information products that harms public morals.

From a legal point of view the constitutional right on freedom of speech and freedom of expression and opinion is the ability of each person to determine for themselves a system of moral, spiritual and other values freely and to publish their thoughts without any ideological or other control using any means of expression, including through the dissemination of information in the form of opinion on various issues of political, economic, cultural and spiritual life of society and state[2].

Freedom of information should be distinguished from permissiveness which received its ideological justification in the philosophy of anarchism. The sign of permissiveness is the lack in social consciousness of national interests' priority. Such society is not protected from the destructive communicative effects. As a result, it is controlled from outside, resulting in the absence of an independent policy. This communication dependence is the result of economic and political dependence[3].

One of the most important documents, where made significant emphasis on human and civil rights, including the right to freedom of opinion and expression, is the Universal Declaration of Human Rights, declared and approved in 1948[4]. As for the restrictions of freedom of expression and information, this document contains only a general rule. Specifically, Article 29 states that in the usage of his rights and

[1] Костицький, В.В. (2013). *Захист суспільної моралі як функція сучасної держави.* Дрогобич: Коло.

[2] Шемшученко, Ю.С. (ред.). (2008). *Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні*. Київ: Юридична думка.

[3] Волков, А.Г. *Политический текст и свобода слова.* <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp50_2/knp50t2_96-99.pdf> (2016, May, 03)

[4] *Загальна декларація прав людини* (1948). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (2016, May, 23)

freedoms, everyone must be subject only to such limitations that are prescribed by law solely for securing the recognition and respect for the rights and freedoms of others and ensuring the morals, public order and the general welfare in a democratic society.

In 1966, the UN had adopted the International Covenant on Civil and Political Rights, which is a fundamental international legal instrument in the field of international protection of human rights. In Article 19 was proclaimed the right of everyone to freedom of expression; this right includes freedom to seek, receive and impart information and ideas regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, or a form of art, or other media of his choice, however these rights impose special obligations and a special responsibility. In addition were clearly defined restrictions on freedom of speech: respect for the rights or reputations of others; for protection of public safety, order, health or morals. It should be noted that the International Covenant established the prohibition of war propaganda, advocacy of national, racial or religious hatred or violence[1].

The right to information is a fundamental right that has great importance in the practice of the European Commission and the European Court of Human Rights under Article 10 of the European Convention on Human Rights; it recognized under Article 9 of the European Convention on Transfrontier Television, as well as in all democratic constitutions. The owner of the rights is a person, who also has the right that the information he receives, conveyed truthfully, in the case of a message, and honestly, when it comes to reasoning. In accordance with Article 10 of the European Convention on duties and responsibilities, the implementation of these rights is may be subject to formalities, conditions, restrictions or penalties that are prescribed by law and are necessary in a democratic society for the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, for preventing the disclosure of confidential information or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary[2].

On Session 70 of the Council of Europe was adopted a Declaration on the Freedom of Expression and Information[3], in which freedom of expression and information identified as fundamental element of the principles of genuine democracy, rule of law and respect for human rights and confirmed that the free circulation and free flow of any information over borders is an important factor of international understanding, which contributes to the unity of people and mutual enrichment of cultures. Also we believe that, in addition to the statutory measures referred to paragraph 2 of Article 10 of the European Convention on Human Rights, professional organizations in the media voluntarily developed and use codes of ethics. Noted that despite the long list of tasks, in this Declaration it is almost no attention paid to the protection of information products that may harm public morals.

In 1984 the Council of Europe adopts Recommendation № R (84) 3 on the principles on television advertising[4] which defines the general principle of preparation of advertising as the responsibility to society with paying particular attention to the moral values that are the foundation of every democratic society and are common to all Member states e.g., personal freedom, tolerance, respect for the dignity and equality of all persons. Also attention should be paid to possible harmful consequences that may arise after the advertisement of tobacco, alcohol, pharmaceutical drugs and medical treatment and the possibility to limit or even ban the advertising in these areas. Specific requirements are set for the advertising that is directed to children or advertising that involves children. In particular, it should avoid anything that could harm the interests of children, respect their physical, mental and moral personality.

In addition, we found that the Council of Europe pays attention to the need to prepare humans to perceive information and offers in the Guidelines on the cultural dimension of broadcasting in Europe to introduce school courses to teach critical attitude to the media and to inform adults on developments in the media field that could harm the moral health of society. Also this document recommended to European

[1] *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* (19 жовтня 1973 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043> (2016, May, 23)

[2] *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* (4 листопада 1950 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua> (2016, травень, 23)

[3] Декларація Комітету міністрів Ради Європи (Про свободу вираження поглядів та інформації) (Ухвалена Комітетом міністрів 29 квітня 1982 року на 70-й сесії). *Офіційний сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні.* <www.coe.kiev.ua>(2016, May, 20)

[4] Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (84)3 (Про принципи телевізійної реклами) (367 засідання заступників міністрів 28 лютого 1984 року). *Офіційний сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні.* <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 20)

Council of Ministers to accelerate and intensify efforts to develop national legislation aimed at reducing of violence, brutality and pornography in the field of broadcasting and other media products.

Despite to the principle on freedom of expression and the free flow of information and of ideas that have been particularly highlighted in the Declaration of 29 April 1982, Council of Europe adopts Recommendation on principles on the distribution of videograms having a violent, brutal or pornographic content[1]. Its objective was to consolidate operations against the distribution of violent videos, abuse and pornographic content, as well as against drug use, including the protection of youth. Another aspect of this legal act is that Member States should encourage the creation of classification and control systems by the professional sector within the framework of self-regulation or through public authorities. These systems can be created before or after the video spread, which, in our opinion, is an element of censorship and self-censorship.

The main source of information for citizens is the mass media. Public opinion about certain events or facts can be shaped through the media so citizens have the right to demand that the information supplied by journalists is conveyed truthfully, in the case of a message, and honestly, when it comes to reasoning. Therefore, the Council of Europe regularly pays attention to the media and organizes Conference of Ministers on Mass Media Policy that emphasizing that freedom of expression, including Media freedom, is one of the most important foundations of a genuine democratic society. Also it proves commitments that Member States of the Council of Europe have undertaken under Article 10 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, and in particular under paragraph 2 of this Article, and the political commitments made by Member States under the Declaration on freedom of expression and information of 29 April 1982.

In 1993, was adopted the Resolution on The Ethics of Journalism[2] where noted that journalists have moral responsibility towards citizens and society, so the media should submit to ethical principles guaranteeing freedom of expression and the fundamental right of citizens to receive truthful information and honest opinions. Also the media have a moral obligation to protect democratic values, respect for human dignity, promote solving problems peacefully and in a spirit of tolerance and consequently to oppose violence, hatred and confrontation and to destroy all forms of discrimination based on culture, gender or religion. Quite interesting for Ukraine is the norm on the creation of self-regulation mechanisms or public bodies that must include publishers, journalists, associations of media users, experts from academia and the judiciary in order to monitor the observance of ethical principles by journalists. They are responsible for issuing resolutions on respect for ethical norms in journalism after prior agreement with the media to publish the relevant resolutions. This will help the citizen, who has the right to information, to pass either positive or negative judgment on the journalist's work and credibility of information submitted.

In 1994, was the 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy «Media in a democratic society» that approved The Resolution of Journalistic Freedoms and Human Rights. One of principles declared in this legal act is the principle of non-contributing to any violence, hatred, intolerance or discrimination based on race, gender, sexual orientation, language, religion, politics or other opinion, national, religious or social origin.

For current study of restrictions on freedom of information to protect public morals is quite valuable the Recommendation 1276 (1995) on the power of visual images[3]. In particular, the Council of Europe recognized that the visual imagery is so powerful that we are now faced with the phenomenon of «virtual reality», which raises the risk of manipulation with images that illustrate the news and information that accompanies them. Most of people don't know how to «read» images, and this can lead to misinterpretation and manipulation. Interpretation of images is also part of literacy, although it is still ignored. Much attention in this document has been given to children because television screens have become the «electronic nannies» as a large number of children spend too much time in front of them.

Unlike other resolutions adopted by the Council of Europe on freedom of expression, in this clearly

[1] Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (89) 7 (Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту). (425 засідання заступників міністрів 27 квітня 1989 р.). *Офіційний сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні*. <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 23)

[2] Резолюція № 1003 (ухвалена 27 квітня 1993 року) Парламентською асамблею Ради Європи. *Офіційний сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні*. <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 23)

[3] Резолюція № 1276 (ухвалена на 29 грудня 1995 року) Парламентською Асамблеєю Ради Європи. *Офіційний сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні.* <www.coe.kiev.ua> (2016, травень, 20)

and even harshly stated that freedom of expression, which is a fundamental right stated in Article 10 of the European Convention on Human Rights, should be provided together with the associated responsibilities. In some cases, restrictions on freedom of expression can be justified with the need to protect other rights and freedoms, especially the rights of children.

The Assembly also called on the Committee of Ministers to monitor the implementation of measures against the portrayal of violence on television (in close cooperation with broadcasters) and of educational activities in the field of media awareness. Unfortunately, most of these requirements are not met in Ukraine, although it is extremely important.

Twenty years ago the Council of Europe raised the important question for modern Ukraine on media manipulation and recognized the seriousness of the threat to the moral health of society by imposing visual images.

Globalization processes in the information sector and increasing number of electronic media forced the Council of Europe to adopt the Recommendation № R (97) 19 on The Portrayal of Violence in Electronic Media[1]. Recommendations concern the gratuitous portrayal of violence in the various electronic media at national and international levels. In this document was given definition to the term «gratuitous portrayal of violence». Also was prepared Appendix in which were designed parameters necessary for determining whether the portrayal of violence in the electronic media is justified.

Members of the Council of Europe expressed the belief that further development of information and communication technology should offer a possibility, regardless of frontiers, to express, to seek, to receive and to impart information and ideas regardless of their source, and was approved the European Convention on Transfrontier Television[2]. Although the purpose of this convention is to facilitate the transfrontier transmission and retransmission of television program services, it contains a clear requirement for broadcasters, which limits freedom of information to protect public morals.

Earlier the Internet could not be managed as a public media like radio, television or print media. But now the Internet journalism has become an essential component of the information industry in the world, and online media is an influential source of information for users. In 2011, the United Nations (UN) has made the right of access to the Internet to inalienable individual rights. Unreasonable deprivation of the right to seek, receive and impart information through the network is a violation of the law[3].

Declaration on freedom of communication on the Internet establishes a set of principles for Member States to support the efforts of service providers to cooperate with law enforcement agencies when faced with illegal content on the Internet. In particular, the third principle states, on the one hand, the absence of prior state control, and on the other, ensuring that the guarantees from paragraph 2 of Article 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, measures may be taken to enforce the removal of clearly identifiable content or to block access to it, if the competent national authorities have taken a provisional or final decision on its illegality.

We note that in the legal acts in the EU censorship is prohibited, however, this does not mean that freedom of information is absolute. The most important are the three criteria developed by the European Court of Human Rights: any restriction of freedom of information must pursue a legitimate aim; it must be done within the law and it is necessary for a democratic society.

Ukraine should focus on international and European Union documents that also require the care of information security of kids and youth. Article 22 of EU Directive Television without Frontiers commits to establish a national body to ensure the protection of youth from abuse of mass media freedom. If Ukraine wants to join the European Union, we must also establish such Council[4]. Undoubtedly, free access to

[1] Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 19 (Про показ насильства електронними ЗМІ) (340 засідання заступників міністрів 30 жовтня 1997року). *Офіційний сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні.* <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 20)

[2] *Європейська конвенція про транскордонне телебачення* (17 жовтня 2008 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_444> (2016, May, 20)

[3] Бочарова, Н.В. (2013). Сучасні тенденції розвитку законодавства країн Європейського Союзу в галузі авторського права. *Порівняльно-аналітичне право, 3-4,* 19.

[4] Куницький, В.В. (2010). *Захист неповнолітніх в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи: український та зарубіжний досвід*. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf> (2016, May, 03); Кузнєцова, О. (2009). *Правовий захист малолітніх і неповнолітніх від шкідливого впливу ЗМІ в Україні та за кордоном.* <http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Kuznecova.htm> (2016, May, 08)

information is a prerequisite for democratic development. However, abuse of the right of freedom of information can lead to inefficiency of democratic system, i.e. it can cause the national danger, the public disorder, promote violent change of government, incitement to ethnic, religious, regional, racial hatred, limiting the human right to privacy. Therefore, every citizen should be responsible for distributed information in the form of certain restrictions.

References:

1. Bocharova, N.V. (2013). Suchasni tendentsii rozvytku zakonodavstva krain Yevropejs'koho Soiuzu v haluzi avtors'koho prava [Modern trends in legislation of the European Union in the field of copyright]. *Porivnial'no-analitychne pravo [Comparative Analytical Law], 3-4,* 19 [in Ukrainian].
2. Volkov, A.G. Politicheskij tekst i svoboda slova [Political text and freedom of speech]. <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp50_2/knp50t2_96-99.pdf> (2016, May, 03) [in Russian].
3. Deklaratsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy (Pro svobodu vyrazhennia pohliadiv ta informatsii) (Ukhvalena Komitetom ministriv 29 kvitnia 1982 roku na 70-j sesii) [Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe (on freedom of expression and information) (Adopted by the Committee of Ministers on 29 April 1982 on 70 sessions)]. *Official Site of Information Bureau of the Council of Europe in Ukraine.* <www.coe.kiev.ua>(2016, May, 20) [in Ukrainian].
4. Yevropejs'ka konventsiia pro transkordonne telebachennia (17 zhovtnia 2008 roku) [The European Convention on Transfrontier Television (17 October 2008)]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_444> (2016, May, 20) [in Ukrainian].
5. Zahal'na deklaratsiia prav liudyny (1948) [Universal Declaration of Human Rights (1948)]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (2016, May, 23) [in Ukrainian].
6. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (4 lystopada 1950 roku) [European Convention on Human Rights (4 November 1950)]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua> (2016, traven', 23) [in Ukrainian].
7. Kostyts'kyj, V.V. (2013). *Zakhyst suspil'noi morali iak funktsiia suchasnoi derzhavy [Protection of public morality as a function of the modern state].* Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
8. Kuznietsova, O. (2009). Pravovyj zakhyst malolitnikh i nepovnolitnikh vid shkidlyvoho vplyvu ZMI v Ukraini ta za kordonom [Legal protection of minors and underage from harmful influence of the media in Ukraine and abroad]. <http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Kuznecova.htm> (2016, May, 08) [in Ukrainian].
9. Kunyts'kyj, V.V. (2010). Zakhyst nepovnolitnikh v informatsijnomu prostori iak ob'iekt humanitarnoi ekspertyzy: ukrains'kyj ta zarubizhnyj dosvid [Protection of minors in the media space as an object humanitarian expertise: Ukrainian and foreign experience]. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf> (2016, May, 03) [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyj pakt pro hromadians'ki i politychni prava (19 zhovtnia 1973 roku) [International Covenant on Civil and Political Rights (19 October 1973)]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043> (2016, May, 23) [in Ukrainian].
11. Rezoliutsiia № 1003 (ukhvalena 27 kvitnia 1993 roku) Parlaments'koiu asambleiu Rady Yevropy [Resolution №1003 (Adopted April 27, 1993) by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe]. *Official Site of Information Bureau of the Council of Europe in Ukraine*. <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 23) [in Ukrainian].
12. Rezoliutsiia № 1276 (ukhvalena na 29 hrudnia 1995 roku) Parlaments'koiu Asambleieiu Rady Yevropy [Resolution № 1276 (Adopted on 29 December 1995) by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe]. *Official Site of Information Bureau of the Council of Europe in Ukraine*. <www.coe.kiev.ua> (2016, traven', 20) [in Ukrainian].
13. Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (84)3 (Pro pryntsypy televizijnoi reklamy) (367 zasidannia zastupnykiv ministriv 28 liutoho 1984 roku) [Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe № R (84) 3 (On principles of television advertising)]. *Official Site of Information Bureau of the Council of Europe in Ukraine*. <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 20) [in Ukrainian].
14. Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (89) 7 (Pro pryntsypy poshyrennia videozapysiv nasyl'nyts'koho, zhorstokoho chy pornohrafichnoho zmistu). (425 zasidannia zastupnykiv ministriv 27 kvitnia 1989 r.) [Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe № R (89) 7 (On principles of distributing video of violent, brutal or pornographic content)]. *Official Site of Information Bureau of the Council of Europe in Ukraine.* <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 23) [in Ukrainian].
15. Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (97) 19 (Pro pokaz nasyl'stva elektronnymy ZMI) (340 zasidannia zastupnykiv ministriv 30 zhovtnia 1997roku) [Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe № R (97) 19 (On portrayal of violence in electronic media)]. *Official Site of Information Bureau of the Council of Europe in Ukraine*. <www.coe.kiev.ua> (2016, May, 20) [in Ukrainian].
16. Shemshuchenko, Yu.S. (red.). (2008). *Konstytutsijni prava, svobody i obov'iazky liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional rights, freedoms and obligations of a person and citizen in Ukraine].* Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].

Yevhen Tsymbalenko, PhD in Social Communication
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE "ATOMS INTO BITS" TRANSFORMATION, OR THE MEDIA COMMUNICATIONS DIGITALIZATION

In the following article there was accomplished the review of the literature about the digital nature and culture of the communications that includes a wide issue specter consisting of the new strategies of the self-expression and collaboration, characteristics, acceptability and limitations of the new digital media as well as the identity formation and communities self-organizing in the digital screen culture.
The separate accents are made on the digital nature of the media, their adaptations to the digital environment, applying of the digital tools during collecting and production of the media product. The media communications digitalization is an irreversible process of the transition from the professional analog communications to the digital forms of collecting, processing, recording and disseminating of the information. Some scientists associate digitalization with the convergence but we think that the digitalization is only the instrument for the realization of the convergence processes.
Key words: digitalization, media communications, convergence, digital conversion.

The late XX – early XXI centuries is the milestone of the total transformations: in economy, geopolitics, culture, sociology, etc. Nevertheless, the biggest changes are happening in the media environment: a digitalization of the production, a convergence, new media platforms and media formats that covered almost the entire mass communication sector from book printing to cellular communication, an integration of different media in the global networks. As a result of these changes, there is taking place the extension of social discourse about virtual environment, the dominance of the information flows, the restructuring of mass communication and the emergence of a new phenomenon which is called media communications.

Media communications digitalization is a historically caused process of the mediums' transmission technologies transformation. Unconditionally, the parallel existence with the gradual "analog to digital" displacement is relatively limited by a short timeframes although the irreversibility has some regularity. This regularity is peculiar not only to the technically mediated communications, almost all the areas of social life get digitalized features: the research laboratories use digital analytical instruments, the judicial system considers users' digital records, the astrophysicists were able to analyze the universe more deeply, and the physicists tried to recreate the birth of the universe using the collider.

The study of the media communications scientific rhetoric nature helps to explain how traditional communication strategies and functions of persuasion are used in the digital area. Among the technically based studies of the mass communication, the considerable role is given to the studies that put a computer as an instrument in a place of the object (and a software connected to it) which simplifies the exchange and processing of the information; as a means of simulating causal processes of communication; as a social subject that realizes itself through various physical, psychological, linguistic and social signals (Fogg , Siaper , etc.).

A number of studies show how traditional media and mediums expand and transform in the digital communications theories and how such theories contribute to the integration of communication forms and means as well as identify the key aspects of the scientific critics of this theory and technology in particular (Ivanov, Horodenko, Zappen).

Media computerization became one of the important stimulus for the development of the information society. After all, an adjective "digital" is often used as its synonym. The issue of the "digital in media" is explained in one or another way in the works of the information society theorists. McLuhan's "The Gutenberg Galaxy" (1962) and "Understanding Media: The Extensions of Man" (1964), Masuda's "Computopia" (1980) and Toffler's "The Third Wave" (1980) are considered as the substantial works. In these works, the impact of the computers and communication through the computers during the formation

of the new society form in partly viewed. Another significant article is Bell's "Social Frames of the Information Society" where he focuses on the society computerization and introduces the "compunication" concept.

In Ukrainian science the issues of the interaction of the computers, communication and journalism in the period of the early internatization (early and middle 90s) were studied by Ivanov (1996), Zernetska (1999), Meleschenko (1998), Rizun (1992), Partyko (1996). The last years studies are dedicated to the wide spectrum of the problems in communication and digitalization starting from the digital impact on the adaptation processes in media, the specifics of the digital communication in the depersonalized digital world finishing with the narrow issues of the digital media and digital communications features definition. In particular, these are the researches by Horodenko (2011), Vasylyk (2015), Shevchenko (2015), Tsymbalenko (2012), Sytnyk (2015), Potyatynyk (2010), Chabanenko (2011) and others. The multimedianess and convergence as the parts of the media industry digitalization are described in the dissertation of Vyhovska (2015).

Lets define what exactly is explained as the digitalization in the mass and media communications theories. Among the most comprehensive definitions we focus on: *digitalization* is the conversion of the any information kind (textual, graphical, audio, visual, audiovisual and others) into the digital format accessible for the modern computers and portable digital devices; the computerization of all the transmission processes, saving and processing of information with the usage of the binary code for it. The digitalization is being realized with the help of the special programs and devices. It is the foundation for the media convergence as it allows to "change" the content of one or another media through any channel of electronic communication[1].

Furthermore, the digitization can be interpreted as the process of media transition into digital format from the transformation of all content forms (text, graphics, sound, video) to the distribution technologies (computers, cell phones, etc.). The Internet is considered to be the main modern digital information and communication environment where digital media formats become democratic out-of-space phenomenon with the loss of the time limit identifiers.

The emergence and improvement of a cable and satellite television, personal computers, the Internet and cell phones accelerated the development of the information society to a large extent and "contributed to the opportunities growth for the spread of journalistic texts for an unprecedented distance and with an extraordinary speed"[2].

A media transition to the digital mediums with the usage of digital forms for information saving is one of the most revolutionary development milestones for media industry. At the same time, the MC transformations is a system process connected to the society transformations that "transform humanity into a single structural and functional system." According to the researchers Zernetska and Zernetskyy, "on one hand, we are observing the information society where there is increasing the power of so-called "datacratia" ie, the people or the institutions that own large amounts of information (in other words, information power) and other societies that are more or less behind from the developed countries"[3]. This idea partly echoes with the idea of digital society theorist Negroponte that was expressed in his book "Being Digital" and points that humanity is on the stage of development when we observe the death of traditional media as a result of "atoms into bits" transformation (Negroponte, p. 4). The scholar called this process "digitization".

In other way, the digitalization is described by new media theorist Manovych: "When new media objects are created on a computer, their origin has a numerical form. But many new media objects are converted from the diverse forms of old media. Though many readers understand the difference between analog and digital media, for some the convergence processes require more detailed clarification. This process is based on the principle of prolonged data. The prolonged data conversion into a digital format is called digitalization"[4].

---

[1] Шевченко, В.Е. (за заг. ред.) (2012). *Новітні медіа та комунікаційні технології: комплекс навчальних програм для спеціальностей «журналістика», «видавнича справа та редагування», «реклама та зв'язки з громадськістю».* Київ.

[2] Вартанова, Е.Л., Смирнова, О.В. (2009). The digital divide as a problem of information society. In Вартанова, Е.Л. *World of Media. Yearbook of Russian Media and Journalism Studies*, 5–20. Moscow.

[3] Зернецька, О. (2005). Трансформації віртуального простору та парадигми впливу мас-медійних дискурсів. *Політичний менеджмент, вип. 3 (12),* 100-107.

[4] Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. Cambridge: MIT Press, 354.

Today, there are ongoing debates about the digital revolution with its relatively inevitable result of scientific and technological progress. In terms of digital transformation various media actively compete and cooperate in the search for stability.

Certainly the digitization in the foundation of media convergence. And now there are many critics and cautious forecasters of the "digitization = convergence" idea. As pointed out by Nightingale, "where was once assumed that digitization and convergence will lead to the mono-media world, is now clear: instead, the digitization led to a dramatic expansion and diversification media platforms, devices and functions. The digitization and media convergence process change forms and contours of modern media system, but it is still far from the world simplified media. On the contrary, this system becomes even more complex. Instead of concentrating various media formats in one device, there are used various devices with the wireless Internet connection for the personalization of the private and work contacts network, resources for recreation and entertainment, etc."[1]. That is we observe the divergence not only in the content personalization, but also in the technical area through the adaptation of the named devices to meet the needs of the individual access to information and communication networks.

The convergence in the media is happening during their transition to a single digital platform. As a result of the digitization, media acquire multichannel, multimedia, interactivity characteristics, the ability to reflect events in real time and continuous updating of information resources.

Studying the new transformation processes, a scholar Tsvyk stresses: the digitization is leading to a creation of a combined (converted) media and to a journalistic profession universalization, when the convergence of media requires the convergence of their analysis methods[2].

The research of new digital media explains some of the basic communication characteristics in the digital environment and some of their operational difficulties. These parameters are studied through the highlighting of the unique and universalized new media features, new digital rhetoric that promotes self-expression and creative collaboration, a support of traditional cultural values by new media, etc. For example, Hurak defines and explains the accessibility and limitations of such main characteristics of media digitalization: a speed, a coverage, an anonymity, and interactivity[3].

Various media are used for the data transmission from one computer terminal to a central computer or to other computer systems within some networks. The most common means of communication include wired connection (twisted-pair), cable coaxial connection, microwave transmission, satellite connection, fiber-optic connection, wireless connection.

The communication mediums appear as a communication channel to connect the various computing devices so that they can interact with each other.

Modern communication means facilitate communication and data exchange between the masses of people over long distances via social networks, email, TV conferences, online forums, chats, twitts, blogs, etc. On the other hand, traditional media such as television, radio and press help to communicate one-to-many.

There are two communication forms:

Analog: traditional radio, telephone and television broadcasts.

Digital: computer-mediated communications, computer networks and telegraph.

The digitization, except for a number of local positives in the work of media, caused a significant global problem – the digital divide that engage in solving the international organizations, including UNESCO. The reports of this organization are clearly focused on a direct proportion of digital communications level, the convergence of media s well as local and global information gaps. In the UNESCO "Information for All" Programme among the main challenges for the future civilization there is determined the need to preserve the world's information heritage. The major challenges that require the priority activity applications both by UNESCO and the international organizations and national governments are defined as an access to the information is not equal and universal; the increased gap between informationally rich and informationally poor; the reduction of public ownership in information industry; the change of public goods concept understanding; the rapid changes in the ethical, legal and

[1] Nightingale, V. (2007). New Media Worlds? Challenges for Convergence. *New Media Worlds: Challenges for Convergence.* Melbourne: Oxford University Press, 19-36.

[2] Цвик, В. (2009). История теории или еще раз об изучении ТВ (о конвергенции в журналистской науке). *Вестник Московского университета. Серия: 10. Журналистика*, *вып.* 4, 23-24.

[3] Gurak, L. (2003). *Cyberliteracy: Navigating the Internet with Awareness*. New Haven, Yale University Press, 29-46.

social concepts; the increased usage of ICT by governments for the transparency improvement, efficiency and impact through the guaranteeing access to the internal and external information; the global information inheritance in danger[1].

The main stimulus for the real development of media communications was the widespread usage of the Internet by ordinary citizens. This process had a number of social suppositions that were systematized by Barr: a small but statistically significant decrease in social activity that is used for measuring communication of the family and local social groups, and the increase of loneliness, the change in mental state connected to a social activity; the depression increase. While the effects of communication in a wide circle, a social support, a stress does not reach the standard levels of significance[2].

The media communications is the synthesized form of professional and semiprofessional communication, which is based on the mass and individualized processes created on an indirect relationships: "Taking into account the impact of modern communication technologies, we can go further and determine the indirect relationships that require a support for the complex communications system"[3]. A communication environment of media communications is completely dependent on the technologies.

A technological progress have changed the "straight" world of information perception. The basic technologies such as digitization, form the foundation for the creation and usage of modern communication devices. Technologies and computers have changed the understanding of the production process organizing, leisure, "have expanded our thinking" (McLuhan), and transformed social relations.

The definition of "digital" in the social communications theories has different contextual meaning in conjunction with the dominant concept. Among other things, it indicates an unequal access to the information, communication and ICT (so-called "digital divide"). Moreover, an adjective "digital" is widely used to differentiate journalism means (eg., digital camera, digital voice recorder, digital video camera etc.), and information delivery technologies (eg., digital television).

Are there any positive aspects in the application of this "digital" journalism? Certainly, there are. The efficiency of printed press with the usage of new tools for journalistic texts and images preparation is coming to television and radio, especially when publishing reports in the online editions version. Nevertheless, this "universalism" has negative characteristics: a journalist must be professional in all media sectors – as an author, as a photographer, as a designer. The editions, where the preparation of texts, photographs, drawings and design is led by particular specialists, favorably differ from the universalized newspapers and magazines. Another quite devastating aspect of this digital journalism is defined in the moral and ethical sphere. The efficiency used for information transmission in the chain the witness (reporter) – the reader quite often exclude editor's participation; the published opinions can have a subjective meaning, not always fully reflect the reality, cover the events selectively. As a result, these journalistic works can cause a negative reaction both from the side of the events participants and by the final information consumer. The various manifestations of the digital information nature in media society is associated with the gradual replacement of most media types by their electronic analogues. In particular, in the social communications there is observed a transformation of the receiving, exchanging, saving, using and selling information system towards its "electronization." People get the great bulk of the messages through the electronic media channels information communications channels of electronic media – through the Internet, television, radio; at the same time, the communication transmits from interpersonal to electronic and network neutrilizing the concept of interlocutors geographic placement: these are phone calls, emails, chats, forums, social networks and the blogosphere. With the introduction of coding systems and information security systems an electronic document flow is more often used instead of the traditional. Thus, there is happening the synthesis of the information in the social communications theory with the entry of new features inherent to the digital media society such as multimedianess and interactivity.

In the media society, information is the main product. However, itself it does not mean anything; it is only a set of symbolic elements. The knowledge, the skillful information understanding and awareness provides a basis for a future world order and ensures maximum possibility for individual realization. The change of the essential information characteristics led to a change in the occupations structure and to a

[1] Программа ЮНЕСКО «Информация для всех». <http://www.nbuv.gov.ua/law/00_uiv.html/> (2016, January, 17).

[2] Barr, T. (2000). *Newmedia.com.au: The Changing Face of Australia's Media and Communications*. Allen & Unwin, 127.

[3] Calhoun, C. (1986). Computer Technology, Large-Scale Social Integration and the Local Community. *Urban Affairs Quarterly, Vol. 22 (2),* 332.

different professions adaptation to the conditions of digital reality. In this sense, the journalism is one of the most flexible professions that is associated with a digital media society as it fully embodied and implemented the entire rich arsenal of electronic tools and technologies.

The digital form of the information presentation, which was made possible after the development of computer technology, completely changed the nature of media and pledged scholar and practical communities to put into circulation, interpret and comment the convergence phenomenon. And it is not only about the Internet socialization as a digital media environment. The "digital" touched absolutely all processes from data collection and materials processing of the preparatory editorial stage, printing, radiopresentation, the television presence, etc., to the blogosphere and social networks. Each of these processes is based on the digital industry segments. For example, periodicals has the following production stages, based in digital technologies:

• *the stage of information collecting*: recording the interviews or comments with the digital recorders, photographing events using digital cameras;

• *the stage of information preparing:* processing of photo illustration materials in raster computer graphic programs, creation of graphics (including – infographics) in specialized software products and vector graphics programs, typing the text in the text processors;

• *the editing stage*: making changes in the journalistic material in an appropriate program editor;

• *the layout making stage*: preparing a media layout for transferring to the publishing house in one of the computer layout design systems;

• *the printing stage:* coloring, copying and digital printing.

No fewer digital stages passes the information on television and radio. It is also materials recording, their processing, and preparation for the broadcasting via specialized software, the design effects program recovery created in computer processors and digital broadcasting.

Regardless to a narrow production specialization all media have a common digital media segment – *the Internet-stage,* or posting information on theit websites.

Thus, we can talk about a new era of journalism, which uses digital devices in its production; the processed information is distributed through the digital channels and a final user gets it mostly in digital format. The scholar debates on media digitization only confirm the irreversibility of the transition from analog to digital, and an information explosion is the result of the digitization of the information that has become available for a mass audience.

References:

1. Barr, T. (2000). *Newmedia.com.au: The Changing Face of Australia's Media and Communications.* Allen & Unwin [in English].
2. Calhoun, C. (1986). Computer Technology, Large-Scale Social Integration and the Local Community. *Urban Affairs Quarterly, Vol. 22 (2),* 332 [in English].
3. Gurak, L. (2003). *Cyberliteracy: Navigating the Internet with Awareness*. New Haven, Yale University Press [in English].
4. Manovich, L. (2001). *The Language of New Media.* Cambridge: MIT Press [in English].
5. Nightingale, V. (2007). *New Media Worlds? Challenges for Convergence. New Media Worlds: Challenges for Convergence*. Melbourne: Oxford University Press [in English].
6. Вартанова, Е.Л., Смирнова, О.В. (2009). The digital divide as a problem of information society. In Вартанова, Е.Л. *World of Media. Yearbook of Russian Media and Journalism Studies, 5–20.* Moscow [in English].
7. Zernets'ka, O. (2005). Transformatsii virtual'noho prostoru ta paradyhmy vplyvu mas-medijnykh dyskursiv [Transformation of virtual space and paradigms of influence of mass media discourses]. *Politychnyj menedzhment, vyp. 3 (12) [Political Management, Vol. 3 (12)],* 100-107 [in Ukrainian].
8. Prohramma YuNESKO «Ynformatsyia dlia vsekh» [UNESCO program "Information for All"]. <http://www.nbuv.gov.ua/law/00_uiv.html/> (2016, January, 17) [in Russian].
9. Cvik, V. (2009). Istorija teorii ili eshhe raz ob izuchenii TV (o konvergencii v zhurnalistskoj nauke) [History of theory or one more time on the study of television (about convergence of in journalistic science]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija: 10. Zhurnalistika, vyp. 4 [Bulletin of Moscow University. Series: 10. Journalism, vol. 4],* 23-24 [in Russian].
10. Shevchenko, V.E. (za zah. red.) (2012). *Novitni media ta komunikatsijni tekhnolohii: kompleks navchal'nykh prohram dlia spetsial'nostej «zhurnalistyka», «vydavnycha sprava ta redahuvannia», «reklama ta zv'iazky z hromads'kistiu» [New media and communication technologies: a set of training programs for specialties"Journalism", "Publishing and Editing", "advertising and public relations"].* Kyiv [in Ukrainian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Dmytro Yagunov, MSSc in Criminal Justice
National expert of the Project of the Council of Europe «Further Support for the Penitentiary Reform in Ukraine»

PRISON REFORM IN UKRAINE: SOME ANALYTICAL NOTES AND RECOMMENDATIONS

On 18 May, 2016, the Ministry of Justice of Ukraine abolished the State Penitentiary Service of Ukraine (the SPS) as a central executive body. The Government decided: 1) to abolish the State Penitentiary Service and put all tasks and functions of state prison and probation policy on the Ministry of Justice; 2) to provide that the Ministry of Justice of Ukraine would be the successor of the State Penitentiary Service of Ukraine in sphere of the public prison and probation policy.
The reform had led to radical and sometimes unexpected changes in the public administration of the penitentiary system of Ukraine. The question is whether these changes would leas to positive results. The prison reform of February - May 2016 (taken as a whole, and on the example of certain areas) has more than sufficient reasons to be evaluated critically, and sometimes extremely critically.
This paper is focused on research of different directions of the prison reform announced by the Ministry of Justice in 2016.
Key words: prison system, probation service, prison and probation reform, public administration of the penitentiary system of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, State Penitentiary Service of Ukraine, prison privatization, juvenile probation centers, recommendations for reform.

Introduction

At the end of 2015, the Ministry of Justice of Ukraine has declared 2016 as the Year of the prison reform.

We can not say that such messages were something new. Almost ten years ago, the Ministry of Justice of Ukraine also emphasized that “the Minister of Justice had defined the prison reform as one of the top priorities for 2009”.

Nevertheless, on 10 February, 2016, at the joint board of the Ministry of Interior of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine the latter presented new prison reform.

The new penitentiary reform aims at total reduction of the central apparatus of the State Penitentiary Service of Ukraine (the SPS), creation of five inter-regional administrations of the prison service instead of traditional regional administrations, building of new pre-trial prisons instead of old establishments, fundamental changes in the prison industry. The most important aspect of the penitentiary reform was taking over by the Ministry of Justice of full responsibility for national prison and probation policy in Ukraine.

On 18 May, 2016, the Ministry of Justice abolished the State Penitentiary Service (the SPS) as a central executive body because, on the Ministry of Justice’s opinion, the SPS as a central executive body had not managed to solve a number of systemic problems of the prison system or which, what is more important, had been created by the SPS.

Thus, the Government decided: 1) to abolish the State Penitentiary Service and put all tasks and functions of state prison and probation policy on the Ministry of Justice; 2) to provide that the Ministry of Justice of Ukraine would be the successor of the State Penitentiary Service of Ukraine in sphere of the public prison and probation policy.

On 27 May, 2016, the mentioned above statements were used as a basis for Action Plan of the Government of Ukraine for 2016 (concerning prison reform).

Taking into account the fact that the Ministry of Justice before and after the reform was responsible for prison and probation policy, in this article we aim at making the preliminary analysis of this policy of the Ministry of Justice of Ukraine, taking into account documents published in February - May 2016.

Rapidly having abolished the SPS, the Ministry of Justice did not presented a clear, transparent and consistent strategy of the prison reform, as well as financial, economic, sociological and criminological justification for each direction of reform.

Given this fact, we will use as a basis for our analysis the official presentation of the Ministry of Justice on prison reform, presented on February 10, 2016 during the joint board of Ministry of Internal Affairs and Ministry of Justice.

Problems which are to be solved within the new prison and probation policy

According to the MoJ presentation on 10.02.2016, this prison and probation reform was related to the following problems: 1) prison standards have not been changed for the last 75 years; 2) the structure of the prison administration had not been changed throughout the period of Ukraine's independence; 3) the number of prisoners in Ukraine was drastically reduced (due to the new Criminal Procedural Code and "the Savchenko Law"); 4) emergency status of some prisons and detention centers.

Taking this interpretation of the Ministry of Justice of the most urgent and pressing problems of the national prison system into account, we would like to indicate our position on these matters:

1. "Prison standards have not changed for the last 75 years"

The declaration of the immutability of "prison standards" from 1941 is deprived of historical accuracy and legal certainty. The thesis of "1941" as the starting date in the history of Soviet prison is very incomprehensible and no reasoned.

Of course, this historical question is not essential in the context of the prison reform. However, why has the prison reform started with this myth, especially given that the Ministry of Justice continues to emphasize on this thesis?

Perhaps this benchmark, to which the reform timed, was 2 February, 1941, when the Peoples' Commissariat of Internal Affairs was divided into two Commissariats (Internal Affairs and State Security) and when L.Beria was appointed as the Commissar of Internal Affairs and V.Merkulov was appointed as the Commissar of State Security. On the same day, L.Beria was appointed as Deputy Chairman of the Council of Peoples' Commissars and tasked to oversee Commissariats of internal affairs, state security, forestry, nonferrous metals, oil industry and the annual fleet. It was about creating a sort of industrial giant, which was based on unlimited use of slave labor of prisoners.

Considering that one of the priorities of the prison reform, according to the MoJ presentation, is "improving operational efficiency of prison industry by creating a single production holding", the latest version may explain the priorities of the Ministry of Justice, which, from its words, strives to move away from "the GULAG's legacy".

Perhaps the authors of the MoJ presentation meant the beginning of 1929 and took as a basis the example of a bright business project of Naftaly Frenkel. In this case, the experience of this proponent of slave prison labor will be useful to study the organization of the holding.

As far as we are talking about this historical and legal maze, one aspect is much more important: in any case, using the term of "prison standards" by the Ministry of Justice is more than inappropriate. The category of "national prison standards" was unknown in the Soviet Union. Even now, we do not have such a definition.

2. "The structure of public administration of the prison system has not been changed for the last 75 years"

Mentioned above thesis is also historically incorrect and legally ill-founded. During the period of Ukrainian independence, the structure of public administration of the prison system has repeatedly changed - from the Department of Corrections of the Ministry of Interior to the State Penitentiary Service. Having pointed this out, we should not focus more on this moment. It is enough to say that rising of this pure declaration up to the level of the urgent problem, which motivated the prison reform, is at least inappropriate.

3. Reducing of prison population

This problem, which also allegedly led to the prison reform, is even more controversial. Typically, reducing of prison population is often seen as a strategic goal of the prison reform in many states, not as a

problem that demands the reform itself. The need for closing of some large institutions because of reducing of prison population is a problem that requires an entirely different approach to identify and resolve.

Moreover, reducing of prison population in conditions of radical (and sometimes quite controversial) police reform and very low crime detection rates in the transition period of the police reform could be changed with the increase in crime, appropriate response of the police in the form "tougher on crime" and with a new filling of prisons, which had been previously closed.

For example, the Head of the National Police recognizes the significant growth of recorded crimes against property.

Moreover, the Prosecution Office and the Ministry of Interior criticized "the Savchenko Law". They prove the unreasonableness of the application of this Law to those who committed serious and very serious crimes. According to the MP Anton Heraschenko, the Parliament may consider abolition "the Savchenko Law" in September 2016.

Honesty speaking, reducing of prison population is a phenomenon, which can be found in some European countries. Therefore, it is natural that governments in these countries have put forward proposals to close certain prisons.

For example, the British government set a goal to close some Victorian prisons (Pentonville (1816), Brixton (1820) and Reading (1844)). At the same time, the Government plans building of nine new prisons. However, this policy is based on detailed and transparent economic calculations, which demonstrate the savings after closing these Victorian prisons.

In Sweden, the Government closed four prisons for sentenced offenders and one pre-trial prison.

In the Netherlands, the crime rate drops every year. During the period of 2011 - 2015, the number of prisoners has decreased by 27%. Therefore, the prisons are closed due to "achievement of the required level of safety on the streets". 19 prisons have been closed due to lack of prisoners who could fill them. In addition, the government plans closing five more prisons. Moreover, in order to use existing prisons, the Netherlands imported on contract basis 240 Norwegian prisoners and 300 Belgian prisoners.

However, the above examples are more the exception than the rule. Since 2004, the world prison population increased by 10%. Most European countries do not provide examples of artificial reducing of prison population, as was the case in Ukraine. In contrast, they provide examples of increase in the prison population or examples of absence of a sharp decrease in the prison population.

For example, in England and Wales, despite the fact that 85 thousand persons have been imprisoned over the last six years (every year), the government, however, decided to build new prisons (even taking into account that that the incarceration rate decreased from 152 to 149 prisoners per 100 thousand of national population). This is partly because the English prisons are overcrowded by 11% compared with the certified normal accommodation. According to the British Ministry of Justice, total prison population will reach 90 thousand in 2020-2021.

In France, 67 thousand prisoners were imprisoned at the beginning of 2016 (99 prisoners per 100 thousand of national population). In 2014, the French prisons were filled with 73 thousand prisoners (114 prisoners per 100 thousand of national population). There was a certain decrease in the number of prison population. Nevertheless, in 2011, 63 thousand persons were imprisoned (99 prisoners per 100 thousand of national population).

Germany has demonstrated a trend of reducing of the incarceration rate for the period of last six years (85 prisoners per 100 thousand of national population in 2010, 82 prisoners – in 2012, 76 prisoners – in 2014, 76 prisoners – in 2016). However, taking into account these quantitative and qualitative indicators, Germany does not show such a radical reduction in the number of prisoners as we have in Ukraine.

In Italy, prison population has not decreased for the period of the last two years, and even increased in relative terms.

Norway provides an example of the gradual increase in the prison population for last years (from 2,5 thousand to 3,7 thousand). Norway also shows increasing of incarceration rate in relative terms (from 57 to 72 prisoners per 100 thousand of national population).

In Belgium, prison population has been the same for 6 years. The same can be said for Scotland, Northern Ireland, Romania, Portugal, Bulgaria, and the Czech Republic.

In Hungary, the incarceration rate increased from 163 to 183 in the last decade.

In Serbia, the incarceration rate in the last decade increased from 107 to 142.

In contrary, the following countries show the examples of reducing of incarceration rates in recent years:

- Spain (2010 - 165 prisoners, 2016 - 133 prisoners);
- Poland (2010 - 210 prisoners, 2016 - 188 prisoners);
- Sweden (2010 - 74 prisoners, 2016 - 53 prisoners);
- Latvia (2010 - 333 prisoners, 2016 - 224 inmates);
- Lithuania (2010 - 315 prisoners, 2016 - 254 prisoners).

As far as Ukraine is concerned, it, even having reduced the prison population, still occupies the 6th place in Europe and 26th place in the world. As far as the incarceration rate is concerned, Ukraine occupies 16th place in Europe.

Turning to trends of crime in Ukraine, we need to conduct in-depth study of how many prisons may be needed in the future.

That is why we need a comprehensive study of all the factors, which would give a clear answer to the questions:

1) whether we should close even old prisons;

2) which prisons we should close in first turn.

The problem could be solved by closing several institutions (in real need):

1) only after public debates;

2) subject to predictions about a possible increase of prison population;

3) in accordance with provisions of the Articles 6 and 8 of the European Convention on Human Rights.

In any case, the Ministry of Justice of Ukraine should provide the society and experts with detailed and transparent study, which would point out the unprofitable and most inefficient prisons, which, therefore, subject to closure.

British experts reasonably believe that "closure of unprofitable prisons is the right step, but without a coherent strategy to reduce the prison population it will make the problem of overcrowding of prisons even worse".

As an example, we can cite the English prison of Reading. In 2013, the government announced the closure of this prison but two years later it decided to preserve it in case of increasing of prison population. We think that the Ukrainian government should consider these examples before making decisions about the mass closure of prisons.

Therefore, closing prisons only because of the current decrease in prison population (if we correctly understood the official position of the Ministry of Justice of Ukraine) is not really a problem that could cause the radical prison reforms associated with the liquidation of the SPS (even if such reduction has a significant character).

4. Poor conditions in some prisons.

We can immediately determine that this problem is most prudent and reasonable of all the tasks, which, according to the MoJ presentation, seems to have caused the prison reform (more details on this reform issue we will discuss later).

Nevertheless, we doubt whether poor conditions in some prisons became a real reason, which led to liquidation of more or less constant structure of prison administration (taking into account not transparent mechanism of such liquidation).

Therefore, there were significant errors at the stage of defining the problem (problems), which allegedly demanded the prison reform.

Of the four issues on which decision on the radical prison reform was adopted (taking into account the MoJ presentation), the priority deserved only one.

The rest can be attributed to declarations or proposals without sufficient justification.

Other identified "problems"

In the MoJ presentation, some real problems of the Ukrainian prison system were also presented in another section of the presentation (the chapter of "Priorities of reform").

System analysis of the MoJ presentation gives grounds to determine more realistic "problems" that the Ministry of Justice directly or indirectly identified as such, including:

1) the absence of an effective probation service, which would finally overcome seemingly high reoffending rate among those who were sentenced to community punishments;

2) extreme militarization of the prison system in the broadest sense, which allegedly has a negative impact on social and psychological work with prisoners and the public in many institutions and quality of social adaptation of prisoners after serving the sentence;

3) extreme conservative and reactionary style of thinking of most of prison officers (who, according to the Ministry of Justice, are extremely corrupt), which, in turn, eliminates "fresh blood" of progressive-minded people in the penitentiary service and brakes all possible reforms;

4) inefficient prison administration through extreme bureaucracy at the central office and regional offices.

In addition, the Governmental Plan of Priority Actions for 2016 (adopted on 27.05.2016, № 418-р) aims at solving a single complex problem, which, on the MoJ opinion, led to the prison reform of 2016, namely, "The State Criminal-Executive Service is a closed militarized system, which is committed to the isolation of detainees and prisoners, not to correction of them".

It is interesting to point out that the Governmental Plan 2016 says nothing about probation and community punishments. This is a big surprise taking into account the importance of probation, on which the MoJ made a special emphasis in its presentation.

In short, we have formulated those "problems" that the Ministry of Justice identified as those, which allegedly demanded to be solved.

Goals of the proclaimed prison reform (according to the presentation of the Ministry of Justice)

According to the MoJ presentation, which we take as a basis the analysis of proclaimed prison reform, these goals are:

1. Optimization of public administration of the Ukrainian prison system, human resource upgrade at all levels (from central office to local prisons) and raising salaries of prison officers:

- on the central level - reducing personnel by 30%, increasing the average salary by 50%;
- in regional offices - reducing personnel by 45%, increasing the average salary by 50%;
- in penal institutions - increasing the average salary by 50% without reducing in personnel.

2. Development of new prison legislation according to some "European standards" (not identified by the Ministry of Justice);

3. Improving the operational efficiency of prison enterprises by creating a single production holding, procurement through *the Prozorro* system.

4. Construction of new pre-trial prisons in major cities of Ukraine under the scheme of public-private partnership:

- moving pre-trial prisons outside the cities (the first cities are Kyiv, Odessa, Lviv, Chernivtsi) and construction of modern pre-trial prisons according to certain rules of the EU (not identified by the Ministry of Justice);
- increasing the financial motivation of prisoners, who work at prison enterprises, and increasing the number of prisoners involved in prison work starting from 17% (to the unknown parameter).

Taking into account mentioned above issues, which had been identified as a "problems" by the MoJ, and summarizing the list of tasks of reform, we should express our opinion that it looks like points of a certain imperative order, not a document that identifies some areas of reform.

Let us try, however, to answer some questions that derive directly from mentioned above goals, which had been shaped by the MoJ in its presentation.

1. Evaluation of alternatives: Had been other alternatives considered before a decision on reform was made?

The answer is "no".

The next logical question: "Why have other alternatives had been rejected?" remains unanswered. The MoJ had considered only exclusive concept of reform set out in the MoJ presentation.

2. Effectiveness: what outcome (results) the MoJ policy sought to achieve to reform the national prison system?

Taking into account the MoJ presentation, let us think over all planned goals of the Ministry of Justice in the light of certain evaluation criteria:

2.1) establishing an effective and sustainable national model of probation;

2.2) demilitarizing the national prison system;

2.3) attracting new people to prison and probation services;

2.4) optimizing the prison administration both on national and regional levels;

2.5) developing new laws according to "European standards";

2.6) building new pre-trial prisons and transfer of old prisons outside the cities;

2.7) increasing operational efficiency of prison enterprises by creating a single production holding, increasing incentives for prisoners to work in the prison manufactures, increasing the number of prisoners involved in prison work.

Every component of this comprehensive policy could assess in the light of the following criteria:

- effectiveness;
- efficiency;
- unexpected results;
- impact on relevant target groups;
- technical feasibility;
- social feasibility;
- acceptability.

Taking into account mentioned above criteria, let us give a brief analysis of each direction of declared prison reform.

2.1. Establishing effective and sustainable national model of probation;

Effectiveness:

Creation of an effective and efficient probation service according to the Western examples and standards was declared as a priority of the probation reform. We expect from the new "full-scale" probation service, above all, further securing our society by reducing reoffending rates.

As a guide for the future of probation services in Ukraine, the Ministry of Justice provided examples of pilot probation centers created by the Canadian partner (private consulting company «AGRITeam Canada»). The first center was opened in Melitopol, were then Ivano-Frankivsk and Mariupol. In Zaporizhia, similar center was opened on 09.01.2015, in L'viv – on 06.01.2016. The next one is to be in Kyiv.

According to the MoJ presentation, reoffending rate among young offenders after they were supervised in these centers is 4%.

According to other information of the Ministry of Justice on the same issues, reoffending rate is 2%.

On 18.07.2016, at the press conference on the results of the implementation of juvenile probation project, the MoJ declared reoffending rate in 1%.

AGRITeam Canada in Ukraine shows the reoffending rate in 0.86% (only 3 children committed new crimes from those, who had been involved in the Project)

The full and clear picture of reoffending is currently unknown. We can note that only one child committed a new crime in Melitopol in 2013.

The SPS also keeps silence about the results of activities of the juvenile centers.

However, at the same time, speaking of the quantitative performance of the centers for juvenile, it should be emphasized that in 2012 the Melitopol center worked with 30 children, in 2013 – with 10 children, in 2014 – with 14 children, in 2015 – with 10 children. Thus, social workers in the Melitopol center for juveniles assisted 64 children for the period of 2012 - 2015.

In 2013, the Ivano-Frankivsk center for juveniles assisted to six children.

At the same time, reoffending rate in "ordinary" criminal-executive inspections ranged from 1% to 1.45% (an average of 1.2%).

We can give a reasonable assumption that the SPS to a large extent artificially hides real reoffending rate after "ordinary" criminal executive inspections. However, even multiplying theses figures even on five, it turns out that reoffending rate in obviously expensive pilot regions is not much different from those regions which were not covered by the pilot project with the appropriate budget and professionals in juvenile justice.

It would be interesting to know that in California (USA) up to 30% probation clients committed new crimes (1964).

In England and Wales, 56% of offenders sentenced to alternative punishments, committed new crimes and were re-sentenced again within 2 years (1999). In 2010, 34% of offenders sentenced to community sentences, community orders or suspended sentence orders, committed new crimes within 12 months.

In Ireland, about 34% offenders on probation and 30% of offenders sentenced to community service committed new crimes within 2 years. Accordingly, 42% and 38% of these offenders committed new crimes within 3 years (2008). 48% and 58% from these offenders respectively were under the age of 18 years (the latest indicator seems to be important for evaluation of activities of the Ukrainian model probation centers).

A conclusion seems to be obvious. If we have such low reoffending rates among offenders sentenced to community punishments, perhaps, the European countries should adopt the Ukrainian experience, not vice versa? In any case, this discussion is impossible without clear and sufficient starting data, which has been provided neither by the Ministry of Justice nor by the SPS.

Even now, the Ministry of Justice has not provided the society and experts with a concrete model of probation service, which is to be implemented in Ukraine. Meanwhile, this issue is extremely important for full understanding of perspectives of reforming of the Ukrainian prison system.

One thing is clear: opposition of "the Soviet bureaucratic" criminal-executive inspections to "the European full-scale and multifunctional" probation services demands of two things: 1) stop using of stigmatizing and populist declarations; 2) clarify a specific model of probation service, which is to be implemented in Ukraine.

Efficiency:

As of today, we do not know the financial value of one-day probation in the pilot probation center, as well as one day of supervision made by ordinary criminal executive inspections.

In addition, unfortunately, we do not know statistics concerning activities of criminal-executive inspections in Ukraine (except the number of supervised offenders).

However, given the lack of any financial performance of probation centers and "ordinary" criminal-executive inspections, the mere creation of "the full-scale" probation service with obviously complex functions and sophisticated methods of risk and needs assessment will be a difficult task.

We should understand that any reform requires adequate financial support. Therefore, we have to hypothesize a significant rise of the price of probation services compared to modern criminal-executive inspection.

Otherwise, the probation reform will be narrowed to extreme formal approach and changing of signboards on buildings – from "criminal-executive inspection" to "probation service".

The success, which was achieved by the Canadian partner, is worthy of deep attention to spread this experience on national level. The question is about the price of such services.

Prison and probation reform requires at least some common sense and financial calculations made in advance. We should clearly understand what Ukraine might allow at this stage of its economic development.

In our previous publications, we repeatedly emphasized that all of the features that characterized probation services in the USA and European countries, may be such that Ukraine cannot afford. We should be realistic in our calculations on the subject what model of probation service we can allow for Ukraine from economical point of view.

We should remember that even in England, which is considered to be the motherland of probation, the model of probation service became less rehabilitative and less social-welfarist partly because of financial constraints. Instead, the probation concept has become more control-based and punitive.

Generally speaking, we can conclude that the MoJ presentation, as well as other governmental sources says nothing about the costs of such services. Therefore, it becomes difficult to evaluate not only the issues of effectiveness of the Ukrainian probation reform but also issues of efficiency.

Unexpected results:

The probation reform does not have any negative effects or risks, except risks that future probation in content will not differ from modern criminal-executive inspections. Risks may be also concerned with increasing in the cost of probation services in comparison with the results, where first place will be reoffending rates.

Impact on relevant target groups:

The introduction of the national "full-scale" probation service with functions, which are typical for the European countries, will have positive impact on relevant target groups in society (excluding the risk of extreme formalization of the function of pre-trial reports and work with clients on probation).

Technical feasibility:

Given the lack of any financial and economic indicators and opacity of the atmosphere around the creation of a probation service, we can seriously think about the risk of technical infeasibility of the project. At least, the Ministry of Justice has not provided even minimal evidence to the contrary.

In this context, special attention should be paid to the fact that the Law of Ukraine "On probation" had made a special warning concerning introduction of the national probation service.

According to the Law, the probation system is to be established with some restrictions taking into account available financial resources of State and local budgets and Budget of the Social Insurance Fund of Ukraine (according to the Law № 928-VIII of 25.12.2015).

Social feasibility:

Under conditions of appropriate staffing and appropriate training of probation officers, the probation reform can be approved as a socially feasible.

Acceptability:

It is expected that a new probation policy will be positively perceived by all stakeholders in the society.

CONCLUDING REMARKS:

New Ukrainian probation policy is socially attractive and obviously socially needed. However, this policy is based on fragmentary information, the absence of statistics and criminological research. Therefore, such a policy, subject to cost-benefit analysis, is not tenable.

The idea of probation has always been and remains extremely social and criminological attractive. Unfortunately, myths and declarations among the policy, absence of any research, data on re-offending rates and financial costs, almost the same indicators in pilot and other regions stubbornly hints the fact that the idea of the Ukrainian model of probation has a risk to stay in the form of an alternative "no change".

Having status of a developer of the national probation policy, the Ministry of Justice should clearly answer the specific questions, avoiding populist declarations:

1) What is the fundamental practical difference between the Ukrainian criminal-executive inspections and "full-scale" probation services (except, of course, function of pre-trial reports)?

2) Will the Ministry of Justice able to implement the "full-scaled" national probation service through the Ukrainian budget without permanent financial assistance of the Western donors?

3) How many staff do we need for implementing of the "full-scale" probation service?

4) What is factual difference in reoffending rates in pilot probation areas and areas, which are covered with "ordinary" criminal-executive inspections?

5) Should the Ukrainian probation service carry out the function of mediation (if so, how will it increase the number of probation staff)?

6) Should the Ukrainian probation service carry out the function of supervision over offenders conditionally released from prisons (if so, how it will increase the number of staff of probation staff)?

7) Should the Ukrainian probation service carry out the function of assisting to victims of crimes (if so, how it will increase the number of staff of probation staff)?

8) What are requirements for pre-trial reports?

9) Should we have a broad specialization of probation officers?

10) What are requirements for candidates for positions of probation officers?

There could be also other questions and answers.

In this context, we can only repeat the conclusions that we have formulated a few years ago concerning creating a national model of probation. Nowadays, they remain the same.

In short, the probation reform in Ukraine is in danger because of these factors: 1) excessive surrounding of the probation concept with myths; 2) excessive surrounding of the aims of criminal punishment with myths; 3) excessive formalization of the probation concept. These factors, unfortunately, are reflected in the MoJ presentation.

For the purposes of shaping of the national probation policy, we can recall that probation should be a realistic alternative to imprisonment. Probation is not a magic wand, which has miraculously impact on every offender. Probation is just only a method of treatment that can apply to the offenders who are not so dangerous for the society but at the same time who need some sort of strict control.

The probation policy should reduce the financial burden on the prison system. It should also meet demands of efficiency and effectiveness.

2.2. Demilitarization of the penitentiary system

Effectiveness:

Demilitarization of the penitentiary system in its simplest form (as "deprivation of uniform and epaulets") is probably the easiest (and at the same time or the worst) outcome that can be achieved. The question is about forms and limits of the demilitarization process.

We cannot agree with the assumption of the Ministry of Justice that changing of uniform of prison officers from green to gray or blue and replacing of stars on epaulets with other symbols will magically affect the dynamic security in institutions and indicators of "healthy prison".

The question is exactly how this "stripping" will influence relevant target groups. There are no convincing data, facts, information, research results and opinion polls etc. Unfortunately, the Ministry of Justice has not showed this.

Efficiency:

Demilitarization as the direction of the prison reform generally meets the requirements of efficiency. Moreover, prison manufactures could receive more orders for tailoring of new uniform and related paraphernalia during the first period of this reform. However, this efficiency directly relates to consequences that can be negative because of the security regime and discipline issues.

Unexpected results:

Prison officers stress on the need to preserve certain elements of military discipline, which, on their opinion, does not contradict the idea of offender rehabilitation.

Being a "total institution" (*Irving Goffman*) and a "complete and austere institution" (*Michel Foucault*), any prison cannot exist without the military discipline, as well as paramilitary elements in the work of the prison staff. Uniforms for prison staff (not of military sample, as well as not green), some militarized personnel training and other paramilitary symbols in any circumstances constitute integral elements of prison life and are necessary to ensure a safe environment in prison.

Impact on relevant target groups:

The Ministry of Justice should provide additional analysis on this issue. The analysis will require specifying of the nature notion of "demilitarization", forms and limits of its implementation.

Technical feasibility:

The Ministry of Justice should provide additional analysis on this issue. The analysis will require specifying of the nature notion of "demilitarization", forms and limits of its implementation.

Social feasibility:

The Ministry of Justice should provide additional analysis on this issue. The analysis will require specifying of the nature notion of "demilitarization", forms and limits of its implementation.

Acceptability:

The policy of demilitarization has a risk of aversion on the part of practitioners of the prison service because of social, economic and psychological factors. That could be if prison staff is not provided with adequate social and economic guarantees (salaries, pensions, security etc.). Furthermore, formal demilitarization implemented in the simplest forms can cause rejection even by the prisoners themselves.

CONCLUDING REMARKS:

Demilitarization requires prisons to be under the responsibility of public authorities, separate from military, police or criminal investigation services.

Therefore, "demilitarization" cannot be narrowed only to changing of color of the uniform of the prison staff. Because of the lack of certainty of the concept of "demilitarization", it is very difficult to respond to questions about possible alternatives to this policy.

On the other hand, from the point of view of the OSCE, demilitarization does not mean necessarily a loss of discipline or other advantages that usually are linked with a military structure and organization. Moreover, the staff should still wear uniforms and keep their benefits.

Therefore, taking into account the contextual vacuum of this direction of this prison reform, an alternative "no change" occupies the first place.

2.3. Attracting "new people to the system"

Effectiveness:

The policy of attracting "new people to the system" looks good *in principle*. Any system is capable to conservative trends. Therefore, any system needs "new people" time to time. This problem becomes even more important when we talk about conservative and not transparent penitentiary system.

The problem is that the penitentiary reform of the Ministry of Justice, unfortunately, was not only aimed at attracting "new people", but also at discrediting of the "old" prison staff.

At least, rare public discussions on the prison reform, which have taken place after the elimination of the SPS, were concerned with rather unethical and unsubstantiated statements of politicians about the "total corruption" among prison officers. According to the Minister of Justice, the first thing, which prompted the Ministry of Justice of Ukraine to carry out this penitentiary reform, was unclear to the Minister the nature of expenditure for the SPS.

At the same time, under the provisions of the Directive on the State Penitentiary Service of Ukraine, the Minister of Justice has had the full right to require from the Head of the SPS any report, including the financial costs the penitentiary system.

In addition, the Minister of Justice for more than a long time had powers to appoint the heads and the deputy heads of structural subdivisions of the SPS, heads and deputy heads of the SPS regional administrations.

We can recall that even the latest top managers of the SPS were appointed with approval made by the current Minister of Justice (orders of the Cabinet of Minister on 08.09.2015 №№ 955 and 956).

So even from this position, discussions about "reactionary staff thinking" were unreasonable given the fact that the Minister of Justice controlled all levers of impact on the staff policy.

Despite numerous and obvious cases of ill-treatment in the Ukrainian prisons, the rhetoric about «a virus of Sovietism», «an empire of evil and corruption», «insatiable and almost uncontrolled system», «corruption schemes in the penitentiary system», «a slave system», «torturers in uniform», «the GULAG methods of treatment», «the GULAG's legacy», «colonial state-owned enterprises» are unacceptable for high ranked public officials, especially if, as we have proved, these declarations are based on very subjective interpretation of the history of the Soviet prison system. Meanwhile, the official position of the Ministry of Justice is of populist nature. Unfortunately, this extreme formal populism was the engine of the last penitentiary reform.

Efficiency:

The price of the policy of "prison-personnel renewal" is difficult to calculate. On 24.06.2016, the Ministry of Justice announced competitions on the relevant positions in the prison and probation departments of the Ministry of Justice. We will come to this issue again after the official results will be made public.

Social feasibility and possible unexpected results:

Taking as an example the results of the last prosecution reform in Ukraine, we can point at the open competitions on the positions of prosecutors. We can recall that in majority of cases the "old" prosecutors have occupied these "old" positions even after open competitions had been conducted. The "outside" lawyers did not go to the contests. As a result, the "old" prosecutors filled this vacuum.

The social appeal of work in the prosecutor's office is much more than in prison. So the policy of "prison-personnel renewal" has a profound risk to turn into a farce. As for work in the central office of the Ministry of Justice, even after the most transparent and fair competitions for positions in the central office, the "system" can hardly be represented by "bureaucrats" from the central office rather than "soldiers" from local prisons. Corruption risks in the contests also deserve a special attention.

Impact on relevant target groups:

Grounded awaiting preservation of those "people in the system" even after "prison-personnel renewal", we can hypothesize that compared to present situation a significant impact on relevant target groups will not happen.

Technical feasibility:

The policy of "prison-personnel renewal" is implemented primarily on formal grounds because the main positions in the "system" are likely to remain at the same officials, which are currently working on the same positions.

Acceptability:

The prison staff and even prisoners will perceive the policy of discrediting of «old staff» negatively. This policy could upset the balance in prisons and lead to certain violations in the sphere of security.

CONCLUDING REMARKS:

The policy of "prison-personnel renewal" is implemented under the influence of stigmatization of "old" prison staff. This policy is in risk to remain in the form of an alternative "no change". More concrete conclusions will be made only on the results of contests for the positions in the Ministry of Justice, which

took place in June 2016. The results will provide full information on people who won competitions and who will start playing key roles in the renewed prison service and will demonstrate specific examples of the upgrade.

2.4. Optimization of central and regional offices of the penitentiary service

Effectiveness:

The MoJ presentation pays enough attention to the issues of optimization of central and regional offices of the penitentiary service. The prison reform is about reduction of employees of regional units by 45% while increasing the number of prisoners per unit staff.

In addition, the MoJ presentation had envisaged creating of five inter-regional administrations of the penitentiary service (South-Eastern, North Eastern, Southern, Central, West). However, six such administrations were established after the elimination of the SPS (the list has been expanded by the Central-Western administration).

Efficiency:

The efficiency of the policy of centralization of the prison system can be evaluated after the final steps of the prison reform.

The Ministry of Justice should demonstrate convincing evidence of real savings by reducing unnecessary bureaucracy, as well as increased payments for the prison staff.

Unexpected results:

It is quite difficult to predict unexpected results of this policy.

There could be issues of defining the boundaries of autonomy of prison governors of and accountability mechanisms for prison governors, who will have more powers.

There could be also questions concerning, for example, rapid reaction of inter-regional prison administrations on unforeseen events in prisons (for example, incomprehensible conflict in Irpin Correctional Center, which took place on 20.07.2016 or disturbances in the Prison № 9 (Poltava region)).

Impact on relevant target groups:

Analysis of the impact on relevant target groups requires a more detailed investigation with regard to criminological indicators, reoffending rates and other sociological research.

Technical and Social feasibility:

The issues of technical and social feasibility could be discussed after appointments of new public officials and presentation of increased salaries for them.

Acceptability:

This policy direction remains unsupported by prison service staff and trade unions.

CONCLUDING REMARKS:

Evaluation of such direction of the prison reform as “reducing bureaucracy” and “increasing motivation by increasing salaries” can be evaluated over a particular period after finalizing competitions for the positions in the Ministry of Justice and, what is most importantly, after the actual payments of increased salaries to prison staff (as it was declared by the Ministry of Justice).

2.5. Developing new prison and probation legislation in accordance with the European standards

The Ministry of Justice of Ukraine has a duty of shaping the prison and probation policy. Therefore, it is not reasonable to analyze a statutory function of the Ministry of Justice as a new policy direction.

2.6. Construction of new modern prisons and the transfer of old prison outside the cities

Effectiveness:

Construction of new pre-trial prisons is certainly a valid and important area of the prison reform. Pre-trial prisons in Odessa and Kiev, which had been built more than 100 years ago, is convincing evidence that the Ukrainian prison system really needs for new pre-trial prisons.

Therefore, urgent closure of old pre-trial prisons and opening new ones is more than essential from the perspective of preventing of keeping prisoners in conditions, which constitute inhuman treatment according to the ECHR case law.

However, closure of other institutions, which should take place in accordance with declared priorities of the Ministry of Justice, causes certain questions about the validity of such steps from the perspective of protection of human rights.

For example, according to the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1066 (adopted on 10.7.2015 p.), the Government agreed to the proposal of the State Penitentiary Service to close the Chernivtsi Pre-trial Prison №33 "due to poor conditions of detention and location of the prison in close proximity to the historic center of the city".

A well-known NGO "Donetsk Memorial" in its report "Respect for the Rights of Prisoners – 2015" stated the following issue: "the Chernivtsi Pre-trial Prison is an institution with quite good conditions of detention. Its closure was extremely inappropriate. Probably, the main factor for this Governmental decision was a hidden interest of some actors to the land in the center of the city".

The Ombudsman expressed mostly the same opinion: "According to the results of the monitoring visit of representatives of the National Preventive Mechanism together with the NGOs, held in November 2015, conditions of detention in the Chernivtsi Pre-trial Prison are among the best in comparison with other similar establishments in Ukraine, including the Kyiv, Lviv and Odessa pre-trial prisons. For example, conditions of detention in the Dnipro Pre-trial Prison are much worse as compared with the Chernivtsi Pre-trial Prison. Nevertheless, the Dnipro Pre-trial Prison did not even get into the list of priority institutions".

According to the report the Center for Information on Human Rights, the Chernivtsi Pre-trial Prison was the best of all in the prison system: "This Pre-trial would be a good example for other institutions in Ukraine.

Indeed, it is currently unknown which officials and on what basis concluded on the "emergency state" of the Chernivtsi Pre-trial Prison. In 2013, prosecutors inspected this prison. In September 2014, the supervisory committee checked Chernivtsi Pre-trial Prison and found conditions in the Prison acceptable to inmates, which, as noted, was due to substantial decrease in the number of prisoners. A special video report reflects these conclusions.

The Chernivtsi Pre-trial Prison cannot be evaluated at "solid five" on a five-point scale because it was built long ago. The question is concerned with another moment. A specially authorized commission composed of sanitary doctors and architects has never adopted any official act, which would state that the Chernivtsi Pre-trial Prison could not be used any more for medical reasons or reasons concerned with security or safety. At least, the Ministry of Justice has not published such a document.

The formal reason of closing the prison in Chernivtsi was that, in the words of the Minister of Justice, "a prison cannot be located in the center of the city". The Mayor of Chernivtsi presented similar arguments. Consequently, emergency state of the prison was not reflected in the official position of the Ministry of Justice.

In addition, the prison officers disagree with this decision for reasons, which seem to be rational: "The nearest pre-trial prison is located in Chertkov. It is almost a hundred kilometers from Chernivtsi. Imagine a suspect detained in our region. The investigator should conduct investigation. This means that the investigator must go to Chertkov, spend a few hours on the road and extra money for gasoline. There are hundreds of prisoners in the area. Now calculate approximately how much additional budget we need to allocate each year for investigations. As a result, crime detection rates decrease".

The Ombudsman and the Ukraine Helsinki Foundation for Human Rights had made a joint statement on the same occasion. They stated that transfer of pre-trial prisons from big cities could violate the right to a fair trial. Investigators will have to go for the investigation to other regions, what will decelerate the investigation and delay the whole process. As a result, this situation will create conditions for a violation of Article 6 of the European Convention on human rights due to noncompliance with reasonable time of investigation and trial.

Some publications also appeared in the Internet because of contradictions and opacity. They pointed out that the only reason for closing the Chernivtsi Pre-trial Prison was an attempt to create a downtown hotel in the same building. Of course, we cannot take this version as a basis due to lack of material evidence. Law enforcement bodies should consider this issue. However, the lack of transparency provides grounds for some reasonable suspicion despite the fact that city officials assured that they would build a cultural and artistic complex in the center of the city.

Continuing this topic, we can point at the Cherkassy Pre-trial Prison as an example of this contradictory policy of the Ministry of Justice. The Cherkassy Pre-trial Prison was built in 1913. It is located directly in the center of the regional center. However, no official from the Ministry of Justice has paid attention to the issue of closing of the Cherkassy Pre-trial Prison, perhaps, in the light of the investment unattractiveness.

Efficiency:

This direction of the prison reform was declared as urgent. However, it does not remove from the agenda the need to make a clear and full account of the Ministry of Justice on the reasons for closure of pre-trial prisons supported with the presentation of documents, which would be signed by responsible experts concerning the impossibility of further use of these prisons.

In addition, there is an urgent need for clear and full account on the results of choosing of service provider within the scheme of public-private partnership.

In this context, it is worth mentioning the Lukianivska Pre-trial Prison, which is certainly a symbol of reform of the national prison system.

The Ministry of Justice conceal from the public that this is not about building a new prison. It is about transformation of the old Irpin Correctional Center №132 (built in 1944), located in the village Kotsyubynske near Kyiv. In addition, there are some plans to build six new corps. A renewed prison will be designated for keeping 2300 prisoners. The price of the project is evaluated in 350 million UAH.

However, we think not only mentioned above issues are important. The distance between the new pre-trial prison built at the correctional center №132 and courts of Kyiv will be:

- Pechersky District Court - more than 20 kilometers;
- Shevchenkivsky District Court (first building) - more than 10 km;
- Shevchenkivsky District Court (second building) - more than 18 km;
- Darnytsky District Court - more than 32 km;
- Holosiyvsky District Court - more than 22 km;
- Podilsky District Court - more than 16 km;
- Dniprovsky District Court - more than 32 km;
- Desnyansky District Court - more than 22 km;
- Obolonsky district court - more than 14 km;
- Svyatoshinsky District Court - more than 11 km;
- Solomyansky District Court - more than 18 km;

These distances within the capital will mean that time for bringing prisoners to court and back to pre-trial prison will doubled (if not triple).

Accordingly, the Ministry of Justice should calculate the following issues:

- material expenditures for fuel for prison vehicles;
- waste of time in case of postponing of court hearings taking into account traffic jams on this road;
- need to ensure better conditions of detention during transportation of prisoners to court and the back to pre-trial prison for longer distances;
- more time and energy resources spent by defense lawyers, investigators and prosecutors during their visit to this prison located outside of Kyiv, as well as material expenditures for fuel (it is also about motivation to work of prosecutors, investigators and defense lawyers).

All these issues must be considered when building a new prison in the capital.

The Ministry of Justice has declared that this approach is based on managerial principles. Meanwhile, the Ministry of Justice has not even expressed its official assessment of this project.

Stressing the mentioned above issues, we should also point at the position of the World Bank on issues of public-private partnership: “The creation of new prisons without real perspective of prison reform conceal the danger of the growth of the prison population. There is an urgent need to ensure prevention of abuse of employees of private prisons”.

It was said about classic private prisons. Nevertheless, similar reservations should be made on the process of alienation and old prisons and building new ones.

Unexpected results:

There are huge corruption risks as at the close of the old pre-trial prisons as well as in projects to build new prisons.

The MoJ presentation does not contain concrete mechanism of public-private partnership. A database of potential investors had to be presented in March - April 2016. Unfortunately, on 19.07.2016 the Ministry of Justice reported “it has only contacted representatives of potential investors”.

Information on stages, timing, mechanisms and personalities of future public-private partnership agreements is extremely opaque and vague, except for some scattered articles on the Internet: “In November 2015, the Minister of Justice said there was a plot for the construction of pre-trial prison capacity

of 1000 people in Irpin. The Minister defined the duration of construction in 9 months. The cost of building was not declared".

As noted, building of this prison, which is located outside the city, can raise an issue of violation of Articles 6 and 8 of the European Convention on Human Rights.

In addition, old prisons are of historical value what will raise a question of their preservation as historical monuments.

Impact on relevant target groups:

The policy will have a positive impact on all stakeholders (staff, prisoners, relatives of prisoners, advocates, prosecutors) under condition of providing of appropriate infrastructure that will exclude violations of rights stated in Articles 6 and 8 of the European Convention on Human Rights.

Technical feasibility:

The question of technical feasibility could be discussed under the condition of full disclosure by the Ministry of Justice of information on procedures of implementation of relevant projects.

Considering the absence of experience of creating modern panoptic prisons, which are shown in the MoJ presentation, there will be a problem with attracting of enough expensive international experts. That, in its turn, will lead to increasing of price of the project. Attention should be also paid to the fact that the Lukyanivsky Pre-trial Prison is officially defined as an object of cultural heritage that makes impossible its destruction.

Special attention is also worthy a question of the cost of the project. The price of a new pre-trial prison, which must be built by modern European standards in village Kotsyubynske, will constitute almost 14 million USD. A project of this new pre-trial prison is designed for almost 2300 prisoners. By the way, a project of a new pre-trial prison in Chernivtsi was evaluated in 6 million USD.

At the same time a new prison in the USA costs from 98 to 162 million USD (depending on the security level, number of seats and other factors). We should make a special note that such a price refers to prisons designed for the keeping from 900 to 1200 prisoners.

The Canadian experience shows an example of building of a new prison for 1000 prisoners where the price can reach almost 500 million dollars.

A new super-prison for 2 thousand prisoners in Wrexham (North Wales) could cost 250 million for taxpayers. The prison is to be open in 2017. This prison is intended to replace several other prisons, which, it their turn, should be closed. British economists estimate that, despite the high cost of this prison project, a new prison will save more than 20 million pounds per year and provide better rehabilitation services. Contractors of concrete directions of work have already known.

In Ireland, the new prison, which will be built, is nearly 45 million euro.

Therefore, these examples raise questions about the real financial justification of the project of the new prison.

Unfortunately, having announced construction of new prisons in our country, the Ministry of Justice of Ukraine does not provide such calculations.

The Ministry of Justice also presents an absolutely fantastic duration of works over constructing the new pre-trial prison near Kyiv.

Social feasibility:

This issue can be discussed subject to publication by the Ministry of Justice detailed information on costs, conditions and procedures for the implementation of relevant prison projects.

Acceptability:

This direction of the prison reform is acceptable only under conditions of neutralizing the corruption component.

CONCLUDING REMARKS:

Construction of new pre-trial prisons is an acute need for the Ukrainian prison system. Therefore, it requires urgent steps to implement this idea.

However, this direction of the prison reform has extremely high corruption risks associated with the lease of land in the centers of large cities and corruption schemes on building of new prisons. All this aspects require ensuring maximum transparency in the process of building new pre-trial prisons.

On the other hand, need for building of new pre-trial prisons was not the problem that had required the elimination of the whole structure of public administration of the penitentiary system.

2.7. Increasing efficiency of prison companies by creating a single production holding. Increasing the number of prisoners involved in the prison labor by increasing motivation

Effectiveness:

This direction of the prison reform – aims at increasing the number of prisoners involved into the prison labor (from 17% to unspecified parameter). Plans to achieve these results are quite ambitious because, according to the MoJ presentation, the profitability of enterprises of the Ukrainian prison system is not very high (data for the first nine months of 2015):

- Agricultural production – +17.4%;
- Tailoring – +3.9%;
- Building materials – +3.3%;
- Wood industry – +0.5%;
- Recycling of waste – +0.2%;
- Household chemicals – -0.1%;
- Production of heat – -0.5%;
- Metal products – -0,5%.

As for the ambitious plans, it is reasonable to recall that the US prison industry is trying to reach the figure of 25% of employed prisoners.

The European countries show approximately the same performance.

In 2000, 37% of the French prisoners were involved into the prison labor. As of today, this figure does not exceed 28%.

In Greece, the figure is 42%, in Italy – 20%, in Poland – 30% (including unpaid works), in Latvia – 18%.

We can guess that the achieving the level of about 25% prisoners involved into the prison labor can be a realistic benchmark for the Ukrainian prison policy. In any case, we have to analyze the realities of prison labor and the current economic situation in Ukraine.

Efficiency:

The issue of efficiency is questionable due to lack of detailed information.

Unexpected results:

There is an obvious risk that achieving profits from the prison labor will dominate over the interests of prison labor as a tool of offender rehabilitation. In addition, "an issue of the prison labor is one of the least regulated and corruptive in prison environment".

Impact on relevant target groups:

The impact could be considered as positive (if prison labor will be really seen as a tool of offender rehabilitation, not as a mean of achieving profit from the prison labor).

Technical feasibility:

This issue is questionable due to lack of detailed information.

Social feasibility:

This issue is questionable due to lack of detailed information.

Acceptability:

This issue is questionable due to lack of detailed information.

CONCLUDING REMARKS:

Increasing efficiency of prison companies by creating a single production holding and increasing the number of prisoners involved into prison work is obviously problematic area of reform of the Ukrainian prison system.

There are some factors, which do not allow applying the same principles, which exist in "free society", to the management of prison industrial complexes. They have very old industrial equipment, disproportionate tax burden, constant movement of prisoners in the prison (the issue of leakage of qualification), impact of the criminal subculture and other.

Moreover, we should keep in mind that industrial success in prisons can hide attempts of some politicians and businessmen to widen the scope of application of imprisonment as a penalty and reduce alternatives to imprisonment.

3. Will the new prison policy reach the objectives? (Instead of conclusions)

Of course, we should take the prison reform, which had been conducted by the Ministry of Justice in February - May 2016, as a fact and as a reality.

The reform had led to radical and sometimes unexpected changes in the public administration of the penitentiary system of Ukraine. The question is whether these changes would lead to positive results.

During the period of its existence, the State Penitentiary Service of Ukraine, unfortunately, was unable to implement many chances in reforms on many issues. The State Penitentiary Service, despite the large experience and the sincere dedication of many officers, has not become a flagship of reforms.

On the other hand, the prison reform of February - May 2016 (taken as a whole, and on the example of certain areas) has more than sufficient reasons to be evaluated critically, and sometimes extremely critically.

Summarizing these points, we can recall that the SPS was only the "executor" of the national Ukrainian prison policy, which likely had to be shaped by the Ministry of Justice. "*Likely*" means that we have just few examples when the MoJ shaped the prison policy.

Therefore, the Ministry of Justice must share all victories and all failures of the State Penitentiary Service. At least, it is not fair to put the whole burden of responsibility for the SPS and allow the Ministry of Justice escaping its political and legal responsibility for low quality of the national Ukrainian prison policy.

Speaking of the latest prison reform, we should note the following remarks.

Of course, the public prison policy should be practically oriented. However, this does not mean that the policy may resemble a mixture of different theories and concepts. Unfortunately, new prison policy of the Ministry of Justice, which is currently being implemented, resembles a sort of ideological mix, where the focus is on communitarian theory with its intervention methods

There is a list of what we traditionally call rationales for punishment. That means that you cannot serve two gods. A combination of certain rationales is very explosive. The public policy should be individualized and rationally justified. Therefore, the Ministry of Justice should have been clearly point out its priority in justifying the rationales for punishments.

The current prison policy cannot ignore the experience of the Europe countries, which is extremely convincing in its brightness and sometimes in drama.

However, unfortunately, the prison reform is severely undermined by the complete absence of a sociological, criminological and incomplete financial justification for the Ukrainian prison reform, as well as a clear strategic document. The prison reform is also significantly undermined by historical errors and populist clichés. Unfortunately, we can conclude that the last prison reform as mostly aiming at changing structures, not at solving problems.

Turning to specific practical steps, which have already been implemented, it is necessary to stress the following problem.

The Governmental decision on abolishing the SPS was unexpected for majority of the prison officers. It is better to say it was not honest. The Governmental decision put them in a state of legal uncertainty and social insecurity. A sharp reaction of the SPS trade union is an evidence of such attitude. On the other hand, the absence of any response to the reform from the SPS top management says not in favor on the ability to carry out the declared reforms in the penitentiary system.

Distorted picture of problems of the Ukrainian prison system, which had stimulated the last prison reform, led to incorrect shaping of the goals of the reform. On the contrary, certain factual issues have been missed.

Undoubtedly, there is always a discrepancy between the stated objectives of a specific strategy and its application in practice. It is also clear that there are always some latent goals that officials are not inclined to disclose. However, the lack of information on the cost of such a reform in the current socio-economic conditions points at weak aspects of this prison reform. At the moment, we know nothing about specific areas of the reform, which urgently require financial transparency (examples of construction of new pre-trial prisons or the costs of establishing of a new probation service). As a result, the Ministry of Justice gave many examples of the same financial opacity, in which the State Penitentiary Service had been accused by the Ministry of Justice, and that the Ministry of Justice would wish to eliminate.

Prisons are not only a tool of social control. They are also big business. Privatization of prisons in any form provides great profits for those who are motivated by economic gains from prison. So the first that the Ministry of Justice should make is to provide a clear explanation on the mechanism of privatization of the Ukrainian prisons, as well as ensure transparency in the selling old pre-trial prisons and building new ones.

In addition, an acute shortage of sociological and criminological justification for the reform in general and in certain areas can hide deep challenges to security and real threat to the existence of a "healthy prison".

Excessive (sometimes unjustified) mythologization of the probation concept, which ignores the European international experience, and establishing of the national probation service under conditions of total financial secrecy also poses risks to real probation reform in Ukraine. Therefore, there is a risk that the probation system in Ukraine will become just a declaration.

Recommendations for further implementation of the penitentiary reform:

1. It is recommended to specify a more concrete model of a new prison policy with displaying this model in the strategic document.

2. It is recommended identifying and fixing concrete indicators of the prison reform for the whole system and separately for each prison or probation service - at the time of the reform, after it and for the future:

- reoffending rates after different punishments concerned with imprisonment;
- reoffending rates after probation and community punishments;
- mortality rate;
- number of suicides in prisons;
- number of escapes;
- number of rehabilitation programs in prisons;
- number of hours spent by prisoners in rehabilitation programs;
- number of hours during which of probation centers involved in rehabilitation programs;
- employment rate among prisoners released from prisons;
- number of prohibited items found in prisons;
- number of visits by human rights organizations to prisons;
- indicators of the staff turnover;
- number of officers prepared in universities of the prison system;
- number of prison officers who received training in training centers of the penitentiary system;
- number of prison and probation officers prosecuted for corruption offenses;
- number of prison and probation officers prosecuted for other offenses;
- other possible indicators.

3. It is recommended to develop a system of salaries of prison staff and probation services based on a comprehensive evaluation of performance of an individual prison or probation service.

4. It is recommended to clearly determine the forms and frequency of accounting of the Minister of Justice or Deputy Minister of Justice on penitentiary issues before the society with publication of documents signed by relevant officials.

5. It is recommended to develop a policy document of the Ministry of Justice on complaints of prisoners.

6. It is recommended to clearly identify political priorities of the national probation service (control, supervision, or clearly defined combination of both directions) and the basic principles of a particular model of probation service with financially and economically justified list of functions, which will be implemented by the probation service.

7. It is recommended to publish a list of probation programs that will be implemented by the national probation service, with the approximate costs of such programs and their funding sources at the national level.

8. It is recommended to identify the forms and limits of the process of demilitarization in the Ukrainian prison system.

9. It is recommended to prove and confirm that pre-trial prisons, which are located in the centers of large cities, cannot be rebuilt and used any more from the point of view of architectural safety and health standards. It is recommended then to publish the relevant acts (not about separate buildings but about whole pre-trial prisons).

10. If some corps of old pre-trial prisons can be rebuilt, it is recommended to study the possibility of full repair and subsequent use of such buildings.

11. Taking into account crime trends in Ukraine it is recommended to publish immediately on the official web-site of the Ministry of Justice a list of prisons to be closed due to the economic unreasonableness.

12. It is recommended ensuring transparency and to eliminate corruption risks in the process of alienating pre-trial prisons through continuous coverage of the current situation concerning disposal of old and construction of new pre-trial prisons in selected cities.

13. It is recommended to provide a full and transparent financial and economic argumentation concerning feasibility of building new prisons outside big cities and prove that this alternative is the best one for all criteria in the long term.

14. It is recommended to identify ways of ensuring accountability of prison directors and define new guidelines on control over prison governors, taking into account the announced decentralization of prison administration.

15. It is recommended identifying new ways and directions deepened cooperation with other agencies of the criminal justice system and civil society.

16. It is recommended to shape and to publish a new educational strategy in educational establishments in the prison system.

17. It is recommended to develop a policy document of the Ministry of Justice on the right to respect for private and family life in activities of the national probation service.

Олег Хорсуненко
заступник прокурора м. Одеси, Україна

РЕФОРМУВАННЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: АНАЛІЗ ПЕРШИХ КРОКІВ

Oleg Horsunenko
Deputy Prosecutor of Odesa, Ukraine

REFORM OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH EU REQUIREMENTS: AN ANALYSIS OF THE FIRST STEPS

The article researches the basic directions of reforming the prosecutor's office of Ukraine in accordance with the European Union.
The author stated that the priority for the reform of the prosecutor's office of Ukraine is to determine its place among public authorities, given the experience of the countries of the European Union and peculiarities of Ukrainian statehood. Also, the article focuses on the fact that the prosecutor's office, carrying out surveillance, is a carrier of state power. Activities of prosecution in Ukraine is one of the most important mechanisms for implementation of sate power that ensures the rule of law, unity and strengthening of law, protection of rights and freedoms of man and citizen.
Key words: prosecutor, the prosecutor's office, requirements of the European Union, international acts, reform of the prosecution.

В умовах сьогодення прокурорам доводиться виконувати функції, закріплені в Конституції України, одночасно з активним реформуванням прокуратури України. У 1995 році при вступі до Ради Європи Україна взяла на себе зобов'язання – провести реформування прокуратури. До завдань такої реформи слід віднести створення нової прокуратури України, яка функціонуватиме тільки на засадах професійності, демократичності, самоврядності системи та керуватиметься у своїй діяльності виключно Конституцією України, законами України та провідними стандартами Європейського Союзу стосовно прав і свобод людини.

У березні 2015 року керівництвом Генеральної прокуратури України представлено громадськості стратегію реформування органів прокуратури України. Концепція реформування органів прокуратури розроблена з урахуванням європейського та американського досвіду, адже Україна має амбітні плани увійти до європейської спільноти. На думку В. Шокіна, докорінна зміна правоохоронних органів і, в першу чергу, органів прокуратури має стати наріжним каменем нової сучасної держави, де панують європейські цінності – цінності, за які віддали життя герої Небесної сотні і зараз гинуть наші воїни на Сході держави. За словами Генерального прокурора, Президент України Петро Порошенко і суспільство вимагають створення абсолютно нової прокуратури: з новими підходами у роботі та кадрами, які стануть рушійною силою реформування всієї системи органів прокуратури. Презентуючи бачення реформи органів прокуратури, заступник Генерального прокурора Д. Сакварелідзе акцентував увагу на нагальних вимогах українського суспільства, та наголосив, що концепція буде реалізована у максимально короткі строки. Конкретизуючи кардинальні та важливі напрямки системної і структурної реорганізації прокуратури, заступник Генерального прокурора підкреслив, що в першу чергу необхідно звільнити прокуратуру від зайвих функцій, оптимізувати та де бюрократизувати існуючі системи та процедури, впровадити сучасні системи автоматизації відповідно до європейських стандартів. Звичайно ж не менш важливим, за словами Давіда Сакварелідзе, є створення нової організаційної структури, яка буде базуватися на

професійних кадрах[1].

Станом на сьогодні реформа прокуратури України вже розпочалась. Проведено два етапи відкритого конкурсу на зайняття посад керівників місцевих прокуратур, їх перших заступників та заступників. Складено рейтинг кандидатів, які допущені до участі в третьому етапі. Також, пройшли тестування працюючі прокурори з метою зайняття посад прокурорів місцевих прокуратур.

Метою цієї наукової статті є дослідження основних напрямів реформування прокуратури України відповідно до вимог Європейського Союзу.

Питання реформування прокуратури України свого часу досліджувались багатьма ученими, такими як Литвак О.М., Толочко О.М., Козьяков І.М., Шумський П.В., Долежан В., Горган О.Л., Наулік Н.С., Трагнюк Р.Р., Кравчук В.М., та іншими.

Як зазначає І. Козьяков у процесі реформування органів прокуратури України, наближення їх діяльності до європейських стандартів постає потреба покращення ефективності та результативності діяльності прокурорів. Із цим також пов'язана необхідність формування висококваліфікованого кадрового складу та належної організації його роботи, побудованої на сучасних правових принципах і процедурах, із запозиченням кращих європейських практик менеджменту в органах прокуратури. Успішність реформи безпосередньо залежить від наповнення ефективної системи управління її організаційним розвитком – комплексом заходів у царині організації та управління, які спрямовані на здійснення масштабних перетворень у прокурорській системі та супроводжуються створенням нових і вдосконалюванням існуючих процесів організаційного управління та прийняття рішень стратегічного характеру (щодо функцій, компетенції, структури, кадрового складу тощо)[2].

У своїх дослідженнях В. Кравчук виділяє три основні шляхи вдосконалення прокуратури України — інституціональний, функціональний та змістовний. Перший — це процес поступової зміни правового становища прокуратури у механізмі держави, пошуку оптимального варіанту організації та діяльності органів прокуратури. Функціональний варіант вдосконалення прокуратури полягає в окресленні чіткого призначення інституту прокуратури у механізмі держави, чіткому законодавчому закріпленні функцій його діяльності. А змістовний напрям вдосконалення прокуратури полягає в підвищенні ефективності діяльності прокуратури, якісній реалізації покладених на неї функцій[3].

Заслуговують уваги висловлювання Р. Трагнюка, який зазначає, що з прийняттям 14 жовтня 2014 року нового Закону України «Про прокуратуру» найбільш суттєві зміни стосувалися функціональної спрямованості прокурорської діяльності[4].

Ключовою новелою Закону є визначення функції нагляду за додержанням і застосуванням законів через форму представництва. Однак, у позитивності такого визначення є багато спірного, оскільки для законодавчої практики та теорії права не зрозумілим на сьогодні, є встановлення реалізації однієї функції у формі іншої функції. Адже, відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру» представництво інтересів громадянина або держави в суді є функцією прокуратури України[5].

На думку, Р. Трагнюка, такі зміни стали можливими завдяки тому, що, на виконання конституційної умови щодо створення системи державних контрольних органів, п. 2 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року передбачено, що здійснення державного нагляду (контролю) є основним завданням центральних органів виконавчої влади. З огляду на це, виконання прокуратурою нагляду за додержанням і застосуванням законів фактично вело до дублювання функцій відповідних органів виконавчої влади, на які покладаються повноваження щодо нагляду (контролю) за додержанням законів, що не дозволяло, з одного боку, чітко зрозуміти, який орган несе відповідальність за стан справ у певній сфері суспільних відносин, а, з іншого боку, вело до збільшення кількості перевірок та інших заходів, які

[1] *Інформація Управління зв'язків із громадськістю та ЗМІ Генеральної прокуратури* України. <http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=152078>

[2] Козьяков, І.М. (2015). Методологічні аспекти організації прокурорської діяльності на сучасному етапі. *Вісник прокуратури*, *Вип. 7,* 23-33.

[3] Кравчук, В.М. (2009). Прокуратура України та європейська інтеграція. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження*, *1,* 137–141.

[4] Трагнюк, Р.Р. (2014). Реформування функцій прокуратури України за новим Законом «Про прокуратуру». *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал», 3,* 176-179.

[5] *Закон про прокуратуру 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 2-3, 12.

могли перешкоджати нормальній діяльності фізичних та юридичних осіб, насамперед у сфері підприємницької діяльності. В підсумку, Закон не лише не передбачає збереження функції нагляду за додержанням і застосуванням законів, а й вносить ряд змін до інших законодавчих актів, спрямованих на скасування прокурорського нагляду за додержанням законів[1].

Частково із такою позицією автора можна погодитись, однак, прокурорський нагляд – це діяльність органів прокуратури спрямована на додержання і правильне застосування законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами[2].

Також, варто звернути увагу, що повноваженнями щодо захисту прав і свобод людини в Україні прокуратура була наділена при виконанні функцій нагляду за додержанням і застосуванням законів. Діяльність органів прокуратури щодо вирішення заяв і звернень громадян, перевірки сигналів преси та інших засобів масової інформації про порушення законності забезпечує своєчасний і кваліфікований розгляд кожного звернення, всебічну перевірку доводів заявника і прийняття на місці правильного рішення, поновлення порушених прав і законних інтересів громадян, притягнення до відповідальності винних осіб[3]. Такі повноваження були одним із найбільш вагомих чинників підтримання режиму законності та правопорядку, підвищення правової захищеності громадян у їх відносинах з іншими державними органами, посадовими та службовими особами[4].

Новий сучасний прокурор має виступати у розумінні населення не карателем чи навіть обвинувачем, а, насамперед, захисником прав і свобод громадян та інтересів держави. Його головним завданням має бути реальне поновлення цих прав та інтересів, відшкодування завданих збитків, застосування заходів впливу, не пов'язаних з притягненням до кримінальної відповідальності[5].

Однак, очевидним є те, що збереження функції нагляду за додержанням і застосуванням законів порушувало міжнародні зобов'язання нашої держави перед європейськими інституціями, тому її скасування було закономірним в контексті євроінтеграційного курсу України.

Ще однією новелою Закону є відсутність визначення функції досудового слідства. Однак, відповідно до п. 1 Розділу X «Прикінцеві положення» та п. 1 Розділу XI «Перехідні положення» КПК України визначено, що слідчі органів прокуратури здійснюють повноваження щодо досудового розслідування злочинів, передбачених статтями 402-421, 423-435 КК України та ч. 4 ст. 216 КПК України до дня початку діяльності Державного бюро розслідувань України, але не пізніше п'яти років з дня набрання чинності КПК України[6]. Дані положення закріплено у п. 4 Розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про прокуратуру», до початку діяльності державного бюро розслідувань, але не пізніше п'яти років після набрання чинності КПК України слідчі органів прокуратури здійснюють досудове розслідування у визначеному КПК України порядку[7]. Отже, функція досудового слідства залишається за прокуратурою в якості тимчасової до дня початку діяльності Державного бюро розслідувань України, але не пізніше 20 листопада 2017 року (коли виповнюється 5 років з дня набрання чинності КПК України). До цього часу на слідчих органів прокуратури поширюється положення Закону, в т. ч. ст. 86 Закону України «Про прокуратуру», що

[1] Трагнюк, Р.Р. (2014). Реформування функцій прокуратури України за новим Законом «Про прокуратуру». *Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал», 3,* 176-179.

[2] Зарубинська, І.С., Наулік, Н.С. (2013). Прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів у механізмі захисту прав і свобод людини в Україні. *Вісник національної академії прокуратури України*, *3,* 7-8.

[3] *Закон про прокуратуру 1991* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 53, 793.

[4] Боровик, А. (2011). Прокурорський нагляд за додержанням законів. *Вісник прокуратури*, *1(115),* 22.

[5] Головін, А. (2012). Діяльність прокуратури щодо захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина у рішеннях Конституційного Суду України. *Голос України*, *174 (5424),* 18 вересня.

[6] *Кримінальний процесуальний кодекс України 2013* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 9-10, 11-12, 13, 88.

[7] *Закон про прокуратуру 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 2-3, 12.

регулює пенсійне забезпечення працівників органів прокуратури, також вони зберігають право носіння вогнепальної зброї (п. п. 5, 11 Розділу XIII «Перехідні положення» Закону).

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року суттєво реформував функціональну модель прокуратури України. Скасовано функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів, обмежено функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина межами представницької діяльності прокуратури, підтверджено норми КПК України щодо збереження функції досудового слідства до моменту початку роботи Державного бюро розслідувань України, а також включено координаційну діяльність до змісту функції нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Однозначно, такі зміни відповідають рекомендаціям Ради Європи і слугуватимуть наближенню прокуратури України до міжнародних стандартів функціонування цього органу.

Таким чином, маємо розпочату реформу прокуратури України у вигляді її реорганізації, а також законодавче закріплення функцій прокуратури відповідно до вимог європейського напряму інтеграції.

Проте необхідно розглянути ще один напрям реформування прокуратури, а саме віднесення її до однієї з гілок влади.

З досліджень О. Толочка вбачаємо, що на сьогодні як суспільством, так і самою професійною прокурорською корпорацією чітко усвідомлюється необхідність подальшого реформування та переходу до моделі прокуратури, яка має природно інтегруватися в існуючі правові механізми та сприйматися суспільством як вкрай необхідна та ефективна[1]. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2000) 19 визнає можливість існування у демократичному суспільстві різних моделей прокуратури. Зокрема, прокуратура може існувати як незалежна частина в системі судової влади з обов'язковим визначенням у законі характеру і меж її незалежності (п. 14). Очевидно, що прокуратура може бути відносно залежною від органів виконавчої влади. У такому випадку має бути забезпечена незалежність прокурорів та прозорість і справедливість їх діяльності (п.13). Зазначені моделі прокуратур мають переваги і недоліки, але жодна з моделей не виключається і не віддається перевага тій чи іншій моделі[2]. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у своїх резолюціях та рекомендаціях постійно нагадувала українській владі про зобов’язання перед Радою Європи «змінити роль та функції прокуратури» відповідно до зазначених положень Рекомендацій 1604 (2003)[3]. Таким чином, реформування прокуратури України відбувається з урахуванням особливостей правової системи та існуючих в Україні правових реалій.

Для цього на конституційному рівні слід визначити, місце та роль прокуратури. як автономної і незалежної в системі державних органів, оптимізувати функції прокуратури, вдосконалити гарантії незалежності прокурорів, порядок призначення, підстави та процедуру звільнення Генерального прокурора України, встановити вимоги до особи, яка може обіймати цю посаду. Перші кроки в цьому напрямі вже зроблено. Однак, із врахуванням досвіду функціонування прокуратури в країнах-членах Європейського Союзу, доцільно визначити прокуратуру України, як автономну інституцію при судовій владі на правах самостійної підсистеми. Функції прокуратури безпосередньо пов’язані зі здійсненням правосуддя, а професії судді та прокурора за своїм характером є спорідненими. Комплексний аналіз конституційних норм дає підстави стверджувати, що віднесення прокуратури до судової влади жодним чином не означитиме посягання на особливий статус, повноваження і незалежність суддів. В Україні як на конституційному, так і на законодавчому рівнях відповідні гарантії існують (ст. 124 Конституції України; ст. 1 Закону України «Про статус суддів«). Жодна із

[1] Толочко, О.М. (2012). Реформування прокуратури України: інституціональний аспект. *Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матеріали міжнародної науковопрактичної*. Київ: Національна академія прокуратури України, 45-48.

[2] Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» від 2000 року. *Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні*. Київ: Атіка, 21-22.

[3] Рекомендація ПАРЄ 1604 (2003) 11 «Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховстві права» від 2003 року. *Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні*. Київ: Атіка, 15-17.

функцій прокуратури, зазначених у ст. 121 Конституції України, не посягає на здійснення судової влади, тобто на виключну компетенцію судів. Причому дії та рішення прокурора при здійсненні зазначених функцій можуть бути оскаржені в суді.

Таким шляхом пішли як більшість країн- членів ЄС (Латвія, Литва, Болгарія, Румунія Бельгія, Італія, Греція, Іспанія, Нідерланди, Португалія, Франція, Фінляндія та ін. Зокрема, у Фінляндії (1997 р.) та Польщі (2010 р.) було проведено реформу, внаслідок якої прокуратуру виведено із системи виконавчої влади (міністерства юстиції) та започатковано її діяльність як самостійного органу при судовій владі.

Для ефективного реформування прокуратури України, необхідно визначити її місце та роль в системі органів державної влади. На думку О. Литвака та П. Шумського реформування прокуратури повинно бути складовою частиною державно-правової реформи в Україні, здійснюватися з урахуванням реальних умов, які склалися в галузі забезпечення законності, захисту прав і свобод громадян та інтересів суспільства. У радянській і пострадянській юридичній літературі висловлені різноманітні погляди на місце прокуратури в системі державного механізму. Вони зводяться до наступного:

1) прокуратура повинна бути включена в судову гілку влади і її основною функцією має стати здійснення обвинувальної влади в державі;

2) прокуратура не повинна належати ні до виконавчої, ні до судової влади, а бути органом Верховної Ради України, щоб реально забезпечувати законність;

3) враховуючи статус Президента, котрий визнається гарантом Основного Закону, прав і свобод громадянина, було б логічно конструювати прокуратуру як структуру президентської влади, що здійснює від його імені нагляд за виконанням законів і указів Президента України в державі;

4) діяльність прокуратури має особливий, самостійний характер державної влади, що діє на основі притаманних цьому органу принципів і повноважень.[1]

Отже, результати реформування прокуратури України на сьогоднішній день очевидні. Однак, оскільки прокуратура – це комплексний і багатогранний правовий інститут з єдиною централізованою системою, що виконує особливий вид державної діяльності, пов’язаний із діяльністю усього державного механізму України, і не належить до жодної з її гілок, то необхідним вбачається визначення характеру прокурорської наглядової влади при виконанні нею передбачених законом функцій. Головним, на наш погляд, для продовження реформування прокуратури України, є визначення її місця серед органів державної влади, враховуючи досвід країн-членів Європейського Союзу та особливості української державності. А також, варто пам’ятати, що прокуратура, здійснюючи нагляд, виступає носієм державно владних повноважень. Діяльність прокуратури України є одним із важливих механізмів реалізації державної влади, який забезпечує верховенство права і закону, єдність і зміцнення законності, захист прав і свобод людини та громадянина. Без належної законності в державі не може бути і сильної влади, тим більше, що Україна прагне стати правовою державою.

References:

1. Borovyk, A. (2011). Prokurors'kyj nahliad za doderzhanniam zakoniv [Prosecutor's supervision of the observance of laws]. *Visnyk prokuratury [Bulletin of prosecutor's office], 1(115),* 22 [in Ukrainian].
2. Holovin, A. (2012). Diial'nist' prokuratury schodo zakhystu konstytutsijnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna u rishenniakh Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy [Activities of prosecutor's office for protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Holos Ukrainy [Voice of Ukraine], 174 (5424), 18 veresnia* [in Ukrainian].
3. *Zakon pro prokuraturu 1991 [The Law on 1991 Prosecution]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine],* 53, 793 [in Ukrainian].
4. *Zakon pro prokuraturu 2014 [The Law on Prosecution 2014]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine],* 2-3, 12 [in Ukrainian].
5. Zarubyns'ka, I.S., Naulik, N.S. (2013). Prokurors'kyj nahliad za doderzhanniam i zastosuvanniam zakoniv u mekhanizmi zakhystu prav i svobod liudyny v Ukraini [Supervision of the observance and application of laws in the mechanism of protection of rights and freedoms in Ukraine]. *Visnyk natsional'noi akademii prokuratury Ukrainy [Bulletin of the National Academy of the Public Prosecutor's office of Ukraine], 3,* 7-8 [in Ukrainian].

[1] Литвак, О., Шумський, П. (2012). Проблеми реформування органів прокуратури. *Вісник Національної академії прокуратури України, 1,* 5-12.

6. Informatsiia Upravlinnia zv'iazkiv iz hromads'kistiu ta ZMI Heneral'noi prokuratury Ukrainy [The Office of Public Relations and Media of the General Prosecutors office of Ukraine]. <http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=152078> [in Ukrainian].
7. Koz'iakov, I.M. (2015). Metodolohichni aspekty orhanizatsii prokurors'koi diial'nosti na suchasnomu etapi [Methodological aspects of prosecutorial activities at the present stage]. *Visnyk prokuratury, Vyp. 7 [Bulletin of prosecutor's office, iss.7],* 23-33 [in Ukrainian].
8. Kravchuk, V.M. (2009). Prokuratura Ukrainy ta ievropejs'ka intehratsiia [Prosecutor's office of Ukraine and European integration]. *Ukrains'ko-hrets'kyj mizhnarodnyj naukovyj iurydychnyj zhurnal «Porivnial'no-pravovi doslidzhennia [Ukrainian Greek legal international scientific journal "Comparative legal research], 1*, 137–141 [in Ukrainian].
9. *Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy 2013 [The Criminal Procedure Code of Ukraine 2013]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine],* 9-10, 11-12, 13, 88 [in Ukrainian].
10. Lytvak, O., Shums'kyj, P. (2012). Problemy reformuvannia orhaniv prokuratury [The problem of reforming of the prosecution]. *Visnyk Natsional'noi akademii prokuratury Ukrainy [Bulletin of the National Academy of the Public Prosecutor's office of Ukraine], 1,* 5-12 [in Ukrainian].
11. Rekomendatsiia Rec (2000) 19 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam «Pro rol' sluzhby publichnoho obvynuvachennia v systemi kryminal'noi iustytsii» vid 2000 roku. Status orhaniv publichnoho obvynuvachennia: mizhnarodni standarty, zarubizhne zakonodavstvo i propozytsii schodo reformuvannia v Ukraini [Recommendation Rec (2000) 19 of the Committee of Ministers to member states "The role of public prosecution service in the criminal Justice" 2000. Status of public prosecution: international standards, foreign legislation and proposals to reform in Ukraine]. Kyiv: Atika, 21-22 [in Ukrainian].
12. Rekomendatsiia PARYe 1604 (2003) 11 «Pro rol' sluzhby publichnykh obvynuvachiv v demokratychnomu suspil'stvi, zasnovanomu na verkhovstvi prava» vid 2003 roku. Status orhaniv publichnoho obvynuvachennia: mizhnarodni standarty, zarubizhne zakonodavstvo i propozytsii schodo reformuvannia v Ukraini [Recommendation of PACE 1604 (2003) 11 "On the role of the Office of Public Prosecutors in a democratic society based on the rule of law" 2003. Status of public prosecution: international standards, foreign legislation and proposals to reform in Ukraine]. Kyiv: Atika, 15-17 [in Ukrainian].
13. Tolochko, O.M. (2012). Reformuvannia prokuratury Ukrainy: instytutsional'nyj aspekt. Prokuratura Ukrainy: istoriia, s'ohodennia ta perspektyvy: materialy mizhnarodnoi naukovo praktychnoi conferencii[Reform of the Prosecutor's Office in Ukraine: the institutional aspect.. The Prosecutor's Office in Ukraine: history, present and prospects: materials of international scientific practical conference]. Kyiv: Natsional'na akademiia prokuratury Ukrainy, 45-48 [in Ukrainian].
14. Trahniuk, R.R. (2014). Reformuvannia funktsij prokuratury Ukrainy za novym Zakonom «Pro prokuraturu» [Reforming functions of Prosecution of Ukraine under the new Law "On Prosecutor's Office"]. *Elektronne naukove vydannia «Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal» [Electronic scientific edition "Legal scientific electronic journal"], 3,* 176-179 [in Ukrainian].
15. Trahniuk, R.R. (2014). Reformuvannia funktsij prokuratury Ukrainy za novym Zakonom «Pro prokuraturu» [Reforming functions of Prosecution of Ukraine under the new Law "On Prosecutor's Office"]. *Elektronne naukove vydannia «Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal» [Electronic scientific edition "Legal scientific electronic journal"], 3,* 176-179 [in Ukrainian].

Дар'я Мінченко
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРОЦЕДУРИ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ ТА АРБІТРАЖІВ

Daria Minchenko
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

LEGAL NATURE OF THE PROCEDURE OF RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN COURTS JUDGEMENTS AND ARBITRATION AWARDS

The article aims to analyse the legal nature of the procedure of recognition and enforcement of foreign courts judgments and arbitration awards in their correlation and intercommunication. The problem of spatial limits for legal force of judgement as one of manifestations of state sovereignty of every independent country was considered. The article also analyses differences between a judgment of national court and arbitral award depending on the closeness of connection with a law and order of a state where a court is situated.

Key words: judgment, foreign court, arbitration, international arbitration, enforcement of judgment.

Постановка проблеми. Необхідність створення в державі належних умов для визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів – вимога теперішнього часу. Тенденція до розмивання кордонів держав, невпинний рух технічного прогресу, досягнення якого дозволяють людині протягом одного дня відвідати кілька держав, майже миттєво переміщувати значні суми грошових коштів між банками різних країн, постійне збільшення товарообігу між країнами, посилення політичної та економічної інтеграції, лібералізація руху капіталу виводять проблему судового захисту права на новий рівень та вимагають від юридичної науки та практики поставити питання про екстериторіальну дію судового рішення.

Вплив юридичних приписів судових рішень іноземних держав на суспільні відносини в Україні можливий шляхом застосування процедури визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів, юридична природа якої не є остаточно визначеною в науковій літературі. Не дивлячись на те, що в контексті визнання та виконання на території України законодавець не розрізняє рішення судів іноземних держав та рішення іноземних арбітражів (виходячи зі змісту ч. 1 ст. 390 ЦПК України під рішеннями іноземних судів необхідно розуміти рішення суду іноземної держави; інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних чи господарських справ; іноземних чи міжнародних арбітражів). Втім юридична природа визнання та виконання рішення суду іноземної держави та рішення іноземного арбітражу принципово відрізняється, тому окремо необхідно розглядати питання про юридичну природу визнання та виконання рішень іноземних судів, а окремо – визнання та виконання рішень іноземних арбітражів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематиці визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів в Україні було присвячено низка наукових праць таких вчених як В.А. Бігун, М.М. Богуславський, О.І. Євтушенко, Р.В. Зайцев, О. Кармаза, В.В. Комаров, М.О. Лев, Н.І. Маришева, Ю.Д. Притика, Т.Я. Фортуна, С.Я. Фурса, Г.А. Цірат, Ю.В. Черняк, М.Й. Штефан та ін.

Метою даної наукової статті є дослідження юридичної природи визнання та виконання рішень іноземних судів, а також рішень іноземних арбітражів у їх співвідношенні та взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. Визнання рішення іноземного суду означає, що воно служить підтвердженням цивільних та інших прав і обов'язків так само, як і рішення вітчизняного суду. У ряді випадків достатньо, щоб рішення було лише визнане (наприклад, про розірвання шлюбу). У

інших випадках рішення має бути ще й виконане, тобто піддано спеціальній процедурі надання дозволу на виконання (наприклад, видача екзекватури або реєстрація в спеціальному реєстрі). Таким чином, визнання іноземного судового рішення є необхідною передумовою його примусового виконання; для примусового виконання зазвичай встановлюються додаткові вимоги окрім тих, які потрібні для визнання рішення[1].

Можна погодитись із думкою Т.Я. Фортуни про те, що визнання іноземного судового рішення означає поширення законної сили, неспростовності, виключності рішення іноземного суду на територію держави, яка визнає це рішення. Визнані рішення іноземних судів набувають властивості незаперечності, виключності, а рішення про присудження – ще й підлягають виконанню. Визнання та виконання іноземних судових рішень на території України означає й поширення на них загальнообов'язковості у межах України[2]. Така позиція науковця повністю відповідає положенням ст. 1 Закону України від 23.06.2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» про те, що визнання рішення іноземного суду є поширенням законної сили рішення іноземного суду на територію України та є, по суті, її тлумаченням з огляду на властивості законної сили судового рішення. Втім науковець не пояснює, на якій підставі відбувається поширення законної сили рішення суду однієї держави на територію іншої держави.

Визначення юридичної природи визнання та виконання рішень іноземних судів потребує заглиблення у проблему просторових меж дії законної сили судового рішення як однієї з проявів державного суверенітету кожної незалежної країни.

Слово «суверенітет» походить від французького слова souverain – носій верховної влади. Як вказує І. Яковюк, конституційний принцип державного суверенітету передбачає непідлеглість держави будь-якій іншій владі як усередині країни, так і за її межами[3]. При цьому суверенітет держави передбачає реалізацію двох аспектів: по-перше здатності держави самостійно здійснювати свою владу на території, окресленій державним кордоном або позначеній іншими ознаками належності до державної території, яку держава контролює, і по-друге, спроможність самостійно приймати рішення в міжнародних відносинах[4].

Функціонально державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Такий її поділ закріплено в ст. 6 Конституції України. Для кожної з гілок державної влади властиві риси верховенства на території України. Судова влада проявляє себе через правосуддя і ухвалення загальнообов’язкових рішень в процесі цивільного, кримінального, адміністративного і господарського судочинства[5]. Тому функцію відправлення правосуддя в Україні може здійснювати лише українська судова влада в особі судів, що входять до судової системи України, визначеної Конституцією України та Законом України від 07.07.2010 року № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів»[6].

Закріплений у п. 9 ст. 129 Конституції України принцип обов’язковості рішень суду стосується саме рішень українських судів[7]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 14 ЦПК України судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, - і за її межами[8]. Подібне положення міститься в ч. 2 ст. 13 Закону України від 07.07.2010 року № 2453-VI «Про

[1] Богуславский, М.М. (2006). *Международное частное право*: учеб. 5-е изд., перераб. и доп., с изм. Москва: Юристъ, 430.

[2] Фортуна, Т.Я. (2011). Поняття та правова природа визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні. *Адвокат*, *7 (130),* 41-44.

[3] Яковюк, І. (2010). Державний суверенітет і права людини. *Вісник Академії правових наук України, 2,* 18-31.

[4] Цвік, М.В., Петришин, О.В., Авраменко, Л.А. (2011). *Загальна теорія держави і права:* підручник. Харків: Право, 80-81.

[5] Оборотов, Ю.Н. (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*. Одесса: Феникс, 436.

[6] *Закон про судоустрій і статус суддів 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. < http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17> (2016, липень, 21).

[7] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2016, липень, 21).

[8] *Цивільний процесуальний кодекс України 2004* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (2016, липень, 21).

судоустрій і статус суддів». Водночас у ч. 6 вказаної статті також зазначається, що судові рішення інших держав, рішення міжнародних арбітражів, рішення міжнародних судових установ та аналогічні рішення інших міжнародних організацій щодо вирішення спорів є обов'язковими до виконання на території України за умов, визначених законом, а також відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Також відповідно до ст. 1 Закону України від 23.06.2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» визнання рішення іноземного суду – поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України в порядку, встановленому законом[1].

Виникає питання, як співвідноситься визначена ст. 1 Закону України від 23.06.2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» можливість поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України, а також встановлена в ч. 6 ст. 13 Закону України від 07.07.2010 року № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» обов'язковість до виконання на території України судових рішень інших держав з принципом державного суверенітету та верховенством української судової влади в питаннях відправлення правосуддя на території України.

Рішення, ухвалені судами певної держави, є складовою частиною правової системи відповідної держави, її правопорядку. Законна сила таких рішень має своїм джерелом судову владу певної держави, а його законність ґрунтується на правових нормах цієї держави, застосованих судом за встановленою в цій державі судовою процедурою. В цьому проявляється верховенство судової влади на відповідній території. Тому природно, що питання про те, чи визнавати та виконувати іноземне судове рішення на своїй території, також є суверенним правом кожної держави, яка його здійснює на підставі норм міжнародного права та власного законодавства через власні органи судової влади шляхом перевірки наявності певних умов, зокрема, сумісності приписів судового рішення з публічним порядком, що діє на території даної держави. Відповідно до п. «б» ч. 2 ст. 5 Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 року у визнанні і зверненні до виконання арбітражного рішення може бути відмовлено, якщо компетентна влада країни, в якій запитується визнання і виконання, знайде, що визнання і виконання цього рішення суперечать публічному порядку цієї країни[2].

Сама дія – визнання рішення іноземного суду – це, в першу чергу, акт довіри до судової системи іноземної держави. Він ґрунтується на взятому державою на себе зобов'язанні (шляхом укладення двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних договорів) визнавати на своїй території дію судових рішень, ухвалених у інших державах. Як правило йдеться про держави, що мають демократичну судову систему та підкорюються принципу верховенства права.

У зв'язку із цим визнання чинності судового рішення на території іншої держави в першу чергу означає визнання права, яке цим рішенням захищається. У сучасному інтегрованому суспільстві перетинання кордону держави вже не може означати цілковитого випадання особи з системи правового захисту такої держави.

Визнання та виконання рішень іноземних судів на території України дає підстави для можливості визнання та виконання рішень українських судів на території іноземних держав. Поступово це повинно призвести до формування єдиного правового простору, в якому права та обов'язки особи можуть реалізовуватись та захищатись за однаковими принципами на території більшості демократичних держав без обмежень за територіальною ознакою.

Юридична природа визнання та виконання рішень іноземних арбітражів дещо відрізняється від визнання та виконання рішень іноземних судів. обов'язкова сила рішення арбітражного суду пов'язана не з суверенною судовою владою певної держави, а з чинністю арбітражної угоди (арбітражного застереження в контракті). На відміну від державних судів, основним призначенням яких є вирішення юридичних спорів всередині конкретної країни, міжнародні комерційні арбітражі створені для вирішення спорів, що виникають у сфері міжнародної торгівлі, тобто хоча б одна з сторін спору, або й обидві сторони є іноземними суб'єктами для держави, на території якої відбувається арбітраж. Так само доволі частою справою є застосування міжнародними комерційними арбітражами норм законодавства інших країн. Тому знаходження арбітражного суду на території тієї чи іншої держави не має вирішального значення. Рішення міжнародного

[1] *Закон про міжнародне приватне право 2005* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (2016, липень, 21).

[2] Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (1958) ООН. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_070> (2016, липень, 21).

комерційного арбітражу за своєю природою має, певною мірою, екстериторіальний характер, оскільки в нього значно слабший зв'язок з правопорядком держави знаходження арбітражу, ніж у рішення державного суду. Тому виконання рішення іноземного суду на території іншої країни – це екстраординарний випадок, тоді як виконання на території іншої країни рішення іноземного арбітражу – це стандартна ситуація для таких рішень.

Також як зазначив Конституційний Суд України в Ухвалі від 14 жовтня 1997 року № 44-з у справі № 016/1241-97 за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України є третейським судом, що розглядає спори з цивільних правовідносин за умови наявності письмової арбітражної угоди (домовленості) сторін про передачу йому таких спорів[1]. Сторони такої арбітражної угоди за власним розсудом передбачають передачу спорів на вирішення постійного арбітражного органу, яким є зазначений арбітражний суд. чи арбітражу з конкретної справи; можуть призначати арбітрів та визначати норми права, які будуть застосовуватись арбітрами під час розгляду спору по суті. Тому Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України як недержавний орган не здійснює функції правосуддя в контексті статті 124 Конституції України.

У зв’язку з недержавним характером арбітражів, відсутністю в них функції відправлення правосуддя, навряд чи можна стверджувати про наділення їх рішень законною силою, а отже і поширення цієї законної сили на територію іншої держави. Термін «законна сила» у його застосуванні до рішення арбітражу зустрічається у п. 6 Положення про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України, що є Додатком № 2 до Закону України від 24 лютого 1994 року № 4002-XII «Про міжнародний комерційний арбітраж»[2]. Втім у даному випадку йдеться не стільки про набрання рішенням Морської арбітражної комісії законної сили, скільки просто про набрання ним чинності. Термін «законна сила» в даному випадку використовується законодавцем «за звичкою». Навряд чи законодавець насправді прагнув визнання за рішенням арбітражного органу законної сили як прояву державної влади.

На підставі принципів свободи договору та автономії волі сторони міжнародного контракту вправі самостійно визначати як порядок та процесуальні засоби вирішення спорів, що виникають з цього контракту (вони можуть обрати будь-який арбітражний суд, який знаходиться на території будь-якої країни, якщо цей суд спеціалізується на вирішенні відповідних спорів), так і здійснити вибір права, що підлягає застосовуванню до відповідних правовідносин. Тому визнання рішення іноземного арбітражу та його виконання на території України означає визнання державою чинності обох вищевказаних принципів, а також принципу pacta sunt servanda (від лат. – договорів слід дотримуватися), оскільки обов’язкова сила рішення іноземного арбітражу пов’язана з чинністю арбітражної угоди (арбітражного застереження в контракті), а тому визнання та виконання рішень іноземних арбітражів на території України означає визнання та виконання самого контракту.

Держава самостійно визначає умови та порядок визнання та виконання на власній території рішень іноземних судів. Однак при цьому суд держави, на території якої відбувається визнання та виконання рішення іноземного суду, не може втручатися у зміст самого іноземного судового рішення, змінювати його, визнавати законним чи незаконним, оскільки такі дії несумісні з самою суттю «визнання». Як зазначає Є.Д Боярський, вирішуючи питання про вітчизняний публічний порядок арбітражних рішень, державні суди оцінюють результати їх визнання та виконання, але аж ніяк не мають права переглядати арбітражні рішення по суті[3]. Це правило стосується як рішень іноземних судів так і рішень іноземних арбітражів. Так, відповідно до п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 року № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» клопотання про визнання й

[1] *Справа за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»*, № 016/1241-97, КСУ 1997.

[2] *Закон про міжнародний комерційний арбітраж 1994* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4002-12> (2016, липень, 21).

[3] Боярський, Є.Д. (2013). Умови застосування застереження про публічний порядок в Україні та державах світу. *Університетські наукові записки, 3 (47),* 204-209.

виконання рішень іноземних судів (арбітражів) суд розглядає у визначених ними межах і не може входити в обговорення правильності цих рішень по суті, вносити до останніх будь-які зміни[1].

Висновки наукового дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Таким чином, не дивлячись на те, що в ч. 1 ст. 390 ЦПК України під рішеннями іноземних судів необхідно розуміти рішення суду іноземної держави; інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних чи господарських справ; іноземних чи міжнародних арбітражів, юридична природа визнання та виконання рішень іноземних судів та рішень іноземних арбітражі є різною.

Положення ст. 1 Закону України від 23.06.2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» про те, що визнання рішення іноземного суду є поширенням законної сили рішення іноземного суду на територію України не можна тлумачити так само широко. В даному випадку йдеться саме про поширення на територію України законної сили рішення іноземного державного суду. У зв'язку з недержавним характером арбітражів, відсутністю в них функції відправлення правосуддя, не можна стверджувати про наділення їх рішень законною силою, а отже і поширення цієї законної сили на територію іншої держави. Визнання рішення іноземного арбітражу та його виконання на території України означає визнання державою чинності принципів свободи договору, автономії волі, а також принципу pacta sunt servanda, оскільки обов'язкова сила рішення іноземного арбітражу пов'язана з чинністю арбітражної угоди (арбітражного застереження в контракті), а тому визнання та виконання рішень іноземних арбітражів на території України означає визнання та виконання самого контракту.

References:

1. Boguslavskyi, M.M. (2006). *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: uchebnik* [International private law: a textbook]. Moscow: Yurist, 5, 606. [in Russian].
2. Fortuna, T. Y. (2011). Ponyattya ta pravova pryroda vyznannia ta vykonannia rishen' inozemnyh sudiv v Ukraini [The concept and the legal nature of the recognition and enforcement of foreign judgments in Ukraine]. *Advokat* [*Advocate], 7 (130),* 41-44. [in Ukrainian].
3. Yakoviuk, I. Dershavnyi suverenitet i prava liudyny [State sovereignty and human rights]. *Visnyk Akademii pravovyh nauk Ukrainy [Bulletin of the Academy of Legal Science of Ukraine], 2,* 18-31. [in Ukrainian].
4. Tsvik, M.V., Petryshyn, O.V., Avramenko, L.A. (2011). *Zagal`na teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [The general theory of law: a textbook].* Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
5. Poliakov, A.V. (2003) *Obschaya teoriya prava: fenomenologo-kommunikativnyi podhod: kurs lektsiy [General Theory of Law: phenomenological-communicative approach: lectures].* Saint-Petersburg: Yuridicheskiy tsentr Press. [in Russian].
6. Yakimenko, H. (2011). Nadnatsionalna organizatsiia vlady i derzhavnyi suverenitet: problem spivvidnoshennia [Supranational organization of power and state sovereignty: relationship problems]. *Visnyk Akademii pravovyh nauk Ukrainy [Bulletin of the Academy of Legal Science of Ukraine], 3*, 36-44. [in Ukrainian].
7. Oborotov, Y.N., (2011). *Obscheteoreticheskaya yurisprudentsiya: uchebniy kurs: uchebnik [General theoretical jurisprudence: education course: textbook].* Odesa: Feniks, 436. [in Russian].
8. Boyarskiy, Y.D., (2013). Umovy zastosuvannia zasterezhennia pro publichnyi poriadok v Ukraini ta derzhavah svitu [Conditions of reservation of public policy in Ukraine and the world]. *Universytetsi naukovi zapysky [University scientific notes], 3 (47),* 204-209. [in Ukrainian].

[1] Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України (24.12.1999), № 12. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. < http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-99> (2016, липень, 21).

Роман Віннічук, адвокат
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДНОСИН ПЕРЕСТРАХУВАННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Roman Vinnichuk, attorney at law
Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

LEGAL MECHANISM TO IMPLEMENT REINSURANCE RELATIONS IN THE ECONOMIC CODE OF UKRAINE

The article investigates doctrinal approaches of the legislator to legal provision of reinsurance relations in the Economic Code of Ukraine as a base and the source of economic-legal act. The general provisions of the latter is analyzed to determine financial and insurance policy as the main directions of economic policy determined by the State. The special rules that set initial position of the legal regime of reinsurance relations and contain the core rules for reinsurance activities are considered as well. The attention is focused on some problematic issues of legal regulation of reinsurance operations in the Economic Code of Ukraine, namely: the use of different terms with the same meaning; ignoring the legal status of the subjects of reinsurance relationships; not displaying of the other features of the reinsurance relationships in the Code, and so on.

Key words: Economic Code of Ukraine, reinsurance, financial policy, insurance policy, economic competence, special personality, insurance activities.

Постановка проблеми. Із підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС актуалізувалися питання господарсько-правового забезпечення функціонування та розвитку національного ринку. Насамперед вказане стосується фінансового напрямку, який у європейських країнах з ринковим господарством є стратегічним для економіки, становить її невід'ємну ланку. Понад те, фінансовий сектор держави виступає одним із найважливіших ринкових сегментів взаємодії суб'єктів господарювання, в результаті функціонування якого реалізується механізм трансформації фінансових ресурсів в активно діючий інвестиційний капітал, що сприяє сталому розвитку економіки.

Слід відзначити, що серед пріоритетів сучасної економічної політики провідних держав світу все частіше постає розвиток ринку небанківських фінансових послуг та його основних сегментів. Особливе місце серед останніх належить ринку перестрахування, який набуває стратегічного значення у контексті макроекономічної стабілізації економіки і функціонування якого визначається специфікою перестрахової діяльності, особливостями об'єкта і суб'єктів перестрахових операцій. Вищезазначене **актуалізує** опрацювання юридичних аспектів перестрахувальної діяльності як одного із провідних напрямків господарсько-правової доктрини на шляху зближення страхового ринку України з відповідним фінансовим сектором Євросоюзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відносин перестрахування перебувають у центрі уваги багатьох учених. Серед наукових розвідок у цій сфері варто згадати роботи В. Базилевича, А. Волошиної, Г. Грішина, С. Дедікова, О. Залєтова, О. Козьменко, О. Кнейслер, М. Мних, В. Нечипоренко, С. Осадець, Н. Пацурії, В. Пузаненко, К. Семенової, Е. Стася, Л. Супрун, Т. Татаріної, О. Філонюка, В. Фурмана, Я. Шумелди, Т. Яворської та інших науковців. Щоправда, основні проблемні питання операцій перестрахування в українській монографічній літературі вивчалися представниками економічної науки. Про це, зокрема, свідчить захист низки докторських

дисертацій стосовно економічних проблем перестрахування і відсутність такого рівня робіт у галузі правознавства[1].

Тож сьогодні в Україні майже немає комплексних фундаментальних досліджень, присвячених загальнотеоретичним та прикладним правовим аспектам відносин перестрахування, а господарсько-правова проблематика операцій перестрахування висвітлена у ще більш обмеженому обсязі, відтак є малодослідженою, позбавленою системності та ґрунтовності. Передусім це стосується встановлення засад правового механізму реалізації відносин перестрахування у основному акті господарського законодавства України – Господарському кодексі України (далі – ГК України, Кодекс).

Окреслене негативно впливає на ефективне правотворення і правозастосування у страховій діяльності, а також на розвиток самих перестрахувальних відносин.

Метою статті є з'ясування доктринальних підходів до правового забезпечення відносин перестрахування у ГК України як базовому, відправному господарсько-правовому акті і висвітлення у зв'язку з цим окремих проблемних питань законодавчого регулювання цього різновиду страхової діяльності у ГК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ієрархії нормативно-правових актів законодавчої системи України після Конституції, яка має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8 Основного Закону), закони посідають провідне місце. На зазначеному наголосив Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень[2]. Отож наступним за Конституцією щаблем у структурі господарсько-правових актів України про перестрахування (за критерієм правової сили) є рівень законів України, які спрямовані на впорядкування господарського обороту у перестрахуванні. Як відомо, закони за їх юридичною силою систематизуються на: 1) конституційні закони; 2) звичайні закони. А з огляду на належність України до романо-германської правової сім'ї, для якої характерна поглиблена кодифікація правового поля, центральними серед законів є кодифіковані законодавчі акти[3]. Тому в питанні правового забезпечення перестрахування в Україні ключове місце належить ГК України та ЦК України, які у властивих їм до законодавчого регулювання доктринальних підходах включають окремі положення стосовно відносин перестрахування.

ГК України є основним кодифікованим нормативно-правовим актом, який сформував фундамент господарсько-правової політики держави й містить базові, відправні норми господарського законодавства України. Першочерговим завданням останнього було системне правове забезпечення господарської діяльності. Більш того, із прийняттям у 2003 р. ГК України у розвитку вітчизняної правової системи намітився новий вектор, який досі не втрачає своєї важливості й актуальності. Проте, як зауважив В. А. Устименко, визнаючи за ГК України характер сучасного стрижневого акта господарського законодавства, його модернізація залишається актуальним питанням4. Слід також погодитись з позицією В. К. Мамутова про те, що з ухваленням ГК України ані сама кодифікація, ані процес удосконалення законодавства не завершуються, адже законотворчість – це процес неперервний5. Тож пріоритетним напрямком новітньої господарсько-правової політики в Україні слід визнати подальше удосконалення норм ГК України та поглиблене розкриття опорних приписів останнього на рівні спеціалізованих господарсько-правових актів, які деталізуватимуть його конститутивний зміст. Тим більше, що оновлення і доповнення положень ГК України визнано першочерговим завданням наступної кодифікації господарського законодавства у відповідній Концепції6.

---

[1] Див. напр.: Кнейслер, О.В. (2013). *Новітня парадигма формування ринку перестрахування в Україні*: дис. … д-ра екон. наук. Тернопіль; Козьменко, О.В. (2009). *Страховий ринок України: стратегія функціонування в контексті сталого розвитку*: дис. … д-ра екон. наук. Суми.

[2] *Справа за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», №* 1-рп/2003, КСУ 2003.

[3] У юридичній науці переважає думка, що будь-які закони (окрім Основного – Конституції), у тому числі кодифіковані, мають однакову юридичну силу. Але у законодавчій та правозастосовній діяльності зустрічаються спроби надати вищу юридичну силу кодексам або рамковим законам.

[4] Шемшученко, Ю.С., Гетьман, А.П., Андрейцев, В.І. та ін. (2013). *Правова доктрина України: у 5 т. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права.* Харків: Право, 455.

[5] Мамутов, В.К. (2008). Хозяйственный кодекс в системе правового обеспечения экономики в Украине. *Государство и право*, *6,* 65-67.

[6] Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины (2006). *Экономика и право, 2 (15),* 5-16.

Таким чином, сьогоднішня господарсько-правова доктрина виходить з тих засад, що систематизація господарського законодавства в Україні з прийняттям ГК України не тільки не закінчується, а навпаки, розгортається як шляхом оновлення змісту останнього, так і за допомогою перенесення кодифікаційних робіт на нижчі підгалузеві щаблі ієрархічної системи нормативно-правового регулювання. Нині такими щаблями є спеціальні сфери господарсько-правового регулювання, що охоплюють окремі види господарської діяльності, сектори та галузі національної економіки, товарні та функціональні ринки[1]. Між іншим, якраз до такої спеціальної сфери господарсько-правового регулювання, що потребує упорядкування (систематизації) як на найвищому, так і на підгалузевому рівні, слід віднести і операції перестрахування, які не тільки є окремим видом господарської діяльності, але й являють собою важливий сегмент страхового сектору національної економіки[2].

Слід зауважити, що погляди українських науковців щодо удосконалення правового забезпечення відносин перестрахування різняться. Так, В. В. Нечипоренко, К. Г. Семенова пропонують внесення як окремих змін до чинних кодифікованих актів, так і поліпшення підзаконних нормативно-правових актів[3],[4]. Приміром, В. В. Нечипоренко детально врегулювати перестрахування в Україні пропонує окремою постановою Кабінету Міністрів України. Така постанова Уряду, на його думку, має включати норми щодо адміністративно-правового регулювання перестрахування та цивільно-правове забезпечення цієї сфери у питанні укладення договорів перестрахування.

А от К. Г. Семенова вирішення проблеми законодавчого регулювання відносин перестрахування вбачає у включенні в окремий параграф ЦК України основних положень про договір перестрахування, які б встановлювали його сутність[5].

З іншої сторони, дослідники страхових правовідносин у сфері господарювання вважають за необхідне провести загальні комплексні роботи з систематизації усього законодавства про перестрахування. Так, Н. Б. Пацурія прийшла до висновку про потребу окремого регулювання операцій перестрахування на законодавчому рівні, а саме шляхом прийняття Закону України «Про перестрахову діяльність в Україні»[6]. Схожих поглядів дотримується і В. Пузаненко[7].

Безперечним надбанням ГК України є надання законодавчого пріоритету в межах кодифікованого нормативно-правового акта питанням публічно-правового регулювання ринкових відносин (за ГК України – організаційно-господарських), серед яких насамперед слід назвати визначення форм реалізації державної економічної політики та її основних напрямків, а також окреслення основних засобів державного регулювання господарської діяльності, що мають кореспондувати між собою[8]. Утім, аналізуючи чинний ГК України як відправний, першорядний господарсько-правовий акт про страхову діяльність, слід відзначити, що в ньому не знайшли свого відображення чимало отаких (конститутивних) положень страхового законодавства. Мова йде про базові, опорні господарсько-правові норми-принципи, які б забезпечили «стратегічне підґрунтя» для поступального соціально-економічного розвитку відносин у страховому секторі економіки і які б стали правовим фундаментом (основою) для прийняття й удосконалення спеціальних господарсько-правових актів у сфері страхової діяльності і в перестрахуванні зокрема.

---

[1] Задихайло, Д.В. (2012). *Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави.* монографія. Харків: Юрайт, 364.

[2] Кнейслер, О.В. (2013). *Новітня парадигма формування ринку перестрахування в Україні*: дис. … д-ра. екон. наук. Тернопіль, 8.

[3] Семенова, К.Г. (2008). *Договір перестрахування*: дис. на здобуття. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків, 172-175.

[4] Нечипоренко, В.В. (2012). *Цивільно-правове регулювання перестрахування в Україні*: дис. на здобуття. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 42, 175.

[5] Семенова, К. (2005). Правове регулювання перестрахування: деякі аспекти. *Право України, 2,* 42.

[6] Пацурія, Н.Б. (2013). *Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики*: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 187, 229.

[7] Пузаненко, В. (2009). Співвідношення договору страхування і договору перестрахування в українському цивільному праві. *Юридичний авангард, 1,* 142.

[8] Кухар, В.І. (2013). *Господарсько-правові засади формування та реалізації інвестиційної політики держави. Інноваційне інвестування в Україні: проблеми правового забезпечення:* колективна монографія. Харків: Юрайт, 135.

Для прикладу, у ст. 10 ГК України серед основних напрямків державної економічної політики не згадується про фінансову та похідну від неї страхову політику. Однак категорія «фінансова політика» широко використовується у законодавстві України (щонайперше у Конституції – п. 3 ст. 116) і є реальним відбиттям окремого курсу економічних відносин суспільства, розрахованого на вирішення крупномасштабних завдань довготривалого характеру у фінансовому секторі економіки. А термін «страхова політика» ще у 2006 р. було введено у науковий обіг В. М. Фурманом, який тлумачив його як відокремлений напрям державної економічної політики, який сприяє стратегічному розвитку страхового ринку[1].

Зважаючи на наведене вважаємо, що ст. 10 ГК України слід доповнити відповідними положеннями про фінансову і похідну від неї страхову політику як основними напрями економічної політики, що визначаються державою. Закріплення останніх у ГК України не лише сприятиме практичній реалізації конституційних приписів про законодавче забезпечення фінансового ринку та фінансової політики (п. 1 ч. 2 ст. 92 та п. 3 ст. 116 Основного Закону), але й стане наступним (після Конституції України) господарсько-правовим підґрунтям для запропонованого нами законопроекту «Про засади державної фінансової політики»[2]. При цьому, доповнення правил ст. 10 ГК України щодо економічної політики держави тезами про фінансову та похідну від неї страхову політику закономірно відповідатиме принципові ієрархічності господарсько-правових актів, тобто упорядкуванню господарського законодавства про фінансову діяльність за правилом «від вищого до нижчого».

Першоосновою вітчизняного законодавства про перестрахування є відправні господарсько-правові норми, що закріплюють правовий режим указаних відносин і встановлюють характерні правила здійснення перестрахувальної діяльності. Такі базові засади господарсько-правового забезпечення операцій перестрахування встановлені Главою 35 ГК України «Особливості правового регулювання фінансової діяльності», де перестрахування як різновид страхової справи суб'єктів господарювання (страховиків) включено до правового режиму фінансової діяльності. Окреслений юридико-технічний підхід законодавця цілком закономірний, адже перестрахування, як і страхування, це частина системи фінансових відносин, а надання перестрахувального захисту є видом фінансових послуг[3].

Фінанси суб'єктів господарювання ГК України віднесено до самостійної ланки національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку (ч. 1 ст. 333 ГК України). Законодавець виходить з тих міркувань, що фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування (ч. 2 ст. 333 ГК України).

Убачається, що положення параграфу 2 «Страхування» Глави 35 ГК України розкривають основні підходи цього Кодексу до державного регулювання страхової діяльності, містять норми загальної дії, у розвиток яких має здійснюватися спеціалізація правового регламентування відносин убезпечення. Через те у ГК України про операції перестрахування тільки згадується в одній із його статей, а саме у ч. 2 ст. 353. У цій статті Кодексу визначено спеціальну (страхову) правосуб'єктність страхової організації, яка відмінна від загальної правосуб'єктності фізичних та інших юридичних осіб. Така специфічна господарська компетенція страховика проявляється у тому, що: «предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, *перестраховування* (курсив наш – Р. В.) та фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та управлінням ними». Таким чином, вітчизняні страхові установи мають право на здійснення лише чітко визначених законодавством видів діяльності, для чого вони повинні відповідати спеціальним вимогам.

Зауважимо, що приписи ч. 2 ст. 353 ГК України побудовані за формулою: «заборонено усе, окрім дозволеного законом», тобто за структурою (моделлю), яка має характер відомого в юридичній літературі дозвільного типу (принципу, методу) правового регулювання. Наведене

[1] Фурман, В.М. (2006). *Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку*: дис. … д-ра екон. наук. Київ, 54.

[2] Віннічук, Р. (2015). Деякі аспекти конституційних засад державної фінансової політики України в галузі перестрахування. *Evropský politický a právní diskurz, 2,* 282-290.

[3] Семенова, К.Г. (2008). *Договір перестрахування*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків, 34.

означає, що будь-який український страховик управнений здійснювати лише ті види страхової діяльності, які йому прямо дозволено правилами ч. 2 ст. 353 ГК України (тобто страхування, перестрахування та фінансову діяльність, пов'язану з формуванням, розміщенням страхових резервів та управлінням ними). У разі же надання страховиком послуг (виконання робіт, здійснення іншої діяльності), що виходять за межі його спеціальної правосуб'єктності, укладений такою фінансовою установою договір може бути визнано в судовому порядку недійсним. На підтвердження вказаного Верховний Суд України в одному із своїх рішень установив, що хоча страхова організація і здійснює господарську діяльність із надання певних фінансових послуг, однак при вирішенні справи попередні судові інстанції не з'ясували ту обставину, чи є така організація фінансовою установою у розумінні Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», яка може надавати фінансові послуги у формі факторингу. Відтак, посилаючись на положення ч. 1 ст. 207 ГК України щодо порушення господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності) однією зі сторін спірного правочину, Суд скасував усі попередні судові рішення у справі[1].

На думку С. С. Алексєєва, згаданий вище дозвільний спосіб організації правової матерії зазвичай використовується законодавцем (за демократичного устрою в державі) у зв'язку з необхідністю суворого упорядкування суспільних відносин, зокрема у разі підвищеної соціальної відповідальності[2]. Із наведеного випливає висновок, що встановлена у ч. 2 ст. 353 ГК України заборона страховику займатися іншою діяльністю, окрім пов'язаної із убезпеченням (наприклад, виробничою, торгово-посередницькою, банківською та (або) іншими видами фінансових послуг), пояснюється тим, що законодавець прагне обмежити прийняття на себе страховиком підприємницького ризику, який здатний поставити під загрозу інтереси страхувальника[3]. Саме за допомогою такого прийому держава наголошує на особливому, соціально-економічному призначенні в суспільстві страхової діяльності, яка слугує меті задоволення публічного інтересу і має велике соціальне призначення.

Таким чином, ґрунтовного правового забезпечення вузькоспеціалізованих фінансових операцій перестрахування ГК України не містить, а зосереджується на регулюванні відносин перестрахування передовсім як структурного елемента страхової діяльності суб'єктів господарювання (страховиків), включаючи вказані відносини загалом до правового режиму фінансової справи. Така законодавча модель господарсько-правового механізму реалізації відносин перестрахування базується на характерній концепції ГК України, оскільки як опорний комплексний та основоположний господарсько-правовий акт він визначає головні інструменти впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання; провідним із таких інструментів є формування стратегії і тактики економічної політики держави[4].

Окрім того, як видно з наведених положень ч. 2 ст. 353 Кодексу, його понятійний інструментарій не узгоджується з іншим законодавством України, що регламентує страхову діяльність, адже визначення досліджуваних відносин як *перестраховування* в новітніх господарсько-правових актах про страхування здебільшого вже не зустрічається. Ймовірно, таке формулювання пов'язане із історичною правовою традицією вітчизняного законодавця, який на ранніх етапах становлення законодавства про страхування в Україні застосовував категорію *перестраховування* у перших національних нормативно-правових актах про страхову діяльність. Наприклад, про *перестраховування* йшлося у ст. 11 Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10.05.1993 р.[5], у ст. 11 Закону України «Про страхування» в редакції від

[1] *Справа про визнання недійсним договору відступлення права вимоги*, № 910/5928/15-г, ВСУ 2016. *Інформаційно-правова система «ЛІГА: ЗАКОН».*

[2] Алексеев, С.С. (2001). *Восхождение к праву. Поиски и решения*. Москва: НОРМА, 344.

[3] Семенова, К.Г. (2008). *Договір перестрахування*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків, 93.

[4] Задихайло, Д.В. (2012). *Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави*: монографія. Харків: Юрайт, 412.

[5] *Декрет про страхування* ст. 11, розд. 1, (1993) (Кабінет Міністрів України). *Відомості Верховної Ради України*, 29.

07.03.1996 р.[1] тощо. Згодом же названа дефініція у господарсько-правових актах була замінена на сучасний варіант формулювання досліджуваних фінансових послуг (тобто «перестрахування»).

Утім, хоча у переважній більшості чинних актів, які стосуються страхової діяльності (окрім ГК України), досліджувані фінансові операції йменуються «перестрахування», все ж таки в окремих діючих господарсько-правових приписах і надалі вживається термін «*перестраховування»* або навіть одночасно два різних варіанти найменування в одному документі. Так, про *перестраховування* йдеться у чинному наказі Міністерства фінансів України від 27.05.2000 р. № 141[2]. А у Державному класифікаторі продукції та послуг ДК 016:2010. Секція К «Послуги фінансові та страхові» (розділи 64-66)[3], а також у Національному класифікаторі України «Єдиний закупівельний словник»[4] одночасно використано «*перестраховування»* та «перестрахування».

Безсумнівно, велике значення для ефективного функціонування механізму правового регулювання відносин перестрахування (та для впорядкування будь-яких інших суспільних відносин) має наявність чітко визначених і вдало сформульованих правових понять (категорій). Тож використання у чинному законодавстві різних термінів з одним і тим самим значенням (як-от: «перестрахування» та «*перестраховування»*) не відповідає принципу правової визначеності та єдності термінології в господарсько-правових актах, що суперечить засадам верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України). Така правова позиція відповідає практиці Європейського суду з прав людини, який у Рішенні від 28.10.1999 р. у справі «Брумареску проти Румунії» зауважив, що принцип правової визначеності є складовою верховенства права (пункт 61)[5]. Конституційний Суд України у своїх рішеннях теж неодноразово підкреслював, що правова визначеність передбачає ясність й однозначність правової норми та забезпечення того, щоб ситуації й правовідносини залишалися передбачуваними (правові позиції Конституційного Суду України в рішеннях від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005[6], від 29.05.2010 р. № 17-рп/2010[7]).

Ураховуючи вищенаведене, названі положення законодавства про страхову діяльність (насамперед приписи ч. 2 ст. 353 ГК України, які мають відправний характер) потребують узгодження змісту норм та уніфікації категорій («перестрахування» та «*перестраховування»*) з урахуванням стандартів української мови та усталеної юридичної термінології.

До прогалин ГК України у галузі перестрахування слід віднести те, що серед учасників страхової діяльності у сфері господарювання (ст. 353 Кодексу) не окреслено повний перелік таких суб'єктів. Зокрема, не визначено правовий статус суб'єктів перестрахувальних господарських правовідносин: «перестрахувальника», «перестраховика», «перестрахового брокера», «ретроцедента», «ретроцесіонера», «перестрахового пулу» тощо. Понад те, у ГК України не відображено чимало інших особливостей відносин перестрахування: стосовно їх об'єкта та предмета; щодо визначення перестрахувальної діяльності як такої та встановлення правових засад її здійснення. Не сформульовані у Кодексі і основні поняття та положення, що забезпечують функціонування національної системи послуг перестрахування.

---

[1] *Закон про страхування* ст. 11, розд. 1, (1996) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 18.

[2] *Наказ про звітні дані страховиків за 2000 рік 2000* (Міністерство фінансів України). *Інформаційно-правова система «ЛІГА: ЗАКОН».*

[3] *Наказ про затвердження та скасування національних класифікаторів 2010* (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики) *Інформаційно-правова система «ЛІГА: ЗАКОН».*

[4] *Наказ про затвердження національних стандартів, змін до національних стандартів, національного класифікатора України та внесення змін до наказів Держспоживстандарту 2007* (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики). *Інформаційно-правова система «ЛІГА: ЗАКОН».*

[5] Комюніке Секретаря Суду щодо рішення у справі «Брумареску проти Румунії» від 28.10.1999 р. [Judgment in the case of Brumarescu v. Romania]. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 4.* <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=103> (2016, липень, 11).

[6] *Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України,* № 5-рп/2005, КСУ 2005.

[7] *Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»,* № 17-рп/2010, КСУ 2010.

Не згадується у Кодексі і договір перестрахування, який, на переконання дослідників страхової справи, є класичним господарським (підприємницьким) договором[1,2,3,4], не окреслено співвідношення останнього з договором оригінального страхування (ст. 354 ГК України).

Таким чином, ГК України залишив поза регулюючим впливом чимало питань, пов'язаних із перестрахувальною діяльністю, які доволі фрагментарно та безсистемно вирішуються іншими нормативно-правовими актами. Але ж Конституційний Суд України в одному із своїх рішень зауважив, що неповнота правового регулювання суспільних відносин не відповідає конституційному визначенню України як правової держави[5]. Тож без чіткого, системного та ґрунтовного законодавчого формулювання згаданих вище ключових питань і категорій відносин перестрахування у господарсько-правовому акті максимальної юридичної сили неможливо розраховувати на ефективне правове забезпечення досліджуваних операцій у спеціалізованих господарсько-правових актах, а відтак і на формування розвинутого національного ринку фінансових послуг перестрахування.

Тому слід визнати, що хоча ГК України є сучасним кодифікованим господарсько-правовим актом, який установлює базові засади правового регулювання страхування, його окремі положення потребують уточнення, доповнення та змін, які б ураховували сучасні тенденції ведення бізнесу у страхуванні (перестрахуванні) і були ефективною правовою основою для прийняття та удосконалення спеціальних законодавчих актів у сфері страхової діяльності (перестрахування). Адже недосконалість та (або) відсутність визначень окремих аспектів операцій перестрахування у господарсько-правових актах, наявність інших колізій у зазначеній царині призводить до помилкового тлумачення та правозастосування, що зумовлює необхідність пошуку нових шляхів подальшого врегулювання питань, що виникають у цій сфері. Приміром, знаний дослідник страхової діяльності Г. В. Грішин наводить приголомшливий приклад, коли з огляду на недосконалість та «незрозумілість» українського законодавства про перестрахування суд іншої країни аргументував цим своє рішення про застосування англійського права та обрання іноземної юрисдикції в одній із судових справ українського суб'єкта господарювання із перестраховиком-нерезидентом[6].

Ураховуючи вищевикладене вбачаємо, що хоча ГК України і є актом, котрий містить відправні господарсько-правові інструменти впливу держави на суб'єктів господарювання й окреслює стратегічні напрямки поступу господарсько-правової матерії, його базові норми не мають всебічно визначати ключові положення перестрахувальної діяльності (перестрахування). Переконані, що Кодекс, деталізуючи приписи Основного Закону України щодо фінансової політики, повинен сформулювати лише ключові вектори розвитку господарсько-правових норм про перестрахування як різновид страхової діяльності суб'єктів господарювання (страховиків, перестраховиків). Такий підхід, по-перше, відповідатиме згаданій вище тенденції господарсько-правової доктрини щодо перенесення кодифікаційних робіт з ГК України на нижчі підгалузеві щаблі ієрархічної системи нормативно-правового регулювання (у спеціальних сферах, що охоплюють окремі види господарської діяльності, сектори та галузі національної економіки). По-друге, зважаючи на складний, великий за обсягом і водночас вузькоспеціалізований характер перестрахувальних відносин, опорні норми Кодексу просто не можуть охопити своїм регулюючим впливом усі важливі питання перестрахувальної діяльності.

---

[1] Нечипоренко, В.В. (2012). *Цивільно-правове регулювання перестрахування в Україні*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 82.

[2] Зарипов, И.И. (2008). *Договорное регулирование отношений по перестрахованию в России и за рубежом*: дисс. на соис. уч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Казань, 10.

[3] Супрун, Л. (2006). Юридична природа договору перестрахування. *Право України, 2,* 117.

[4] Пацурія, Н. (2006). Науково-теоретичне обґрунтування визначення договорів перестрахування як господарських договорів. *Наукові правничі школи Київського університету:* матер. Міжнар. наук. конф., Київ, 132.

[5] *Справа за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення,* № 7-рп/2001, КСУ 2001.

[6] Гришин, Г.В. (2009). Давай с тобой поговорим! *(Т.1)*. Алматы: Эдельвейс, 672.

Відповідно до ст. 1 ГК України цей кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності. Тому у ГК України передовсім має бути акцентовано на господарсько-правовому забезпеченні підвалин (базису) ***страхової діяльності*** суб'єктів господарювання, а не на регламентації приватноправових за своїм характером відносин убезпечення, як це має місце у чинній його редакції (параграф 2 Глави 35 ГК України). Адже страхування (разом із перестрахуванням та іншою фінансовою діяльністю, визначеною у ч. 2 ст. 353 ГК України) є лише одним із складових (структурних) елементів, що формують предмет безпосередньої діяльності страховика, тобто його господарську компетенцію. Ось чому вважаємо, що при формуванні концепції ГК України було порушено логіку побудови і відображення певних класифікаційних засад господарсько-правового поля, оскільки параграф 2 «Страхування» Глави 35 ГК України де-факто знаходиться «не на своєму місці».

Переконані, що надання у ГК України переваги в регулюванні окремій частині діяльності страховиків – убезпеченню – та ігнорування правових засад наступних складових елементів господарської компетенції таких організацій (перестрахування, іншої фінансової діяльності) слід визнати неповнотою правового упорядкування страхової справи у цьому Кодексі. Понад те, відносинам страхування надано розгорнуте правове забезпечення у ЦК України, у Законі України «Про страхування» та інших актах (до речі, воно відрізняється від підходів до страхування, окреслених у ГК України). З іншого боку, рівнозначні за статусом прямому страхуванню операції перестрахування та інша фінансова діяльність, яка належить до господарської компетенції страховиків, не знайшла системного, глибокого втілення у спеціалізованих нормативно-правових актах за аналогією зі страхуванням.

З урахуванням наведеного, пропонуємо параграф 2 Глави 35 чинного ГК України перейменувати зі «Страхування» на «Страхова діяльність», що більш точно відповідатиме не тільки предмету регулювання ГК України, вказаному у першій його статті, але й співпадатиме з іншими положеннями Розділу VI цього Кодексу, які визначають особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання, а саме: у господарсько-торговельній діяльності, інноваційній, банківській, лотерейній тощо. До того ж така зміна у підходах ГК України сприятиме послідовному правотворенню на нижчих, підгалузевих щаблях ієрархічної системи господарсько-правового регулювання структурних елементів страхової діяльності (тобто у сфері страхування, перестрахування та у царині іншої фінансової діяльності страхових організацій).

Відповідно, ст. 352 ГК України також слід викласти у новій редакції, замінивши назву зі «Страхування у сфері господарювання» на «Страхова діяльність»:

«Стаття 352. Страхова діяльність

1. Страхова діяльність – це галузь діяльності страхових організацій та інших суб'єктів, коло яких визначається законом, пов'язана зі страхуванням, перестрахуванням, взаємним страхуванням, а також фінансовою діяльністю, яка полягає у формуванні, розміщенні страхових резервів та управлінні ними.

2. Особливості реалізації господарської компетенції страхових організацій та інших суб'єктів страхової діяльності визначаються законом».

За таким саме принципом, коли відправним моментом у правовому забезпеченні є страхова діяльність, слід підійти до формулювання у ГК України усіх інших ключових питань, які стосуються: суб'єктів страхової справи; підходів до її організації, здійснення та припинення; основних правових засад страхування, перестрахування, взаємного страхування, а також іншої фінансової діяльності; питань нагляду тощо.

Висновки. Хоча ГК України у параграфі 2 Глави 35 і містить формулювання окремих засад правового регулювання страхових відносин (перестрахування), однак не може бути визнаний тим господарсько-правовим актом, у якому здійснено системну, цілісну та завершену систематизацію правового поля у страховій діяльності. Переконані, що така систематизація у межах ГК України є практично малоймовірною, а теоретично – недоцільною. Отже, перспектива упорядкування законодавства про страхову справу (включаючи перестрахування) – за спеціальним по відношенню до ГК України кодифікованим законом «Про страхову діяльність».

References:

1. Alekseev, S.S. (2001). *Voshozhdenie k pravu. Poiski i reshenija [Ascent to law. Search and solutions].* Moscow: NORMA [in Russian].
2. Vinnichuk, R. (2015). Deiaki aspekty konstytutsijnykh zasad derzhavnoi finansovoi polityky Ukrainy v haluzi perestrakhuvannia [Some aspects of the constitutional principles of state financial policy of Ukraine in reinsurance]. *Evropský politický a právní diskurz [European political and law discourse], 2,* 282-290 [in Ukrainian].
3. Grishin, G.V. (2009). Davaj s toboj pogovorim! [Let's talk with you!] *(Vol.1).* Almaty: Jedel'vejs [in Russian].
4. *Dekret pro strakhuvannia 1993 [The Decree on Insurance 1993]* (Kabinet Ministriv Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine],* 29 [in Ukrainian].
5. Zadykhajlo, D.V. (2012). *Hospodars'ko-pravove zabezpechennia ekonomichnoi polityky derzhavy [Economic and legal framework for economic policy of a state].* Kharkiv: Yurajt [in Ukrainian].
6. *Zakon pro strakhuvannia 1996 [Insurance Act 1996]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine],* 18 [in Ukrainian].
7. Zaripov, I.I. (2008). *Dogovornoe regulirovanie otnoshenij po perestrahovaniju v Rossii i za rubezhom [Contractual regulation of relations of reinsurance in Russia and abroad]:* diss. na sois. uch. step. kand. jurid. nauk: 12.00.03 [Thesis for ScD degree in law]. Kazan' [in Russian].
8. Knejsler, O.V. (2013). *Novitnia paradyhma formuvannia rynku perestrakhuvannia v Ukraini [The newest paradigm of formation the reinsurance market in Ukraine]:* dys. … d-ra ekon. Nauk [Thesis for ScD degree in economics]. Ternopil' [in Ukrainian].
9. Koz'menko, O.V. (2009). *Strakhovyj rynok Ukrainy: stratehiia funktsionuvannia v konteksti staloho rozvytku [Ukraine Insurance Market: Strategy of functioning in the context of sustainable development]:* dys. … d-ra ekon. Nauk [Thesis for ScD degree in economics]. Sumy [in Ukrainian].
10. Komiunike Sekretaria Sudu schodo rishennia u spravi «Brumaresku proty Rumunii» vid 28.10.1999 r. [Judgment in the case of Brumarescu v. Romania]. Praktyka Yevropejs'koho sudu z prav liudyny [Practice of European Court of Human Rights]. *Rishennia. Komentari [Decision. Comments], 4.* <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=103> (2016, lypen', 11) [in Ukrainian].
11. Koncepcija modernizacii hozjajstvennogo zakonodatel'stva na baze Hozjajstvennogo kodeksa Ukrainy [The concept of modernization of economic law on the basis of the Economic Code of Ukraine] (2006). *Jekonomika i pravo [Economics and law], 2 (15),* 5-16 [in Russian].
12. Kukhar, V.I. (2013). *Hospodars'ko-pravovi zasady formuvannia ta realizatsii investytsijnoi polityky derzhavy. Innovatsijne investuvannia v Ukraini: problemy pravovoho zabezpechennia: kolektyvna monohrafiia [Economic and legal framework development and implementation of investment policy. Innovative investment in Ukraine: problems of legal security: collective monograph].* Kharkiv: Yurajt [in Ukrainian].
13. Mamutov, V.K. (2008). Hozjajstvennyj kodeks v sisteme pravovogo obespechenija jekonomiki v Ukraine [The Economic Code in the system of legal support of the economy in Ukraine]. *Gosudarstvo i pravo [State and law], 6,* 65-67 [in Russian].
14. *Nakaz pro zatverdzhennia natsional'nykh standartiv, zmin do natsional'nykh standartiv, natsional'noho klasyfikatora Ukrainy ta vnesennia zmin do nakaziv Derzhspozhyvstandartu 2007 [Order on approving national standards, amendments to national standards, national classifier Ukraine and amending the orders of State consumer standart 2007]* (Derzhavnyj komitet Ukrainy z pytan' tekhnichnoho rehuliuvannia ta spozhyvchoi polityky). *Informatsijno-pravova systema «LIHA: ZAKON» [Information and legal system "LIGA: LAW"]* [in Ukrainian].
15. *Nakaz pro zatverdzhennia ta skasuvannia natsional'nykh klasyfikatoriv 2010 [Order of approval and cancellation of national classifiers in 2010]* (Derzhavnyj komitet Ukrainy z pytan' tekhnichnoho rehuliuvannia ta spozhyvchoi polityky) *Informatsijno-pravova systema «LIHA: ZAKON» [Information and legal system "LIGA: LAW"]* [in Ukrainian].
16. *Nakaz pro zvitni dani strakhovykiv za 2000 rik 2000 [Order on insurers reporting data for 2000]* (Ministerstvo finansiv Ukrainy). *Informatsijno-pravova systema «LIHA: ZAKON» [Information and legal system "LIGA: LAW"]* [in Ukrainian].
17. Nechyporenko, V.V. (2012). *Tsyvil'no-pravove rehuliuvannia perestrakhuvannia v Ukraini [Civil legal regulation of reinsurance in Ukraine]:* dys. na zdobuttia. nauk. stupenia kand. iuryd. nauk: spets. 12.00.03 [Thesis for PhD degree in law]. Kyiv [in Ukrainian].
18. Patsuriia, N. (2006). Naukovo-teoretychne obgruntuvannia vyznachennia dohovoriv perestrakhuvannia iak hospodars'kykh dohovoriv [Research and theoretical justification recognition of reinsurance contracts as commercial contracts]. *Naukovi pravnychi shkoly Kyivs'koho universytetu: mater. Mizhnar. nauk. konf. [Scientific Law School of Kiev University]* Kyiv [in Ukrainian].
19. Patsuriia, N.B. (2013). *Strakhovi pravovidnosyny u sferi hospodariuvannia: problemy teorii i praktyky: monohrafiia [Insurance legal relations in economic sphere: theory and practice: a monograph].* Nizhyn: Aspekt-Polihraf [in Ukrainian].

20. Puzanenko, V. (2009). Spivvidnoshennia dohovoru strakhuvannia i dohovoru perestrakhuvannia v ukrains'komu tsyvil'nomu pravi [Ratio of insurance and reinsurance contract in the Ukrainian civil law]. *Yurydychnyj avanhard [Legal vanguard], 1,* 142 [in Ukrainian].
21. Semenova, K. (2005). Pravove rehuliuvannia perestrakhuvannia: deiaki aspekty [Legal regulation of reinsurance: some aspects]. *Pravo Ukrainy [The law of Ukraine], 2,* 42 [in Ukrainian].
22. Semenova, K.H. (2008). *Dohovir perestrakhuvannia [The contract of reinsurance]:* dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. iuryd. nauk: spets. 12.00.03 [Thesis for PhD degree in law англ]. Kharkiv [in Ukrainian].
23. *Sprava za konstytutsijnym zvernenniam vidkrytoho aktsionernoho tovarystva «Vseukrains'kyj Aktsionernyj Bank» schodo ofitsijnoho tlumachennia polozhen' punktu 22 chastyny pershoi statti 92 Konstytutsii Ukrainy, chastyn pershoi, tret'oi statti 2, chastyny pershoi statti 38 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, № 7-rp/2001, KSU 2001 [The case for constitutional appeal of Open Joint Stock Company "Ukrainian Joint Stock Bank" on official interpretation of paragraph 22 of Article 92 of the Constitution of Ukraine, part of the Article 38 of the Code of Ukraine on Administrative Offences, № 7-rp/2001, CCU 2001]* [in Ukrainian].
24. *Sprava za konstytutsijnym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy schodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsijnosti) polozhen' Konstytutsii Avtonomnoi Respubliky Krym ta Zakonu Ukrainy «Pro zatverdzhennia Konstytutsii Avtonomnoi Respubliky Krym», № 1-rp/2003, KSU 2003 [The case for constitutional appeal of 50 deputies of Ukraine on constitutionality of the Constitution of ARC and the Law of Ukraine "On approval of the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea", № 1-rp/2003, CCU 2003]* [in Ukrainian].
25. *Sprava za konstytutsijnym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy schodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsijnosti) polozhen' statti 92, punktu 6 rozdilu Kh «Perekhidni polozhennia» Zemel'noho kodeksu Ukrainy, № 5-rp/2005, KSU 2005 [The case for constitutional appeal of 51 deputies of Ukraine on constitutionality of the Article 92, paragraph 6 of Chapter X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine, № 5-rp/2005, CCU 2005]* [in Ukrainian].
26. *Sprava za konstytutsijnym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny schodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsijnosti) abzatsu vos'moho punktu 5 chastyny pershoi statti 11 Zakonu Ukrainy «Pro militsiiu», № 17-rp/2010, KSU 2010 [The case for constitutional appeal of Ukraine Parliament Commissioner for Human Rights on constitutionality of the eighth paragraph of paragraph 5 of Article 11 of the Law of Ukraine "On Militia", № 17-rp/2010, CCU 2010]* [in Ukrainian].
27. Sprava pro vyznannia nedijsnym dohovoru vidstuplennia prava vymohy, № 910/5928/15-h, VSU 2016 [The case for annulment of the contract assignment]. *Informatsijno-pravova systema «LIHA: ZAKON» [Information and legal system "LIGA: LAW"]* [in Ukrainian].
28. Suprun, L. (2006). Yurydychna pryroda dohovoru perestrakhuvannia [The legal nature of the reinsurance contract]. *Pravo Ukrainy [The law of Ukraine], 2,* 117 [in Ukrainian].
29. Furman, V.M. (2006). *Strakhovyj rynok v Ukraini: problemy stanovlennia ta stratehiia rozvytku [The insurance market in Ukraine: Problems of Establishment and Development Strategy]:* dys. … d-ra ekon. Nauk [Thesis for ScD degree in economics]. Kyiv [in Ukrainian].
30. Shemshuchenko, Yu.S., Het'man, A.P., Andrejtsev, V.I. ta in. (2013). *Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. Doktrynal'ni problemy ekolohichnoho, ahrarnoho ta hospodars'koho prava [Legal doctrine of Ukraine in 5 volumes. Doctrinal issues of environmental, agricultural and economic law].* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Ірина Балюк, к. ю. н.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Iryna Baliuk, PhD in Law
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine

PROCEDURAL STATUS OF PARTICIPANTS OF ECONOMIC LEGAL PROCEEDINGS

The article analyzes composition of participants of economic legal proceedings to resolve a commercial dispute. The classification of participants based on interest in the results of resolving a commercial dispute was offered. Procedural status of each participant in the economic process was described. The author substantiates the positive aspect of simplified structure of participants of economic justice proceedings, determined completeness of legal status of each participant in the current economic procedural law and the ways to improve them. The peculiarities of participants' status on the stages of judicial review was analyzed. It was proved accordance of rights of participants in proceedings to goals and objectives of the respective stage.

Key words: participants of legal proceedings, a judge of an economic court, plaintiff, defendant, third parties, prosecutor, person that contributes to solution of an economic dispute.

Господарське судочинство має найбільш спрощену процедуру вирішення справ порівняно з цивільним та адміністративним судочинством. Склад учасників господарського судочинства також найменш чисельний, що зумовлено тим, що учасниками господарського судочинства є спеціальні суб'єкти господарювання. Таке положення є цілком виправданим. Спрощеність господарського провадження не позбавляє учасників прав та можливостей у захисті своїх прав, а навпаки сприяє прискоренню вирішення господарських спорів. Водночас правове оформлення статусу учасників господарського судочинства суттєво впливає на можливості учасників щодо захисту своїх прав. Зростання кола справ, що належать до компетенції господарських судів, та ускладнення структури судового процесу стадіями перегляду судових рішень зумовлюють проблеми чіткого визначення прав та обов'язків учасників господарського судочинства.

Сучасні українські науковці Беляневич В. Е., Нагребельний В. П., Васильєв С. В., Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Подцерковний О. П. та інші розглядали різноманітні питання господарського процесуального права та господарського судочинства. На окремі аспекти учасників господарського процесу звертали увагу Степанова Т. В., Ніколенко Л.М. та інші. Докладно процесуальний стан учасників господарського судочинства майже не розглядався.

У межах статті намагаємося дослідити правове оформлення процесуального статусу учасників господарського судочинства по вирішенню господарського спору нормами Господарського процесуального кодексу України[1] (далі ГПК) та проаналізувати зміни правових можливостей по стадіях господарського процесу.

За змістом господарського процесуального законодавства до складу учасників судового процесу належать особи, які беруть участь у справі, зацікавлені в результаті справи або здатні впливати на його перебіг. Правовий стан кожного учасника процесу визначається тими функціями і ціллю, які вони виконують у ході розгляду й вирішення спору[2]. Для цього ним забезпечується використання процесуальних прав на всіх стадіях судового процесу. В теорії господарського процесуального права учасників судового процесу класифікують за різними критеріями[3]. Зручним, на наш погляд, є

[1] *Господарський процесуальний кодекс 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (2016, липень, 11).
[2] Треушников, М.К. (ред.). (1995). *Арбитражный процесс*. Москва: Зерцало, 72.
[3] Степанова, Т.В. (2015). Класифікація учасників господарського процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, *15 (том 2),* 62-64.

виокремлення всіх учасників господарського судочинства залежно від правового інтересу до результатів вирішення спору. Перша група — господарські суди (судді), які безпосередньо вирішують конкретну справу. За процесуальним законодавством суддя господарського суду не належить до складу учасників судового процесу, оскільки відповідно до ст. 19 ГПК він є посадовою особою господарського суду. Водночас він є головною особою господарського судочинства та обов'язковим учасником господарських процесуальних правовідносин. Тому, на наш погляд, цілком доцільним є виокремлювати суддю господарського суду як особливого учасника господарського судочинства. Другу групу складають особи, які зацікавлені у вирішенні спору та його результатах. Таких учасників поділяють на осіб, які мають самостійний інтерес до предмету спору та виступають в судовому процесі на захист власного інтересу: сторони (позивач і відповідач), треті особі. Особи, які мають опосередкований (професійний) інтерес до результатів вирішення спору та виступають на захист чужих інтересів у силу покладених на них законом функцій: прокурор, державні та інші органи. Окремо слід визначити представника, який може мати безпосередній або опосередкований інтерес до предмету спору залежно від його зв'язку з особою, яку представляє. Третю групу становлять особи, які сприяють здійсненню правосуддя, нормальному ходу вирішення спору. Вони не є учасниками господарського спору та не мають власного інтересу до результату вирішення спора. Закон визначає їх як інших осіб, які беруть участь у судовому провадженню. Серед них можна назвати учасників, які є працівниками господарського суду: секретар судового засідання та судовий розпорядник. Інші особи беруть участь у справі за професійної причетності або до предмету спору, або до основних учасників спору. Це посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликають для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи, судові експерти, перекладачі.

Господарське судочинство являє собою сукупність декількох обов'язкових та необов'язкових стадій. Обов'язковими стадіями є: порушення провадження у справі, підготовка матеріалів до розгляду в засіданні суду, вирішення господарського спору та виконання судового рішення господарського суду**.** Необов'язковими стадіями є стадії перегляду судових рішень господарського суду, а саме перегляд судових рішень в апеляційному та у касаційному порядку, Верховним судом України та за нововиявленими обставинами. Наявність цих стадій слугує додатковими гарантіями прийняття законного рішення з господарського спору й тим самим захисту порушеного права.

Серед учасників господарського процесу виокремлюють осіб, без яких судовий процес неможливий. Вже зазначалася обов’язкова участь у господарському процесі судді господарського суду — основного та головного учасника, який здійснює судову владу. Суддя господарського суду має певний комплекс прав та обов'язків, щоб забезпечити максимальну реалізацію прав усіх учасників господарського судочинства. Інтереси судді не суперечать інтересам інших учасників процесу, він користується всіма необхідними правами по виявленню дійсних обставин справи, встановленню прав і обов'язків сторін, які випливають із спірного правовідношення та захисту порушеного права. На нього законом покладено завдання розгляду і вирішення спорів та прийняття судового рішення, яке є обов'язковим на всій території України. За господарським процесуальним законодавством справи у місцевих господарських судах розглядаються суддею одноособово. Залежно від категорії і складності справу може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів. Судді апеляційних судів, Вищого господарського суду України (касаційний суд у господарському судочинстві), Верховного Суду України здійснюють перегляд судових рішень колегіально. Перегляд за нововиявленими обставинами остаточного рішення суду відповідної інстанції, яке набрало законної сили, здійснює той самий суд. При цьому слід враховувати, що суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участі в новому розгляді справи у разі скасування судового рішення, прийнятого за його участю, або у перегляді прийнятого за його участю судових рішень за нововиявленими обставинами (ст. 20 ГПК). Всім суддям на всіх стадіях господарського процесу може бути заявлено відвід.

Іншими обов'язковими учасниками господарського судочинства є сторони — позивач та відповідач. Позивач і відповідач виступають як суб'єкти спірного матеріального правовідношення. Позивачами можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності що подали позов або в інтересах яких подано позов про захист порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. У випадках, передбачених законодавством, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької

діяльності. Згідно зі ст. 2 ГПК господарський суд порушує справи лише за позовною заявою позивача або уповноваженою на це особою. Відповідачами є юридичні особи та у випадках, передбачених законодавством, фізичні особи, яким пред'явлено позовну вимогу. За ствердженням позивача, відповідач є порушником його прав, притягується до відповіді за позовом і проти нього порушують справу. Тому у випадку відсутності позивача або відповідача а саме — настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою, чи припинено діяльність суб'єкта господарювання, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, відповідно до п. 3 ст. 62 ГПК суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви. З тих самих причин у вже порушеній справі суддя припиняє провадження у справі згідно із п. 6 ст. 80 ГПК. Таке припинення можливо як при вирішенні спору в суді першої інстанції так і на стадіях перегляду судового рішення.

Сторони в господарському процесі користуються рівними процесуальними правами. Втім абсолютна рівність позивача і відповідача неможлива за специфіки їх статусу. Така рівність втілюється в рівних процесуальних можливостях позивача і відповідача у захисті свого права. Відповідно до ст. 22 ГПК за загальними для сторін правами вони можуть знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у господарських засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому процесуальним законодавством порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм ГПК. Прав без обов'язків не існує й сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи. Через специфіку свого статусу сторони наділені спеціальними правами. Позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитись від позову, змінити предмет або підставу позову. Відповідач має право визнати позов повністю або частково, а також подати зустрічний позов та відзив на позовну заяву.

Участь у процесі інших осіб не є обов'язковою, склад їх залежить від обставин кожної справи. Багатосуб'єктність матеріальних відносин зумовлює необхідність участі в судовому процесі третіх осіб. Господарське процесуальне законодавство передбачає два види третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору і які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, мають правовий зв'язок зі спірним матеріальним правовідношенням та власний інтерес до предмету спору. Вони на власний розсуд вступають у вже порушену справу до прийняття рішення шляхом подання повної заяви до позивача або відповідача або до них обох. Діють у судовому процесі самостійно, користуючись повним обсягом прав та обов'язків позивача. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, мають опосередкований інтерес до предмету спору, але рішення по справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї з сторін. Такі треті особи вступають у справу як на власний розсуд, так і на розсуд або суду, або сторони, або прокурора. Проте незалежно від того, за чиєї ініціативи вони залучені до справи, треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, виступають у справі на стороні позивача або відповідача. Залежно від того, на боці якої сторони вони беруть участь, вони користуються правами позивача або відповідача за винятком спеціальних прав, які належать лише стороні. Отже, коли в статях ГПК для формулювання прав учасників використовується термін "сторони", ідеться про позивача, відповідача, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору і які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, якщо права кожної із осіб окремо не оговорюються. Слід звернути увагу на те, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, хоча функціонують у справі на боці однієї зі сторін, але здійснюють процесуальні дії в господарському судочинстві на власний розсуд.

Прокурор як учасник господарського судочинства наділений особливим процесуальним статусом. За ст. 121 Конституції України[1] на прокуратуру покладається представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом. Більш докладно ці положення

[1] *Конституція України 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (2016, липень, 11).

оформлені у ст. 23 Закону України "Про прокуратуру"[2]. Відповідно до ст. 29 ГПК "прокурор бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, порушену за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду для представництва інтересів громадянина або держави". Але у ст. 2 ГПК у переліку позовних заяв осіб, за якими порушуються справи у господарському суді, зазначено, що справи господарського провадження порушуються за позовними заявами "прокурорів, які звертаються до господарського суду в інтересах держави". Тож, якщо орієнтуватися на положення статей 2 і 29 ГПК, господарський суд може порушувати справи за позовом прокурора лише у випадку, коли він звертається в інтересах держави, а для представництва інтересів громадянина прокурор може вступити у вже порушену справу за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду. Таке нечітке правове оформлення має бути усунене через зміну та доповнення речення абз. 4 ч. 1 ст. 2 ГПК, де слово "держави" замінити словами "громадянина або держави". У справі порушеної за позовом прокурора, він виступає в інтересах позивача. Вступаючи у вже порушену справу, прокурор може виступати або в інтересах позивача або в інтересах відповідача або третьої особи.. У будь-якому випадку, коли прокурор бере участь у господарському судочинстві, він несе обов'язки і користується правами сторони, крім права на укладення мирової угоди.

Державні та інші органи, які виступають в господарському процесі на захист чужих інтересів у силу покладених на них законом функцій, наділені обсягом прав, що дорівнює обсягу прав сторони, в інтересах котрої вони беруть участь у судовому процесі.

Правове оформлення участі представника сторін та третіх осіб досить докладно встановлене нормами ст. 28 ГПК. Певні суперечки може викликати визначення інтересу представника. Представниками юридичних осіб можуть виступати їхні керівники та інші працівники, повноваження яких визначені законодавством або установчими документами або довіреністю. В такому випадку у представника є безпосередній інтерес до предмету спору. Також представниками юридичних осіб і фізичних осіб можуть бути сторонні до них особи, які діють за договором або довіреністю. Безпосередній інтерес у такого представника щодо предмету спору відсутній, але опосередкований інтерес до результатів розгляду справи наявний завжди. Адже представник бере участь у справі для надання правової допомоги і його професійна майстерність значно впливає на результат. В свою чергу результат справи впливає на його репутацію як фахівця. Представник у господарському судочинстві користується всіма належними особі, яку він представляє, правами та може брати участь у всіх стадіях господарського провадження. При цьому слід враховувати, що у представника за довіреністю обсяг прав може бути обмежений самою особою.

Ініціатором порушення провадження в господарській справи є позивач, або прокурор чи уповноважені державні та інші органи. Далі по всіх стадіях судового процесу позивач, відповідач, треті особи, прокурор, уповноважені органи мають рівні можливості щодо процесуальних дій у суді першої інстанції та ініціювання перегляду судового рішення у всіх інстанціях перегляду: апеляційній, касаційній, Верховним Судом України, за нововиявленими обставинами. З-поміж таких учасників особливість статусу прокурора дозволяє йому з'явитися на будь-якій стадії судового процесу, незалежно від того, чи він брав участь у попередній стадії. Важливим є те, що ініціювати перегляд судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку може також особа, яка не брала участі у справі, але господарський суд вирішив питання про її права та обов'язки. Вона вступає в справу як самостійний скаржник з власним інтересом. Норми ГПК не встановлюють статус скаржника, але об'єднуючи всіх можливих учасників, які мають право подати скаргу, використовується термін "особа, що подала апеляційну/касаційну скаргу". Варто зауважити, що права учасників обмежуються залежно від завдань відповідної інстанції перегляду судових рішень. В апеляційній і касаційній інстанціях та під час перегляду судових рішень Верховним Судом України не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції. Апеляційний господарський суд повторно розглядає справу в повному обсязі. Вищий господарський суд України на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Тож, сторони в апеляційному провадженні мають всі права, що і в провадженні суду першої інстанції за винятком дій, пов'язаних з новими вимогами. В касаційному провадженні суд діє

[2] *Закон про прокуратуру 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (2016, липень, 11).

виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення у рішенні або постанові. На цій стадії суд та учасники не можуть здійснювати процесуальні дії, пов'язані із встановленням обставин справи та їх доказуванням. Справи про перегляд рішення господарських судів розглядаються Верховним Судом України за правилами, визначеними для їх перегляду в касаційному порядку, з особливостями, встановленими для провадження Верховного Суду України. Отже, права сторін при перегляді рішення господарських судів Верховним Судом України такі самі, що і в касаційному провадженні Вищого господарського суду України.

Перегляд судових рішень в апеляційній та касаційний інстанціях здійснюється з метою усунення суддівських помилок. Інстанція перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами призначена для виправлення об'єктивних помилок, незалежних від професійної здібності судді. Такий перегляд порушується на підставі заяви зазначених учасників. При скасуванні судового рішення за результатами його перегляду за нововиявленими обставинами справа розглядається господарським судом за правилами, встановленими ГПК. Учасники провадження мають права, що і в суді першої інстанції, пов'язані із встановленням обставин справи та їх доказуванням. Тож, в такому випадку може скластися ситуація, за якої до справи може залучитися інший або належний відповідач, або треті особи.

Правовий стан інших осіб, які беруть участь у справі, не маючи власного самостійного інтересу до предмету й сприяють правильному та законному вирішенню справи, найменш регламентований нормами господарського процесуального права, а це зумовлює певні прогалини в законодавстві.

Відповідно до ст. 30 ГПК у господарському процесі можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликають для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи. Вони зобов'язані з'явитись до господарського суду на його виклик, сповістити про знані їм відомості та обставини у справі, Ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, брати участь в огляді та дослідженні доказів. Спеціального визначення таких осіб немає, немає в господарському процесі свідків та спеціалістів. Особи, зазначені у ст. 30 ГПК, не є спеціалістами (оскільки залучаються до справи не для консультацій) та не свідками (оскільки не дають показання, а лише пояснення). Невизначеність їх правового статусу не дозволяє притягнути їх до відповідальності за завідомо неправдиві пояснення. Варто зазначити, що в господарському процесі засобом доказування є пояснення представників сторін та інших осіб, та немає такого засобу як показання свідків. Це не дивно, з урахування того, що основним суб'єктом звернення до господарського суду тривалий час були юридичні та фізичні особи зі статусом суб'єкта підприємницької діяльності. Відносини між такими суб'єктами оформлюються лише в письмовій формі, тому свідчень з приводу певних обставин не було потрібно. Сьогодні коло справ, підвідомчих господарським судам, збільшується і по деяким з них показання свідків можуть стати в нагоді. Тому прийшов час ввести до учасників господарського судочинства свідка. Щодо осіб. зазначених у ст. 30 ГПК, одні і ті самі особи мають залучатися всіма судами при дослідженні тих самих питань, по яких вони сповістили знані їм відомості.

До господарського процесу залучають судового експерта у випадку, коли при з'ясуванні окремих питань справи потрібні спеціальні знання. Ініціювати участь експерта у судовому процесі можуть суд та учасники процесу, але остаточно рішення з призначення судової експертизи приймає суддя господарського суду. Статус судового експерта у господарському процесі визначається нормами ГПК та Законом України "Про судову експертизу"[1]. Судовий експерт, оскільки це необхідно для дачі висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів та може відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку. В господарському судочинстві лише двом учасникам можна заявляти відвід: це судді господарського суду та судовий експерт. Право заявити їм відвід мають сторони (позивач, відповідач, треті особи) та прокурор, який бере участь у справі, остаточно вирішує це питання суддя господарського суду. Судовий експерт зобов'язаний на вимогу судді господарського суду з'явитись на його виклик і дати мотивований

[1] *Закон про судову експертизу 1994* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (2016, липень, 11).

висновок щодо поставлених йому питань. Участь експерта в суді першої інстанції не виключає його залучення і в апеляційній інстанції та за нововиявленими обставинами, але проведення експертизи може бути доручені іншому експерту. В ст. 80-1 ГПК зафіксовано, що у протоколі судового засідання зазначаються відомості про попередження судового експерта за дачу завідомо неправильного висновку або відмові від дачі висновку.

У протоколі судового засідання також зазначаються відомості про попередження перекладача про відповідальність за завідомо неправильний переклад. Власно цим положенням та нормами статей 44, 48, 49 ГПК про відшкодування витрат на перекладача окреслюється статус його у господарському процесуальному законодавстві. Проте нормативна невизначеність статусу перекладача в господарському процесі за наявної відповідальності становить прогалини у законодавстві. До того права та обов'язки перекладача як особи, що забезпечує реалізацію принципу національної мови судочинства[1], в сучасних умовах реформування повинна бути законодавчо закріплена.

Серед учасників судового процесу, які сприяють судовому провадженню, виокремлюється група учасників, які є працівниками господарського суду: секретар судового засідання та судовий розпорядник. Про секретаря в ГПК згадує лише ст. 80-1 ГПК. Нормами цієї статті встановлено, що протокол веде секретар судового засідання, який разом з суддею підписує його. Всі інші повноваження, які виконує секретар судового засідання. у господарському судочинстві визначаються за аналогію закону. Про судового розпорядника в ГПК не зазначено нічого, але згідно зі ст. 156 Закону України "Про судоустрій і статус суддів"[2] порядок створення та діяльності служби судових розпорядників визначається положенням, що затверджується Головою Державної судової адміністрації України за погодженням із Радою суддів України. Оскільки ці учасники є працівниками суду, передбачається, що вони беруть участь у провадженні відповідного суду.

Як було заявлено, спрощений порядок господарського судочинства не позбавляє права захисту суб'єктів господарювання, але правова невизначеність статусу деяких учасників процесу та відсутність інших може призвести до ускладнення захисту. Отже, правова регламентація діяльності господарських судів потребує вдосконалення, проте функціонування спеціалізованих судів, які здійснюють правосуддя у господарський сфері, що швидко розвивається, є безумовним.

References:

1. *Hospodarskii protsesualnii kodeks 1991 [Economic Procedural Code of Ukraine 1991]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (2016, July, 11). [in Ukrainian]
2. Treyshnikov, M.K. (red.). (1995). *Arbitrajnui protsess: Uchebnik [The arbitration process: Textbook]*. Moscow: Zertsalo. [in Russian]
3. Stepanova, T.V. (2015). Klasifikatsiia uchasnikiv hospodarskoho protsesu [Classification of participants of economic procedure]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universitetu. Ser.: Yuryspudentsiia, 15 (tom 2) [Scientific Journal of International Humanitarian University.: Jurisprudence August 15 (Volume 2)],* 62-64. [in Ukrainian]
4. *Constitution of Ukraine 1996 [Constitution of Ukraine 1996]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (2016, July, 11). [in Ukrainian]
5. *Zakon pro prokuraturu 2014 [The law about public prosecutor's office 2014]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (2016, July, 11). [in Ukrainian]
6. *Zakon pro sudovu ekspertizu 1994 [The Law on Judicial Examination 1994]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (2016, July, 11). [in Ukrainian]
7. Husarov, K.V. (2000). *Problemy tsyvilnoi protsesualnoi pravosubiektnosti [Problems of civil procedural legal personality]*: avtoref. dys. kand. yupyd. nauk: spets. 12.00.03 «tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo» [Thesis for PhD degree in law]. Kharkiv. [in Ukrainian]
8. *Zakon pro sudoustrii ta status suddiv 2010 [Law on the Judiciary and Status of Judges 2010]* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17> (2016, July, 11). [in Ukrainian]

[1] Гусаров, К.В. (2000). Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: *автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03* «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків.

[2] *Закон про судоустрій та статус суддів 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17> (2016, липень, 11).

Олександр Качура
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Україна

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА СУБ'ЄКТІВ БЕЗ СТАТУСУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ У КОНТЕКСТІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ФІЗИЧНИХ ОСІБ – ПІДПРИЄМЦІВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ»

Oleksandr Kachura
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

ADMINISTRATIVE PROCEDURES OF STATE REGISTRATION OF LEGAL ENTITIES AND SUBJECTS WITHOUT LEGAL ENTITY IN THE CONTEXT OF NEW LAW OF UKRAINE «ABOUT STATE REGISTRATION OF LEGAL ENTITIES AND INDIVIDUALS - ENTREPRENEURS AND PUBLIC FORMATIONS»

The article aims to study the administrative procedures of state registration of legal entities and subjects without legal entity in the context of the new Law of Ukraine «About state registration of legal entities and individuals - entrepreneurs and public formations» and working out promising directions of improvement of legislation in Ukraine in the proposed area.

In the article were defined features of administrative procedures for state registration of legal entities that are distinct from the general procedure of state registration under the Law of Ukraine «About state registration of legal entities and individuals - entrepreneurs and public formations». The author analyzed the positive aspects of amended legislation on state registration, its shortcomings and controversial issues and offered certain ways and perspective directions of improvement of registration law. The focus is on improving the procedure for registration of legal entities and subjects without legal entity.

Key words: administrative procedures, state registration, state registrar, legal entities, individuals - entrepreneurs, public formations, subjects without legal entity.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що українське законодавство, яке регулює адміністративні процедури державної реєстрації юридичних осіб та певних суб'єктів без статусу юридичної особи (громадських формувань без статусу юридичної особи, філій, представництв тощо), носить доволі суперечливий характер. Навіть прийняття низки змін до законодавчих актів, які регулюють або безпосередньо питання державної реєстрації вказаних суб'єктів, або містять ті чи інші норми щодо їх державної реєстрації, не усунуло проблем тане призвело до створення функціонально повноцінної і дієвої системи державної реєстрації, яка б забезпечила стабільність вказаного процесу та була б заснована на відповідних єдиних засадах.

Стан дослідження проблеми. Питання адміністративних процедур державної реєстрації юридичних осіб та суб'єктів без статусу юридичної особи розглядали такі дослідники як О. М. Бандурка, Я. Є. Барц, О. Ю. Волкович, Н. В. Галіцина, І. П. Голосніченко, М. П. Гурковський, Н. І. Золотарьова, О. В. Кузьменко, О. С. Лагода, М. Г. Лихогруд, Д. В. Мовчан, В. Г. Перепелюк, О. О. Піфко, С. А. Подоляка, А. В. Солонар, М. Ф. Стахурський, В. П. Тимощук, М. М. Тищенко, Н. М. Углик, В. К. Шкарупа, О. Г. Юшкевич, О. І. Ющик та інші.

Метою статті є дослідження адміністративних процедур державної реєстрації юридичних осіб та певних суб'єктів без статусу юридичної особи у світлі нової редакції Закону України «Про

державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», а також напрацювання перспективних напрямів удосконалення законодавства України у розглядуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Серед адміністративних процедур державної реєстрації юридичних осіб слід виділити наступні категорії: суб'єктів підприємницької діяльності; банки; кооперативи (у тому числі житлово-будівельних і гаражних); органи територіальної самоорганізації населення; об'єднання співвласників багатоквартирних будинків; друковані засоби масової інформації та інформаційні агентства; адвокатські об'єднання; політичні партії; релігійні організації; інші юридичні особи.

Так, суб'єкти підприємницької діяльності підлягають державній реєстрації відповідно до норм Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року[1] (далі – ГК України), зокрема, статей 19, 45, 53, 58 та інших, а також відповідно до норм Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року[2] (далі – ЦК України) та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року № 755-IV (в редакції Закону України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII)[3].

Більшість із юридичних осіб, хоча і мають окремий статус, іншими словами – правовий статус, передбачений окремими законами України, реєструються у загальному порядку. Так, відповідно до статті 9 Закону України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року № 1087-IV[4] державна реєстрація кооперативу проводиться в порядку, передбаченому законом. У Законі України «Про кооперацію» не вказано, яким саме законом врегульовано порядок державної реєстрації кооперативу. У свій час була чинна постанова Ради Міністрів Української РСР «Про порядок державної реєстрації кооперативів (філіалів, відділень) та їх спілок (об'єднань) в Українській РСР» від 11 листопада 1990 року № 339[5]. Проте ця постанова втратила чинність. Тому наразі державна реєстрація кооперативів здійснюється на загальних підставах, зокрема, на основі норм ГК України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Проте адміністративні процедури державної реєстрації окремих юридичних осіб дійсно відмінні від загальних процедур. Так, державна реєстрація банків здійснюються згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV[6]. Зокрема, відповідно до пункту 9 статті 7 Закону України «Про Національний банк України» НБУ веде Державний реєстр банків. У частині 5 статті 7 Закону України «Про банки і банківську діяльність» так і вказано: державна реєстрація державних банків здійснюється відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Чи, наприклад, реєстрація органу самоорганізації населення здійснюється виконавчим комітетом відповідної ради (реєструючим органом) відповідно до статті 13 Закону України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року № 2625-III[7]. Проте до недоліків цієї статті (яка, до речі, має назву «Легалізація органу самоорганізації населення») можна віднести те, що досить багато важливих питань державної реєстрації у ній не передбачено. Так, не визначено порядок скасування державної реєстрації змін до установчих документів, порядок державної реєстрації припинення органу самоорганізації населення та не вирішені інші питання.

Причому це відноситься не тільки до реєстрації органів самоорганізації населення. Так, згідно

---

[1] *Господарський кодекс України 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 18-22, 144.

[2] *Цивільний кодекс України 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40-44, 356.

[3] *Закон про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 100, 3426.

[4] *Закон про кооперацію 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 5, 35.

[5] *Постанова про порядок державної реєстрації кооперативів (філіалів, відділень) та їх спілок (об'єднань) в Українській РСР 1990* (Рада Міністрів Української РСР). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1821-2003-%D0%BF>.

[6] *Закон про Національний банк України 1999* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 29, 238.

[7] *Закон про органи самоорганізації населення 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 48, 254.

статті 2 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 року № 2866-III[1] цей Закон регулює, поряд з іншим, порядок створення реєстрації об'єднань, асоціацій співвласників багатоквартирного будинку. У частині 14 статті 6 цього Закону вказано, що державна реєстрація об'єднання (асоціації) проводиться у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб. У відповідності до статті 28 цього Закону об'єднання (асоціація) вважається припиненим з дня внесення про це відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Ця стаття також передбачає окремі випадки ліквідації об'єднання. Проте у ній не вказано, чи проводиться реєстрація ліквідації об'єднання у випадку, наприклад, передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації).

Отже, на сьогодні необхідні адміністративні процедури державної реєстрації окремих юридичних осіб (банків, адвокатських об'єднань, політичних партій тощо), які відмінні від загальних процедур державної реєстрації, передбачених ГК України та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Проте у багатьох законах України спостерігаються прогалини у процедурах державної реєстрації, оскільки норми цих законів не у повній мірі врегульовують вказані норми, а посилання на загальні процедури державної реєстрації у них відсутнє.

Отже, варто запропонувати у законах України, які мають ті чи інші відмінності від загальних адміністративних процедур державної реєстрації, але не повністю врегульовані цими законами, передбачати бланкетні норми з посиланням на ГК України та Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Так, статтею 8 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV[2] було передбачено досить детальну державну реєстрацію фермерського господарства. Проте Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб» від 23 вересня 2010 року № 2555-VI[3] більшість із норм цієї статті було виключено або змінено, у результаті чого вона набрала наступного вигляду: «1. Фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою». На наш погляд, таку практику щодо скорочення адміністративних процедур державної реєстрації у окремих законах варто підтримати.

Певні проблеми адміністративних процедур державної реєстрації юридичних осіб та суб'єктів без статусу юридичної особи були вирішені після прийняття 26 листопада 2015 року Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» № 835-VIII[4]. Цим Законом Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» було викладено у новій редакції, а також внесено зміни та доповнення до ЦК України, законів України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-XII[5], «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР[6], «Про політичні партії в Україні»

[1] *Закон про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 2002, 10, 78.

[2] *Закон про фермерське господарство 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 45, 363.

[3] *Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 6, 41.

[4] *Закон про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 2, 17.

[5] *Закон про нотаріат 1993* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 39, 383.

[6] *Закон про місцеве самоврядування в Україні 1997* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 24, 170.

від 5 квітня 2001 року № 2365-III[1], «Про кредитні спілки» від 20 грудня 2001 року № 2908-III[2] та до інших. Нова редакція вже була предметом дослідження як і періодиці[3], так і на дисертаційному рівні[4].

Відповідно до Пояснювальної записки до проекту Закону[5] законопроект передбачає: передачу функцій з державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців органам місцевого самоврядування, держадміністраціям, нотаріусам та банкам (за органами юстиції залишається державна реєстрація громадських формувань); запровадження принципу екстериторіальності у межах всієї України; запровадження можливості подання електронних документів для проведення всіх реєстраційних дій та виконання інших завдань.

До позитивів нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» можна віднести уніфікацію процедур реєстрації для юридичних осіб, для фізичних осіб – підприємців та для громадських формувань без створення юридичної особи. Як що у старій редакції окремо було передбачено реєстрацію юридичної особи, реєстрацію припинення юридичної особи, реєстрацію фізичної особи, яка має намір стати підприємцем та реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, то у новій редакції Закону державна реєстраціє здійснюється за стадіями: подання документів, безпосереднє проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій, зупинення державної реєстрації та відмова у ній, формування реєстраційних справ тощо.

У зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» спрощено процедури державної реєстрації деяких суб'єктів. Зокрема, на сьогодні відповідно до статті 9 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI[6] для отримання статусу юридичної особи громадське об'єднання, що здійснює діяльність без статусу юридичної особи, за рішенням вищого органу управління може звернутися для проведення процедури реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», а раніше реєстрація громадського об'єднання передбачала окреме виконання адміністративних процедур, передбачених статтею 12 Закону України «Про громадські об'єднання».

У новій редакції вирішено колізії щодо державної реєстрації центрального органу виконавчої влади (далі – ЦОВВ). До цього у ст. 24-1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (яка мала назву «Особливості державної реєстрації центральних органів виконавчої влади») було визначено дещо відмінні від встановленого Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI[7] порядку державної реєстрації ЦОВВ. Зокрема, державна реєстрація новоутвореного та утвореного в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення ЦОВВ як юридичної особи здійснювалась у триденний строк з дня набрання чинності актом Кабінету Міністрів України про призначення керівника відповідного ЦОВВ. Тобто, про набрання чинності постанови Верховної Ради України про призначення міністра як про підставу здійснення державної реєстрації у статті 24-1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» не було вказано, що було прогалиною у законі, оскільки відповідно до частини 1 статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить, поряд з іншими, призначення за

[1] *Закон про політичні партії в Україні 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 23, 118.

[2] *Закон про кредитні спілки 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 15, 101.

[3] Печений, О.П. (2015) До питання про місце юридичних осіб публічного права в системі юридичних осіб. *Державне будівництво та місцеве самоврядування, 30,* 62-69; Ємельяненко, К. (2016). Реалізація нових повноважень органами місцевого самоврядування сільського рівня в процесі децентралізації: практичні аспекти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2*, 45-51.

[4] Брильова, О.В. (2016). *Правовий статус організацій роботодавців, їх об'єднань як суб'єктів трудових правовідносин:* дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса.

[5] *Проект Закону про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55405>.

[6] *Закон про громадські об'єднання 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 30, 1097.

[7] *Закон про центральні органи виконавчої влади 2011* (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України,* 27, 1123.

поданням Президента України Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України (пункт 12); призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України (пункт 18) та інші повноваження у сфері призначення керівників ЦОВВ. Крім того, до недоліків статті 24-1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» можна було віднести те, що цією статтею було визначено особливості державної реєстрації лише центральних органів виконавчої влади, в поза увагою залишилися особливості державної реєстрації інших органів державної влади, у тому числі місцевих органів державної виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування як юридичних осіб. Наразі ці колізії вирішені.

До позитивних моментів нової редакції можна віднести і внесення норм про адміністративне оскарження реєстраційних дій, відмови в державній реєстрації, бездіяльності державного реєстратора (розділ V нової редакції), оскільки у старій редакції була передбачена лише можливість судового оскарження (ст.ст. 27, 38, 44, 53 старої редакції).

Проте, не зважаючи на позитивні моменти, нова редакція Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» не позбавлена недоліків та проблемних положень, які потребують вирішення.

Зокрема, відповідно до преамбули Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» цей Закон регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців. На наш погляд, тут штучно сполучені різні види реєстраційних дій – щодо суб'єктів (юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб – підприємців) і щодо об'єктів (символіки юридичних осіб у випадках, передбачених законом). Проте вказаними у преамбулі відносинами нова редакція Закону не вичерпується. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» регулює також відносини з державної реєстрації таких суб'єктів як відокремлені підрозділи іноземної неурядової організації, представництва, філії іноземної благодійної організації (ст. 22), та таких об'єктів як всеукраїнський статус громадського об'єднання (ст. 24).

До вад нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» можна віднести і вживання терміну «громадські формування». Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону громадські формування – це політичні партії, структурні утворення політичних партій, громадські об'єднання, місцеві осередки громадського об'єднання із статусом юридичної особи, професійні спілки, їх об'єднання, організації профспілки, передбачені статутом профспілки та їх об'єднання, творчі спілки, місцеві осередки творчих спілок, постійно діючі третейські суди, організації роботодавців, їх об'єднання, відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій, представництва, філії іноземних благодійних організацій.

Проте вказана дефініція, крім цього Закону, вживається у досить обмеженому колі законодавчих актів (наприклад, ст. 11 Водного кодексу України від 6 червня 1995 року[1], ст. 22 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV[2], ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року № 1835-III[3]). Про недоцільність спроби введення в законодавчий обіг терміну «громадські формування» і штучне його поширення на суб'єктів, які за спеціальними законами мають спеціальний статус, вказувалось у і Висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, зокрема, що це невиправдано розширює предмет регулювання Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» в новій редакції.

На сьогодні при проведенні адміністративних процедури державної реєстрації філій, представництв, інших відокремлених підрозділів без створення юридичної особи існую певні

[1] *Водний кодекс України 1995* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 24, 189.

[2] *Закон про Державну прикордонну службу України 2003* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 27, 208.

[3] *Закон про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону 2000* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 40, 338.

особливості. Зокрема, відповідно до частини 6 статті 55 ГК України суб'єкти господарювання мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи. Право відкривати свої філії, відділення, представництва без створення юридичної особи для юридичних осіб передбачено не тільки ГК України, але й іншими законами України. Так, відповідно до статті 23 Закону України «Про кооперацію» кооператив має право відкривати свої філії, відділення, представництва без створення юридичної особи. Проте згідно частини 2 статті 58 ГК України відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації, хоча відомості про відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання залучаються до її реєстраційної справи та включаються до Єдиного державного реєстру в порядку, визначеному законом.

Отже, можна зазначити, що філії, представництва та інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи окремо не підлягають державній реєстрації, проте відомості про такі структури повинні залучатися до реєстраційної справи юридичної особи, яка їх відкриває, а також включаються до Єдиного державного реєстру.

Але існують суб'єкти, які мають намір та можуть здійснювати свою діяльність без статусу юридичної особи, при цьому потребують державної реєстрації, зокрема, певні громадські об'єднання (ст. 9 Закону України «Про громадські об'єднання»), структурні утворення політичних партій (ст. 11 Закону України «Про політичні партії в Україні»), постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору (ст. 7 Закону України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року № 1701-IV[1]) та інші. Крім того, існують певні суб'єкти, які можуть здійснювати свою діяльність без статусу юридичної особи, але яких не можна назвати громадськими формуваннями, наприклад, сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи (ст. 8-1 Закону України «Про фермерське господарство»). На наш погляд, всіх вказаних суб'єктів слід назвати «суб'єктами без створення юридичної особи», а не «громадськими формуваннями».

Висновки. Певні проблеми адміністративних процедур державної реєстрації юридичних осіб та суб'єктів без статусу юридичної особи були вирішені прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Нова редакція Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» має як позитивні моменти, так і проблемні питання, що потребують вирішення. На наш погляд, чинна назва – Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» може бути замінена на назву «Про державну реєстрацію юридичних осіб, суб'єктів без створення юридичної особи та фізичних осіб – підприємців». Преамбулу цього Закону можна викласти у наступній редакції: «Цей Закон регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, суб'єктів без створення юридичної особи та фізичних осіб – підприємців». У тексті Закону термін «громадські формування» слід замінити на термін «суб'єкти без створення юридичної особи» у відповідних відмінках.

References:

1. *Hospodars'kyy kodeks Ukrayiny 2003 [Economic Code of Ukraine 2003]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 18-22, 144. [in Ukrainian]
2. *Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny 2003 [The Civil Code of Ukraine 2003]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 40-44, 356. [in Ukrainian]
3. *Zakon pro derzhavnu reyestratsiyu yurydychnykh osib, fizychnykh osib pidpryyemtsiv ta hromads'kykh formuvan' 2015 [The law on state registration of legal entities, individual enterprises and civic formations in 2015]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny [Official Bulletin of Ukraine]*, 100, 3426. [in Ukrainian]
4. *Zakon pro kooperatsiyu 2003 [The Law on Cooperation 2003]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5, 35.* [in Ukrainian]
5. *Postanova pro poryadok derzhavnoyi reyestratsiyi kooperatyviv (filialiv, viddilen') ta yikh spilok (obyednan') v Ukrayins'kiy RSR 1990 [Resolution on the procedure of state registration of cooperatives (branches, departments) and their unions (United) in the Ukrainian SSR in 1990]* (Rada Ministriv Ukrayins'koyi RSR). *The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine* . <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1821-2003-%D0%BF>. [in Ukrainian]
6. *Zakon pro Natsional'nyy bank Ukrayiny 1999 [The Law on the National Bank of Ukraine 1999]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 29, 238. [in Ukrainian]

[1] *Закон про третейські суди 2004* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 35, 412.

7. *Zakon pro orhany samoorhanizatsiyi naselennya 2001 [The Law on self-organizing bodies of citizens 2001]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 48, 254. [in Ukrainian]
8. *Zakon pro obyednannya spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku 2001 [The Law on Condominiums 2001]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 2002, 10, 78. [in Ukrainian]
9. *Zakon pro fermers'ke hospodarstvo 2003 [The Law on farming 2003]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 45, 363. [in Ukrainian]
10. *Zakon pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo stvorennya yedynoyi systemy derzhavnoyi reyestratsiyi yurydychnykh osib 2010 [The law on amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the creation of a unified system of state registration of legal entities in 2010]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 6, 41. [in Ukrainian]
11. *Zakon pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro derzhavnu reyestratsiyu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib pidpryyemtsiv» ta deyakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo detsentralizatsiyi povnovazhen' z derzhavnoyi reyestratsiyi yurydychnykh osib, fizychnykh osib pidpryyemtsiv ta hromads'kykh formuvan' 2015 [Law on Amendments to the Law of Ukraine "On state registration of legal entities and private enterprises" and other legislative acts of Ukraine on decentralization of authorities on state registration of legal entities, individual entrepreneurs and civic formations in 2015]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 2, 17. [in Ukrainian]
12. *Zakon pro notariat 1993 [The Law on Notary 1993]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 39, 383. [in Ukrainian]
13. *Zakon pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini 1997 [The Law on local government in Ukraine in 1997]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 24, 170. [in Ukrainian]
14. *Zakon pro politychni partiyi v Ukrayini 2001 [The Law on Political Parties in Ukraine 2001]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 23, 118. [in Ukrainian]
15. *Zakon pro kredytni spilky 2001 [The Law on Credit Unions 2001]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 15, 101. [in Ukrainian]
16. Pechenyy, O.P. (2015) Do pytannya pro mistse yurydychnykh osib publichnoho prava v systemi yurydychnykh osib [On the place of legal entities of public law in the system of legal entities]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya [State building and local government], 30,* 62-69 [in Ukrainian].
17. Yemel'yanenko, K. (2016) Realizatsiya novykh povnovazhen' orhanamy mistsevoho samovryaduvannya sil's'koho rivnya v protsesi detsentralizatsiyi: praktychni aspekty [Implementation of new powers by local government of rural level of decentralization: practical aspects]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2,* 45-51. [in Ukrainian]
18. Bryl'ova, O.V. (2016) *Pravovyy status orhanizatsiy robotodavtsiv, yikh obyednan' yak sub»yektiv trudovykh pravovidnosyn [The legal status of employers' associations as subjects of labor relations]*: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.05 [Thesis for PhD degree in law]. Odesa. [in Ukrainian]
19. *Proekt Zakonu pro derzhavnu reyestratsiyu yurydychnykh osib, fizychnykh osib pidpryyemtsiv ta hromads'kykh formuvan 2015 [The project of the Law on state registration of legal entities, individual entrepreneurs and civic formations 2015]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine* . <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55405>. [in Ukrainian]
20. *Zakon pro hromads'ki obyednannya 2012 [The law on public associations 2012]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny [Official Bulletin of Ukraine]*, 30, 1097. [in Ukrainian]
21. *Zakon pro tsentral'ni orhany vykonavchoyi vlady 2011 [The law on the central authorities 2011]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny [Official Bulletin of Ukraine]*, 27, 1123. [in Ukrainian]
22. *Vodnyy kodeks Ukrayiny 1995 [Water Code of Ukraine 1995]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 24, 189. [in Ukrainian]
23. *Zakon pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrayiny 2003 [The law of the State Border Service of Ukraine 2003]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 27, 208. [in Ukrainian]
24. *Zakon pro uchast' hromadyan v okhoroni hromads'koho poryadku i derzhavnoho kordonu 2000 [The Law on citizens' participation in public order and state border in 2000]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 40, 338. [in Ukrainian]
25. *Zakon pro treteys'ki sudy 2004 [The law on arbitration courts 2004]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 35, 412. [in Ukrainian]

Pavlo Latkovskyi
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

HISTORICAL AND LEGAL CONDITIONS OF BUDGET CONTROL

First of all, to consciously penetrate the essence of budgetary control, it is necessary to understand how and on what basis was the emergence of budget control at all. Today there are many scientific works and papers on the subject by various authors from the most diverse corners of the world. Examining and analyzing the work of scientists can clearly trace the territorial contiguity of budgetary control. There are large differences in the model of budgetary control between, Europe and Asia, the UK and Indonesia, and examples can be set. In this article, most thoroughly reviewed the process need to establish control over budget funds and clarified how this process is developing according to the geographical location of countries on the world map.

Key words: budget, budget control, budget control history, authorities control the budget.

The establishment in Ukraine of social and legal state principles and relevant financial management, strengthening the position of different ownership forms, filling the revenue part of the budget, necessitates an adequate system of budgetary control. It is clear that effective budgetary control is able to pour into various areas of public financial activities.

Time of budgetary control process associated with social work, legal nature which necessitates management. The first known current authorities - counting department appeared in ancient China over 3,000 years ago. In Europe, the first by monitoring the funds can be considered the classic form of French Chamber of Accounts (1318), regular auditing organization Belgium (1386), The National Audit UK (1120).

Independent government institutions that monitored budget execution in Europe emerged later. For example, in Prussia - in 1714 was created by the General Chamber of Accounts in the Czech Republic - in 1761 -Imperial Accounting Chamber, in Austria-Hungary - in 1768 - the Imperial-Royal High Court audit in Poland - in 1808 - Main counting Chamber Duchy of Warsaw, in Spain - in 1828 - the Court of accounts in Turkey - in 1862 - accounting Supreme Council of the Ottoman Empire in Romania - in 1864 - the Supreme Court of audit[1].

Institutions financial control, which research scientists pay attention and practice, based on various criteria, in the modern sense appeared much later[2]. So, after the First World War had created a model of independent financial control as a method of control for the highest executive power, and especially for the state budget. A special activation process of applying such a model audit received in the last quarter of the 20th century. According to the Ukrainian researchers this was due to many factors, including the democratization of society, the emergence of new democracies, globalization of many social and economic problems harmonization process in Europe.

Integration processes in financial control led to the joint efforts of government officials monitoring the implementation of the budget in order to exchange experiences in this area. This union was manifested in the fact that in October 1977 at the IX Congress of the International Association of Supreme Audit Institutions in the Lima Declaration adopted guidelines for financial control.

Lima Declaration - a fundamental document that takes into account the differences in systems of financial control, financial control points to place in the system of separation of powers and the level of development in some countries. It is the most concentrated form of foundations formulated the legal structure and the nature of the Accounting Chamber. It provides that independent bodies of the state budget and financial control are an attribute of democracy, a must-management of public funds. Emphasizes the need to consolidate in law the institutional, functional and organizational independence of financial control, which is the legality, objectivity, transparency and consistency of control.

It should be noted that the Lima Declaration contains no specific recommendations for favoring a

[1] Марцеляк, О.В., Коломієць, Ю.М., Зубенко, Г.В. (2006). *Спеціалізовані органи парламентського контролю в Україні: статус і функціонування*. Харків: ТОВ "ПРОМЕТЕИ-ПРЕС", 268.

[2] Савченко, Л.А., Ярмак, І.М. (2016). *Проблеми правового закріплення принципів фінансового контролю*. Київ: Центр учбової літератури, 6-10.

particular organizational structure of control. From the perspective of international law, it is only a recommendation, but its importance and impact on the creation and development of supreme audit institutions in countries not be underestimated. The provisions of this international instrument included in the basis of a constitutional and legislative framework for financial control of many states.

Subjectively, there are three global model of budgetary control:

- Napoleon - the essence of which is to determine compliance adopted executive and accountable to the organizations making laws and regulations (France, South America, Latin American colonies in Africa)
- Westminster model, driven publicity as the basic principle of (UK, Canada);
- Peer model presented few in number control committee headed by the chairman, who is the master controller (Indonesia, South Korea, Japan, Asia)[1].

Based on the names of these models, historical path traced their origin. Thus, Napoleonic model becomes clear that the main reformer control over budget spending that time was the famous Napoleon Bonaparte, the French emperor in 1804-1815 years. It was under his rule and revolution was reformed basic fundamental framework for budgetary control, not only on the territory of the French Republic, but also in the territories conquered his country. The Westminster model was created based on the Westminster system - a democratic parliamentary system based on the example of Great Britain. Start using it put Canadian provinces and Australian colony of Great Britain in the middle of the XIX century. Unlike the unwritten British constitution, most countries with a Westminster system have it enshrined in their constitutions written[2]. Collegialcontrol model was created based on political and ideological convictions countries where primary oversight of budget funds entrusted to the Special Committee.

Exploring the historical development of control over budget funds of foreign countries, it should be noted that it is extremely important for Ukraine.

So, thanks to the French experience of budgetary control Ukraine has a system of budgetary control. Today France is quite similar to Ukraine not only territorial size and population. Thanks to the experience of the French treasury services budget in Ukraine there are fairly similar system of control over budget funds, as in Ukraine French model has the Accounting Chamber, which directly control the use of budget funds in both countries; France are the same principles of national formation and implementation of state and local budgets (annually, unity, universality, balance, specialization); budget control system measures the two countries are quite similar.

In order to fully emphasize the similarities of these two systems, you need to understand how is the budget control of the two countries. For example, today the budget control in France made a prefect, Treasury and Accounting Chamber. Function prefect on budgetary control is the mandatory examination of the decision on the budget in light of the relevant legislation, namely the deadlines prescribed by law for the adoption of the budget, balance the budget, taking into account debt last budget period, compliance with the rules of lending budget. The Treasury France endowed with special rights for operations with revenues and expenditures of the State Budget and budgets of communities to conduct accounting, control over the preservation of values and decisions on the disposal of the budget. The Treasury reports to the Accounting Chamber on the budget. Control of the Treasury for public funds made in three areas: financial control, internal control, internal audit.

In Ukraine there is no authority that can directly examine already adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine decision approving the state budget, such as the prefect in France. Approved by the Verkhovna Rada of Ukraine of the decision on the State Budget of Ukraine for submission of the respective draft Cabinet of Ministers of Ukraine will not be assessed any of the bodies. However, the feasibility and reasonableness use of the state budget of Ukraine, control over compliance budget legislation, control of compliance submitted by the Cabinet of Ministers of Ukraine draft State Budget of Ukraine follows a number of organs, including the Accounting Chamber of Ukraine[3], the Verkhovna Rada of Ukraine on Budget Ministry of Finance of Ukraine[4],

[1] Марцеляк, О.В., Коломієць, Ю.М., Зубенко, Г.В. (2006). *Спеціалізовані органи парламентського контролю в Україні: статус і функціонування*. Харків: ТОВ "ПРОМЕТЕИ-ПРЕС".

[2] Вестмінстерська система. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія.* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вестмінстерська система>

[3] *Закон про Рахункову палату 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (2015, July, 02).

[4] *Положення про Міністерство фінансів 2014* (Кабінет Міністрів України. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF/paran8#n8>.

the State audit Service of Ukraine[1] and the State fiscal Service of Ukraine[2].

With regard to audit the budget, then the authority vested in both accounting chambers France and Ukraine. The Chamber France oversees the budget process and provides prefect suggestions for improvement. That is, the Accounting Chamber is to correct the mistakes made in the adoption and implementation of budgets. Undoubtedly, the French system of control is not a «standard of excellence» as the French recognize themselves, and is in constant reform. However, we must admit the fact that it is much better from our national model. Every country in the world uses its own approach to budget planning and execution, given the specificity of the national economy and modern conditions of social and economic development. However, each country seeks to improve the efficiency of budget funds and ensure the completeness of the objectives for which the funds allocated. Thus, in economically developed countries is a constant improvement of budgetary control, put new tasks and introduced new methods of its implementation. Therefore, the study of foreign experience is very valuable for Ukraine, but its effective use is possible only with regard to historical peculiarities and national interests.

Having studied and thoroughly analyzed the international experience of budgetary control, more accurate typing wide range of organizational types of control systems can take place as a territorial division of states, and the features of the legal systems of other countries, while stressing the administrative model (USA, UK, Canada, Australia, Israel, Malaysia, Thailand) model in the form of the Accounting Chamber (France, Italy, Germany and other European countries) and management control in government (Sweden, Finland).

In countries with Anglo-Saxon system of law and legal systems that tend to it, dominates monocratic administrative structure or control system. In these countries to control hierarchically organized structures created under the leadership of president or general auditor. An alternative to the administrative control system is a model in the form of the Chamber. The feature of this model is to control complex procedures provide material and financial interests. These approaches have very positive experience for the development of budgetary control in Ukraine. However, it is appropriate to note that Ukraine, focusing more on the European model must take into account the history of previous development, national traditions and projected trends in socio-economic development. Therefore, the most appropriate model for Ukraine in the form of budgetary control Court of Auditors, which primarily will improve the efficiency of public administration and budgetary prevent abuse.

In most countries, is the centralization in control of the budget process that promotes fiscal discipline. Parliamentary control is normally carried out by independent audits of government accounts and departmental operations independent auditor on behalf of the legislature and its committees created for this purpose. Parliament must approve the final audit report and the report of the Supreme Audit Institution (SAI)[3]. In this respect, quite illustrative is the Dutch experience. As the Dutch Parliament annually consider and adopt 16 laws sectoral budgets and the seven laws of funds[4]. Budget execution is verified annually. Each minister is responsible for the regular, efficient and effective performance. At the end of the fiscal year sectoral ministries make their annual accounts together with the audit report sent to the Ministry of Finance. Office of Internal Audit Ministry of Finance considers the annual financial statements of each ministry, forms the central government annual financial report and the auditor's report and sends them to the National Audit Court (US). As we see in the Netherlands internal audit responsibility of the Ministry of Finance and line ministries, the structure of which operate their own units for internal audit and budget control and auditing on behalf of Parliament (external audit) take us, which consists of independent experts. So, budget control in the Netherlands aims to find out whether the Ministry has reached the set goals within the allocations as well - whether with the political commitments made, contributing to achieve the objectives of fiscal policy for the efficient use of public funds. Approximation of Ukrainian society to the living standards of European countries put on the agenda of one of the priority issues of budget reproduction process of democratic and market principles. The current until recently in Ukraine budgeting

[1] *Про утворення Державної аудиторської служби України 2015* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/868-2015-%D0%BF>.

[2] *Положення про Державну фіскальну службу України 2014* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

[3] Басанцов, І.В. (2008). *Державний фінансовий контроль: регіональні аспекти*. Київ: Видавничий дім "Корпорація", 195.

[4] Стефанюк, І.Б. (2009). Нідерландська система фінансового контролю та її зв'язок з бюджетним процесом. *Фінансовий контроль, 47*.

practices do not ensure transparency, openness and flexibility of the budget process, creating conditions for ineffective use of budget funds irresponsibility of authorities on the results, the violation of basic economic principles - efficiency, independence and effectiveness.

State collegial body, which is the Accounting Chamber of Ukraine, on behalf of the Verkhovna Rada of Ukraine controls the flow of funds to the State Budget of Ukraine and usage. This body, whose activities are based on the principles of legality, independence, objectivity, impartiality, transparency and impartiality accountable to the Parliament of Ukraine and regularly inform about the results of their work[1].

Legislative Chamber does not have the status of the Supreme Audit Institution, and hence the relevant authority, organizational and coordinating functions, and extensive regional system guarantees full independence (meaning by European standards). In recent years, the Chamber has made that in the exercise of its authority is independent of any improper influence, pressure or intervention. Unlawful interference with the Accounting Chamber powers granted by law prohibited and punishable in accordance with the law. The work of the Chamber applies the basic principles of the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI), the European Organization of Supreme Audit Institutions (EUROSAI) and International Standards of Supreme Audit Institutions (ISSAI) in the part that does not contradict the Constitution and laws of Ukraine.

The powers assigned to the Accounting Chamber of Ukraine Constitution, proceedings are carried out through measures of public external audit (audit), which is provided by the Accounting Chamber through financial audits, performance audits, examination, analysis and other control measures.

The financial audit is to verify, review and evaluation of accuracy of, completeness, reliability of accounting and reporting of revenues and expenditures, establishing the actual state of affairs regarding the intended use of budgetary funds, compliance in transactions with budget funds. Audit efficiency involves the installation of the actual situation and provide estimates of the timeliness and completeness of revenue, productivity, efficiency, economical use of budget funds managers and recipients, legality, completeness and timeliness of decision-making participants in the budget process, the state of internal control of budget funds. Evaluation of the performance of budgetary funds involves establishing the ratio between the performance of the managers and recipients of budget funds and used to achieve these results the budget. Evaluation of the effectiveness of budget funds involves setting the degree of compliance of the actual performance of the managers and recipients of budget funds planned results. Evaluation of economical use of budgetary funds involves the installation of state achieving managers and recipients of funds planned results by using the minimum amount of the budget or achieve maximum results while using a certain amount of budget funds[2].

A new law, along with the benefits, including consolidation measures of state external financial control (audit), and the regulation of financial independence Chamber and the Accounting Chamber of financial audits and performance audits, there are a number of shortcomings, including the legal identification of external public financial control and audit, lack of tasks and functions of the members of the House and controlled entities, the uncertainty between the Accounting Chamber of law enforcement and judicial authorities.

The focus on efficiency and the end result - this is the approach used in budget planning developed countries, including the EU, USA, Canada, Australia, New Zealand[3]. Given the experience of foreign countries, we can state that today the main goal of the restructuring of the control system must change the ideology of the budget process, and hence control, aimed at the result, not the process, that perform certain tasks and obtain concrete results on the basis of effective formation and use of budgetary resources. Focusing on performance is not a simple revision of budgetary processes and process change management style and control behavior in the public sector. Budget planning, results-oriented, containing items such as decentralization of budget accountability, tracking performance, efficiency spending and managerial independence and responsibility. Ukraine has already taken the first steps in this direction, since the 2003 State Budget of Ukraine is formed and implemented by the program-target method using budget programs, and adopted, we can say, revolutionary for State Audit Service of Ukraine (until October 2015 - State

[1] *Закон про Рахункову палату 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

[2] *Закон про Рахункову палату 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

[3] Бариніна, М.В. (2008). Органічний закон: інновації у внутрішньому контролі Франції. *Фінансовий контроль, 60.*

financial inspection earlier - audit Service) regulatory document defines a new layer of authority. State Audit Service of Ukraine is authorized to organize and audit of budget programs responsible for opinions concerning budget programs. However, it is through the State Audit Office has fully implemented the principle of transparency of the budget process, as this authority shall issue special bulletins on the audit of budget programs[1]. It should be noted positivity of order, because, for example, in France, of the budgeting practices introduced only from 2006, with the enactment of the Organic Law (LOLE), although it was adopted in August 2001. However, borrowing the French budgetary control experience is quite valuable for Ukraine, as Ukraine and France almost the same territory and population; French experience in treasury services budget is the basis of financial relations in Ukraine; Organic law, as in Ukraine, provides for creation of programs, policies, objectives and indicators for which the allocated some budget resources; France are the only national principles of formation and execution as state and local budgets, which include annually, unity, universality, balance specialization. According to the latest model of budgetary control in France, as mentioned above, made prefect Treasury and Accounting Chamber.

Unfortunately, the system of budgetary control in Ukraine has not built properly. Due to the historical experience of other countries can easily understand that control of budget funds in Ukraine involved are not fully exercised exclusively by the legislative and executive branches. Adding control of other groups to participate in monitoring the budget funds (public and judiciary) is necessary and a priority for the implementation of budgetary control in Ukraine in full. Participation of the judiciary and the public in the budgetary control is mandatory in the European perspective of Ukraine.

References:

1. Barynina, M.V. (2008). Orhanichnyy zakon: innovatsiyi u vnutrishn′omu kontroli Frantsiyi [Organic Law: innovations in internal control in France]. *Finansovyy kontrol' [Financial control],* 59-63 [in Ukrainian].
2. Basantsov, I.V. (2008). *Derzhavnyy finansovyy kontrol': rehional'ni aspekty [State financial control: regional aspects].* Kyiv: Vydavnychyy dim "Korporatsiya" [in Ukrainian].
3. *Zakon pro Rakhunkovu palatu 2015 [The Law on Accounting Chamber 2015]* (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (2015, July, 02). [in Ukrainian].
4. Martselyak, O.V., Kolomiyets′, Y.M., Zubenko, H.V. (2006). *Spetsializovani orhany parlament·s'koho kontrolyu v Ukrayini: status i funktsionuvannya [Specialized agencies of parliamentary control in Ukraine: status and functioning].* Kharkiv: TOV "PROMETEY-PRES" [in Ukrainian].
5. Oliynyk, D.S. (2006). Detsentralizatsiya upravlinnya mistsevymy byudzhetamy po-frantsuz′ky [Decentralization of local budgets from French]. *Finansovyy kontrol' [Financial control],* 50-53 [in Ukrainian].
6. *Postanova pro zatverdzhennya poryadku provedennya Derzhavnoyu finansovoyu inspektsiyeyu, yiyi terytorial'nymy orhanamy derzhavnoho finansovoho audytu vykonannya byudzhetnykh prohram 2004 [Decision on approval of the order for State Financial Inspection, its territorial bodies to conduct State Financial Audit of budget programs 2004]* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF>. [in Ukrainian].
7. *Polozhennya pro Ministerstvo finansiv Ukrayiny 2014 [Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine 2014]* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF/paran8#n8>. [in Ukrainian].
8. *Polozhennya pro Derzhavnu fiskal'nu sluzhbu Ukrayiny 2014 [Regulation on the State Fiscal Service of Ukraine 2014]* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>. [in Ukrainian].
9. *Pro utvorennya Derzhavnoyi audytors'koyi sluzhby Ukrayiny 2015 [On establishment of the State Audit Office Ukraine in 2015]* (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/868-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].
10. Savchenko, L.A., Yarmak, I.M. (2016). *Problemy pravovoho zakriplennya pryntsypiv finansovoho kontrolyu [The problem of legal fixation of priciples of financial control].* Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
11. Stefanyuk, I.B. (2009). Niderlands′ka systema finansovoho kontrolyu ta yiyi zv″yazok z byudzhetnym protsesom [Dutch system of financial control and its connection with budgetary process]. *Finansovyy kontrol' [Financial control],* 46-49 [in Ukrainian].
12. Vestminsters'ka systema [Westminster system]. *Vikipediia. Vil'na entsyklopediia [Wikipedia. The free encyclopedia].* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вестмінстерська система> [in Ukrainian].

[1] *Постанова про затвердження порядку проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм 2004* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* < http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF> (2004, серпень, 10).

Yaroslav Sydorov, PhD in Law
Zaporizhzhia National University, Ukraine

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS REGARDING LEGAL REGULATION OF ACTIVITY OF AGRARIAN HOLDING COMPANIES IN UKRAINE

This article aims to consider theoretical and practical aspects of legal regulation of agrarian holding companies in Ukraine; it also shows advantages and risks of large agrarian businesses. The author defines organizational and legal peculiarities of agrarian holdings, their competitiveness and contribution into development of domestic agricultural sector, specifics of investment activity and role in socio-economic development of rural areas and ensuring food security of a state. The necessity to strengthen public-legal principles in regulation of the above-mentioned sphere of social relations is stressed in this article. The paper also analyzes and summarizes works of different scientists, who reveal the peculiarities of legal regulation of holding's activity in the agrarian sphere. It was concluded that there is an urgent need to regulate peculiarities of legal status of agrarian holdings as business entities.
Key words: agrarian organizational and management relations, agrarian holding, food security, agriculture, socialization of law, holding company.

The issue of incipience and activity of agrarian holding companies is relatively new and one of the most urgent for domestic legal science nowadays. The Strategy of development of agriculture and rural areas for 2015-2020, recently developed by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, states: "process of consolidation of the land use which the last ten years took place in Ukraine, led to emergence of large, vertically integrated agrarian holding companies. The number of corporate agricultural enterprises declined sharply from nearly 17,700 in 2004 to 14,724 in 2013. A growing number of these enterprises came under the control of agrarian holding companies, created for different purposes, having different sizes, specialization, organizational and legal forms, but have common characteristics. In 2014, agrarian holding companies processed more than 6 mln. ha. of agricultural land in Ukraine (27 percent of total agricultural land). Agrarian holding companies produced about 21 percent of total gross agricultural production of the country in 2012, including 18.7 percent of total crop production and 24.8 percent of total livestock products".[1]

In recent decades, active development of large agrarian business was conditioned by several objective and subjective factors. Firstly, after a period of prices decline for agricultural products (which began in the seventies of the last century with the so-called "green revolution") started and continued global trend towards increased demand and prices for agricultural products and foodstuffs. Secondly, globalization of economics and law intensified integration processes in international trade and finance, accelerated movement of capital and resources, enhanced role and importance of transnational companies that invest in agricultural sector, including Ukrainian. Thirdly, emergence and development of agrarian holding companies was contributed by internal factors, mainly by development of market relations and the reform of agricultural sector of the economy (including agrarian law), which promoted a significant accumulation of land, financial and human resources, that allowed to improve the efficiency of agriculture in domestic and foreign markets and recognize businesses and agrarian holding companies as the most effective agents of agrarian relations.

However, expert community expresses pessimistic views on "quasi-market" economy and non-system reforms as factors for emergence of agrarian holding companies, whose activity is evaluated negatively. Thus, O. Borodina and I. Prokopa believe that the results of transformation processes in the agricultural sector of Ukraine occurred to be opposite to expectations. One of the main tasks of the agrarian reform was to involve a real investor, but it turned to Ukrainian agricultural into expansion of big business,

[1] Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки (проект). *Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України*. <http://www. minagro.gov.ua /node/16025> (2016, червень, 25).

and the market economy, deformed by mass corruption and dominant motivation for "fast money", has formed a specific model of agricultural sector, which hallmark is its dual organizational structure. Within this structure two types (sectors) of manufacturers are distinguished: corporate (agricultural holding companies, vertically integrated structures, business partnerships, etc.) and individual (real farmers and farms of population). This duality hides unequal position of different types of producers; relations between them acquire antagonistic traits, which are manifested in monopolization of resource markets by corporate sector; this especially takes place in financial sector, sales channels (value chains), favorable prices, means of state support and influence on state agrarian policy[1].

V. Chopenko claims that Ukrainians have lost not only traditions of growing and producing agricultural products, but also respect for its lands, bread, private economic activity. Politics of the current government returns these traditions in a distorted form: rich minority has the ability to buy larger shares of land and peasant majority has to serve this minority. According to V. Chopenko, some businessmen and politicians are interested in privatization of land, but not in the situation of village and its inhabitants. Thus, agrarian holding companies are nothing like a monopolistic, illegal formation, which harms interests of the state.[2] In the opinion of V. Lanovyi, Ukraine now is in transition, when landowners have not yet become "oligarchs" - those who work in five sectors, have 10 companies in each, subordinated media, MPs, government bonds and several football clubs. Landowners have not become an established oligarchy, but they left just one step. It is only in order to influence the government. It is important that business executives were major entrepreneurs. The oligarchs will try to destroy farmers, because they need larger markets. Large enterprises have already started to form a monopoly on processing plants, oil production and will dictate the rules for sunflower producers. Thus, V. Lanovyi states, village economy is seized[3].

Thus, evaluation of agricultural holdings is debatable, but indisputable is the fact of increase of their role and value as actors of agrarian relations. It should also be emphasized that agrarian lobby is gaining more weight that can influence the state agrarian policy and legislative process. In this context, the agrarian-legal science has the task of more professional and deep study of agricultural holding companies, their relationships with the state and main directions of their legal regulation.

Gradually, increasingly more agrarian science scholars turn their views to problems of legal regulation of these units (eg, H. Aliyeva, V. Yermolenko, P. Kulinich, V. Semchyk, V. Urkevych, etc). Attention to activities of large agribusiness has increased among representatives of economic theory (woks of V. Andriichuk, S. Demianenko, T. Zinchuk, M. Kropyvka, P. Sabluk, A. Suderikin and others). Analysis of doctrinal and publicistic sources of legal and economic orientation suggests the existence of different approaches to agrarian holding companies importance for food security and rural social sphere. The attention of scientists is focused on organizational and legal features of agrarian holding companies, their competitiveness and contribution into development of domestic agricultural sector, specifics of investment activity and role in socio-economic development of rural areas. These issues of activity of agrarian holding companies are the most relevant and require analysis by agrarian-legal science both at theoretical and practical levels of government and legal regulation, which can be defined as the purpose of this research paper.

As it was already indicated, agrarian holding companies are relatively new subjects of agrarian relations, so because of well-known inertia of law they are not yet subjected to adequate legal regulation. Currently, the Commercial Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On holding companies in Ukraine" of March 15, 2006, contain just general provisions on holding companies, excluding specific of operation of agrarian holding companies, which, by the way, were created not in the form of a classic holding company, but through mechanisms of merger and acquisitions of agricultural enterprises, mainly through a concession of rights to lease agricultural lands.

Accordingly, there are following organizational features of agrarian holding company: 1. Deep specialization in activity of organizational components in which parent company (registered in offshore

[1] Прокопа, І., Бородіна, О. Яка модель агросектору потрібна Україні? *Газета Дзеркало тижня*. <http: // www. gazeta.dt.ua/ECONOMICS/yaka_model_agrosektoru__neobhidna_ukrayini.html> (2016, червень, 25).

[2] Костюк, Б. Українську землю ще можна врятувати – експерти ООН і Світового банку. *Радіо Свобода.* <http: // www.radiosvoboda.mobi/a/24788212.html> (2016, червень, 25).

[3] Лановий, В. Про небезпеку перетворення агробаронів у «закінчених олігархів». *Сайт AgroPolit.com.* <http: // agropolit.com/blog/64-pro-nebezpeku-peretvorennya-agrobaroniv-u-zakinchenih-oligarhiv> (2016, червень, 25).

zone) specializes in financial and investment activities; its main enterprise is a trader specializing in marketing and trading activities; subsidiaries and affiliates specialize in processing and storage of agricultural products; and a foundation of agrarian holding company is absorbed or controlled agricultural enterprises. 2. Implementation of agricultural production in scattered rural areas (districts, regions) and leased lands. A significant part of them do not register subsidiaries in placements of leased land, and convert absorbed agricultural enterprises in structural units.[1]

Undoubtedly, it is difficult to overestimate effectiveness of big agrarian production. According to the National Center "Institute of agrarian economy" agrarian holding companies produce today a fifth part of agricultural products and this portion is growing every year. Positive sides of agrarian holding companies are investment and innovation direction of their activities. Experts estimate that market value of public economic agro-food companies and the opportunity to enter international financial market is growing. Thus, according to Fitch Ratings analysts, Ukrainian agrarian holding companies may attract 20-30 billion dollars in the next 5-10 years.[2]

In turn, investment opportunities increase innovation component of agrarian holding companies, allow actively update production facilities, implement and use the latest technology, re-equip technical and technological equipment, concentrate better staff and constantly improve their skills, investing in staff training. All this contributes to both the intensification of agricultural production and increase its volume and improve the quality of agricultural products produced holdings, ensuring their competitiveness in the domestic and foreign markets. Among all agrarian subjects only agrarian holding companies have the largest share of agricultural exports, which in turn is one third of foreign exchange earnings in the country's economy (according to the government); this is especially relevant in light of the Strategy to develop agriculture and rural areas in 2015-2020 and course to export-oriented agriculture.

However, the strategy of increasing export volumes is not unanimously supported. Thus, according to M. Kalinchak, it indicates a strong desire to solve problems of the state budget due to exclusion of peasants from the land, extension of exports of agricultural and processed products by agrarian holding companies, ignoring the needs of population living in rural areas. Because such growth rates can only be provided by active support of agrarian holding's growth, while small farms can not provide so "striking" results. M. Kalinchak concludes that to develop strategies for agricultural sector, without consideration monopolization of lands by dozen owners, and thus to monitor savagery of the countryside, is, to say the least, inhumane towards people; he notes that developed countries, first of all, reach full sufficiency of its own population with food and only thereafter increase exports of agricultural and processed products[3].

So, activity of agrarian holding companies can not be absolutely positively assessed; it generates some negative effects and risks, a number of which is related to the worldwide trend to concentrate production in agriculture. Thus, over the pages of The Guardian European experts have expressed their concerns about large-scale seizure of agricultural lands in Europe by speculators, reach foreign buyers and different funds.First of all, it is a question of "land activity" of Chinese corporations, Middle East nouveau riche, various international hedge funds and Russian oligarchs who have purchased huge tracts of European land in a private form of ownership. According to research of International Institute Via Campesina and other organizations, a half of all agricultural land in the EU is now owned by only three percent of large farms, which size is over 100 hectares.

In some EU countries, land ownership has become just as unequal as in Brazil, Colombia or the Philippines. The concentration of land ownership is accelerated in Germany, where compared to 1 million 200 thousand landholdings in the 60-ies, now remains only slightly less than 300 thousand farms. This occurs in Italy and France. In the UK, 70 percent of the land is owned by less than one percent of the population. This trend is noticed by experts from Europe and Ukraine, where 10 giant agrarian companies hold up to 3 million hectares of land and only one oligarch in Ukraine has more than half a million hectares of land. Chinese corporations are buying up land in Bulgaria, rich Middle East businessmen – in Romania.

[1] Лупенко, Ю.О., Кропивко М.Ф. (2013). Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*, *7,* 6-7.

[2] Лупенко, Ю.О., Кропивко, М.Ф. (2013). Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*, *7*, 10.

[3] Дубровик, А., Калінчак, М. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України: чи існує вона? *День. Kyiv.ua.* <http: // day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/strategiya-rozvitku-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-ukrayini-chi-isnuie-vona> (2016, червень, 25).

Gradually Europe gets all the same agrarian problems as Africa, South America and Asia. In Europe, particularly in Spain and Austria, increasingly more young people protest against dominance of large estates of land. Experts blame EU politicians in this process, who legislatively allowed such a dangerous concentration of land in one hands[1].

Here is another example. This year, reportedly to Reuters, the Australian government has blocked a deal to sell the company S.Kidman & Co, which is one of the major national farmers, to Chinese investors, declaring that this agreement is not in the national interests[2]. As for Ukraine, according to economic experts, abovementioned processes in Ukraine (as in most post-Soviet countries) can be named overconcentration of production[3].

The latter, according to experts, can lead to establishment of latifundia in private and rental form, a threat to "enslavement" by lasting lease agreements, loss of independence and transformation into a dependent associated structures of processing industry, monopolism in food markets, creation of a "pyramid" of ownership with hardly recognizable principal owner, expansion of foreign capital. In addition, using fairly long time strong government support and promotion of corporate sector of agricultural economy to increasing their own economic and political weight, agrarian holding companies have not contributed into social development of rural areas, and focusing on growing of paid back and export-oriented crops together with non-compliance of environmental requirements increase the level of environmental threat.

The possibility to optimize taxation of associations and growth of agrarian lobbies consisting of large agribusiness' owners in the absence of a clear state policy in this area increase the risks for social welfare in village (emergence of surplus labor and loss of jobs, establishment of low wages, lack of appropriate funding for social infrastructure, etc.).

It should be noted that some of the big agribusiness (for example, such holdings as Astarta-Kyiv, Ukrzernoprom, SvarohVestHrup, Nibulon) implement specific directions of socio-economic support for rural areas, in particular: creation of new jobs, help for kindergartens, schools, orphanages, nursing homes, churches, funding initiatives of local communities to address social issues and other activities. We should positively assess the practice of some agrarian holding companies to make Agreements on social responsibility and Agreements on social partnership.

At the same time, researchers point to aggravation of social problems with the advent of holdings to agriculture sector; occurred a situation of co-existence of marginal degrading village and effectively working enclaves. In addition, support for rural territories is usually charitable in nature and can be performed as once-only so and systematically. These activities are carried out at discretion of such associations, which means their optionality. Of course, these measures are approving, but unfortunately we have to state non-universality of such support[4].

Economic interests of agrarian holding companies are based on enhancing competitiveness of agricultural production and maximum profit from agriculture and related activities; these will have specific social content only when they will be combined with the growth of rural population and social, ecologically safe environment for it. Contribution of holdings in social development of rural areas is primarily in strengthening economy of rural areas, increasing the level of rent for land use and payment to employees, creating jobs for residents of rural areas, development of social infrastructure of these areas, formation of revenues to state and local budgets[5].

---

[1] Vidal, J. Land 'grabs' expand to Europe as big business blocks entry to farming. *The Guardian*. <http: // www. guardian.co.uk/global-development/2013/apr/17/land-grabs-europe-big-business-farming?INTCMP=SRCH> (2016, червень, 25).

[2] Австралія відмовилася продати землю китайцям – угода не відповідає національним інтересам. *УНІАН. Інформаційне агентство.* <http: // economics.unian.ua/other/1334701-avstraliya-vidmovilasya-prodati-zemlyu-kitaytsyam-ugoda-ne-vidpovidae-natsionalnim-interesam.html.> (2016, червень, 25).

[3] Андрійчук, В.Г. (2009). Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. *Економіка АПК, 2*, 3-10.

[4] Судерікін, А.М. Роль агрохолдингів у соціально-економічному розвитку сільської території. *Бібліотека ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана.* <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1174/1/Suderkin.pdf.>. (2016, червень, 25).

[5] Лупенко, Ю.О., Кропивко, М.Ф. (2013). Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*, *7,* 5-20.

A steady trend of recent years is public awareness of the need to "socialization" of economic system (in political science circles have become increasingly popular thesis about "socialism as the upward trend of our time"), which involves increasing role and importance of state involvement in regulation of social and economic relations, and therefore, resolving the issue of effective legal support to these processes. For agricultural sector, considering its importance for food security, it is particularly important and hence the need to strengthen public component of agricultural organizational-management relations, including measures to limit negative impact of large agribusiness on the process of law-making and law enforcement. Through regulation of agrarian relations, the state should provide the full range of real public interests of society, as realization of public interests is a prerequisite for realization of private interests.

Current regulation of agrarian holding companies is far behind the realities and does not provide balance of public and private interests. We should support proposal, expressed by the experts of agricultural law, on the need for special regulations concerning operation of agrarian holding companies[1] and development and adoption of the Law "On agrarian holding companies in Ukraine", which is to emphasize the features of legal status of these formations [2].

Thus, global conditions at food markets and processes of international economic integration (external factor), and increased development of market relations against the backdrop of some uncertainty in state regulation of agrarian sphere (internal factor), led to the emergence and rapid development of large agribusiness. On the one hand, we must recognize that activity of agrarian holding companies is crucial in ensuring competitiveness of agricultural products on the internal and external markets, and therefore the state should make every effort to create transparent and effective rules for working and saving motivation of big business. On the other hand, regulation of agrarian holding companies should provide measures to minimize negative effects of their activities, which can be classified for:

1) elimination of a threat for monopolization of land and "overconcentration of production" (e.g., determining maximum amount of land for individual holdings within a single administrative unit);

2) improvement of fiscal policy on agrarian holding companies (prevention of abuses in tax optimization, establishing the need to participate in formation of local budgets by making tax payments of eligible tenants);

3) strengthening of socially-oriented component in work of agrarian holding companies and supporting of rural development (affirming the right for prior employment for a landlord, introduction of the norm for number of jobs, etc.).

References:

1. Yedyuna kompleksna strategiya rozvyutku sil's'kogo gospodarstva ta sil's'kyuh teryutoriy na 2015-2020 roky (proekt) [The only integrated strategy for the development of agriculture and rural areas in 2015-2020, (project)]. *Official website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine.* <http://www. minagro.gov.ua /node/16025> [in Ukrainian].
2. Prokopa, I., Borodina, O. Yaka model' agrosektoru potribna Ukrayini? [What model of agricultural sector is required in Ukraine] *Gazeta Dzerkalo tyzhnya [The newspaper Zerkalo Nedeli].* <http: // www. gazeta.dt.ua /ECONOMICS/ yaka_model_agrosektoru__neobhidna_ukrayini.html> [in Ukrainian].
3. Kostyuk, B. Ukrayins'ku zemlyu shye mozhna vryatuvaty – eksperty OON i Svitovogo banku [Ukrainian land can still be saved – experts of UN and World Bank]. *Radio Svoboda.* <http: // www. radiosvoboda. mobi/a/24788212.html> [in Ukrainian].
4. Lanovyi, V. Pro nebezpeku peretvorennya agrobaroniv u «zakinchenyh oligarhiv» [The danger of converting agricultural barons into "complete oligarchs"]. *Sait AgroPolit.com.* <http: // agropolit.com/blog/64-pro-nebezpeku-peretvorennya-agrobaroniv-u-zakinchenih-oligarhiv> [in Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F. (2013). Agroholdyngy v Ukrayini ta posylennya social'noy spryamovannosti yih diyal'nosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening of social orientation of their activities]. *Ekonomika APK [Economy of AIC], 7* [in Ukrainian].

[1] Уркевич, В. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. *eNULAUIR - Електронний архів-репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* <http: // dspace.nulau.edu.ua /bitstream/123456789/5943/1/Urkevych.pdf.> (2016, червень, 25).

[2] Алієва, Х.Н. (2010). *Правове регулювання реформування аграрних відносин за законодавством України та Російської Федерації: порівняльно-правовий аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право».* Харків.

6. Dubrovyk, A., Kalinchak, M. Strategiya rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrayiny: chy isnyue vona? [The development strategy of the agricultural sector of Ukraine: does it exist?] *Den'. Kyiv.ua.* <http: // day.kyiv.ua/uk/ article/ekonomika/strategiya-rozvitku-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-ukrayini-chi-isnuie-vona> [in Ukrainian].
7. Vidal, J. Land 'grabs' expand to Europe as big business blocks entry to farming. *The Guardian*. <http: // www. guardian.co.uk/global-development/2013/apr/17/land-grabs-europe-big-business-farming?INTCMP=SRCH> [in English].
8. Avstraliya vidmovylasya prodaty zemlyu kytaycyam – ugoda ne vidpovidaye nacional'nym interesam [Australia has refused to sell the land to the Chinese - the agreement is not in the national interest]. *UNIAN. Informaciyne agentctvo.* <http: // economics.unian.ua/other/1334701-avstraliya-vidmovilasya-prodati-zemlyu-kitaytsyam-ugoda-ne-vidpovidae-natsionalnim-interesam.html.> [in Ukrainian].
9. Andriychuk, V.G. (2009). Nadkoncentraciya agropromyslovogo vyrobnyctva i zemel'nyh resursiv ta yiyi naslidky [Overconcentration the agricultural production and land resources and its consequences]. *Ekonomika APK [Economy of AIC], 2* [in Ukrainian].
10. Suderikin, A.M. Rol' agroholdyngiv u social'no-ekonomichnomu rozvytku sil'c'koyi terytoriyi [The role of agrarian holding companies in socio-economic development of rural areas]. *Biblioteka DVNZ KNEU im. Vadyma Get'mana.* <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1174/1/Suderkin.pdf.> [in Ukrainian].
11. Urkevych, V. Pravovi problemy funkcionuvannya agroholdyngiv v Ukrayini [Legal problems of of agrarian holding companies in Ukraine]. *eNULAUIR - Elektronnyi arhiv-repozytariy Nacional'nogo yurydychnogo universytetu imeni Yaroslava Mudrogo.* <http: // dspace.nulau.edu.ua /bitstream/123456789/5943/1/Urkevych.pdf.> [in Ukrainian].
12. Aliyeva H. N. (2010). *Pravove regulyuvannya reformuvannya agrarnyh vidnosyn za zakonodavstvom Ukrayiny ta Rosiys'koyi Federaciyi: porivnyal'no-pravovyi analiz* [*Legal regulation reforming agrarian relations under the laws of Ukraine and Russia: Comparative legal analysis]:* avtoreferat dysertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandydata yurydychnyh nauk: special'nist' 12.00.06 «Zemel'ne pravo; agrarne pravo; ekologichne pravo; pryrodoresursne pravo» [autoref. of Thesis for PhD degree in law]. Kharkiv [in Ukrainian].

Олена Санченко
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВИСТАВ У НАПРЯМІ АКЦІОНІЗМУ

Olena Sanchenko
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

PECULIARITIES OF LEGAL PROTECTION OF ACTIONISM PERFORMANCES

The article is devoted to define features of legal protection of actionism performances and their relationship with theatrical productions. Actionism performances are one of the art forms of entertainment, which is characterized by design, spontaneity, theatrical improvisation. The conclusion is that flashmob is an evolutionary continuation of performances towards actionism and may have signs of theatrical productions. Artmob is characterized as one of the areas of flashmob. The problem of definition of copyright on such performancesis analysed. Attention is drawn to collective activity of flashmob participants, the presence of organizers who are usually not authors of ideas, the emergence of filmmakers, directors and other related parties. The conclusion is made about the need to provide legal protection of artmob as for theatrical phenomenon.
Key words: theater performance, actionism, happenings, performance, flashmob, artmob.

Літературно-художня діяльність проявляється при створенні різноманітних результатів інтелектуальної діяльності, одним з яких є театральні постановки. Театральна постановка є специфічним об'єктом права інтелектуальної власності, який, на жаль, залишається малодослідженим у вітчизняній правовій науці. Брак науково-теоретичних розвідок певною мірою компенсується законодавчим регулюванням, зокрема наявністю спеціального Закону України «Про театри і театральну справу». Поряд з законодавчим поняттям театральної постановки, у законодавстві фігурують поняття театрального заходу, театральної вистави, «постановки драматичних, музично-драматичних творів, пантомім, хореографічних та інших творів, створених для сценічного показу». У спеціальній літературі, що висвітлює особливості театральної діяльності, найчастіше ці поняття використовуються як синоніми. Однак правова наука оперує більш жорсткими та однозначними категоріями, що обумовлює необхідність чіткого розмежування суміжних понять та встановлення їх співвідношення.

Окремі питання, пов’язані з правовим регулюванням відносин у театральній діяльності висвітлювалися у наукових працях таких вчених, як: А. Ю. Антонова, Г. Ф. Алтинбаєва, Ю. І. Вахитова, І. В. Матвеєв, І. В. Лагкуєва, Є. П. Ліхотникова, М. М. Малеїна, М. Таєвська, І. Я. Рабинович, М. Я. Расходніков, Ю. Федорова, Н. Федорченко та інших.

Незважаючи на наявні монографічні дослідження представленої проблематики, динамічний розвиток театрального мистецтва та його різновидів, обумовлює здійснення адекватного та ефективного правового регулювання відносин щодо створення, використання та охорони нових різновидів театральних постановок.

Метою статті є дослідження вистав у напрямі акціонізму, порівняння їх з театральною постановкою та визначення можливості поширення на їх охорону режиму охорони театральної постановки.

Театральна постановка може приймати різні форми, що подекуди кардинально відрізняються одна від одної, але все ж об’єднуються у єдине поняття за наявності комплексу фундаментальних ознак театральної постановки. Різноманіття творчих підходів породжує широкий вибір мистецьких продуктів, які тісно межують з театральними постановками, але не відносяться до них, а відтак не поєднують їхній правовий режим. Ця теоретична та практична проблема актуалізується у зв’язку з масовим поширенням так званих театралізованих видовищ.

Як зазначають науковці, наразі руйнуються бар'єри між мистецтвами, стираються межі між видами, формами, жанрами. Цього процесу не слід остерігатися чи намагатися його зупинити[1]. При цьому театральне мистецтво виявилося одним з найбільш затребуваних, що пояснюється зростаючим попитом на видовищність. А. А. Рубб називає театралізацію прийомом, вважаючи, що саме вона надає можливості глибше та зрозуміліше розкрити зміст твору, посилити глядацьке сприйняття, корегувати емоційний вплив на глядачів. Театралізація слугує посиленню ідейно-художнього змісту творів, створює умови для яскравішого вираження думки номера[2]. Це особливо характерно для музичного виконавства. Класичним прикладом були виступи угорського композитора та виконавця Ференца Ліста, який прагнучи додатково довести свою фантастичну віртуозність, перетворював кожний свій концерт на справжнє видовище[3].

Сучасна дослідниця С. Саврук розмежовує театральність та театралізацію та вважає останню методом увиразнення твору за допомогою єдності художніх засобів і прийомів на основі музично-інтонаційного образотворення[4]. Саме до увиразнення, підвищення рівня видовищності спрямоване сучасне мистецтво.

Ці процеси породжують активну тенденцію до театралізації тих видовищ та заходів, які традиційно такої ознаки не мали. Слід звернути увагу, що у нашому повсякденному житті з'являються нові цікаві випадки театралізації видовищ, які мають потенціал до переродження у повноцінні театральні постановки. Серед численних випадків театралізації видовищ слід звернути увагу на такі.

По-перше, театри мод – синтезоване явище, яке представляє собою поєднання елементів хореографії, музики, драматургії, пластики та інших мистецтв з класичною демонстрацією одягу. Фактично, сутність даної вистави полягає у театралізованому показі колекції одягу чи іншого вбрання;

По-друге, спортивні заходи – синтезоване явище, яке із змагальної діяльності перетворюється на шоу, у якому також можуть поєднуватися елементів хореографії, музики, драматургії, пластики та інших мистецтв зі змагальною діяльністю;

По-третє, карнавал – це дійство, яке має зрежисований сценарний хід, програму підготовки та проведення, використовує різноманітні засоби виразності, у тому числі засоби театралізації. Однак при цьому карнавал не є театральною постановкою, тому що класичний карнавал не можна назвати окремим самостійним твором. Це обумовлюється зокрема тим, що незважаючи на існування певного сценарію, карнавал є масовим дійством, тобто його хід містить суттєві імпровізаційні частини, адже повноправними учасниками каранавального дійства виступають також глядачі. У випадку, якщо карнавал як видовище ізольований від глядачів, актори виконують чітко прописані ролі, простежується основна ідея – то такий карнавал набуває рис театральної постановки та може охоронятися як відповідний твір. Різновидом карнавалу є маскарад, котрий володіє деякими специфічними рисами: елітарністю, обмеженістю кола учасників, приватним характером. Віднесення маскараду до театральних постановок проводиться за аналогією із карнавалом.

По-четверте, постановки в розжавально-ігрових формах, які навіть складаючись з кількох елементів, являє собою складний, але єдиний і цілісний об'єкт права інтелектуальної власності. Прикладом є постановки Клубу веселих та кмітливих. У рамках такого формату утворюються подібні творчі продукти, наприклад, постановки юмористичного телешоу «Вечірній квартал» тощо. Правовий режим даних об'єктів права інтелектуальної власності варто досліджувати в розрізі схожості з театральною постановкою у зв'язку з тим, що популярність та кількість таких творів зростає, а це вимагає врегулювання правових засад їх використання та охорони.

По-п'яте, циркові вистави – синтезоване явище, що створюється з використанням різних видів мистецтв, засобів виразності задля розкриття свого змісту. Циркова вистава може супроводжуватися звуками голосів, музичних інструментів, рухами артиста, розвитком конструкції реквізиту,

[1] Тетеревкова, Т.И. (2002). *Проблемы взаимодействия современного драматического театра и эстрады*: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. искусств. : спец. 17.00.01 – театральное искусство. Санкт-Петербург, 5.

[2] Рубб, А.А. (2001). *Феномен эстрадной режиссуры*. Москва: Луч.

[3] Станіславська, К.І. (2010). Театралізація інструментального виконавства у зарубіжній музичній культурі. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць, вип. 17.* Київ: Міленіум, 29.

[4] Саврук, С. (2014). Театральність і театралізація у музичному виконавстві. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка., вип. 32,* 131.

яскравістю костюму, особливою архітектонікою сценічного простору – з метою створення художнього образу вистави[1].

По-шосте, вистави у напрямі акціонізму.

Незважаючи на значний науковий інтерес до порівняння зазначених видовищ з театральними постановками, в рамках даного дослідження слід зупинити увагу саме на виставах у напрямі акціонізму. Вистави у напрямі акціонізму займають особливе місце серед мистецьких видовищних форм. У понятті «акціонізм» (від англ. *action art* – мистецтво дії) прийнято об'єднувати ряд мистецьких форм, художніх практик (хепенінг, перформанс, акцію та деякі ін.), що виникли у другій половині XX століття і були спрямовані на стирання граней між мистецтвом і дійсністю. Представники акціонізму вважали, що митець повинен займатись не створенням статичних об'єктів, а організацією подій, процесів, дійств, і тому в усіх акціоністських формах головний акцент зроблено не на певний мистецький продукт, а на процес його створення[2].

Така художня ідеологія спонукала митців до пошуку нових способів художньої виразності, а саме – динамічності, процесуальності, театралізації, посилення ігрового компоненту, видовищності[3]. Характерною рисою такого твору як акція є той факт, що вона відбувається без заздалегідь розробленої сценарної драматургії, однак у виконавця є чітке уявлення про задум свого дійства.

Розвиток акціонізму був спрямований на збільшення глядацької активності, залучення глядачів до мистецького процесу, внаслідок чого виникли спонтанні, імпровізовані міні-вистави – *хепенінги*. Хепенінг розвивається не як організоване, а як спровоковане, імпровізоване, непередбачуване дійство, до якого залучаються глядачі. Така мистецька подія теж позбавлена чіткого сценарію та драматургії. Ніхто з учасників не може знати наперед, як розвиватиметься хепенінг і коли він завершиться, адже саме глядачі (вони ж учасники) визначають розвиток хепенінгу та його фінал[4]. Акції хепенінгу представляють собою безфабульне театралізоване дійство, розраховане на спонтанне виконання і активну участь глядацької аудиторії[5].

Дещо пізніше оформилася й інша акціоністська форма – *перформанс*, що

передбачала сплановане візуально-видовищне дійство митця (або групи осіб)

перед запрошеною публікою. У перформансі повністю домінує митець або спеціально підготовлені статисти, що являють публіці живі композиції із символічними атрибутами, жестами, позами. Ця форма передбачає більш-менш чіткий сценарний план та продумані мізансцени, тому перформанс часто відносять до нової театральної форми.

На думку вчених, принципова різниця з театральним мистецтвом полягає в тому, що учасники перформансу виконують абсолютно реальні дії, які нічого, крім них самих, не зображують. Таким чином, об'єктом творчості перфомансу стає не створений художником мистецький витвір, а сам митець, його існування у художньому процесі[6].

У зв'язку з цим вистави перфомансу мають характер театрального видовища, але не театральної постановки. Це обумовлено тим, що у класичному перфомансі об'єктом творчості виступає виконання, а не театральний твір. Саме тому вважаємо, що на вистави перфомансу доцільно розповсюджувати відповідний правовий режим, тобто наділяти його виконавця суміжними, а не авторськими правами.

Популярне видовище, яке розвивається у сучасному світі, та є еволюційним продовженням традицій акціонізму, – це **флешмоб**.

Він може мати різноманітні форми, однак характеризується рядом класичних ознак:

---

[1] Баринов, В.А. (2011). Коммуникация – основа циркового диалога. *Гуманитарный вектор, 2 (26),* 9.

[2] Станіславська, К.І. (2011). Особливості флешмобу як мистецько-видовищної форми сучасності. *Вісник ХДАДМ*, 1, 130.

[3] Станіславська, К. (2013). Митець і глядач: погляд на взаємини у модусах постмодерністської видовищної культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого*, *вип. 13,* 182.

[4] Станіславська, К. (2013). Митець і глядач: погляд на взаємини у модусах постмодерністської видовищної культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого*, *вип. 13,*, 183.

[5] Юркина, Т.В. (2014). Инновационные формы развития социально-культурной деятельности в развитии успешности студентов вуза культуры. *Вестник ВГАКИ*, *2 (38),* 153.

[6] Станіславська, К. (2013). Митець і глядач: погляд на взаємини у модусах постмодерністської видовищної культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого*, *вип. 13,*183.

а) це спланована акція;
б) проведення акції і є самоціллю;
в) глядачі стають випадковими свідками видовища;
г) акція проводиться один раз та більше не повторюється;
ґ) учасники деперсоніфіковані та утворюють «колективного героя»;
д) акція не несе політичного чи комерційного характеру[1].

Традиційний флешмоб має лише окремі спільні риси, що деяким чином поєднує його з театральними постановками. Однак протягом останніх років вчені відмічають стрімку кризу руху у його класичному варіанті. Це провокує активну трансформацію флешмобу, зокрема у напрямі перетворення його у профлеш, тобто посилення його мистецької складової.

Незважаючи на застосування засобів театралізації, не кожен флешмоб має художню цінність та може претендувати на правовий статус театральної постановки.

Одним з багатьох напрямів флешмобу є так званий артмоб, що представляє собою мистецький вектор таких видовищ. Саме у артмобах застосовуються хореографічні, музичні елементи, розкривається певна ідея, виконавці можуть відходити від класичних канонів флешмобу (зокрема принципу його спонтанності) та організовувати підготовчу репетиційну роботу, залучати професійних режисерів, хореографів, постановників тощо. Артмоб може мати усі необхідні фундаментальні ознаки театральної постановки, адже він представляє собою цілісний видовищний твір, має основну ідею, назву та виконавців.

До флешмобів долучаються професійні танюристи та музиканти, симфонічні оркестри та оперні співаки. Місцями проведення таких акцій стають вокзали, метро, розважальні центри тощо. Як правило, артмоби виконуються невеликою кількістю учасників з використанням реквізиту, так вони більше спрямовані на видовищність, естетику. Артмоб передбачає репетиції, наявність команди: режисера, сценаристів, організаторів[2].

Специфіка артмобу проявляється також в участі глядача. Глядач артмобу опиняється ніби «всередині» твору і спостерігає за його народженням – у незвичному для мистецтва місці, але у виконанні «звичайних» людей. Сьогодні існує думка, що перспектива розвитку флешмобу полягає саме у напрямку артмобу, адже посилення і розвиток мистецького компоненту зміцнить становище моб-руху у сфері вуличного мистецтва, відкриваючи безліч шляхів для майбутніх пошуків[3]. У свою чергу це актуалізує наукові пошуки у сфері права, адже даний процес не може залишитися поза якісним правовим регулюванням.

Правова проблема артмобу полягає у складності визначення суб'єкта авторських прав на такий твір. На практиці флешмоб – це продукт колективної творчості, результат колективного обговорення можливих варіантів акційних дій. Організаторів флешмобу може бути кілька осіб, однак вони не обов'язково вносять творчий вклад (зокрема, не обов'язково є авторами ідеї) – їхня діяльність найчастіше має суто функціональний характер, вони виконують координаційну роботу.

Поява режисерів, постановників та інших подібних осіб вказує на народження повноцінної театральної постановки у вигляді артмобу, адже сигналізує про єдність авторського бачення твору, наявність єдиної ідеї, концепції цієї постановки. Це у свою чергу демонструє розповсюдження правового регулювання на відносини з утворення, використання та охорони таких нетрадиційних творів сучасного мистецтва як вистави артмобу.

Слід окремо зупинитися на тому факті, що артмоб демонструє схожість з постановками вуличного театру. Справді, на нашу думку, артмоб можна віднести до різновидів вуличних театральних постановок, що вказує на аналогічність правовідносин та спільність правових проблем, розглянутих нами вище.

Вчені вказують на те, що наразі відсутня правова регламентація флешмобів, що вносить плутанину у правозастосування та виводить за рамки належної правової регламентації відповідні важливі суспільні відносини. Це має особливий ступінь актуальності у сфері права інтелектуальної власності, тому що питома вага арт-мобів серед усіх подібних дійств досить значна, а це загострює

[1] Станіславська, К.І. (2011). Особливості флешмобу як мистецько-видовищної форми сучасності. *Вісник ХДАДМ*, *1,* 128-133.

[2] Козлова, А.С. Особенности российского флэшмоббинга. <http://www.scienceforum.ru/2013/21/3326>

[3] Станіславська, К. (2013). Митець і глядач: погляд на взаємини у модусах постмодерністської видовищної культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого*, *вип. 13,*188.

питання щодо правового режиму даних театралізованих видовищ. Думки вчених, які досліджують ці проблеми, розділилися.

Наприклад, І. І. Князєва вважає, що законодавча регламентація флешмобу недоцільна з огляду на те, що даний правовий феномен виник недавно та мало досліджений[1]. Натомість, А. Є. Гузій вважає, що слід ввести до законодавства узагальнююче поняття смартмобу, під яким пропонується розуміти публічний захід, який не вимагає попередньої подачі повідомлення у випадку проведення у призначених для цього місцях, або з подачею такого повідомлення, у випадку проведення на іншій території, спрямований на вільне вираження і формування думок і позицій народу з питань політичного, соціального та культурного життя, а також у розважальних цілях[2]. Однак такий підхід не вирішує підняті питання щодо правового режиму об'єктів інтелектуальної власності, які утворюються у процесі проведення арт-мобу.

Вважаємо, що *арт-мобом* має бути визнано некомерційне театралізоване видовище, яке організоване та проведене за участю переважно не професійних виконавців, які були сповіщені за допомогою інформаційних каналів (соціальних мереж, інтеренет-сайтів тощо), перед випадковими глядачами. Вистава арт-мобу може мати усі ознаки театральної постановки як об'єкта права інтелектуальної власності та поєднувати відповідний правовий режим.

Викладене свідчить про важливість врахування у законодавстві з авторського права різноманітних проявів сучасних видів мистецтва. Надання визначень та характерних ознак вистав у напрямі акціонізму, визнання їх як видовищних заходів, закріплення у законодавстві умов надання їм правової охорони як об'єктів авторського права дозволить забезпечити охорону прав інтелектуальної власності учасників таких заходів та інших суб'єктів, що беруть участь у створенні таких заходів.

References:

1. Barinov, V.A. (2011). Kommunikacija – osnova cirkovogo dialoga [Communication as a basis for circus dialogue]. *Gumanitarnyj vector [Humanitarian vector], 2 (26)*, 9 [in Russian].
2. Guzij, A.E., Trubachev, D.O. (2014). O nekotoryh voprosah realizacii neposredstvennoj demokratii pri provedenii publichnyh meroprijatij [Issues of realization of direct democracy during public events]. *Vestnik OJuA [Bulletin of OJuA], 3 (24),* 14 [in Russian].
3. Knjazeva, I.I. (2012). K voprosu o ponjatii i sushhnosti fleshmoba kak odnoj iz form provedenija publichnyh meroprijatij [Issue of concept and essence of a flasmob as one of the forms of public events]. *Konstitucionnoe i municipal'noe pravo [Constitutional and municipal law], 8,* 37 [in Russian].
4. Kozlova, A.S. Osobennosti rossijskogo fljeshmobbinga [Features of Russian flasmobbing]. <http://www. scienceforum.ru/2013/21/3326> [in Russian].
5. Rubb, A.A. (2001). *Fenomen jestradnoj rezhissury [Phenomenon of estrade stage direction].* Moscow: Luch. [in Russian].
6. Savruk, S. (2014). Teatral'nist' i teatralizatsiia u muzychnomu vykonavstvi [Theatricality and theatralization in musical performances]. Naukovi zbirky L'vivs'koi natsional'noi muzychnoi akademii im. M. V. Lysenka., vyp. 32, [*Scientific bulletin of Lysenko Lviv national musical academy]* 131 [in Ukrainian].
7. Stanislavs'ka, K. (2013). Mytets' i hliadach: pohliad na vzaiemyny u modusakh postmodernists'koi vydovyschnoi kul'tury [Artist and spectator: interrelation in modi of postmodernistic culture]. Naukovyj visnyk *Kyivs'koho natsional'noho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I.K. Karpenka-Karoho, vyp. 13 [Scientific bulletin of Karpenko-Karyi Kyiv national university of theatre, cinema and television, iss. 13],* 182 [in Ukrainian].
8. Stanislavs'ka, K.I. (2010). Teatralizatsiia instrumental'noho vykonavstva u zarubizhnij muzychnij kul'turi [Theatralization of instrumental performer in foreign music culture]. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. prats', vyp. 17 [Art notes: collection of scientific works, iss. 17].* Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
9. Stanislavs'ka, K.I. (2011). Osoblyvosti fleshmobu iak mystets'ko-vydovyschnoi formy suchasnosti [Features of flashmob as art form of modernity]. *Visnyk KhDADM [Bulletin of KhDADM], 1,* 128-133 [in Ukrainian].
10. Teterevkova, T.I. (2002). Problemy vzaimodejstvija sovremennogo dramaticheskogo teatra i jestrady [Problems of interaction of modern dramatic theatre and estrade]: avtoref. dis. na soisk. nauch. step. kand. iskusstv.: spec. 17.00.01 – teatral'noe iskusstvo [autoref. of Thesis for PhD degree in art]. *Saint-Peterburg* [in Russian].
11. Jurkina, T.V. (2014). Innovacionnye formy razvitija social'no-kul'turnoj dejatel'nosti v razvitii uspeshnosti studentov vuza kul'tury [Innovative forms of development of socio-cultural activity for success of students]. *Vestnik VGAKI [Bulletin of VGAKI], 2 (38),* 153 [in Russian].

[1] Князева, И.И. (2012). К вопросу о понятии и сущности флешмоба как одной из форм проведения публичных мероприятий. *Конституционное и муниципальное право, 8,* 37.

[2] Гузий, А.Е., Трубачев, Д.О. (2014). О некоторых вопросах реализации непосредственной демократии при проведении публичных мероприятий. *Вестник ОЮА, 3 (24),* 14.

Оксана Комарницька, к. ю. н.
Національна академія прокуратури України

ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ ІМІТУВАННЯ ОБСТАНОВКИ ЗЛОЧИНУ, ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Oksana Komarnizka, PhD in Law
National Academy of the Public Prosecutor's Office of Ukraine

DETERMINATION OF AIM OF SIMULATING SITUATION OF CRIME AS A CONSTITUENT OF ACTIVITY OF PUBLIC PROSECUTOR

The article covers separate aspects of understanding of legal nature of simulating a situation of crime and sphere of action of this form of control for commission of such category of criminal offences, as a receiving of illegal benefit. It was grounded that importance to determine the aim of simulating a situation of crime, is a component of public prosecutor's activity. The author formulates an idea about the necessity of principle of legal definiteness for criminal proceedings. Practical and theoretical approaches concerning the indicated situation were highlighted, and also authorial understanding of the problenm

In the result of conducted analysis of legal nature of aim of simulating situation of crime, the author comes to the conclusion about absence of legal grounds to apply the indicated form of control for a crime to envisaged by the article 368 of the CC of Ukraine.

Key words: simulation of crime circumstances, prosecutor, objective, actions, resolution, category of crimes.

Передбачений у положеннях КПК України принцип «єдиного прокурора» спрямований на належну якість та повноту досудового розслідування проваджень, вичерпне використання прокурорами повноважень, утвердження принципу верховенства права, правової визначеності. Сутність вказаних принципів зумовлює покладання на прокурора всього обсягу відповідальності за своєчасність та законність проведених слідчих (розшукових) дій, прийнятих кримінальних процесуальних рішень. Особливої уваги потребує своєчасне виявлення та усунення прокурором можливих ризиків визнання в суді доказів недопустимими. Актуальність і складність реалізації означених принципів винятково характерна для інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі-НСРД). Під час використання яких у кримінальному провадженні прокурору відводиться центральна роль.

Зокрема, до виключеної компетенції прокурора законодавець відніс абсолютне право щодо прийняття рішення про проведення НСРД у вигляді контролю за вчиненням злочину (ч. 4 ст. 246 КПК України), за винятком підстав передбачених ч. 8 ст. 271 КПК України з урахуванням принципу правової визначності. Смислове навантаження вказаного принципу полягає в однозначності правової норми не тільки під час праворозуміння, але й під час її правозастосування.

Аналізуючи інститут НСРД, Багрій М.В. відзначає, що найбільш складною та різноплановою за характером, є контроль за вчиненням злочину. КПК України визначає чотири форми контролю за вчиненням злочину, проте найменш досліджуваною у теоретико-правовому відношенні є імітування обстановки злочину[1]. Аналогічну позицію відстоює Антоненко А.О., на думку якого, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину поки ще залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в практичному аспектах[2]. Найбільш виразно це

[1] Багрій, М.В. (2015). Імітування обстановки злочину: поняття, зміст, місце у системі негласних слідчих (розшукових) дій. *Порівняльно-аналітичне право*, *4,* 371.

[2] Антоненко, О.А. (2013). Поняття контролю за вчиненням злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням речей через митну територію України. *Південноукраїнський правничий часопис*, *4*, 170.

прослідковується під час прийняття прокурором рішення про контроль за вчиненням злочину - імітування обстановки злочину. Це у своє чергу вимагає теоретичного осмислення та практичного вирішення. Особливо гостро на сьогодні стоїть питання розкриття змісту правової природи імітування обстановки злочину. Важливість вирішення порушеного питання зумовлена тим, що ні в теорії кримінального процесу, ні в практичній діяльності немає єдиного підходу до розуміння категорії кримінальних правопорушень під час розслідування, яких можна використовувати імітування обстановки злочину. Незважаючи на досить широке дослідження питань контролю за вчиненням злочину як в оперативно-розшуковій діяльності, так і у процесуальному аспектах, правозастосовча практика виявляє низку проблем реалізації цього інституту.

Існуючі доктринальні напрацювання присвячені загальним аспектам діяльності прокуратура у механізмі НСРД. Окремі питання діяльності прокурора під час застосування контролю за вчиненням злочину досліджувались такими науковцями-фахівцями у галузі кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності, як: В.Д. Берназом, В.Т. Нором, М.А. Погорецьким, Д.Б. Сергєєвою та іншими вченими. Однак у вітчизняній юридичній науці на сьогодні відсутнє комплексне дослідження, присвячене процесуальному керівництву імітуванням обстановки злочину.

Мета даної статті полягає у висвітленні дискусійних питань імітування обстановки злочину у кримінальному провадженні та обґрунтування пропозицій щодо подальшого його врегулювання з метою подальшого формування допустимих доказів.

На сьогодні набуває поширення практика відмінного праворозуміння та правозастосування у сторони обвинувачення та суду категорії кримінальних правопорушень до яких можна використовувати імітування обстановки злочину, що призводить до порушення принципу правової визначеності. Відсутність єдності у розумінні правової природи імітування обстановки злочину у правозастосовній діяльності та комплексного теоретичного підходу до вказаного питання призводять до збільшення кількості ухвалення виправдувальних вироків. В основі обґрунтування таких вироків лежить судження суду про те, що застосування імітування обстановки злочину до кримінального правопорушення передбаченого ст. 368 КК України є порушенням норм КПК України, як наслідок визнання отриманих даних за результатами такої НСРД – недопустимими доказами. Наведений стан, який є доленосним не сприятиме дотриманню конституційних прав громадян, успішному застосуванню принципу правової визначності, забезпечення єдиної судової практики – з однієї сторони, та виконанню завдань кримінального судочинства з іншої. Аналіз досліджуваного питання у правозастосовній діяльності свідчить про наявність двох діаметрально-протилежних підходів до його використання. Перший підхід полягає у тому, що імітування обстановки злочину підлягає використанню до будь-якої категорії злочинів, для другого підходу характерно, що імітування обстановки злочину застосовується до кримінальних правопорушень, за винятком ст. 368 КК України та подібних до неї за суєтним складом злочинів.

Згруповані підходи розуміння використання імітування обстановки злочину знаходять своє відображення і в судовій практиці. Наприклад, під час судового розгляду кримінального провадження по обвинуваченню громадянина «А» у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого **ч. 3 ст. 368 КК України** по факту вимагання службовою особою неправомірної вигоди у сумі 500 доларів США, районним судом № 1 міста Нська (вирок від 4 серпня 2015 року) не було наданої будь-якої оцінки постанові прокурора про контроль за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину. Подібним чином до оцінки постанови про проведення контролю за вчиненням злочину – імітування обстановки злочину, підійшов районний суд № 2 міста Нська **(**вирок від 10 грудня 2015 року) по обвинуваченню громадянина «Б» у вчиненні злочину, **передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України.** Проте, районний суд № 3 міста Нська (вирок від 10 червня 2016 року) кримінальне правопорушення, передбаченого ч. 2 ст.15, ч**.1 ст.368 КК України** (в ред. від 07.04.2011)) під час доводів сторони обвинувачення та доказів надав правову оцінку постанові про контроль за вчиненням злочину – у формі імітування обстановки злочину. *Суд констатує, що використання такої форми контролю за вчиненням злочину, як імітування обстановки злочину під час розслідування отримання неправомірної вигоди, кваліфікується, як порушенням норм процесуального закону, через неправильно обрану форму контролю злочину.* К**онтроль за вчиненням злочину у формі імітування його обстановки застосовується з метою переконання невизначеного кола осіб у тому, що начебто відбувається злочинне діяння.** Тобто дії уповноважених осіб спрямовані на інсценування зовнішніх, не прихованих, а демонстративних, очевидних для оточуючих ознак вчинення нібито фактичного злочину. Дана негласна слідча дія

націлена на запобігання реальному злочину. Спеціальний слідчий експеримент спрямований на штучне моделювання обстановки, яка б дала можливість отримати фактичні дані про злочинні наміри певної особи. **Отже вказані форми контролю за вчиненням злочину не є тотожними за своїм змістом та умовами реалізації, що вимагає отримання на проведення кожного з них конкретно визначеного рішення уповноваженої особи.** Згідно з постановою прокурора про контроль за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину, то оперативний підрозділ мав би змоделювати ситуацію, у якій в оточенні громадянина Х. утворилося б враження, що реально вчинений злочин, тобто результати імітування мали носити відкритий характер, очевидний для сторонніх осіб. У той же час вручення заявником громадянином З. на підставі постанови прокурора від 5 лютого 2013 року грошових коштів, їх подальшою передачею громадянину П. в якості хабара, на переконання суду, фактично проведена інша НСРД, а саме спеціальний слідчий експеримент, оскільки вказаними діями створені відповідні умови в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки реальних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину. Наведене свідчить, що докази, результати яких зафіксовані протоколом огляду та вручення грошових коштів від 5 лютого 2013 року, протоколом за результатами виконання постанови від 5 лютого 2013 року, є наслідком НСРД, про проведення якої прокурор рішення не приймав[1]. Наведені правові позиції судової гілки влади по використанню імітування обставин злочину до кримінального правопорушення передбаченого статтею 368 КК України, потягли констатацію факту неоднакового правозастосування положення статті 271 КПК України. Порушене питання потребує особливої уваги зі сторони прокурора шляхом комплексного використання наданих повноважень для досягнення завдань кримінального провадження.

Одним з основних завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого їх розслідування. Важливим засобом забезпечення законності під час прийняття рішення про використання імітування обстановки злочину та реалізації завдань кримінального судочинства повинен бути прокурорський нагляд за таким рішенням. Це обумовлено складність контролюю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину. Така ситуація потребує вжиття заходів, спрямованих на забезпечення принципу правової визначеності під час прийняття прокурором рішення про контролю за вчиненням злочину – імітування обстановки злочину. Ефективність їх залежить від багатьох чинників, зокрема, від правильного розуміння сутності правової природи імітування обстановки злочину, яке надасть можливість визначити реальні цілі такої форми контролю за вчиненням злочину і відповідні засоби її досягнення з визначенням категорії злочинів, які підлягають застосуванню до неї.

В онові різного трактування сфери дії використання імітування обстановки злочину, на нашу думку, лежить є нечіткість понятійного апарату по визначенню її мети (цілі), складність у розмежуванні від спеціального слідчого експерименту. Саме з огляду на ці обставини й ухвалюються судом виправдувальні вироки, що наглядно підтверджується наведеною вище практикою суду. В цілому ж ця проблема є багатоплановою. І це закономірно, оскільки значною мірою на це впливає відсутність достатнього наукового дослідженню та єдиного теоретичного підходу до використання імітування обстановки злочину. Аналіз наведеної вище судової практики свідчить, що в основі закладення розрізненого правозастосування імітування обстановки злочину лежить відсутність єдиного розуміння мети (цілі) вказаної форми контролю за вчиненням злочину.

Через це дослідження порушеного питання, на нашу думку, доцільно здійснювати шляхом аналізу доктринальних тлумачень мети (цілі) імітування обстановки вчинення злочину для науково-правового обґрунтування вибору позиції по застосуванню вказаної форми контролю за вчиненням злочину.

Для того, щоб дати відповідь на питання про те, чи підлягає використання імітування обстановки злочину у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 368 КК України, необхідно здійснити аналіз поняття «імітація».

Стаття 271 КПК України передбачає фактичну й правову підставу та види форм контролю за вчиненням злочину із застереженням, коли їх неможна проводити, а також перелік критеріїв, дотримання яких є обов'язковим під час підготовки та проведення цієї НСРД. Зміст форм контролю

[1] Виправдувальні вироки. *Єдиний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua>

за вчиненням злочину та процедура їх здійснення визначено в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі - Інструкція).

Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи з використанням імітаційних засобів, які створять у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, **з метою** його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення (1.12.5. Інструкції)[1].

На нашу думку, обов'язкове використання прокурором розуміння імітування обстановки злочину передбаченого в Інструкції, безумовно сприятиме отриманню додаткових допустимих доказів, у тому числі визначенню кола свідків, з'ясуванню обставин праворушення, та в цілому ефективності досудового розслідування.

У розрізі вказаного важливе значення для з'ясування змісту мети (цілі) імітування обстановки злочину має розкриття сутності терміна «імітація». На думку, А. Гетьмана етимологічний зміст дефініції «імітувати» (від лат. imitatio - наслідувати) має кілька тлумачень: 1) точно наслідувати кого -небудь, відтворювати що-небудь; 2) підробляти під що-небудь. Імітування обстановки злочину полягає у системі дій уповноваженого державного органу, спрямованих на імітування реальності події злочину в уявленні особи, що вчинила всі необхідні підготовчі дії для його вчинення [2].

Вивчення етимологічної сутності правової категорії «імітація» дозволяє зробити висновок, що поняття „імітування обстановки злочину" доречно розглядати у широкому, а не вузькому розумінні. **Виходячи з цього можна дійти висновку**, що в основі імітування обстановки злочину лежить точне наслідування заздалегідь визначених уповноваженою особою дій для досягнення кінцевого результату й створення у невизначеного кола осіб, зокрема в особи, в діях якої наявний склад злочину, реальну уяву про дійсне настання кримінального правопорушення.

Відсутність єдиної практики в застосуванні імітування обстановки злочину, недосконалість чинного законодавства суттєво утруднюють всебічну й повну реалізацію прокурором своїх повноваження.

У контексті дослідження імітування обстановки злочину обґрунтованою виступає наукова позиція, що головною ознакою цього різновиду контролю за вчиненням злочину вважають те, що злочин в дійсності не вчиняється, а лише створюється уява про його вчинення[3].

З погляду М.В. Багрія у процесуальній літературі метою імітування обстановки злочину розглядають наступні положення: а) привернути увагу «конкуруючих» організованих груп та злочинних організацій; б) установити контакти з контрольованою особою; в) попередити настання невідворотних наслідків вчинення злочинів (вбивства на замовлення, тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв тощо); г) виявлення осіб, які здійснюють пошук шляхів реалізації (придбання) викраденого майна, наркотичних засобів, зброї тощо. Автор приходить до висновку, що з таким підходом до визначення мети імітування обстановки погодитися важко, оскільки це, швидше, завдання цієї НСРД[4]. Як відзначають автори курсу лекцій негласні слідчі (розшукові) дій за редакцією Д. Й. Никофорчука, С.І. Ніколаюка, О.І., Козаченко О.І., що метою імітування обстановки злочину є попередження, припинення й розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів[5]. Окрему увагу на проблеми використання імітування обстановки злочину звертає А. Гетьман, на думку, якого імітування обстановки злочину - негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у сукупності підпорядкованих єдиному плану заходів, що відбувається з використанням спеціальних засобів, які відтворюють ситуацію вчинення злочину, з метою створення відповідних умов для спонукання

[1] Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 2012. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

[2] Гетьман, А. (2012). Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України. <http://yport.inf.ua/stattya-kontrol-vchinennyam-50512.html>

[3] Тацій, В.Я., Грошевий, Ю.М., Капліна, О.В., Шило, О.Г. (2013). *Кримінальний процес*. Харків: Право, 451.

[4] Багрій, М.В. (2015). Імітування обстановки злочину: поняття, зміст, місце у системі негласних слідчих (розшукових) дій. *Порівняльно-аналітичне право*, *4,* 372.

[5] Никифорчук, Д.Й. (2012). *Негласні слідчі (розшукові) дії.* Київ, НАВС, 146.

особи (чи групи осіб), яка готує вчинення або вчиняє злочинні дії, до поведінки, що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи, суспільства та держави[1]. Існує думка, що імітування обстановки злочину полягає у сукупності підпорядкованих єдиному плану заходів, що відбувається з використанням спеціальних засобів, які відтворюють ситуацію вчинення злочину, з метою створення відповідних умов для спонукання особи (чи групи осіб), яка готує вчинення або вчиняє злочинні дії, до поведінки, що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи, суспільства та держави[2].

Ми погоджуємось з позицією Багрія М.В., що імітація обстановки злочину є НСРД, яка складає комплекс організаційних та процесуальних дій слідчого (іншої уповноваженої особи) з використанням несправжніх (імітаційних) засобів щодо створення штучних умов, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, **з** метою викриття та документування діяльності відомої чи невідомої особи (осіб), яка містить ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину[3].

Як. слушно зазначає В.А. Колесник, **і**мітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, оперативних співробітників або іншої уповноваженої особи чи залучених осіб, з використанням імітаційних засобів, які створять у оточуючих уявлення про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка запланувала чи замовила його вчинення[4]. Низка науковців не даючи самостійного визначення поняття «імітування обстановки злочину» вважають, що вона може проводитись як з **метою** виявлення конкретних осіб, які обґрунтовано підозрюються у злочинній діяльності, *тобто у підготовці та вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину (курсив- Авт.)* (одержання хабарів, торгівля зброєю, вчинення вбивств на замовлення, операції з наркотиками та інше) так і для виявлення намірів невідомих осіб, які вчиняють *такі злочини (курсив –Авт.)* серйозні, резонансні злочини, шляхом використання різних спеціальних імітаційних засобів (спеціальних підприємств, установ, організацій, «пасток», маскувань, інсценувань та інше)[5]. У юридичній науці відносно сфери поширення дії імітування обстановки злочину на види кримінальних правопорушень, вважається, що переважно, буде відбуватися за наявності підстав вважати, що готується насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України); диверсія (ст. 113 КК України); умисне вбивство (ст. 115 КК України); здійснюються торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України); розбій (ст. 187 КК України) та деякі інші кримінальні правопорушення[6]. Прихильниками іншого розуміння правозастосування імітування вчинення злочину, умовно можна назвати висловлену позицію науковців в главі під назвою «розслідування злочинів у сфері службової діяльності», де детально розписується така НСРД, як імітування обстановки злочину, без будь-яких оговорок про обмеження сфери дії даної форми контролю за вчиненням злочину на вказану категорію кримінальних правопорушень[7]

Таким чином, виходячи з результатів аналізу правових норм та доктринальних вчень можна дійти висновку, що імітування обставин злочину передбачає створення «інсценування» злочину, яке би замовник і очевидці сприйняли, як справжній злочин. Як правило, ця слідча (розшукова) дія проводиться для викриття замовників убивства і затримання їх під час оплати замовлення.

Спеціальний слідчий експеримент проводиться для перевірки дійсних намірів особи і спостереження за її поведінкою, прийняттям рішень щодо вчинення злочину, де особа не підозрює,

---

[1] Гетьман, А. (2012). *Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України*. <http://yport.inf.ua/stattya-kontrol-vchinennyam-50512.html>

[2] Тацій, В.Я., Пшонка, В.П., Портнов, А.В. (2012). Кримінальний процесуальний кодекс України. *Т. 1.* Харків: Право, 685.

[3] Багрій, М.В. (2015). Імітування обстановки злочину: поняття, зміст, місце у системі негласних слідчих (розшукових) дій. *Порівняльно-аналітичне право*, *4,* 373.

[4] Колесник, В.А. (2014). *Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення*. Київ: Прецедент, 88.

[5] Никифорчук, Д.Й. (2012). *Негласні слідчі (розшукові) дії.* Київ, НАВС, 148.

[6] Блажівський, Є.М., Козьяков, І.М., Мухін, В.В. (2014). *Процесуальне керівництво прокурором негласними слідчими (розшуковими) діями.* Київ: Національна академія прокуратури України, 181.

[7] Козьяков, І.М., Маляренко, В.Т., Середа, Г.П., Скулиш, Є.Д., Ярмиш, О.Н. (2014). *Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи*. Київ: Національна академія прокуратури України.

що її поведінка контролюється. Як правило, ця слідча (розшукова) дія проводиться для викриття особи, що вимагає неправомірну вигоду, при цьому термін «експеримент» вживається тому, що особа може передумати і відмовитись у одержанні цієї вигоди.

Порушене питання, свідчить про те, що відсутність законодавства про порядок і методи проведення НСРД, які передбачені у п.5 ст.271 КПК України, під контроль за вчиненням злочину можна скоординувати і інші дії, що негативно вплине не тільки на дієвість процесуального керівництва зі сторони прокурора, але й призведе до ведення неефективного досудового розслідування, втрати або визнання отриманих доказів недопустимими.

References:

1. Antonenko, O.A. (2013). Poniattia kontroliu za vchynenniam zlochyniv, pov'iazanykh z nezakonnym peremischenniam rechej cherez mytnu terytoriiu Ukrainy [Concept of control over crimes connected with transportation of things across customs territory of Ukraine]. *Pivdennoukrains'kyj pravnychyj chasopys [South Ukrainian legal journal], 4,* 170 [in Ukrainian].
2. Bahrij, M.V. (2015). Imituvannia obstanovky zlochynu: poniattia, zmist, mistse u systemi nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij [Simulation of the situation of a crime: notion, essence, place in the system of hidden searching actions]. *Porivnial'no-analitychne pravo [Comparative-analitical law], 4,* 371 [in Ukrainian].
3. Blazhivs'kyj, Ye.M., Koz'iakov, I.M., Mukhin, V.V. (2014). *Protsesual'ne kerivnytstvo prokurorom nehlasnymy slidchymy (rozshukovymy) diiamy* [Prosecutor's procedural supervision over hidden searching actions]. Kyiv: Natsional'na akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
4. Vypravduval'ni vyroky [Acquittals]. *Unified register of court desicions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Het'man, A. (2012). Naukovo-praktychnyj komentar novoho Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary of the new Criminal procedural code of Ukraine]. <http://yport.inf.ua/stattya-kontrol-vchinennyam-50512.html> [in Ukrainian].
6. Koz'iakov, I.M., Maliarenko, V.T., Sereda, H.P., Skulysh, Ye.D., Yarmysh, O.N. (2014). *Protsesual'ne kerivnytstvo prokurorom dosudovym rozsliduvanniam: orhanizatsijno-pravovi ta kryminalistychni osnovy* [Prosecutor's procedural supervision over pre-trial investigation: organizational and forensic basics]. Kyiv: Natsional'na akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
7. Kolesnyk, V.A. (2014). *Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: kryminal'no-protsesual'ni ta kryminalistychni aspekty pidhotovky i provedennia* [Hidden searching actions: criminal, procedural and forensic aspects of preparing and operating]. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].
8. Nykyforchuk, D.J. (2012). *Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii* [Hidden searching actions]. Kyiv, NAVS [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij ta vykorystannia ikh rezul'tativ u kryminal'nomu provadzhenni: nakaz Heneral'noi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva iustytsii Ukrainy 2012 [On approval of instruction on organization of hidden searching actions and using of their results in criminal proceedings: Order of the General Prosecutor's office, the Ministry of internal affairs of Ukraine, the Security service of Ukraine, Administration of State border service, The Ministry of finances of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine 2012]. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> [in Ukrainian].
10. Tatsij, V.Ya., Hroshevyj, Yu.M., Kaplina, O.V., Shylo, O.H. (2013). *Kryminal'nyj protses* [Criminal procedure]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Tatsij, V.Ya., Pshonka, V.P., Portnov, A.V. (2012). Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy [Criminal procedural Code of Ukraine]. *Vol. 1*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Оксана Грабовська, к. ю. н.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

НАЛЕЖНІСТЬ ДОКАЗІВ

Oksana Grabovska, PhD in Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

RELEVANCE OF EVIDENCE

The article deals with legal regulation of relevance of evidence in civil process of Ukraine. The author adduces several definitions of relevance of evidence to prove the novelty of her research. Taking into account etymological features of this concept and nature of civil procedural evidence the author's definition of relevance of evidence has been proposed. Contradictions and gaps in regulation of relevance of evidence rule by civil procedural legislation of Ukraine and allocation of rights and obligations for proof have been revealed. Reasonability of introducing amendments to Art. 58 of Civil procedural Code of Ukraine has been substantiated. Fundamental and practically important conclusions for the purpose of improving of legal regulation of proving process have been formulated.

Key words: civil process, proof, establishment of facts and circumstances, subject of proof, relevant evidence, irrelevant evidence, admissibility of evidence.

Виходячи із законів логіки, доказати факти або обставини справи можуть лише ті докази, які їх підтверджують або спростовують, тобто докази, які мають безпосереднє відношення до справи, містять дані про факти (обставини), які підлягають встановленню та складають предмет доказування. Тому із поданих до суду сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі доказів, до дослідження та оцінки беруться лише ті з них, які мають зв'язок із фактами та обставинами, що встановлюються.

Правило належності доказів закріплено у ст. 58 ЦПК України: належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування.

Враховуючи тлумачення поняття «належність» як те, що має зв'язок з ким-, чим-небудь, стосунок до кого, чогось[1], та переносячи його у площину сфери доказування та встановлення фактів і обставин у цивільному процесі, видається, що правило, закріплене у ст. 58 ЦПК України, є обгрунтованим. Наприклад, у справах про поновлення на роботі та стягнення заробітної плати за вимушений прогул посилання відповідача на те, що позивач був звільнений з попередньої роботи не за власним бажанням, про що записано у трудовій книжці, а, отже, неналежним чином виконував свої професійні обов'язки не лише на посаді, з якої звільнений, не може вважатися належним доказом, оскільки такі факти чи обставини не входять до складу фактів та обставин предмета доказування у цій справі. Втім, що стосується прив'язки законодавця до предмета доказування, видається, що вона є правильною по суті, але зрозумілою, здебільшого, юристам. Складно уявити, що будь-яка особа, яка звертається до суду за судовим захистом, чи яка вступає у вже вікрите провадження як інша особа, яка бере участь у справі, і не має юридичної освіти, обізнана про таку юридичну процесуальну категорію як «предмет доказування». Тому думається, що **доцільно правило належності, закріплене у ч. 1 ст. 58 ЦПК України, викласти у наступній редакції: «Належними є докази, що містять інформацію про факти та обставини, якими сторони, інші особи, які беруть участь у справі, обгрунтовують свої вимоги чи заперечення».**

Звісно, висновок про те, що докази є належними, робиться судом з урахуванням сукупності фактів та обставин, з яких сформовано предмет доказування, оскільки саме вони потребують доказування та встановлення. Втім, видається, що положення законів повинні бути максимально зрозумілими для усіх осіб, які до них звертаються, тим паче, що у цивільному процесі фізичні особи не завжди користуються послугами професійних представників.

[1] Яременко, В., Сліпушко, О. (1999). Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах. Том 2. Київ: Вид-во «АКОНІТ», 762.

Правило належності доказів знайшло опосередковане відображається і в інших нормах ЦПК України. Зокрема, згідно із п. п. 5 та 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України, **у позовній заяві позивач повинен зазначити обставини, якими позивач обгрунтовує свої вимоги,** а також зазначити докази, що підтверджують кожну обставину. Таким чином, вже на цьому етапі позивач (заявник) відображає взаємозв'язок фактів та обставин, які наводяться у заяві, з доказами.

Відповідно до ст. 136 ЦПК України, **у заяві про виклик свідка необхідно зазначити обставини, які свідок може підтвердити,** а відповідно до ч. 3 ст. 180 ЦПК України перед допитом свідка головуючий встановлює стосунки із сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Отже особа, яка бере участь у справі і просить суд про залучення свідка у процес, повинна зазначити у клопотанні взаємозв'язок можливих показань свідка з фактами та обставинами, якими обгрунтовуються вимоги чи заперечення. Суд, встановлюючи стосунки свідка із сторонами, іншими особами, які беруть участь у справі, також, насамперед, з'ясовує належність його показань до фактів та обставин, які встановлюються.

При витребуванні доказів судом у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, у заяві про витребування доказів **необхідно зазначити обставини, які може підтвердити доказ** (ст. 137 ЦПК України), тобто вказати на належність чи зв'язок доказу з фактами чи обставинами, які підлягають доказуванню та доведенню.

У наукових джерелах сутність правила про належність доказів у цивільному процесі розкривається по-різному. Зокрема, М.К. Треушніков зазначає, що належність доказів – це міра, що визначає залучення в цивільний процес у конкретній справі лише потрібних та достатніх засобів доказування, правило поведінки[1]. Критерій «потрібність» у цьомку випадку відповідає змістовному навантаженню категорії «належність доказів», оскільки потрібні докази – це, вірогідно, такі докази, без яких не можна здійснити доказування та встановлення фактів і обставин. Іншими словами, це необхідні докази, без яких доказування є неможливим. Що ж стосується достатності, видається, що висновок про достатність чи недостатність доказів здійснюється судом після висновку про те, які з наданих доказів є належними та допустимими, а вже сукупність належних та допустимих доказів сприяє висновку про достатність доказів для обгрунтування певного факту чи обставини.

Вказівка М.К. Треушнікова на те, що належність доказів водночас є правилом поведінки, є неоднозначною. Вірогідно, вчений хотів підкреслити, що особами, які беруть участь у справі, до суду мають подаватися лише ті докази, які містять інформацію про факти та обставини, які доказуються ними та встановлюються судом. Подання неналежних доказів сприятиме втраті часу та зусиль суду, затягуванню процесу, а також недоказанності та недоведенності фактів та обставин, ухваленню несприятливого для особи, яка подала неналежні докази, рішення. Видається, у цьому контексті слід говорити не про правило поведінки, а про дотримання вимог цивільного процесуального закону про подання до суду належних доказів, тобто доказів, які містять інформацію про факти і обставини, якими обгрунтовуються вимоги та заперечення, та з яких судом сформовано предмет доказування.

Г.Л. Осокіна характеризує належність доказів у цивільному процесі **як категорію, яка характеризує судовий доказ з боку його змісту, тобто інформації**[2]. Вбачається, що в усіх контекстах сутністю доказу виступає його зміст чи інформація, яка дозволяє судити і про належність, і про допустимість, і про достатність та достовірність тощо. Тому така точка зору не виражає особливостей змісту поняття «належність доказів».

В окремих джерелах належність доказів обгрунтовано розкривається з урахуванням закріпленого у ч. 1 ст. 57 ЦПК України поняття «докази» у наступний спосіб: належними вважатимуться докази, які обгрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення[3].

Належність доказів деякі вчені називають «принципом належності доказів, який є процесуальним фільтром, за допомогою якого на основі внутрішнього переконання суд відкидає докази, що не не стосуються справи, що розглядається»[4]. Тобто, у цьому разі сутність належності доказів розкривається не у прямому значенні, як це має місце у ст. 58 ЦПК України та у більшості

[1] Треушников, М.К. (1981). *Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе*. Москва: Юрид. лит., 26-27.

[2] Осокина, Г.Л. (2010). *Гражданский процесс. Общая часть*. 2-е изд., перераб. Москва: Норма, 658.

[3] Бичкова, С.С. (2009). *Цивільне процесуальне право Укр*аїни. Київ: Атіка, 216.

[4] Тертишніков, В.І. (2015). *Цивільний процес України*. Харків: "Юрайт", 141.

висновків про сутність належності доказів у цивільному процесі, а виражає здебільшого інший бік – наслідки подання неналежних доказів.

Водночас Т.В. Сахнова розкриває належность доказів не як правило, якого слід дотримуватися, як це прийнято багатьма вченими[1], а як одну з ознак доказів, яка розкриває об'єктивний зв'язок інформації з обставинами, що підлягають встановленню[2]. Такий самий зміст, але у дещо інший спосіб, за допомогою інших термінів, закладено у поняття належності доказів й іншими вченими. Зокрема, Т.В. Рудою висловлена думка про те, що належність доказу визначає його об'єктивну можливість підтверджувати обставину, що має значення для вирішення справи[3].

Наведені приклади свідчать про те, що кожен науковець у висновках про сутність поняття «належність доказів», відштовхуються від різних критеріїв, а також акцентують увагу на аспектах, якІ здаються найбільш важливими для розуміння сутності поняття «належність доказів». Видається, що з усього масиву висновків, змістовному навантаженню поняття «належність доказів» може відповідати наступний: **належними є докази, отримана інформація з яких має взаємозв'язок з фактами та обставинами, що підлягають доказуванню особами, які беруть участь у справі, та встановленню судом.** Такий висновок відповідає етимології терміну «належність»[4], а також природі цивільного процесуального доказування.

Неоднозначним є питання про те, яким суб'єктам належить право (обов'язок) визнавати докази належними чи неналежними, а також про юридичне значення таких висновків. Зазвичай належність доказів розкривають в рамках коммпетенції суду[5]. Цивільне процесуальне законодавство прямої відповіді на це питання не містить. Разом з тим, **ст. 58 ЦПК України прив'язує правило про належність доказів до предмета доказування**: належними є докази, **які містять інформацію щодо предмета доказування.** У цивільному процесі предмет доказування встановлюється судом, що пов'язано з його компетенційними обов'язками[6]. Частина 3 ст. 58 ЦПК України встановлює, що суд не бере до уваги докази, які не стосуються предмета доказування, а ч. 3 ст. 212 ЦПК України саме до повноважень суду відносить оцінку належності доказів. Таким чином, питання про те, чи є докази, надані особами, які беруть участь у справі, належними, робиться саме судом. Втім логічно, що питання про належність доказів, тобто про їх здатність обгрунтувати вимоги чи заперечення, стоїть і перед особами, які беруть участь у справі, та на яких законом покладено обов'язок подавати докази. Без урахування такого логічного зв'язку між фактом чи обставиною з відповідним доказом чи доказами, доказова діяльність втрачає сенс. Частина 2 ст. 58 ЦПК України також встановлює, що сторони мають право обгрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень, іншими словами, доводити, що запропонована інформація з джерел, визначених законом, підтверджує факти чи обставини, що доказуються.

У контексті аналізу регулювання належності доказів ст. 58 ЦПК України не може не звертати на себе увагу редакція частини другої, яка, як вже йшлося вище, закріплює право обгрунтувувати належність доказів **лише за сторонами**. Видається, що таке регулювання не відповідає ч. ч. 2 та 3 ст. 10 ЦПК України, які закріплюють рівність прав усіх осіб, які беруть участь у справі, у доказуванні та обов'язок довести обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог чи заперечень, а також ст. 27 ЦПК України, яка серед сукупності змагальних прав, якими наділені усі без виключення особи, які беруть участь у справі, закріплює право подавати докази та давати усні та письмові пояснення, подавати свої доводи та міркування, відтак і право обгрунтовувати належність доказів до фактів та обставин, якими обгрунтовуються вимоги чи заперечення.

---

[1] Комаров, В.В. (2011). *Курс цивільного процесу*. Харків: Право.

[2] Сахнова, Т.В. (2008). *Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты*. Москва: Волтерс Клувер, 367.

[3] Руда, Т.В. (2012). *Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз.* Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 12.

[4] Яременко, В., Сліпушко, О. (1999). Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах. *Том 2.* Київ: Вид-во «АКОНІТ», 762.

[5] Напр., див.: Харитонов, О., Харитонова, О.І., Голубєва, Н.Ю. (2011). *Цивільний процес України*. Київ: Істина, 150-151.

[6] Грабовська, О. (2015). Суб'єкти формування предмета доказування у цивільному процесі. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє*. Харків: Східно-українська науково-юридична організація, 18-20.

Частина 2 ст. 58 ЦПК України протирічить також ст. 137 ЦПК України, якою урегульовано процесуальний порядок витребування судом доказів. По-перше, право звернення до суду із клопотанням про витребування доказів належить усім особам, які беруть участь у справі, а по-друге, особа, яка звертається із заявою про витребування доказів повинна зазначити, зокрема, який доказ необхідно витребувати та обставини, які може підтвердити такий доказ. Тобто і в цьому випадку по суті йдеться про право усіх осіб, які беруть участь у справі, обгрунтовувати належність доказів.

Логіка цивільних процесуальних правовідносин також зумовлює питання про те, чи можна вважати суб'єктами, яким не належить право обгрунтовувати належність доказів, наприклад, третіх осіб, особливо тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, які прирівнені законом у правах та обов'язках до позивача (ч. 1 ст. 34 ЦПК України), представників сторін та третіх осіб, заявників у справах окремого провадження та інших осіб, які беруть участь у справі? Ураховуючи викладене, видається правильним ч. 2 ст. 58 ЦПК України викласти у наступній редакції: **«Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право обгрунтовувати належність доказів, що подані ними в обгрунтування вимог чи заперечень».**

І так, на предмет належності доказів, докази оцінюються і судом, і сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. При цьому і суд, і особи, які беруть участь у справі, оцінюють докази в одному аспекті – з точки зору їх здатності підтвердити або спростувати факти чи обставини, але висновок суду про належність доказів чи, навпаки, неналежність, має зовсім інші юридичні наслідки, ніж висновки осіб, які беруть участь у справі. Відбираючи докази для фактичної передачі їх суду в обгрунтування своїх вимог чи заперечень, сторони, інші особи, які беруть участь у справі, швидше за все переконані у їх належності, і такий висновок сприяє або не сприяє підтвердженню чи спростуванню фактів та обставин, якими обгрунтовуються позовні вимоги. Від висновку ж суду про належність чи неналежність доказів, залежать результати судочинства, задоволення чи відмова у задоволенні вимог.

Перебачити у законі сукупність належних доказів, які обгрунтовують той чи інший факт або обставину, неможливо, тому пізнавальні здібності судді відіграють важливу роль у контексті визнання доказів, наданих особами, які беруть участь у справі, належними. Не менш важливу роль відіграє здатність логічно мислити при вирішенні судом питання про сприяння особам, які беруть участь у справі, у доказуванні. Зокрема, у разі надходження клопотання про витребування доказів у порядку, передбаченому ст. 137 ЦПК України, необхідно визначитись з питанням про те, чи є належним доказ чи докази, які вимагається витребувати, тобто чи можуть вони містити інформацію про факти та обставини, що складають предмет доказування? Зрозуміло, що під час вирішення питання про задоволення клопотання про витребування доказів однозначно зробити висновок про те, чи є витребувані докази належними без дослідження їх змісту неможливо, але обов'язок особи, яка подає клопотання про витребування доказів вказати на обставини, які може підтвердити цей доказ, закріплений у ч. 2 ст. 137 ЦПК України, сприяє у цьому.

Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства України дозволяє стверджувати, що прямої норми про те, на якому етапі цивільного судочинства суд має право чи зобов'язаний встановлювати належність доказів, немає. Зокрема, ст. 58 ЦПК України, яка є основною у регулюванні правила належності доказів, це питання не розкриває. Відповідно до ч. ч. 3 та 4 ст. 212 ЦПК України, оцінка доказів судом, у тому числі й на предмет їх належності, відображається у мотивувальній частині судового рішення. Оскільки вказана стаття розміщена у Главі 7 «Судові рішення», логічно, що докази аналізуються щодо їх належності до встановлюваних фактів та обставин під час ухвалення рішення. Однак вбачається, що оцінка доказів, у тому числі й щодо належності доказів, не може не здійснюватися протягом усього провадження, і навіть до виникнення цивільного процесу, під час вирішення питання про відкриття провадження у справі. Докази, на які вказується у позові чи заяві та які додаються, не можуть не аналізуватися з точки зору їх належності до викладених фактів і обставин. Так само аналізуються докази й протягом усього часу провадження, наприклад, під час попереднього судового засідання, підготовки справи до судового розгляду. Але більш ґрунтовний висновок про належність доказів об’єктивно може бути зроблений після їх дослідження у судовому засіданні, оскільки цьому сприяє реалізація принципів змагальності, рівності, безпосередності, усності тощо. Очевидно саме тому обов'язок оцінки доказів на предмет їх належності уреульовано законодавцем у ст. 212 ЦПК України «Оцінка доказів».

Виходячи з викладеного , слід підсумувати наступне.

1. Належними є докази, отримана інформація з яких має взаємозв'язок з фактами та обставинами, що підлягають доказуванню особами, які беруть участь у справі, та встановленню судом.

2. Частиною 1 ст. 58 ЦПК України встановлено, що належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Видається, що прив'язка законодавця до предмета доказування є зрозумілою, здебільшого, юристам. З метою надання більшої визначенності цьому положенню, а також правильного розуміння усіма учасниками цивільного процесу, особливо тими, які беруть участь самостійно, не користуючись послугами професійного представника, доцільно ч. 1 ст. 58 ЦПК України викласти у наступній редакції: «Належними є докази, що містять інформацію про факти та обставини, якими сторони, інші особи, які беруть участь у справі, обгрунтовують свої вимоги чи заперечення».

3. Правило належності доказів, закріплене у ст. 58 ЦПК України, сприяє більш швидкому та правильному розгляду справи, ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Відхиляючи неналежні докази на вимогу ч. 3 ст. 58 ЦПК України, суд тим самим економить зусилля та час, прискорює захист прав, свобод та інтересів. Разом з тим, вимога цивільного процесуального закону про повноту та всебічність з'ясування обставин справи (ч. 3 ст. 213 ЦПК України), потребує обережності в оцінці доказів на предмет їх належності.

4. Частина 2 ст. 58 ЦПК України, закріплюючи право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження вимог чи заперечень виключно як право сторін, протирічить положенням ч.ч. 2 та 3 ст. 10 ЦПК України про рівність прав усіх осіб, які беруть участь у справі, у доказуванні та обов'язках по доведенню обставин, а також ст. 27 ЦПК України, яка серед сукупності змагальних прав, якими наділяє усіх без виключення осіб, які беруть участь у справі, закріплює право подавати докази та давати усні та письмові пояснення, подавати свої доводи та міркування тощо, що, безумовно, необхідно сприймати таким, що включає й право обґрунтовувати належність доказів до фактів та обставин, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення.

5. Частина 2 ст. 58 ЦПК України суперечить також положенням ст. 137 ЦПК України, якими урегульовано процесуальний порядок витребування судом доказів. По-перше, право звернення до суду із клопотанням про витребування доказів належить усім особам, які беруть участь у справі, а по-друге, у заяві про витребування доказів особа, яка звертається, повинна зазначити, зокрема, який доказ вимагається витребувати, та обставини, які може підтвердити цей доказ. Тобто і в цьому разі, по суті йдеться про право усіх осіб, які беруть участь у справі, обгрунтовувати належність доказів. Тому видається правильним ч. 2 ст. 58 ЦПК України викласти у наступній редакції: «Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право обгрунтовувати належність доказів, що подані ними в обгрунтування вимог чи заперечень».

6. Докази на предмет їх належності оцінюються як судом, так і особами, які беруть участь у справі. При цьому і суд, і особи, які беруть участь у справі, оцінюють докази в одному аспекті – з точки зору їх здатності підтвердити або спростувати факти чи обставини, але висновок суду про належність доказів чи, навпаки, їх неналежність, має абсолютно інші юридичні наслідки, ніж висновки осіб, які беруть участь у справі. Від висновку суду про належність чи неналежність доказів, залежать результати судочинства.

7. Оцінка судом доказів щодо їх належності здійснюється як до виникнення судочинства, так і під час вирішення питання про відкриття провадження у справі та протягом усього провадження. Оцінка ж судом доказів щодо їх належності під час ухвалення рішення є остаточною, і результати саме цієї оцінки відображаються у мотивувальній частині судового рішення.

References:

1. Yaremenko, V., Slipushko, O. (1999). Noviy tlumachniy slovnik ukrayinskoyi movi v chotiroh tomah. *Tom 2* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language in four volumes. Volume 2]. Kyiv: AKONIT, 910 [in Ukrainian].
2. Treushnikov, M.K. (1981). *Otnosimost i dopustimost dokazatelstv v grajdanskom processe* [*The relevance and admissibility of evidence in civil proceedings]*. Moscow: Yurid. lit [in Russian].
3. Osokina, G.L. *Grajdanskii process. Obschaya chast* [Civil procedure. General part]. 2 izd., pererab. Moscow: Norma [in Russian].
4. Bichkova, S.S., Biryukov, I.A., Bobrik, V.I. ta in. (2009). *Tsivilne protsesualne pravo Ukrayini* [Civil procedure law of Ukraine]. Pidruchnik [Tutorial]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
5. Tertishnikov, V.I. (2015). *Tsivilniy protses Ukrayini*: Nauk.-prakt. posib. [Civil process of Ukraine: Science.-pract. allowance]. Kharkiv: Yurayt [in Ukrainian].

6. Komarov, V.V., Bigun, V.A., Barankova, V.V. ta in. (2011). *Kurs tsivilnogo protsesu: pidruchnik* [The course of the civil process: the textbook]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Sahnova, T.V. (2008). *Kurs grajdanskogo processa: teoreticheskie nachala i osnovnie instituti* [The course of the civil process: theoretical beginning and basic institutions]. Moscow: Volters Kluver [in Russian].
8. Ruda, T.V. (2012). *Dokazi i dokazuvannya v tsivilnomu protsesi Ukrayini i SShA: porivnyalno-pravoviy analiz* [Evidence and proof in civil proceedings of Ukraine and the USA: comparative legal analysis]. Avtoreferat dis. na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata yuridichnih nauk [The author's abstract dis. on competition of a scientific degree of candidate of legal Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Grabovska, O. (2015). Sub'ekti formuvannya predmeta dokazuvannya u tsivilnomu protsesi [The entities forming the subject of proof in the civil process]. *Yuridichna nauka Ukrayini: istoriya, suchasnist, maybutne. Mizhnarodna naukovo-praktichna konferentsiya* [Legal science of Ukraine: history, present, future.» International scientific-practical conference]. Kharkiv: Shidno-ukrayinska naukovo-yuridichna organizatsiya [in Ukrainian].

Ольга Кулініч, к. ю. н.
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ВПІЗНАВАНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЗОБРАЖЕНОЇ НА ФОТОГРАФІЯХ ТА ІНШИХ ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Olga Kulinich, PhD in Law
National university «Odesa Law Academy», Ukraine

CRITERIA FOR DETERMINING RECOGNIZABILITY OF PHYSICAL PERSON DEPICTED IN PHOTOGRAPHS AND OTHER ARTISTIC WORKS

This article examines one of additional features of recognazibility of image of an individual as the intangible benefit - "recognazibility of facial images". The article studies the views of different scientists on disclosure of the abovementioned characteristics and proposes criteria for recognazibility. Considering the case law the author reveals the content of the following criteria: presence of characteristic features of appearence of an individual in the image; presence in the image of appearence of an individual as a whole or parts of the body, capable of individualization for individual characteristics; availability of personal data (sufficient to identify the person) that accompany the images, creates the possibility of identification of a person, even in case of partial concealment of facial image; the duration of showing of individual images.
Key words: a physical person, image, recognazibility, photography, artwork.

У двадцять першому столітті зі збільшенням технічних засобів створення та розповсюдження інформації про фізичну особу, у тому числі отриманої фотографічним чи іншим художнім способом, особливого значення набуває удосконалення чинного законодавства в частині захисту права фізичної особи на власне зображення. Одним з таких питань є розкриття ознаки впізнаваності зображеної фізичної особи, яка має значення при вирішенні спорів про захист права фізичної особи на власне зображення. При розгляді спорів, зокрема про поширення негативної чи недостовірної інформації, інформації, що порушує право на приватне життя, поряд з використанням зображення важливо встановити ознаку впізнаваності зображуваної особи, яка фактично у сукупності з іншими обставинами справи, може свідчити про можливість завдання особі шкоди таким поширенням інформації. Значна кількість спорів щодо вирішення питання про правомірне використання фотографій та інших художніх творів з зображенням фізичної особи вимагає вироблення критеріїв впізнаваності фізичної особи, яка зображена на фотографіях та інших художніх творах.

Ознака впізнаваності зображеної фізичної особи згадувалася у дослідженнях таких науковців, як: А. Головін, В. Мужанова, Р. Погуляєв, Т. Романчекно, Н. Сидоріна, І. Тулуб'єва та інших. Разом з тим, у теорії так і не вироблено критеріїв визначення впізнаваності фізичної особи, котрі є вкрай важливими для правозастосовчої практики.

Метою статті є визначення системи та змісту критеріїв визначення впізнаваності фізичної особи, зображеної на фотографіях та інших художніх творах.

Впізнаваність зображеної фізичної особи – означає можливість визначення особи, котра зображена, або була прототипом при створенні зображення в будь-якій об'єктивній формі вираження (фотографіях, картинах, карикатурах, пародіях, тощо).

Коло суб'єктів, здатних впізнати зображену фізичну особу визначається ступенем її відомості в суспільстві та може обмежуватися колом родичів, друзів або знайомих чи включати невизначене коло осіб.

На погляд А. С. Головіна, впізнаваність установлюється виявленням подібності. Подібність не слід путати з тотожністю, тобто підмінювати таку категорію як «реальна подібність об'єктів» суто теоретичною й уже тому в реальності просто неможливо для різних предметів матеріального світу категорію тотожності – ідеального збігу, який дійсно досліджується, але тільки тоді, коли потрібно

встановити факт подібності особистості (як під час дослідження трупа або аналізу дій особи), а не факт зображення. Подібністю при зображенні людини є очевидна близькість особливостей цієї людини є очевидна близькість особливостей цієї людини й особливостей, відтворених у зображенні[1]. О. О. Ніколаєва також наводить аргументи щодо неможливості застосування категорії «тотожність» до зображення фізичної особи. Свою позицію вона обґрунтовує тим, що фізична особа ніколи не буде «тотожною» власному зображенню внаслідок нестабільності зовнішнього вигляду як живої так і померлої особи, тобто внаслідок об'єктивної причини – постійної змінності зовнішності людини під впливом зовнішніх обставин та внутрішнього стану[2].

Ознака впізнаваності зображуваного фігурує і в судовій практиці. Як звертає увагу Н. Сидорина, навіть якщо під фотографією немає підпису, але зображеного можна впізнати, то поширюється дія відповідної статті. І навпаки, якщо під фотографією є додаткова вказівка відомостей про того, кого вона повинна представляти, то для визнання її зображенням не має значення фактична впізнаваність особи[3].

Огляд матеріалів судової практики та теоретичних досліджень дозволяє визначити такі **критерії, що є основою для встановлення впізнаваності фізичної особи у формі об'єктивізації її зображення.**

По-перше, наявність у зображенні характерних ознак зовнішнього вигляду фізичної особи. Ідентифікація особи, як правило, здійснюється за рисами обличчя, проте, це не є обов'язковою умовою. Деякі художники створюють зображення за участю значної кількості осіб, яких поодиночно неможливо впізнати. Наприклад, Артур Моула та Джон Д. Томас у минулому столітті без використання програм піксельної графіки та іншого комп'ютерного забезпечення створили фотографічні твори з зображенням національних символів американської нації завдяки масовим фотознімкам солдат. Особи, котрі приймали участь у проекті формували власними тілами гигантські патріотичні символи, що фотографувалися з висоти. Аналогічний прийм застосовувався Грегом Аланом були створені картини Мерлін Монро, Одрі Хепборн, Елвіса Преслі та інших відомих осіб. Картини були створені з використанням людей на площі. У таких випадках про можливість захисту кожним з учасників проекту права на власне зображення стверджувати неможливо у зв'язку з неможливістю впізнаваності кожного з них.

Зазначений критерій знаходить своє визнання у таких справах. *Позивач звернувся до суду з позовом до КП «Запорізьке міське інвестиційне агентство», в обґрунтування якого зазначив, що відповідач на власних спеціальних стаціонарних конструкціях («сіті-лайтах» та «біг-бордах») розмістив зовнішню рекламу щотижневого інформаційного видання із зображенням титульної сторінки цього видання, яка містить зображення позивача в образливій для нього формі - у вигляді особи, під якою «схований» злочинець в масці, що супроводжувалося коментарем: «Кто украл у запорожцев 880 миллионов? Кто за это ответит?». Представник відповідача надав фотографії позивача, розміщенні в загальнодоступній мережі Інтернет. Цей факт дозволяє говорити про те, що,* ***неможливо ототожнювати особу, зображену у спірній рекламі, з особою позивача, фотографії якого розміщені в мережі Інтернет, оскільки за зовнішніми ознаками (голови, лиця, носа, очей, вуха – це зовсім різні особи).*** *Отже, оскільки реклама не містить зображення позивача, відсутній факт поширення про нього інформації без його згоди, що засвідчує відсутність правових підстав для задоволення позову*[4].

---

[1] Головін, А.С. (2013). Деякі проблеми захисту інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- і відеозйомок у контексті положень статті 32 Коституції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 4, 7.

[2] Николаева, А.А. (2014). *Изображение гражданина : проблемы правового регулирования, использования, охраны и защиты*: дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Москва, 163.

[3] Сидорина, Н. (2012). *Фотография в авторском праве России и Германии.* LAP LAMBERT Academic Publishing, 40.

[4] Рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 19.12.2012 р по справі № 0814/8750/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28353940>; Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 10.04.2013 р. по справі № 0814/8750/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30670821>.

Відтворення у зображенні лише контуру обличчя (без його рис) не дає можливості впізнати особу. *В газеті «Технополис» було опубліковано статтю «Газовый «киллер», де позивача звинувачено в нападі на співробітника даної газети. Поряд зі статтею опубліковано його фотографію без отримання дозволу, на якій* ***відсутнє обличчя, а є лише загальний контур особи****. Враховуючи, що в статті відсутнє прізвище, ім'я та по-батькові, а є посилання лише на те, що дана особа є вчителем та співпрацювала з газетою «Пошук», відсутні підстави для задоволення позовних вимог*[1]. На практиці можливі виключення з даного прикладу у випадку, коли контур особи має характерні ознаки та суттєво, неповторно відрізняється від інших осіб.

По-друге, наявність у зображенні зовнішнього вигляду фізичної особи в цілому, або окремих частин тіла, здатних до індивідуалізації за індивідуальними ознаками. Зображенням фізичної особи є не тільки зовнішній вигляд особи в цілому, а й окремі частини тіла, за умови, що вони дозволяють ідентифікувати зображену особу, тобто з їхньою допомогою можна скласти повне (цілісне) уявлення про людину[2]. Головне у зображенні – наявність тих або інших ознак, характерних саме для цієї особи. Такими ознаками, зокрема, можуть стати деталі, зображені разом з людиною, її фігура, одяг, зачіска, поза, вигляд зі спини або, навіть, силует тіні[3].

Зазначений критерій щодо окремих елементів зовнішності (частин тіла) застосовується як виключення. Вважається можливим здійснення захисту права на зображення окремих частин тіла у тому разі, якщо їм властиві певні особливості, що відрізняють їх від аналогічних частин тіла інших фізичних осіб. Наприклад, мова може йти про використання у спортивних клубах чи спортивних виданнях фотографій із зображенням частин тіла бодібілдерів. У певних випадках рельєф їх тіла може бути неповторним і таким, що легко упізнається для фахівців у цій сфері професійного спорту.

У випадках, коли ідентифікувати особу за частинами тіла неможливо, у задоволенні позову відмовляють. Як приклад можна навести таку справу. *В рамках кримінального провадження були зроблені та використовувалися фотокартки поранень померлого, без зазначення його персональних даних. Позивачкою були заявлені вимоги про неправомірне використання таких фотокарток, але не наведено доводів щодо характерних рис померлого, за якими вони впізнали його на фотознімку. Крім того позивачкою не надано доказів що фотографії використовувалися поза судових засідань. Враховуючи викладене та те, що за внутрішнім переконанням суду встановити особу з продемонстрованих знімків неможливо, оскільки останні виконанні неякісно, містять зображення частини голови (вид зліва зверху) та частини грудної клітини, що унеможливлює ідентифікацію зображеної особи в задоволенні позовних вимог відмовлено в повному обсязі*[4].

У практиці іноземних судових органів також трапляються приклади спорів щодо можливості захисту права на зображення окремих частин тіла. Як звертають увагу В. Погуляєва та І. Тулуб'єва, при аналізі матеріалів судової практики в 2003 р. у кількох судах Москви розглядалися позови про порушення права на зображення, предмет яких можна віднести до казусів. В одному випадку був опублікований фотознімок із зображенням дівчини-моделі зі спини, у другому – оголена нижня частина тіла іншої дівчини. Обидві дами посилалися на негативні моральні наслідки публікацій у вигляді реакції родичів, знайомих, колег по роботі. У задоволенні першої позовної заяви було відмовлено. Інший позов було залишено без розгляду, оскільки позивач не надала доказів того, що використано саме її зображення, а також не змогла пояснити в процесі, хто саме впізнав її на знімку і міг би підтвердити це суду[5].

---

[1] Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 22.12.2010 р. по справі № 2-4677-2010. Єдиний державний реєстр судових рішень. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13109474>.

[2] Романченко, Т.С. (2011). Зображення як об'єкт особистого немайнового права фізичної особи *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання).* Київ: КНТ, 355-358.

[3] Мужанова, В.А. (2012). Понятие изображение в германском праве. *Защита частных прав: проблемы теории и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф.* Иркутск: Изд-во БГУЭП, 97-98.

[4] Рішення Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 17.03.2014 р. по справі № 200/8909/13ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37804053>; Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 12.06.2014 р. по справі № 200/8909/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39214893>.

[5] Погуляев, В., Тулубьева, И. (2004). Право на изображение. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права, 3,* 42-43.

По-третє, наявність персональних даних (достатніх для ідентифікації особи), що супроводжують зображення, створює можливість впізнання особи, навіть за умови часткового приховування у зображенні рис обличчя. *Наприклад, при розгляді спору про неправомірне використання зображення позивача, було встановлено, що інформація, викладена у статті, дозволила ідентифікувати позивача, оскільки: містила ім'я позивача за паспортом, його ім'я, яке використовується повсякденно друзями, та розкрила інші загальновідомі події з життя особи. Незважаючи на те, що додавані до статті* ***фотографії закривають не все його обличчя, а лише очі,*** *при перегляді справи було встановлено, що посилання на відсутність експертизи про ідентифікацію особи, зазначеної у статті та позивача, є голослівними, оскільки про проведення такої експертизи представники відповідача у суді першої та апеляційної інстанції не заявляли. Крім того, експертизу про ідентифікацію фізичної особи проводити немає потреби, оскільки позивач і особа, про яку йдеться в надрукованих у газеті статті та фотознімках, - фактично є однією й тією ж людиною*[1].

При розгляді іншої справи судом встановлено, що в газеті «Обзор» у рубриці «Опыт» було опубліковано статтю під назвою «Фемида с загребущими руками», під заголовком якої розміщено ***фотографію із зображенням судді (позивача) під час здійснення правосуддя.*** *Виходячи з того, що фотографія позивача розміщена під статтею, у якій подана негативна інформація про недовіру українців судам через корупцію, з урахуванням назви статті, характеру поширеної у статті інформації, яка хоча і не стосується позивача по справі, проте розміщена в газеті без дозволу позивача, суд дійшов висновку про обґрунтованість позовних вимог про захист честі, гідності та ділової репутації та прийняв рішення про компенсацію моральної шкоди у розмірі 20000 грн. При перегляді справи в цій частині рішення змінено не було*[2]*. У 2012 році колишній головний редактор подав заяву про перегляд зазначеного рішення Апеляційного суду м. Києва у зв'язку з нововиявленими обставинами. В обґрунтування своєї заяви посилався на наявність ухвали колегії суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, коли за аналогічним позовом прийнято протилежне рішення. Він вказував на те, що не було надано доказів тотожності з опублікованою в газеті фотографією. Отже, рішення суду базується на припущеннях позивача, що на фотографії в газеті був саме він. Але в задоволенні заяви було відмовлено, враховуючи, що протилежні судові рішення за аналогічними позовами не є нововиявленими обставинами у справі*[3].

По-четверте, тривалість показу зображення фізичної особи. У науковій літературі погляди щодо можливості впливу тривалості показу на можливість впізнання різняться. Наприклад В. А. Мужанова вважає, що тривалість показу зображення, зазвичай, не впливає на можливість впізнання. Достатньо навіть 2 або 4 секунд для того, щоб упізнати особу. Для критерію впізнання особи не вимагається швидкий перегляд, оскільки це надало можливість захистити інтереси тільки відомих осіб. Достатня можливість ідентифікації зображення особи серед певного кола знайомих[4]. Інші автори вважають, що неможлива ідентифікація особи в зв'язку з швидким чергуванням зображень[5]. Видається доцільним враховувати зазначений критерії з огляду на конкретні обставини справи.

У телепрограмі «Критична точка» на каналі «ТРК України» відповідач відкрито продемонстрував на всю Україну фото позивачки з відкритим обличчям у нижній білизні (поряд із фотографіями інших дівчат у нижній білизні), прокоментувавши при цьому діяльність, якою її примушували займатися (у вересні 2009 року вона стала жертвою організованої злочинної групи,

[1] Рішення Галицького районного суду м.Львова від 03.04.2013 р. по справі № 461/1609/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30500467>; Рішення Апеляційного суду Львівської області від 23.12.2013 р. по справі № 461/1609/13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37380550>.

[2] Рішення Апеляційного суду м. Києва від 25.06.2009 р. по справі № 22-3118/2009. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10433459>.

[3] Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 26.04.2012 р. по справі № 8-2690/30/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24439139>.

[4] Мужанова, В.А. (2012). Понятие изображение в германском праве. *Защита частных прав: проблемы теории и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф.* Иркутск: Изд-во БГУЭП, 99.

[5] Synodinou, T. (2014). Image Right and Copyright Law in Europe: Divergences and Convergences. *Laws*, *3,* 181-207.

яка займалася торгівлею людьми). Дана телепрограма декілька тижнів була розміщена в Інтернеті, крім цього, сама позивач на різних Інтернет-сайтах особисто розміщувала свої фотографії аналогічного змісту, без застережень щодо їх використання. Враховуючи це, було встановлено, що демонстрація відповідачем в ефірі телеканалу протягом кількох секунд фотографії позивача серед зображень інших осіб жодним чином не принизила її честь і гідність, а відтак і не заподіяла їй моральної шкоди. Відповідач в телепрограмі жодного разу не згадав про позивача і не назвав її прізвища, а його висловлювання виражали лише його власну думку щодо діяльності модельної агенції. На підставі викладеного у задоволенні позову було відмовлено[1]

Усі ці критерії у своїй сукупності можуть враховуватися для можливості ідентифікації (впізнання) зображеного іншими особами, а тому їх доцільно враховувати у правозастосовній практиці при розгляді справ про захист права фізичної особи на власне зображення.

References:

1. Synodinou, T. (2014). Image Right and Copyright Law in Europe: Divergences and Convergences. *Laws, 3,* 181-207 [in English].
2. Holovin, A.S. (2013). Deiaki problemy zakhystu interesiv fizychnoi osoby pry provedenni foto-, kino- tele- i videozjomok u konteksti polozhen' statti 32 Kostytutsii Ukrainy [Some problems of protection of interest of a person during photo-, video-, tele-, recording]. *Naukovyj visnyk Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav [Scientific bulletin of the National academy of internal affairs], 4,* 7 [in Ukrainian].
3. Muzhanova, V.A. (2012). Ponjatie izobrazhenie v germanskom prave [Concept of an image in German law]. *Zashhita chastnyh prav: problemy teorii i praktiki: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [Protection of private rights: problems of theory and practice: materials of intern. scientif. conference]* Irkutsk: Izd-vo BGUJeP [in Russian].
4. Nikolaeva, A.A. (2014). *Izobrazhenie grazhdanina : problemy pravovogo regulirovanija, ispol'zovanija, ohrany i zashhity* [Image of a person: problems of legal regulation, using, protection and defense]: dis. na soiskanie uchen. step. kand. jurid. nauk: spec. 12.00.03 «Grazhdanskoe pravo; predprinimatel'skoe pravo; semejnoe pravo; mezhdunarodnoe chastnoe pravo» [Thesis for PhD degree in law]. Moscow [in Russian].
5. Poguljaev, V., Tulub'eva, I. (2004). Pravo na izobrazhenie. Intellektual'naja sobstvennost' [The right for image. Intellectual property]. *Avtorskoe pravo i smezhnye prava [Copyright and adjacent rights], 3,* 42-43 [in Russian].
6. Rishennja Apeljacijnogo sudu L'vivs'koi oblasti vid 23.12.2013 r. po spravi № 461/1609/13 [The decision of Lviv Court of appeal in case № 461/1609/13]. *Unified state register of court decisions.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37380550> [in Ukrainian].
7. Rishennja Apeljacijnogo sudu m. Kiєva vid 25.06.2009 r. po spravi № 22-3118/2009 [The decision of Kyiv Court of appeal in case № 22-3118/2009]. *Unified state register of court decisions* . <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10433459> [in Ukrainian].
8. Rishennja Babushkins'kogo rajonnogo sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 17.03.2014 r. po spravi № 200/8909/13c [The decision of Babushkin district court in case № 200/8909/13c] *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37804053> [in Ukrainian].
9. Rishennja Galic'kogo rajonnogo sudu m.L'vova vid 03.04.2013 r. po spravi № 461/1609/13-c [The decision of Halytskyi district court in case № 461/1609/13-c] *Unified state register of court decisions*. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30500467> [in Ukrainian].
10. Rishennja Kramators'kogo mis'kogo sudu Donec'koї oblasti vid 22.12.2010 r. po spravi № 2-4677-2010 [The decision of Kramatorsk district court in case № 2-4677-2010]. *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13109474> [in Ukrainian].
11. Rishennja Lenins'kogo rajonnogo sudu m. Zaporizhzhja vid 19.12.2012 r po spravi № 0814/8750/2012 [The decision of Leninskyi district court in case № 0814/8750/2012] *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28353940> [in Ukrainian].
12. Rishennja Luc'kogo mis'krajonnogo sudu Volins'koї oblasti vid 16.05.2011 r. po spravi № 2-2129/11 [The decision of Lutsk district court in case № 2-2129/11] *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23852303>[in Ukrainian].
13. Romanchenko, T.S. (2011). *Zobrazhennja jak ob'єkt osobistogo nemajnovogo prava fizichnoї osobi Aktual'ni problemi civil'nogo, simejnogo ta mizhnarodnogo privatnogo prava (Matvєєvs'ki civilistichni chitannja)* [Image as an object of personal non-property right of a person. Actual problems of civil, family and international private law] Kyiv: KNT [in Ukrainian].

[1] Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 16.05.2011 р. по справі № 2-2129/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23852303>; Ухвала Апеляційного суду Волинської області від 22.08.2011 р. по справі № 2-2129/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18016756>.

14. Sidorina, N. (2012). *Fotografija v avtorskom prave Rossii i Germanii* [Photography in copyright law of Russia and Germany]. LAP LAMBERT Academic Publishing [in Russian].
15. Ukhvala Apeliatsijnoho sudu Volyns'koi oblasti vid 22.08.2011 r. po spravi № 2-2129/11 [Ruling of the Volynian court of appeal in the case № 2-2129/11]. *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18016756> [in Ukrainian].
16. Ukhvala Apeliatsijnoho sudu Dnipropetrovs'koi oblasti vid 12.06.2014 r. po spravi № 200/8909/13-ts [Ruling of the Dnipropetrivsk court of appeal in the case № 200/8909/13-ts]. *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39214893> [in Ukrainian].
17. Ukhvala Apeliatsijnoho sudu Zaporiz'koi oblasti vid 10.04.2013 r. po spravi № 0814/8750/2012 [Ruling of the Zaporizhzhia court of appeal in the case № 0814/8750/2012]. *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30670821> [in Ukrainian].
18. Ukhvala Apeliatsijnoho sudu m. Kyieva vid 26.04.2012 r. po spravi № 8-2690/30/2012 [Ruling of the Kyiv court of appeal in the case № 8-2690/30/2012]. *Unified state register of court decisions*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24439139> [in Ukrainian].

Катерина Дубовик, к. н. держ. упр.
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ.

Kateryna Dubovik, PhD in Public Administration
Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine

MAIN ASPECTS OF REEDUCATION OF UNDERAGE OFFENDERS

The article concerns one of the urgent problems of nowadays society – the work wits children and young people and the work of services dealing with preventing juvenile delinquency and protecting rights of under-age children.
The analysis of specificity of social work with minors deviant behaviour is made. Features concerning their further resocialization are allocated. The basic directions of the further work with this category are defined. It is defined that social work with minors and their further resocialization should be realised taking into account conformity of actions of a family, school, mass media, circle of contemporaries and conditions of course of this process. Inconsistency of actions of aforementioned social institutes by all means leads to negative consequences which complicate process of socialisation during all subsequent stages of life of an individual. Especially it concerns families which carry out important social functions among which the main is socialisation of children; psychological protection, love and mutual support by members of a family.
Key words: minors, socialization, resocialization, deviant behaviour.

Процес сучасного розвитку суспільства характеризується багатьма складними факторами, які трансформуються в політичній, економічній, соціальній, освітньої та іншими сферами життєдіяльності. В наслідок цього стає зміна громадської свідомості, в якій відображаються певні реалії життя. Суспільне життя характеризується загостренням багатьох суперечностей, які вносять напруженість та викликають появу негативних тенденцій у процесі соціалізації підростаючої особистості.

Служби та кримінальна міліція у справах дітей вирішують всі питання, що стосуються повноцінного розвитку та захисту прав дітей, проводять роботу, щодо запобігання негативним явищам серед неповнолітніх.

Аспекти соціалізації і ресоціалізації неповнолітніх девіантної поведінки у вітчизняній науці досліджені на недостатньому рівні.

Окремі аспекти даної проблеми розглянуто Г.Андреєвою, І.Жогло, Л.Міщик та ін.

Питання соціалізації і ресоціалізації неповнолітніх девіантної поведінки, зокрема, висвітлюється в роботах М.Капської, І. Конона, Н.Лавриченка, А. Мудрика, В.Лютого та ін.

Зазначені праці є науковим підґрунтям вдосконалення роботи органів державної влади у сфері захисту прав дитини, але вирішення практичних питань супроводжується виникненням труднощів, пов’язаних з необхідністю врахування специфіки, притаманній сфері ресоціалізації неповнолітніх девіантної поведінки.

Метою даної роботи є узагальнення результатів дослідження щодо обґрунтування основних аспектів соціалізації і ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

У кризовий період держави, під час проведення антитерористичної операції на сході країни, багато сімей стали соціально незахищеними, деякі взагалі лишились будинків, робочих місць. Ці сім’ї частково або взагалі втрачають свої функції виховання, матеріального забезпечення та турботи про нормальний розвиток дитини, внаслідок чого неповнолітні опиняються у конфлікті з законом.

Сучасні особливості розвитку українського суспільства справляють на особистість, її формування та становлення значний вплив: науково-технічний прогрес обумовлює появу нових економічних відносин, які в свою чергу вимагають від індивіда підвищення його освітнього та культурного рівнів, поглиблення й розширення світогляду, розвитку технологічно нових вмінь, навичок і здібностей, високого рівня усвідомленості громадського обов'язку та особистої відповідальності. Ускладнюється процес становлення особистості.

В цілому сучасні інститути соціалізації не забезпечують повного задоволення потреби формування у підлітків ціннісних орієнтацій, суспільно схвалених нормативних уявлень, світоглядних переконань та життєвих позицій.

Входження України у новий період становлення всіх сфер соціального розвитку висуває на головний план питання соціальної роботи з неповнолітніми, соціалізація яких проходить в екстримальних життєвих умовах. Соціальна робота є однією із організаційних складових процесу реалізації державної політики стосовно неповнолітніх в Україні, а у більш широкому розумінні – і соціальної політики. Відповідно, її головною метою є створення умов для успішної соціалізації особистості.

Соціальна робота з неповнолітніми має бути спрямованою на створення умов, які сприяють соціальній адаптації та самореалізації. Тому вона повинна проводитись за двома пріоритетними напрямками: з одного боку – це соціальна опіка, надання різних видів соціальної допомоги окремим категоріям неповнолітніх, а з іншого – це соціальна діяльність, яка спрямована на розкриття творчого потенціалу неповнолітніх і стимулює формування в них імунітету до різноманітних негативних явищ [1].

Основні види соціальної роботи трактуються та класифікуються різними авторами по-різному. Найбільш узагальнена класифікація подана у Законі України «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю», де зазначено, що види соціальної роботи – це способи спрямованості соціальної роботи, визначення їх змісту в залежності від поставлених цілей, а основними видами соціальної роботи з неповнолітніми є: соціальне обслуговування, соціальний супровід, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальне інспектування.[2]

У сфері державної політки стосовно неповнолітніх, неповнолітні як об'єкти соціальної роботи, займають особливе місце. Це обумовлено, з одного боку, особливостями їхнього вікового розвитку, становленням фізіологічної та психологічної конституції; з іншого – рівнем розвитку інтелекту, духовності, формуванням особистості. Суттєву роль відіграє також процес набуття ними соціального статусу, отримання освіти і професійних навичок, правової суб'єктності. Все це у сукупності визначає неповнолітніх як клієнтів дуже вразливих від зовнішніх негативних впливів, що необхідно враховувати у своїй діяльності інститутам влади, які є суб'єктами державної політики стосовно неповнолітніх. Вони мають користуватись у своїй діяльності низкою таких принципів як демократизм, публічність, законність, диференційність, компетентність, узгодженость дій і відповідальність суб'єктів державної політики стосовно неповнолітніх. Ці принципи діяльності суб'єктів державної політики, стосовно неповнолітніх, є підґрунтям її ефективної реалізації, вдосконалення практичної діяльності і правової бази, що сприятиме успішній соціалізації та ресоціалізації неповнолітніх.

Саме із врахуванням основної проблеми соціалізації даної вікової стадії неповнолітнім має надаватись соціальна робота[3]. Невідповідність дій інститутів соціалізації (сім'ї, школи, засобів масової інформації, середовища однолітків тощо) приводить до негативних наслідків, які ускладнюють процес соціалізації та ресоціалізації особистості.

У психолого-педагогічній літературі на цій підставі виділено термін «жертви несприятливих умов соціалізації» та соціально-педагогічну галузь знань – «віктимологію», яка розвивається на стику педагогіки, психології, соціології, кримінології та етнографії і вивчає різні категорії людей, що є жертвами несприятливих умов соціалізації[4].

---

[1] Кротюк, С. (2015). *Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики*. Київ, 179-180.

[2] *Закон України про охорону дитинства 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

[3] Коваль, Л., Звєрєва, І., Хлєбнік, М. (2016). *Соціальна педагогіка*. Київ, ІЗМН, 151.

[4] Комарова, Н., Бевз, Ж., Волинець, І. (2015). *Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей*. Київ: укр. ин-т соціал. дослідж., 103.

Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, у своїх юридичних правах та пільгах прирівняні, згідно з чинним законодавством України, тобто мають одні й ті ж самі права та пільги [1]. Утримання і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує держава, застосовуючи здебільшого інституціональні форми опіки та піклування над ними. Специфічні умови життєдіяльності в інтернаті впливають на соціалізацію неповнолітніх. Так, окремі науковці виділяють наступні негативні чинники, що впливають на розвиток особистості в інтернатному закладі: емоційні; соціальні; економічно-територіальні. Дослідження деяких вчених-психологів свідчать про ознаки «госпіталізму» цієї категорії дітей, тобто фізичне та психічне відставання у розвитку, що проявляється у підвищеній конфліктності, зниженій емоційності, пасивності в організації діяльності, відсутності співчуття, проявах агресивності[2]. Тому, в Україні, з 1998р. розпочато роботу щодо впровадження нових сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме, інституту прийомної сім'ї.

На законодавчому рівні, «прийомна сім'я» визначається як «сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від однієї до чотирьох дітей на виховання та на спільне проживання». Розрізняють такі види прийомних сімей: довготермінова (коли дитина залишається в сім'ї до повноліття); середньотермінова (коли дитина знаходиться в сім'ї, доки не відновляться її зв'язки з біологічною сім'єю, не зміняться на краще тимчасово погіршені обставини); вихідного дня (коли дитина приходить на вихідні у сімейне оточення); денна (коли дитина приходить у сім'ю, де є догляд, виховання і піклування протягом дня, якщо рідна сім'я цього забезпечити не в змозі, у разі, коли батьки працюють, а дитина потребує особливої уваги)[3].

Отже, соціальна робота з категорією дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування здійснюється суб'єктами соціальної роботи з такими основними групами неповнолітніх: 1) неповнолітні, які живуть в сім'ях опікунів (піклувальників); 2) неповнолітні, які перебувають в школах-інтернатах; 3) неповнолітні, які навчаються у ПТУ, коледжах, університетах; 4) неповнолітні, які закінчили школи-інтернати; 5) неповнолітні, які виховуються у прийомних сім'ях, у будинках сімейного типу; 6) неповнолітні, які тимчасово перебувають у притулках для неповнолітніх.

Неповнолітні з девіантною поведінкою потребують професійного специфічного підходу з боку суб'єктів соціальної роботи, їх можна об'єднати у групу, що характеризується спільними ознаками, пов'язаними із девіантними проявами. Зокрема, це неповнолітні з делінквентною та адиктивною поведінкою. Потенційними «кандидатами» до цієї категорії є неповнолітні, що не можуть успішно пройти соціалізацію та ресоціалізацію.

Для неповнолітніх з девіантною поведінкою характерними є такі риси, як неврівноваженість, імпульсивність, впертість, безвідповідальність, низький рівень самоконтролю та самодисципліни. Часто зустрічаються такі риси характеру, як грубість, брехливість, егоїзм, інфантилізм (несамостійність прийняття рішень, невміння бачити наслідки власних дій і брати на себе відповідальність, занижена критичність по відношенню до себе, підвищені вимоги до інших). При цьому вони мають підвищену потребу у спілкуванні, самоствердженні, нечіткі та нестійкі моральні принципи, ціннісні орієнтації антисуспільного змісту, наприклад самоствердження шляхом насильства тощо[4].

У роботі з неповнолітніми з девіантною поведінкою важливим є знання акцентуацій характеру. Оскільки, як показують дослідження, із загальної кількості неповнолітніх, які потрапляють у заклади реабілітації, близько 80 % осіб становлять акцентуали. Розрізняють такі основні типи акцентуацій характеру, які найчастіше зустрічаються у неповнолітніх даної категорії: нестійкий, збудливий, істероїдний, шизоїдний тощо. Універсальною методикою виявлення акцентуації характеру є патохарактерологічний діагностичний опитувальник, розроблений О. Лічко в Інституті ім. В. Бехтєрєва.

Соціальна робота з неповнолітніми з девіантною поведінкою має здійснюватись, відповідно

[1] Толстоухова, І. (2010). *Комплексні програми центрів соціальних служб для молоді*. Київ: УДЦССМ, 204.

[2] Коваль, Л., Зверева, І., Хлебник. М. (2016). *Соціальна педагогіка*. Київ: ІЗМН, 151.

[3] *Закон про соціальну роботу з дітьми та молоддю 200.* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

[4] Кривачук, Л. (2002). *Реалізація державної молодіжної політики з питань неповнолітніх в Україні (державно-управлінський аспект): дис. Кандидата наук з держ. упр.: 25.00.02*. Львів, 123.

до систематизації, що розроблена А. Павленко, І. Пінчук, Л. Шнеренко, за такими напрямками:

– профілактика девіантної поведінки неповнолітніх – комплекс заходів, спрямованих на попередження, подолання або нейтралізацію чинників, що спричиняють девіантну поведінку неповнолітніх;

– соціальний контроль негативного впливу на неповнолітніх – виявлення фактів аморального та кримінального впливу на неповнолітніх у сім'ї, у неформальному оточенні, захист прав дитини, порушення питання про позбавлення осіб батьківських прав, опіку та патронаж тощо;

– соціальна підтримка та реабілітація неповнолітніх з девіантною поведінкою – комплекс заходів, який передбачає здійснення психологічної корекції і реабілітації неповнолітніх, допомоги у створенні навколо неповнолітніх позитивного оточення, сприяння налагодженню сприятливої атмосфери у формальній групі, до якої входить підліток, корекції у разі необхідності сімейних відносин[1].

Проблема дитячої бездоглядності не є новою для України (маємо на увазі досвід 20-30 років), проте, вона і досі залишається недостатньо вивченою та дослідженою. Автори словника-довідника з кримінології та психології та словника-довідника для соціальних працівників та соціальних педагогів[2] поняття «бездоглядність» трактують як послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою неповнолітніх батьків чи осіб, які їх заміняють. Л. Кривачук, у свою чергу, запропоновано таке визначення: дитяча бездоглядність – це відсутність забезпечення основних потреб дітей у їжі, одязі, теплі, чистоті; антисанітарні умови проживання дітей у сім'ї; відсутність надання дітям необхідного лікування; пропуски дітьми навчальних занять (без поважних причин), відсутність нагляду батьків за поведінкою дітей. Вказані чинники є критеріями визначення дитячої бездоглядності. Але на законодавчому рівні в Україні визначення даного поняття відсутнє, хоча це є дуже важливим чинником ефективної діяльності інститутів виконавчої влади у сфері державної політики стосовно неповнолітніх. Бездоглядні діти, як правило, займаються бродяжництвом, жебрацтвом, крадіжками, вживають алкогольні напої, тютюнові вироби, наркотики, токсичні речовини, вони часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності, їхнє життя і здоров'я постійно перебуває під загрозою, а самі вони знаходяться у екстремальних життєвих умовах. Тому дана категорія неповнолітніх має становити окрему групу клієнтів соціальної роботи, яка потребує притулку за потребою, педагогічно-психологічної підтримки, соціально-правового захисту та відповідної реабілітаційно-профілактичної роботи.

Неповнолітні, які виховуються у неблагополучних (часто багатодітніх) сім'ях є складовою частиною більшості девіантів. Кількість таких сімей з кожним роком зростає. Для своєчасної постанови таких сімей на облік служб у справах дітей необхідна взаємодія працівників медичних та дитячих закладів із службами у справах дітей. Тому важливо здійснювати соціальну роботу з членами таких сімей, насамперед, соціальне інспектування та соціальний супровід неблагополучних сімей, з метою забезпечення успішної соціалізації дітей, які виховуються у цих сім'ях [3].

В Україні ратифіковано низку Конвенцій і Рекомендацій Міжнародної організації праці, які регулюють питання праці неповнолітніх [4]. Система національного законодавства, що регламентує трудові відносини неповнолітніх, визначена багатьма нормативно-правовими актами що мають вищу силу. Насамперед основним законом – Конституцією України[5], Кодексом законів про працю України[6], Законом України «Про зайнятість населення»[7], Законом України «Про охорону праці»[1],

[1] Коваль, Л., Зверева, І., Хлебник, М. (2016). *Соціальна педагогіка*. Київ: ізмн, 151.

[2] Комарова, Н., Бевз, Ж., Волинець, І. (2015). *Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей*. Київ: укр. ин-т соціал. дослідж., 103.

[3] Меленюк, В. (2011). *Особливості соціалізації та ресоціалізації неповнолітніх девіантної поведінки*. Харків: збірник наукових праць, серія публічне управління: терія та практика, 224.

[4] *Конвенция ООН о правах ребёнка* (1990). Москва: амалфия, 270.

[5] *Конституція України 1996* (Верховна Рада Укаїни). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

[6] *Кодекс законів про працю 2003* (Верховна Рада Укаїни). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

[7] *Закон про зайнятість населення 2009* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

«Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»[2] та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Незважаючи на те, що праця завжди вважалася засобом виховання (у тому числі, і у дитячому віці) не будь-яка праця має позитивний виховний вплив. Наприклад, важка праця неповнолітніх з метою їх експлуатації. Для аналізу використаємо соціологічнє опитування неповнолітніх з питань їх трудової зайнятості та дослідження «Дитяча праця в Україні», які були проведені у 2015 р. українським інститутом соціальних досліджень за підтримки Міжнародної організації праці (ILO) у межах Міжнародної програми ліквідації дитячої праці (IPEC). За результатами цих досліджень встановлено, що серед 350 тис. дітей, які займалися економічною діяльністю у 2015 р. в Україні 52% становили неповнолітні віком 15-17 років, яким за національним законодавством дозволяється працювати; 24% - діти віком 13-14 років; 24% - діти віком до 13 років.[3]

Особливості функціонування сучасного ринку праці в Україні впливають на розподіл працюючих неповнолітніх за видами економічної діяльності. Так, сферою найбільшого використання праці неповнолітніх є сільське господарство (53% працюючих), торгівля (34%), послуги (27%). Залучення неповнолітніх до економічної діяльності значною мірою залежить і від місця проживання, адже, виявилось, що рівень економічної зайнятості у 2015 р. неповнолітніх з числа сільських жителів значно вищий ніж у міських: у сільській місцевості – 7,1%, у міській – 5,2%. У більшості випадків відносини працюючих неповнолітніх з роботодавцями не мають офіційного оформлення. Так, 86% працюючих приймалися на роботу за усною домовленістю, без оформлення відповідних документів, і лише 14% були офіційно оформлені на роботу[4].

Таким чином, виконуючи некваліфіковану, важку фізичну працю, неповнолітні стають жертвами надмірного фізичного і психологічного навантаження. Експлуатація праці неповнолітніх негативно позначається на їх здоров'ї, подальшому розвитку та виступає негативним чинником їх успішної соціалізації. Окремою є проблема праці неповнолітніх з девіантною поведінкою, зокрема, тих, хто жебракує, бродяжить, знаходиться у конфлікті із законом. Неповнолітні цієї категорії залучаються до діяльності, яка належить до найгірших форм праці неповнолітніх, зокрема, проституції, порнографії, примусової праці, кримінальних діях, крадіжок металу. В наслідок діється деформація у структурі та функціях суспільних інститутів, насамперед сім'ї та навчальних закладів. Тому сучасні кризові явища в суспільстві вимагають проведення цілеспрямованої соціальної роботи з неповнолітніми девіантної поведінки, з метою їх ресоціалізації.

References:

1. *Zakon pro zajniatist' naselennia 2009* [Law of Ukraine on employment of population] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://www.portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. *Zakon pro okhoronu pratsi 2008* [Law of Ukraine on protection of labour] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine..* <http://www.portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. *Zakon pro sotsial'nu robotu z dit'my ta moloddiu* [Law of Ukraine on social work with children and youth] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine..* <http://www.portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. *Zakon pro spryiannia sotsial'nomu stanovlenniu ta rozvytku molodi v Ukraini 2003* [Law of Ukraine on promotion of social establishment and development of youth in Ukraine 2003] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* <http://www.portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrainy pro okhoronu dytynstva 2003* [Law of Ukraine on protection of childhood] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine..* <http://www.portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Koval', L., Zvereva, I., Khlebnyk, M. (2016). *Sotsial'na pedahohika* [Social pedagogics]. Kyiv: izmn [in Ukrainian].
7. *Kodeks zakoniv pro pratsiu 2003* [Code of labour laws 2003] (Verkhovna Rada Ukainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine..* <http://www.portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].

[1] *Закон про охорону праці 2008* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

[2] *Закон про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні 2003* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://www.portal.rada.gov.ua/>.

[3] Кротюк, С. (2015). *Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики*. Київ, 179-180.

[4] Кротюк, С. (2015). *Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики*. Київ, 179-180.

8. Komarova, N., Bevz, Zh., Volynets', I. (2015). *Metodychni rekomendatsii sotsial'nym pratsivnykam schodo sotsial'noho suprovodu pryjomnykh simej* [Methodical recommendations for social workers concerning social maintenance of adoptive families]. Kyiv: ukr. yn-t sotsial. doslidzh. [in Ukrainian].
9. *Konvencija OON o pravah rebjonka* [UN convention on children's rights] (1990). Moscow: amalfija [in Russian].
10. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [The Constitution of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukainy). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.*. <http://www.portal.rada.gov.ua/>
11. Kryvachuk, L. (2002). *Realizatsiia derzhavnoi molodizhnoi polityky z pytan' nepovnolitnikh v Ukraini (derzhavno-upravlins'kyj aspekt)* [Implementation of state youth policy on underage in Ukraine (state and government aspect)]: dys. Kandydata nauk z derzh. upr.: 25.00.02 [Thesis for PhD degree in public administration] Lviv [in Ukrainian].
12. Krotiuk, S. (2015). *Vyvchennia molodi na suchasnomu etapi: pytannia metodolohii i metodyky* [Studiing youth at the present stage: questions of methodology and methods]. Kyiv, 179-180 [in Ukrainian].
13. Meleniuk, V. (2011). *Osoblyvosti sotsializatsii ti resotsializatsii nepovnolitnikh deviantnoi povedinky* [Features of socialization and re-socialization of underage with deviant behavior]. Kharkiv [in Ukrainian].
14. Tolstoukhova, I. (2010). *Kompleksni prohramy tsentriv sotsial'nykh sluzhb dlia molodi* [Complex programs of centers of social services for youth]. Kyiv: UDTsSSM [in Ukrainian].

BOOK REVIEWS

Tymur Korotkyi, PhD in Law
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

REVIEW OF THE MONOGRAPH: OLEKSANDR MEREZHKO, "L.I. PETRAŻYCKI'S PSYCHOLOGICAL SCHOOL OF LAW: SOURCES, CONTENT, INFLUENCE" (ODESSA: "FENIKS", 2016, 524 P.).

The recently published book "L.I. Petrażycki's Psychological School of Law: Sources, Content, Influence" by professor Oleksandr Merezhko presents the most comprehensive analysis of Leon Petrażycki's legacy in the contemporary literature devoted to Petrażycki and his school. This monograph seems important for many reasons, one of which is related to the fact that in 2017 will be 150-th anniversary of Leon Petrażycki, who is widely regarded to be the founder of the psychological theory of law. On the eve of Petrażycki's anniversary we can talk about the beginning of the renaissance of the psychological theory of law, as well as constantly growing interest to the works of its founder among contemporary legal scholars. The psychological theory of law can be called one of the most influential and interesting legal philosophies and theories; and yet it is not well known in the contemporary legal thought because the major works by Petrażycki were not yet translated into English, which leaves a substantial gap to be filled in the future.

In his monograph, devoted to the Petrażycki's school, professor Merezhko not only gives a thorough account of Petrażycki's teaching, but also makes an intellectual portrait of Petrażycki himself. Of particular interest is the chapter devoted to the years of Petrażycki at the Kyiv university, where the fundamentals of his scientific and legal outlook were formed. Professor Merezhko also tries to portray ethical and political outlook of Petrażycki. He puts Petrażycki in the broad historical and political context in which the Petrażycki's thought had been developing in the beginning of the XX century.

The author pays attention to Petrażycki's influence upon his pupils and continuators, among whom we see the distinguished scholars (e.g. Sorokin, Timasheff, Kruglevski, Laserson etc.). The separate chapters are devoted to George Guins, one of Petrażycki's disciples, and Mikhail Rejsner, who had been trying to develop psychological theory of law in conjunction with Marxism.

One of the features of the monograph is that a great deal of it is devoted to the analysis of Petrażycki's contribution to development of such spheres of knowledge as psychology, civil law, philosophy, logic, sociology and criminology. This part of the monograph proves that Petrażycki's intellectual influence was not confined to the field of law and legal theory only, but had and continues to have much broader appeal.

One of the chapters deals with the critique of those critical arguments against Petrażycki's theory which were raised by different authors in the beginning of the XX century. The thorough analysis of these arguments had allowed the author of the monograph to draw a conclusion that Petrażycki's psychological theory of law still matters and has tremendous scientific promise and bright future.

The monograph might be of interest not only to those who are interested in the history of legal theory and philosophy, but also to those who are interested in sociology, psychology and history of Russia.

Запрошуємо до участі в журналі «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС»

Журнал індексується в міжнародній науковометричній базі даних International Scientific Indexing (Імпакт-фактор – 0,849) та проходить процедуру верифікації в міжнародних науковометричних базах Index Copernicus та Web of Science.

Журнал виходить 6 разів на рік.

Статті для публікації ***в першому (лютневому)*** номері журналу приймаються до 15 січня і виходять друком до 28 лютого.

Статті для публікації ***в другому (квітневому)*** номері журналу приймаються до 15 березня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації ***в третьому (червневому)*** номері журналу приймаються до 15 травня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації ***в четвертому (серпневому)*** номері журналу приймаються до 15 липня і виходять друком до 31 серпня.

Статті для публікації ***в п'ятому (жовтневому)*** номері журналу приймаються до 15 вересня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації ***в шостому (грудневому)*** номері журналу приймаються до 15 листопада і виходять друком до 31 грудня.

Терміни закінчення прийняття статей до відповідних номерів журналу — орієнтовні. У зв'язку із великою кількістю статей у редакційному портфелі редколегія може довільно змінювати ці терміни.

Терміни виходу номерів журналу із друку – до кінця кожного парного місяця – незмінні.

Вимоги до рукописів:

Обсяг статей: 10 – 30 сторінок (для розрахунку сторінок використовується шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – полуторний).

Статті приймаються українською, чеською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами.

В статті, яка подається для публікації в журналі, **обов'язково мають бути враховані наступні вимоги**:
– прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація (обсягом 700-900 знаків) та ключові слова подаються двома мовами: мовою статті та англійською мовою;
– повні відомості про автора: звання, ступені, посада, місце роботи також подаються мовою статті та англійською мовою;
– посилання на джерела та літературу робляться посторінково та подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються;
– звичайний список літератури наприкінці статті *не подається, але водночас*
– наприкінці статті додатково розміщується список цитованої та використаної у статті літератури в «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею.

Бібліографічні описи джерел і літератури у посиланнях та списку літератури мають бути оформлені згідно з угодами APA (American Psychological Association). Нижче наведено зразки оформлення бібліографічних джерел.

Ілюстрації до статей (графіка і малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен малюнок в окремому файлі).

При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що в журналі не використовується кольоровий друк.

Рукописи, які не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє і не розглядає з метою публікації.

Адреси для листування:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Офіційний сайт: http://eppd13.cz

Поштова адреса:
Головний офіс: BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Представництво журналу
«Європейський політико-правовий дискурс» в Україні:
вул. Зоопаркова, 25, оф. 1, м. Одеса, 65009
Телефони: +38 067 6852888, +38 048 7959160

Зразки оформлення бібліографічного опису джерел і літератури згідно з угодами APA (American Psychological Association) порівняно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006:

Загальні правила: посторінкові посилання на джерела та літературу подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються.

Місяць перегляду web-сторінки подається мовою статті.

Цитати також подаються мовою статті.

1. При посиланні на книгу цілком:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

При посиланні на сторінку 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого" ; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012. – 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации / Э. Гиденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:* учебник. Одесса: Фенікс.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

При посиланні на сторінки 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон, Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, Є.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). Фінансове право: *підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Петришин, О.В. (2000). Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

4. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти *:* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

5. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). Губернатор штата: статус и полномочия. *США. Канада: Экономика, политика, культура*, *7,* 55–70. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Згідно ДСТУ це виглядало б так: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. Посилання на том

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). *(Т. 1. 1866-1889).* Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами):

без посилання на статтю:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1981 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

із посиланням на статтю закону:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.]

10. Збірки матеріалів офіційного діловодства.

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Згідно ДСТУ це виглядало б так: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. При оформленні посилання на матеріали web-сайтів посилання включає ім'я автора сторінки, назву сторінки, *назву сайту (набирається курсивом*), адресу сайту (URL), виділену знаками <>, та, за можливості, дату останнього перегляду сайту (в круглих дужках) автором посилання:

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, листопад, 21).

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України*. <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. Посилання на законодавчі акти та правові документи:

Угоди:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS. 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, листопад, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, листопад, 21).

При посиланні на статтю Конвенції:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, листопад, 21).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, листопад, 21).

Двосторонні угоди:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Рекомендації СОП:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

Документи ООН

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, листопад, 21).

Документи судів

Документи Міжнародного суду

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (2013, липень, 13).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, липень, 13).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Справи ЄСПЛ:

(до 31 жовтня 1998 року)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(з 1 листопада 1998 року)

Постанова Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Постанова Великої Палати ЄСПЛ з питання прийнятності скарги для розгляду по суті [Judgment on the merits delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Рішення Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Рішення Великої Палати ЄСПЛ про визнання скарги прийнятною [Decision on admissibility delivered by the Grand Chamber]

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ щодо попереднього заперечення [Judgment on preliminary objections delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Постанова Палати ЄСПЛ з питання про виплату справедливої компенсації [Judgment on just satisfaction delivered by a Chamber]

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Судові рішення окремих країн:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, липень, 13).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Закони та інші законодавчі акти тощо.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, листопад, 21).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Посилання на статтю кодексу, закону, конституції тощо

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21)

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění **v prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí byt publikováné do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí byt publikováné do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí byt publikováné do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí byt publikováné do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí byt publikováné do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí byt publikováné do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: http://eppd13.cz

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (*Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny*):**

Všeobecné pravidlo: odkazy na originálné zdroje a literaturu jsou předložené v původním jazyce, t.je. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtění web-stránky je uvedén v jazyce sepsání článku.

Citaty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:
Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:
Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers, 129.*
[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu:: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. Modern Public Administration / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1,* (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stranku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizjvaná (v závorkách) autorem odkazu:
EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times.* <http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:
International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013);
Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchránění. (Dohoda je schválená usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení СОП (*Služba uspořádání dopravy*):

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů

Dokumenty Mezinárodního soudu:

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. < http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data
of an author – full first and last name, academic title,
academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

МОТ Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

ECHR Cases:

(before Oct. 31 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A

Allenet de Ribemont v. France (interpretation), 7 August 1996, § 17, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-III

Garnieri v. Italy, no. 22256/88, Commission decision of 18 May 1992, unreported

(beginning November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland [GC], no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (dec.), no. 45678/98, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (dec.) [GC], no. 45678/98, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (preliminary objections), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Campbell v. Ireland (just satisfaction), no. 45678/98, § 15, ECHR 1999-II

Judgements of National Courts:

Дело о проверке конституционности положений части первой статьи 237 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой гражданина Республики Узбекистан Б.Т. Гадаева и запросом Курганского областного суда (постановление), № 16-П, КС РФ 2013. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (2013, November, 12).

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Laws and so forth

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14> (2013, November, 21).